

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul XXIV, 2013

Nr. 5 – 6

septembrie – decembrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor-șef*), OVIDIU CRISTEA (*redactor responsabil*), VIOREL ACHIM, MIOARA ANTON, VIOLETA BARBU, DANIELA BUȘĂ, ILEANA CĂZAN, GHEORGHE LAZĂR, BOGDAN POPA, RALUCA TOMI, CRISTIAN VASILE, CONSTANȚA VINTILĂ-GHIȚULESCU

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL

FLORIN ANGHEL (*România*), LAURA BALLETO (*Italia*), MATEI CAZACU (*Franța*), DENNIS DELETANT (*Marea Britanie*), IOAN DRĂGAN (*România*), HALÎT EREN (*Turcia*), FRANCESCO GUIDA (*Italia*), KONRAD GÜNDISCH (*Germania*), REBECCA HAYNES (*Marea Britanie*), HARALD HEPPNER (*Austria*), THEDE KAHL (*Austria*), PAUL E. MICHELSON (*S.U.A.*), KONSTANTIN V. NIKIFOROV (*Federația Rusă*), DEMETER M. PEYFUSS (*Austria*), JENS OLIVER SCHMITT (*Austria*), MANFRED STOY (*Austria*), PETRONEL ZAHARIUC (*România*)

REDACȚIA

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor-șef*), OVIDIU CRISTEA (*redactor responsabil*), DANIELA FELICIA GHEORGHIȘ (*redactor*), IOANA VOIA (*traducător*)

EDITURA ACADEMIEI: *redactor*: ALIS ALEXĂ
tehoredactor: ANDREEA CHIȚU

„Revista istorică” apare de 6 ori pe an.

„Revista istorică” are calificativul INT2 (B) în „European Reference Index for the Humanities” (ERIH).

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și pentru obținerea drepturilor de (re)publicare le revine autorilor.

Articolele din această revistă sunt indexate în „Historical Abstracts”, „America: History and Life” și „Regesta Imperii”.

Correspondența, manuscrisele, cărțile și revistele pentru recenzare vor fi trimise pe adresa:

“Revista istorică” is published in six issues per year

“Revista istorică” is ranked INT2 (B) in the “European Reference Index for the Humanities” (ERIH).

Responsibility for the content of the articles and for obtaining copyright permission rests with the authors.

Articles appearing in this journal are indexed in “Historical Abstracts,” “America: History and Life” and “Regesta Imperii.”

Letters, manuscripts, books and journals for review should be sent to the following address:

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

„REVISTA ISTORICĂ”

B-dul Aviatorilor nr. 1, 011851 – București, România, tel. 4021-212 88 90

E-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com

<https://sites.google.com/site/revistaistorica/home>

„Revista istorică” se poate procura de la:

“Revista istorică” can be purchased from:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, București, România, 050711, tel.: 4021-318 81 06, 4021-318 81 46; fax: 4021-318 24 44, e-mail: edacad@ear.ro; www.ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România, tel./fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; e-mail: office@orionpress.ro

DEREX COM BUCUREȘTI, tel.: 4021-313 71 57, e-mail: derec_com@gmail.com

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere, nr. 1, corp B, etaj 3, cam. 301-302, sector 1, București, tel.: 4021-314 63 39, fax: 4021-314 63 39, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com

© 2015, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOMUL XXIV, NR. 5–6

septembrie – decembrie 2013

SUMAR

CURENTE ȘI IDEI POLITICE

- VICTOR RIZESCU, The Nation of the Westernizers: Mainstream and Minority Varieties of Romanian Liberalism 405

RELIGIE, CONFESIUNE, ETNIE

- NINO CHIKOVANI, Ethnic and Religious Factors in the Process of Cultural Self-Identification of the Georgians (Historical Aspects) 427
- IONUȚ-ALEXANDRU TUDORIE, *Et tenentes frenum equi ipsius* ... Altfel despre relația dintre împăratul și patriarhul bizantin în secolul al XIII-lea 439
- RADU NEDICI, O intenție amânată: crearea ierarhiei greco-catolice independente la Oradea în anii 1758–1759 461

ELITE ȘI PROTIPENDADĂ

- CRISTIAN PLOSCARU, „Duhul nesupunerii franțuzești” în Moldova. O „zavistie” boierească la 1803–1804 și motivele sale 479
- DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU, Aspecte din activitatea industriașului Pierre Keilhauer la București (1880–1900) 497

EDUCAȚIE, INTELECTUALITATE ȘI POLITICĂ

- RADU TUDORANCEA, O altfel de confruntare: contrastele din mediile literare și universitare în România Primului Război Mondial 513
- CRISTIAN VASILE, Sistemul educațional în timpul regimului Ceaușescu: între reformare și tentativa de reideologizare (1965–1978) 533

„Revista istorică”, tom XXIV, 2013, nr. 5–6, p. 401–604

SURSE ȘI IZVOARE

LIVIU CÎMPEANU, Informații noi despre voievodul Vladislav al III-lea într-un document inedit (1523) de la Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viena.....	551
PETRONEL ZAHARIUC, FLORIN MARINESCU, Documente din arhiva mănăstirii Dohiariu de la Muntele Athos (1617–1653).....	557
ALEXANDRU-IONUȚ CRUCERU, Un document privitor la hotarul moșiilor Aricești și Cărbunești (jud. Saac) de la începutul secolului al XIX-lea	589

NOTE ȘI RECENZII

GAVIN BOWD, <i>Fascist Scotland. Caledonia and the Far Right</i> , Birlinn, Edinburgh, 2013, 306 p. (Raul Denize); GIOVANNI GIACOMO CAROLDO, <i>Istoriei venețiene</i> , ed. ȘERBAN V. MARIN, vol. I–V, Arhivele Naționale ale României, București, 2008, 296 p. + 288 p. + 288 p. + 256 p. + 248 p. (Alessandro Flavio Dumitrașcu); HADRIAN GORUN, <i>Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în Primul Război Mondial</i> , Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2009, 376 p. (Florin Müller); VICTOR RIZESCU, <i>Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism</i> , Edit. Corint, București, 2012, 464 p. (Florin Müller); MIHAELA CRISTINA VERZEA, <i>Partidul-stat: structuri politice (1948–1965)</i> , Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013, 478 p. (Mihaela Stroe).....	595

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XXIV, NOS. 5–6

September – December 2013

CONTENTS

POLITICAL CURRENTS AND IDEAS

- VICTOR RIZESCU, The Nation of the Westernizers: Mainstream and Minority Varieties of Romanian Liberalism 405

RELIGION, DENOMINATION, ETHNICITY

- NINO CHIKOVANI, Ethnic and Religious Factors in the Process of Cultural Self-Identification of the Georgians (Historical Aspects) 427
IONUȚ-ALEXANDRU TUDORIE, *Et tenentes frenum equi ipsius ...* A New Approach to the Relationship between the Byzantine Emperor and Patriarch in the Thirteenth Century 439
RADU NEDICI, A Postponed Intention: The Establishment of the Independent Greek Catholic Hierarchy in Oradea in 1758–1759 461

ELITES AND UPPER CLASS

- CRISTIAN PLOSCARU, “The Spirit of the French Disobedience” in Moldavia. A Boyar “Rivalry” from 1803–1804 and Its Reasons 479
DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU, Aspects from the Activity of Industrialist Pierre Keilhauer in Bucharest (1880–1900) 497

EDUCATION, INTELLECTUALS AND POLITICS

- RADU TUDORANCEA, A Different Type of Confrontation: Contrasts in Literary and Academic Circles in Romania during World War I 513
CRISTIAN VASILE, The Educational System under the Ceaușescu Regime: Between Reform and the Re-ideologization Attempt (1965–1978) 533

„Revista istorică”, tom XXIV, 2013, nr. 5–6, p. 401–604

SOURCES AND DOCUMENTS

LIVIU CÎMPEANU, New Information on Voivode Vladislav III in an Unpublished Document (1523) from Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vienna.....	551
PETRONEL ZAHARIUC, FLORIN MARINESCU, Documents from the Archives of the Docheiariou Monastery of Mount Athos (1617–1653).....	557
ALEXANDRU-IONUȚ CRUCERU, A Document on the Boundary Delimitation of the Cărbunești and Aricești Estates (Saac County) from the Beginning of the Nineteenth Century	589

NOTES AND REVIEWS

GAVIN BOWD, <i>Fascist Scotland. Caledonia and the Far Right</i> , Birlinn, Edinburgh, 2013, 306 pp. (<i>Raul Denize</i>); GIOVANNI GIACOMO CAROLDO, <i>Istorie venețiene</i> (Venetian Stories), ed. by ȘERBAN V. MARIN, vols. I–V, National Archives of Romania, Bucharest, 2008, 296 pp. + 288 pp. + 288 pp. + 256 pp. + 248 pp. (<i>Alessandro Flavio Dumitrașcu</i>); HADRIAN GORUN, <i>Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în Primul Război Mondial</i> (Political, Diplomatic and Military Relations between Romania and France in the First World War), Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2009, 376 pp. (<i>Florin Müller</i>); VICTOR RIZESCU, <i>Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism</i> (Discursive Transitions. Cultural Agendas, Intellectual History and Ideological Respectability after Communism), Edit. Corint, Bucharest, 2012, 464 pp. (<i>Florin Müller</i>); MIHAELA CRISTINA VERZEA, <i>Partidul-stat: structuri politice (1948–1965)</i> (The Party-State: Political Structures. 1948–1965), Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013, 478 pp. (<i>Mihaela Stroe</i>).....	595

CURENTE ȘI IDEI POLITICE

THE NATION OF THE WESTERNIZERS: MAINSTREAM AND MINORITY VARIETIES OF ROMANIAN LIBERALISM

VICTOR RIZESCU*

Between 1900 and 1940, westernizer liberalism embraced, in Romania, three ideological formulations clearly distinguishable from each other. They can be discovered as crisscrossing in the pages of three periodicals. Published over the year 1923, from January to November – and significantly focused on debating the preparation and reverberations of the constitutional revision adopted in the same year, in March –, the journal “Dreptatea socială” was underlined by a “liberal socialist” vision that sociologist Dumitru Drăghicescu (acting as a director) offered as an elaboration of his broader social philosophy shaped at the interplay between the European social-democratic tradition and his core Durkheimian ideas. This view is much too easy to be mistaken for the one that it (strangely) cohabitates with in the pages of the same journal: the argumentation in favor of enhancing the interventionist cast of the local mainstream liberalism advanced by Ștefan Zeletin, in conjunction with his open acknowledgement of the oligarchic and bureaucratic nature of the policies customarily employed by the National Liberal Party as a privileged driving force of modernizing social change.

Between January 1933 and December 1937 – and decreasingly so over the following years, up to December 1940 –, the journal “Libertatea economică, politică, socială, culturală” (headed by economist George Strat as a chief-editor and by industrialist Ion Gigurtu as a director) advanced a vision of free trade liberalism in stark opposition to the same mainstream and deeply entrenched interventionist wisdom in the course of being strengthened by the rising authoritarian ideologies of the Left and the Right. The few statements that Drăghicescu gave here spelled out his disagreements with the unqualified individualist philosophy of the journal, nevertheless maintaining a line markedly different from the Zeletinian one.

In its turn, “Libertatea”’s stance – prodigiously served by journalist Ștefan Antim (with a legal training) and occasionally also by the elder H. Sanielevici (an influential, although always marginalized figure of literary criticism as well as of broader topics of journalistic interest) – was anticipated by that of another periodical: “Curentul nou,” with Sanielevici as a director and issued first in 1905–1906, and then again in 1920 (this second time with Antim as a main collaborator). Expressions of the standard view calling for a statist-based adjustment of the liberal

* University of Bucharest, Faculty of Political Sciences; v_rizescu@yahoo.com.

ideas sometimes featured in the last journal, in cohabitation with its growing intimation of the need for a return to classical liberalism. The three Romanian interpretations of liberalism are considered in the following, by having recourse to comparative references over the long run of history.

1.

The doctrine of liberal socialism is consistently elaborated, in the pages of “Dreptatea socială,” by Drăghicescu alone, in continuation to his political tracts of the previous two years.¹ The opening article entitled *What do we want?* (unsigned, but undeniably his) thus advocates a program meant to strike and broaden a wise middle road between liberalism and socialism, stating that “in order not to degenerate into abusive practices, into fraud and unchecked competition, the principle of liberty has to function only in conjunction with that of justice, in the same way as justice itself can go along without liberty, as the socialists want, only at the cost of relapsing into the most odious tyranny.”² This statement can only be made after acknowledging that a significant part of the socialist view has established itself as the horizon of any meaningful policy of social reform, to the extent that “the socialist movement shows itself, nowadays, as impetuous as the liberal one was in 1848, and its chances to succeed seem to be also much the same.”³ Hence, “the principle of social justice” promoted by the new periodical must not be perceived as a challenging minority opinion, but as “underlying the aspirations of the entire Romanian politics.” The publishing enterprise inaugurated can only have the function to act as a vehicle for bringing to full light such diffuse ideals and unclear expectations, thus “defining and clarifying the principle in question and scrutinizing its many practical implications.”⁴

While thus making plain its closeness to socialist politics, the new doctrine nevertheless underscores its pacifist edge. It is meant to lessen social tensions and class warfare, in the same way as it is dedicated to preventing war “between peoples and states.” Indeed, “while customary political activity inflames the state of conflict as to transform it into social warfare, the morality of social justice requires that conflicts are prevented by the means of arbitration.”⁵ This task can only be approached by reworking the notion of “property,” which stays at the very core of the liberal socialist endeavors: “Because the issue of property stays as the very foundation and regulatory principle of the relations between classes, it is only

¹ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, Bucharest, 1921; idem, *Partide politice și clase sociale*, Bucharest, 1922.

² *Ce voim?*, in “Dreptatea socială,” 1, 15 January 1923, no. 1, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 4.

⁴ *Ibidem*, p. 6.

⁵ D. Drăghicescu, *Dreptate și dreptate socială*, in “Dreptatea socială,” 1, 15 January 1923, no. 1, p. 10.

natural that we start by focusing on its understandings. The way property is acquired, used and transmitted must be the first object of our inquiries.”⁶ In their turn, such inquiries can only start from acknowledging that the redefinition of property is currently underway, due to the inescapable process by which economic production is gradually socialized: “Industrial property is already collectivized and socialized. This is because the form of the shareholding company adopted, especially after the war, by most of industrial and commercial enterprises, is in fact a collective or social form of property.”⁷

Having said this, however, a genuine vision of social justice must act such as to prevent the development of this process of socialization into the full nationalization of economic life envisioned by Marxist socialism: “Property of whatever kind has to be warranted, because its existence is a requirement for social peace.”⁸ Recent historical experience has “disavowed socialist theories, showing how wrong their expectations of forced socialization, by the expropriation of the expropriators, actually were.”⁹ It has also shed a revealing light on the “incapacity of the bureaucratic state to act efficiently in the economic field, together with its ingrained tendency to shift the deficits incurred by state-managed enterprises on the shoulders of the tax payers.”¹⁰ It is on these grounds that “liberal socialism [...] must militate for an association between individual and state interests, within state-controlled enterprises. [...] Liberal socialism rules out the tyranny of state management, which, besides oppressing the individual and individual initiative, leads to stagnation or even decline.”¹¹ Accordingly, “the objectives of socialization and nationalization must be approached gradually, by taking account of the types of enterprises and of the various factors of production involved.”¹² They can most appropriately be attained in the framework of the “autonomous socialized enterprises,” conceived by Drăghicescu to allow for the employees to act as co-proprietors and co-administrators, together with the state¹³ (provided that the state itself abandons its bureaucratic, centralized and militarized character, in so far as, when adopting an “economic function,” it will have to “create an organization

⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁷ Idem, *Noțiunea proprietății și formele ei*, in “Dreptatea socială,” 1, 15 February 1923, no. 3, p. 70.

⁸ Idem, *Dreptul de proprietate și pacea socială*, in “Dreptatea socială,” 1, 1 March 1923, no. 4, p. 109.

⁹ Idem, *Proprietatea și marile întreprinderi. Societățile anonime*, in “Dreptatea socială,” 1, 1 April 1923, no. 6, p. 168.

¹⁰ Idem, *Regimul proprietății și întreprinderile mari. Socializarea și regia de stat*, in “Dreptatea socială,” 1, 1 March 1923, no. 4, p. 202.

¹¹ Idem, *Burghezia și socialismul liberal*, in “Dreptatea socială,” 1, 15 February 1923, no. 3, p. 95.

¹² Idem, *Regimul proprietății și întreprinderile mari*, p. 200.

¹³ Idem, *Naționalizarea întreprinderilor mari. Regia socială independentă*, in “Dreptatea socială,” 1, 15 May 1923, no. 9, pp. 266–274.

suited to its new role”¹⁴). It is only by such doing that the task of reworking the bases of property as to place them in accordance with the requirements of social justice can be accomplished: “By [...] various policies, including progressive taxation, nationalization, expropriation and confiscations, the fortunes amassed in great quantities by whatever means [...] will be lowered down to levels legitimate from the standpoint of social equity. It is only in this way that right and rational relations between capitals and the demands of social justice can be obtained. In other words, it is only under these conditions that the contradiction between capital and the principle of justice can be solved.”¹⁵

Drăghicescu’s perception of the core socialist program as tacitly subscribed to, at the beginning of the 1920’s, by virtually all the segments of Romanian political and ideological life emerges retrospectively as starkly incongruent with the realities of a chronically marginal and electorally insignificant social-democratic movement,¹⁶ of a communist trend rapidly wiped out as a factor of political significance – in another way than in the guise of a small clandestine group¹⁷ – and of a peasantist current always vacillating over its vision of class conflict as it related to the peculiar class structure of the country.¹⁸ Although the calls for social pacification and harmonization professed by “Dreptatea socială” were, otherwise, very common in the local cultural and ideological milieu,¹⁹ the doctrine of liberal socialism had overtones hard to be discovered as part of other – and more influential – ideological traditions.

Its counterparts in other European countries are easy to identify, however. Most closely reminiscent of it was definitely the view developed under the same ideological label in Italy by Carlo Rosselli, emerging to the same extent as that of Drăghicescu as a result of a gradual disentanglement from social-democracy by a way back to liberal rule of law principles (and eventually used by the same political thinker as a support for his opposition to fascism).²⁰ Of still greater significance was the entire welter of ideas pointing to a broadening of liberalism towards embracing

¹⁴ *Ibidem*, p. 267.

¹⁵ *Idem*, *Proprietatea (capitalul) și dreptatea socială. Cum se câștigă averile?*, in “Dreptatea socială,” 1, 1–15 July 1923, nos. 12–13, pp. 367–368.

¹⁶ Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Hamden, Conn., 1969 [1951], pp. 243–258.

¹⁷ Lucien Karchmar, *Communism in Rumania, 1918–1921*, in *The Effects of World War I. The Class War after the Great War: The Rise of Communist Parties in East Central Europe 1918–1921*, ed. by Ivo Banac, Boulder, Colo., 1983, pp. 127–187.

¹⁸ Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, Bucharest, 1969; George D. Jackson, *Peasant Political Movements in Eastern Europe*, in *Rural Protest: Peasant Movements and Social Change*, ed. by Henry A. Landsberger, London, 1974, pp. 259–315.

¹⁹ See, for example, Z. Ornea, *Sămănătorismul*, Bucharest, 1998 [1970], pp. 134–140; Constantin Rădulescu-Motru, *Concepția conservatoare și progresul*, in *Doctrinile partidelor politice*, ed. by Petre Dan, Bucharest, n.d. [1996 (1923)], pp. 64–90.

²⁰ Stanislao G. Pugliese, *Carlo Rosselli: Socialist Heretic and Anti-Fascist Exile*, Cambridge, Mass., 1999.

social concerns, originated already in the last decades of the nineteenth century and establishing itself as dominant within the liberal camp during the opening decades of the twentieth. Shaped at the interplay between political theory and sociological inquiry – and accordingly elaborated by the means of a sustained dialogue between political philosophers and the representatives of the discipline of sociology, in the course of being entrenched as a separate academic compartment²¹ – the “new liberalism” drew on various philosophical premises, stretching from positivism, through neo-Kantianism and neo-Hegelianism, to Orthodox Christianity. In Italy itself, Rosselli’s concerns were shared by theorists as different as the elite sociologist Vilfredo Pareto and the neo-Hegelian philosopher (and idealist historian) Benedetto Croce,²² that formed part of a cross-European intellectual movement. Best represented in Britain – where it was developed by T.H. Green, J.A. Hobson and L.T. Hobhouse, in continuation to the radical thrust of John Stuart Mill’s thinking,²³ the same enterprise of ideological refashioning could resonate, in France, with the local republican tradition, broadened on neo-Kantian bases by Charles Renouvier and translated into the idiom of “solidarism” by Léon Bourgeois.²⁴ The politics of Durkheim, issuing from its sociological understanding of the disruptive and atomizing effects that modernization had on the social bounds, belonged to the same company,²⁵ to the same extent that, in Germany, Max Weber’s sociological conception was intimately connected with his urge for the adaptation of liberal constitutionalist practices to the requirements of heavy bureaucratization and accomplished rationalization prevalent in modern society.²⁶ In Russia, a “new liberal” trend of thought, emerging, with Vladimir Soloviev, from within the Slavophile tradition, turned to adopting neo-Kantian premises and evolved towards a liberal socialist stance in the works of Leon Petrażycki, Pavel Novgorodtsev and Bogdan Kistiakovsky, in order to move afterwards to the position of “rule of law socialism” with Sergius Hessen.²⁷

Five of the articles contributed by Ștefan Zeletin to “Dreptatea socială” were retained by him in the volume *Neoliberalism* of 1927,²⁸ and it is undeniable that they

²¹ Anthony Giddens, *Classical Social Theory and the Origins of Modern Sociology*, in “The American Journal of Sociology,” 81, 1976, no. 4, pp. 703–729. See also H. Stuart Hughes, *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought, 1890–1930*, New York, 1976 [1958].

²² Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, University Park, Penns., 1992, pp. 121–156.

²³ Michael Freeden, *The New Liberalism. An Ideology of Social Reform*, Oxford, 1978; R. Bellamy, *Liberalism and Modern Society*, pp. 9–57.

²⁴ R. Bellamy, *Liberalism and Modern Society*, pp. 58–74; Michael Freeden, *The Coming of the Welfare State*, in *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, ed. by Terence Ball, Richard Bellamy, Cambridge, 2003, pp. 30–35.

²⁵ R. Bellamy, *Liberalism and Modern Society*, pp. 74–104.

²⁶ *Ibidem*, pp. 165–216.

²⁷ Andrzej Walicki, *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, Notre Dame, Ind., 1992 [1987], pp. 165–465.

²⁸ Ștefan Zeletin, *Pseudoburghezii, Finanță și antisemitism, Forță și constituție, Politica muncii, Naționalismul. Un nume pentru două atitudini opuse față de evoluția socială*, all in *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, ed. by C.D. Zeletin, Bucharest, 1992 [1927].

have to be seen as an integral part of his sophisticated refashioning of the Romanian tradition of economic protectionism, thus transformed into a wide-ranging political rationalization of oligarchic modernizing liberalism with a strong nationalist commitment (best embodied historically by the National Liberal Party but envisioned by him to get an even better incarnation in the People's Party). Although occasionally paying homage, conveniently, to the master-discourse of the journal – as for example when designating it as “‘neoliberalism’ or ‘liberal socialism’,”²⁹ Zeletin nevertheless proceeds undisturbed with an argumentation strikingly, but undeniably at odds with that advanced by the director of the publication. Stretching through it is the vision that – even when proven as a spoliator of the whole society by the standards of usual morality³⁰ – the reigning financial oligarchy – denounced as such from all corners of the public opinion and emerged from within the bureaucratic class ruling over Romanian society over the preceding period, up to the immediate aftermath of the First World War³¹ – has to be accepted as a most necessary evil and a benefactor to the national interests over the long run. When enriching itself, even at the cost of employing state levers to serve its own narrow interests, the plutocracy works for the betterment of the whole society. This is because, “as long as the class division of society prevails, national prosperity hinges on the prosperity of the ruling class and national ruin comes from the ruin of that same class.”³²

Advancing this idea in order to face the criticisms leveled by the left-wing newspaper “Adevărul” against the project of constitutional revision engineered by the National Liberal Party, Zeletin discovers the oligarchic behavior – usually blamed on that political force in a privileged fashion – as a pervasive temptation arising from deep social demands, to which opposition parties very easily succumb: “Economic evolution in modern Romania has inescapably led to the strengthening of the financial oligarchy, and our entire politics is predicated on this reality. Our self-styled democratic parties, that claim to fight against the oligarchy, tend to become themselves parts of the same financial oligarchy. Indeed, this is just the natural consequence of our entire social evolution.”³³ Playing, as usually, on his ingenious comparisons between (delayed) Romanian and (pioneering) western stages of evolution and social forms, Zeletin manages to legitimize the intermingling – through blatant corruption practices – between bourgeois financial greed and state power as part and parcel of the record of social and economic development, reminiscent of the alliance between the nascent bourgeoisie and

²⁹ Idem, *Liberalism, neoliberalism și socialism de stat*, in “Dreptatea socială,” 1, 1 May 1923, no. 8, p. 235.

³⁰ Idem, “Acumularea primitivă” în România [1922], in *Neoliberalismul*, ed. by C.D. Zeletin, pp. 135–141.

³¹ Idem, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, ed. by C.D. Zeletin, Bucharest, 1991 [1925], pp. 163–194.

³² Idem, *Finanța națională și politica de stat (Răspuns profesiei de credință a ziarului “Adevărul”)*, in “Dreptatea socială,” 1, 15 April 1923, no. 7, p. 216.

³³ *Ibidem*, p. 218.

absolutist monarchies in the old regime societies of the West: “As nowadays we live under a democratic parliamentary regime, capitalism cannot confine itself to obtain on its behalf the favors of the monarch alone, as it used to do in the past. It must have its voice heard in the democratic factory of legislation as well. It is to this extent that the most prominent political figures are driven into the administration bodies of the economic enterprises. We can encounter there, for sure, former ministers and prime ministers of great public influence, whose word is an order for a large parliamentary gallery. They are, as already said, the political agents of the financial bourgeoisie: they have to obtain all the legal provisions needed to further the pursuit of capitalist interests.”³⁴ Just several days before the adoption of the constitutional revision in the parliament by a substantial Liberal Party majority and in the midst of a sustained public contestation of the same piece of legislation, Zeletin is eager to depict the constitutional document itself as the result of such bargaining between the political class and its economic counterpart: “It is undeniable that the actual constitutional project is fashioned on the basis of financial capitalist interests. But our countrymen refuse to accept this idea. How is it possible, they say, that a handful of people – or an oligarchy – rule over the country in a quasi-absolutist manner, imposing on it even the fundamental law? We can only answer that this is not only possible, but even natural. In such historic moments, when all the other classes fall into darkness, allowing only one of them to act effectively, the interests of this last class are one and the same with those of the nation as a whole, and its aspirations are undistinguishable from those of the entire nation.”³⁵

Although sometimes pointing to financial cartels as possible coordinating agencies for his envisioned design – otherwise marked by deep decentralization – intent on broadening the scope of social justice by the means of a combination between state management and individual economic initiative,³⁶ Drăghicescu has as his main objective the entrenchment of welfare policies in conjunction with greater democratization (as a stark advocate for universal suffrage, he conceives of it in a developmentalist way, as a vehicle for the maturation of social conscience³⁷). Zeletin, instead, spares no time to present low-class suffering as a requirement for national consolidation, which can only be obtained by compliance with the oligarchic leadership of modernizing change. While the former thinker speaks as a disappointed socialist who came to appreciate at full value the relevance of individual freedom,³⁸ the latter makes the case for enhanced authoritarianism,

³⁴ *Ibidem*, p. 213.

³⁵ *Idem*, *Forță și constituție*, in “Dreptatea socială,” 1, 15 March 1923, no. 5, p. 137.

³⁶ D. Drăghicescu, *Finanța și coordonarea marilor întreprinderi (creditul industrial)*, in “Dreptatea socială,” 1, 1 June 1923, no. 10, pp. 296–301.

³⁷ *Idem*, *Reforma electorală. Discurs rostit la Senat în ședința de la 15 decembrie 1925*, Bucharest, 1926. Compare, for example, G. Panu, *Sufragiul universal*, Bucharest, 1893.

³⁸ D. Drăghicescu, *Idealul creator. Eșeu psiho-sociologic asupra evoluției sociale*, ed. by Virgiliu Constantinescu-Galiceni, Bucharest, 2005 [1914].

semi-parliamentarianism and openly displayed economic interventionism with an oligarchic cast only to offer, as a compensation, his reassuring prospect that a form of mild socialism imposed top-down, without any recourse to revolutionary upheavals, stays as the inescapable fate of the entire capitalist world of which Romania is a part.³⁹ The difference is stark and undeniable.

Articles 17–21 of the constitutional document adopted in March provided for an understanding of property as based on the notion of “social utility,”⁴⁰ and there has always been a tendency to briefly mention Zeletin and Drăghicescu as parts of a “neoliberal” quasi-consensus making for this result.⁴¹ The interwar constitution was harshly criticized on account of its loopholes allowing for further authoritarian evolutions.⁴² It is hard to look at Drăghicescu as to an inspiration for such political faults of the 1920’s and the 1930’s. The responsibilities in the field of Zeletin can only receive a different assessment.

2.

Mainstream Romanian liberalism could be classified as a peripheral variety – with a corresponding focus on bureaucratic interests – of the late nineteenth century “sectarian liberalism,” functioning as a narrow minded ideology of the (upper) bourgeoisie, after basic liberal values had been institutionally and socially entrenched, coming to be adopted quasi-consensually by all parts of the political spectrum.⁴³ The incongruence between the pleading for Manchesterian-style free trade principles advanced by this dominant liberal discourse and the blatant realities of a growing monopolist economy increasingly controlled by banking cartels and indebted to state-driven policies of imperialist expansion contributed heavily to the rise of the socially-minded – and basically left-wing – “new liberal” view, by way of reaction.⁴⁴ To the same extent, Zeletin’s expectation of oligarchic-induced socialism – argued primarily by reference to the dissident socialist conception of Werner Sombart and to Rudolf Hilferding’s Austro-Marxist analysis of finance capitalism – strongly recalls the main tenets of the German “socialism of the chair” (connected with the same “sectarian” bourgeois interests) and of the Russian “legal Marxist” school⁴⁵ (that yielded, in the case of its most conspicuous

³⁹ Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul* [1926], in *Neoliberalismul*, ed. by C.D. Zeletin, pp. 83–100.

⁴⁰ See the collective volume *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, Bucharest, 1990 [*Noua constituție a României*, 1923], pp. 613–614.

⁴¹ M. Rusenescu, I. Saizu, *Viața politică în România, 1922–1928*, Bucharest, 1979, pp. 27–29; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. 1, 1918–1933, Bucharest, 1986, pp. 55–70.

⁴² H.L. Roberts, *Rumania*, pp. 97–99.

⁴³ Victoria F. Brown, *The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism*, in *Romania between East and West*, ed. by Stephen Fischer-Galati *et al.*, Boulder, Colo., 1982, pp. 269–301.

⁴⁴ R. Bellamy, *Liberalism and Modern Society*, pp. 3–4.

⁴⁵ Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, New York, Norton, 2005 [1978], pp. 435, 646–655.

representative, Peter Struve, to a political redefinition leading him from social-democracy, through left-wing liberalism, to a liberal conservative position⁴⁶).

Beyond such particular connections, the type of liberal practices ideologically reinforced by Zeletin was a general rule all throughout the (sub)regions of Eastern, (Est-)Central and South-Eastern Europe, no matter whether modernizing policies strongly committed to nation-building and accelerated social change acted under a liberal banner or otherwise.⁴⁷ Liberal discourse itself was most instrumental to propel policies of modernization of the sort over the long run in such countries as Greece,⁴⁸ Hungary⁴⁹ or Romania.⁵⁰ It also acted as an original impulse for the same kind of policies in Serbia and Bulgaria, where it lost ground, later on, to other discourses eager to emphasize their more left-wing radical-democratic and (partly) socialist credentials only to take over and strengthen the oligarchic practices they criticized.⁵¹ Having to postpone indefinitely any flirtation with liberal parliamentarianism, Russian autocracy nevertheless participated in the same historical trend as a “well-ordered police state.”⁵² The oppositional liberalism developed here was itself propelled on a path of de-radicalization,⁵³ the same predicament being shared by its Polish counterpart.⁵⁴ From Germany⁵⁵ to Japan,⁵⁶

⁴⁶ Richard Pipes, *Struve, Liberal on the Left, 1870–1905*, Cambridge, Mass., 1970; idem, *Struve, Liberal on the Right, 1905–1944*, Cambridge, Mass., 1980.

⁴⁷ Robin Okey, *Eastern Europe 1740–1985: Feudalism to Communism*, 2nd ed., London, 1989; Andrew C. Janos, *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*, Stanford, 2000.

⁴⁸ Paschalis M. Kitromilides, *The Enlightenment East and West: A Comparative Perspective on the Ideological Origins of the Balkan Political Traditions*, in *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*, Aldershot, 1994, pp. 51–70; Ioannis Tassopoulos, *The Experiment of Inclusive Constitutionalism, 1909–1932*, in *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, ed. by Paschalis M. Kitromilides, Edinburgh, 2006, pp. 251–272.

⁴⁹ Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary*, Princeton, 1982.

⁵⁰ Idem, *Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania*, in *Social Change in Romania, 1860–1940. A Debate on Development in a European Nation*, ed. by Kenneth Jowitt, Berkeley, 1978, pp. 72–116.

⁵¹ Richard J. Crampton, *Bulgaria, 1878–1918. A History*, Boulder, Colo., 1983; Gale Stokes, *Politics as Development. The Emergence of Political Parties in Nineteenth-Century Serbia*, Durham, 1990.

⁵² Marc Raeff, *The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth and Eighteenth-Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach*, in “The American Historical Review,” 80, 1975, no. 5, pp. 1221–1243.

⁵³ George Fischer, *Russian Liberalism: From Gentry to Intelligentsia*, Cambridge, Mass., 1958; Andrzej Walicki, *Russian Social Thought: An Introduction to the Intellectual History of Nineteenth Century Russia*, in “Russian Review,” 36, 1977, no. 1, pp. 1–45.

⁵⁴ Brian A. Porter, *Democracy and Discipline in Late Nineteenth-Century Poland*, in “The Journal of Modern History,” 71, 1999, no. 2, pp. 346–393; Maciej Janowski, *Polish Liberal Thought before 1918*, Budapest, 2004, pp. 147–218.

⁵⁵ James J. Sheehan, *German Liberalism in the Nineteenth Century*, Chicago, 1978; Dieter Langewiesche, *Liberalism in Germany*, Princeton, 2000.

⁵⁶ Douglas Howland, *Translating Liberty in Nineteenth-Century Japan*, in “Journal of the History of Ideas,” 62, 2001, no. 1, pp. 161–189.

the surge to freedom was calibrated – and partially falsified – in order to meet the demands of (relative) backwardness.

It is against the background of the reigning statist modernizing liberalism and of the prevalent Zeletinist tradition that one can understand the full originality of the stance adopted, from its first issue, by the journal “*Libertatea*.” The opening article rejects communism and fascism in conjunction with a diffuse interventionist wisdom which sustains a widespread skepticism towards the ideas of economic and political freedom: “At present, the public is invited to subscribe, in turn, to the otherwise most opposite doctrines, from medieval-style corporatism to Asiatic bolshevism, not to forget fascist corporatism, statist economy and other interventionist utopias, at the cost of abandoning completely economic and political liberty. They are not only seen as outdated but are even held responsible for the terrible crisis the entire world is facing.”⁵⁷ Chief-editor George Strat understands the drive away from classical liberalism as paving the road to dictatorial serfdom: “Statist and interventionist practices must be eliminated without hesitation, as it is through them that, without notice, society is set on the road to socialism and dictatorship.”⁵⁸ A peculiar – and primitive – social psychology is found at the roots of the interventionist disease, to the same extent as liberalism is depicted as the underlying psychology of genuine modern social life: “To the mechanistic conception, which stays at the basis of any system of statist economy and which can only suit the barbaric and destructive mind, civilized world has to oppose the conception of an organic economy, that, for the time being, cannot be given a better name than liberalism.”⁵⁹

Although contributing all throughout primarily with pragmatic commentaries on internal and foreign politics and on domestic and international economic developments, and never eulogizing individualistic values in the same fashion as the other collaborators, I.P. Gigurtu, the funder and director of the publishing enterprise, nevertheless tackles from the beginning the delicate issue of the relation between politics and economics,⁶⁰ in order to make clear afterwards – however occasionally – his dissatisfaction with the statist perversion of capitalism, found by him as strongly connected with the spread of an anti-capitalist opinion. The bourgeois class itself is guilty of this, in so far as, facing the disruptions brought by the economic crisis, its members “joined forces with the interventionist state policies.” This is because “they liked to see the state first covering a part of their losses, and then granting them large benefits at the cost of falsifying the capitalist regime, based on free competition. It is because of such policies that a negative stance towards capitalists gained ground. Later, this stance was extended to the capitalist system itself, the two notions being easily mistaken for each other.”⁶¹

⁵⁷ *Cuvânt înainte*, in “*Libertatea*,” 1, 5 January 1933, no. 1, p. 3.

⁵⁸ G. Strat, *Viitorul capitalismului*, in “*Libertatea*,” 1, 20 June 1933, no. 12, p. 179.

⁵⁹ I. Constanțiu, *Psihologia economiei dirijate*, in “*Libertatea*,” 3, 5–20 July 1935, nos. 13–14, p. 204.

⁶⁰ I.P. Gigurtu, *Politicul și economicul*, in “*Libertatea*,” 1, 5 January 1933, no. 1, p. 5–6.

⁶¹ Idem, *Capitalismul și capitaliștii*, in “*Libertatea*,” 3, 5–20 July 1935, nos. 13–14, pp. 194–195.

No matter how pathetic “Libertatea”’s defense of liberalism against both internal and international enemies might have looked like over its first five years – inaugurated at the very moment of the Nazi seizure of power in Germany, in January 1933, and followed by three years of increasing concessions and growing accommodation to domestic authoritarianism, from the beginning of 1938 to the end of 1940 –, the attempt of Dumitru Drăghicescu to vindicate, against the classical liberal comeback promoted by Strat and his associates, a rightly balanced ratio between the demands of individual freedom and the need of containing the damaging effects of unqualified economic individualism sounds even more impressive in the circumstances. Arguing in the footsteps of an exchange between Strat and peasantist Mihai Ralea⁶² – the latter criticizing the stance of “Libertatea,” from a sociological standpoint, in the journal “Viața românească” –, Drăghicescu tries, once again, to cut a middle way between socialist temptations and bare liberal capitalism. Briefly recalling the changing fortunes of the combat between free trade economy and statist policies on the European scene, he explains that Manchesterian liberalism led to the monopolistic falsification of free enterprise, and state interventionist policies were then required precisely in order to protect individualistic values: “Excessive individualism provoked the reaction of the social principle, that manifested itself in the guise of monopolist practices, harnessed to the service of either particular persons or of associations. It is in this way that liberalism worked for its own annihilation, leading to the creation of medium and large enterprises which, by taking advantage of propitious situations, grew into gigantic shareholder companies. Under their influence, individualism was eventually socialized, being regimented into syndicates and cartels. [...] Interventionism was then called upon precisely as an instrument for the protection of the individual freedom and of free enterprise, its task being that of ruling out or at least lessening the monopolistic pressures placed upon them. It was in this way that the social principle acted to the very benefit of individualism.”⁶³

While Strat established a connection between insidious interventionist prejudices and thriving political tyranny in a way strongly reminiscent of the arguments later advanced by Friedrich Hayek regarding the socialist temptations as a springboard for totalitarianism,⁶⁴ Drăghicescu’s understanding of the perverse effects of nineteenth century Manchesterian economy can be claimed on behalf of Karl Polanyi’s opposite view (delivered at the same time as Hayek’s), which traced back interwar political authoritarianism to the long-term effects of unhindered economic individualism.⁶⁵ This Romanian anticipation of a classical disagreement on the causal

⁶² G. Strat, *Răspuns d-lui Ralea*, in “Libertatea,” 1, 5 May 1933, no. 9, pp. 132–133.

⁶³ D. Drăghicescu, *Determinismul social și valoarea inițiativei individuale*, in “Libertatea,” 1, June 1933, no. 11, pp. 161–163.

⁶⁴ Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom*, Chicago, 1994 [1944].

⁶⁵ Karl Polanyi, *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston, 2001 [1944].

connection between economics and politics was not broadened in “Libertatea.” When restating his case⁶⁶ – in continuation to his long-standing reflections, informed by Durkheimian theorizing, on the relation between individual “agency” and the constraints of social “structure” in human developments, in order to ponder the scope of determinism as part of a right approach to the intricacies of social life⁶⁷ –, Drăghicescu provoked a brief rejoinder of Strat,⁶⁸ which, on all accounts, abruptly closed the debate. Even unaccomplished, the discussion in question can still display fresh meanings when revisited with a new hindsight. An attempt to disclose precisely such meanings will be advanced below.

3.

Before engaging with the project of re-infusing a democratic cast to local liberalism and infusing it with welfarist ideals, Drăghicescu got immersed, at the time of the First World War and the peace settlement, in the politics of nation building, taking an active part as a diplomat in the creation of Greater Romania.⁶⁹ At the beginning of the twentieth century, his nationalist vision was formulated in the language of historical social psychology, in the best known of his books (and the only one that exercised a significant influence on Romanian culture over the long run, up to the present).⁷⁰ The work is a belated restatement of the variety of nationalist thinking sustained by an unqualified drive to westernization that so much characterized late Enlightenment and early nineteenth century liberal discourse all throughout Eastern Europe.⁷¹ In the same way as his predecessors of the 1848 period in Romania and the surrounding countries of the region – for which Russian Decembrists acted as paradigmatic anticipators⁷² –, Drăghicescu pleads the cause of modernization on the western pattern with a determination that is only matched by his eagerness to disclose old virtues – deeply inscribed in the local cultural texture – likely to act as an engine for catching up with the advanced nations. It is this that sets him apart from contemporaries with a related ideological orientation, but inclined to

⁶⁶ D. Drăghicescu, *Liberalismul și economia dirijată*, in “Libertatea,” 2, 5–20 July 1934, nos. 13–14, pp. 193–194.

⁶⁷ Idem, *Le problème du déterminisme social: déterminisme biologique et déterminisme social*, Paris, 1903; idem, *Du rôle de l'individu dans le déterminisme social*, Paris, 1904. See also Philip Abrams, *Historical Sociology*, Ithaca, 1994 [1982], pp. 18–32.

⁶⁸ G. Strat, *Răspuns domnului D. Drăghicescu sau despre ‘pseudo-liberalismul român’*, in “Libertatea,” 2, 5 November 1934, no. 21, pp. 325–328.

⁶⁹ D. Drăghicescu, *Les problèmes nationaux de l'Autriche-Hongrie. Les Roumains (Transylvanie, Bucovine, Banat)*, Paris, 1918.

⁷⁰ Idem, *Din psihologia poporului român*, ed. by Elisabeta Simion, Bucharest, 1995 [1907].

⁷¹ Jonathan I. Israel, *Enlightenment Contested. Philosophy, Modernity and the Emancipation of Man, 1670–1752*, Oxford, 2006, pp. 295–325; *Liberty and the Search for Identity. Liberal Nationalisms and the Legacy of Empires*, ed. by Iván Zoltán Dénes, Budapest, 2006, pp. 399–456.

⁷² A. Walicki, *Russian Social Thought*, pp. 3–6.

explain modernization as resting almost entirely on cultural imports taken against a quasi-amorphous traditional social and cultural background.⁷³

Sometimes conjoined with Romantic-conservative⁷⁴ or with socialist⁷⁵ stances, westernizer nationalism has acted as one of the most clearly cut features of modernizing liberalism in non-western – and particularly East-European – contexts.⁷⁶ It does not follow from this, however, that it could not take slightly different forms within the various (sub-)streams of the ideological trends of the kind. The Romanian record here surveyed provides good testimonies to this extent. While Drăghicescu argues his case for westernization by (seemingly) ignoring the traditionalist culture in the course of being shaped at the time in the country, Zeletin starts his journey as a political writer precisely by confronting the stark reality of a Romanian westernizer-traditionalist divide. His pamphlet entitled *From the Land of the Donkeys* of 1916 looks like an exercise in critical distancing from both camps (maybe animated by a harsher attitude towards the latter).⁷⁷ After a short and dubious flirtation with precisely that kind of traditionalist culture,⁷⁸ he then moves on to adopt his characteristic stance of giving an unqualified support to that brand of nationalist discourse which was meant to support nation-building policies – on the basis of economic protectionism yet fully within the framework of the expanding world capitalism – while at the same time rejecting wholeheartedly anti-modern nationalism of Romantic progeny, predicated on agrarian nostalgias and on an organic understanding of the national culture.⁷⁹ His interventions in “Dreptatea socială” give voice to the same argumentation.⁸⁰

Although the National Liberal Party had always subscribed only reluctantly to the (somewhat too cynical) Zeletinian rationalization of its policies⁸¹ – and some of his dissident leaders even contributed occasionally to “Libertatea” in order to

⁷³ A.D. Xenopol, *Influența franceză în România* [1887], in *Națiunea română*, ed. by Constantin Schifirneț, Bucharest, 1999, pp. 313–323; Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România*, ed. by Aurelia Dumitrașcu, Bucharest, 2000 [1898].

⁷⁴ Dale E. Peterson, *Civilizing the Race: Chaadaev and the Paradoxes of Eurocentric Nationalism*, in “Russian Review,” 56, 1997, no. 4, pp. 550–563.

⁷⁵ Andrzej Walicki, *Rosa Luxemburg and the Question of Nationalism in Polish Marxism*, in “The Slavonic and East European Review,” 61, 1983, no. 4, pp. 565–582.

⁷⁶ Leonard Schapiro, *Rationalism and Nationalism in Russian Nineteenth-Century Political Thought*, New Haven, 1967; Daniel Chirot, *Ideology, Reality and Competing Models of Development in Eastern Europe between the Two World Wars*, in “East European Politics and Societies,” 3, 1989, no. 3, pp. 378–411.

⁷⁷ Ștefan Zeletin, *Din țara măgarilor. Însemnări*, Bucharest, 1916.

⁷⁸ Idem, *Naționalism și țărănism*, in “Convorbiri literare,” 52, 1920, no. 12, pp. 769–774.

⁷⁹ Idem, *Romantismul german și cultura critică română* [1929], in *Neoliberalismul*, ed. by C.D. Zeletin, pp. 55–72.

⁸⁰ Idem, *Naționalismul. Un nume pentru două atitudini opuse față de evoluția socială*, in “Dreptatea socială,” 1, October 1923, nos. 18–19, pp. 420–427.

⁸¹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. 2, 1933–1940, Bucharest, 1988, pp. 108–147.

argue for a half-way departure from the same policies and from their ideological reinforcements⁸² –, the discourse of Zeletin could obtain a significant following in the late 1930's.⁸³ Of still much greater influence was, however, its corporatist progeny, revolving around the figure of Mihail Manoilescu. Disentangled from the same “neoliberal” stance of the early 1920's that was defended by Zeletin⁸⁴ – and sustained, at the time, by much the same kind of opposition to the peasantist left-wing ideology and democratic rhetoric⁸⁵ –, the corporatist doctrine came back full circle to its original inspiration in the 1940's – after a long-term involvement with Carolism and a protracted relation with local fascism – by the means of an attempt to entrench itself in Romanian history taken as an exercise in historical sociology betraying its indebtedness (however critically) to Zeletinian thinking.⁸⁶ It is significant that, no matter how much it tried to enlist on its side the traditionalist nationalist and legionary-fascist rhetoric of the “organic state,”⁸⁷ the discourse of Manoilescu never fully relapsed into a celebration of anti-western and nativist values⁸⁸ in the same way as fascist social-political and economic thinking.⁸⁹ This is certainly telling of the inner nature of its liberal modernizer ideological core.

Unlike the democratic liberalism of Drăghicescu – claiming on its behalf the legacy of 1848 but hardly aware of the already strong heritage of anti-“fortyeightism” at the turn of the century –, the anticipators of “Libertatea”'s free-trade doctrine that contributed to the two series of the journal “Curentul nou” – in 1905–1906 (at Galați), and then in 1920 (at Bucharest, where the other two periodicals surveyed here were also issued) – initially defined themselves precisely by opposition to the growing culture of indigenist nationalism.⁹⁰ Unlike the supporters of Zeletin and their corporatist descendants, however, they extended this opposition towards the modernizing nationalism employed by the Romanian ruling oligarchy – and the Liberal Party leadership specifically – for legitimating policies

⁸² Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism și democrație, I*, in “Libertatea,” 3, 5 March 1935, no. 5, pp. 65–68; idem, *Liberalism și democrație, II*, in “Libertatea,” 3, 20 March 1935, no. 6, pp. 81–84.

⁸³ Mihai Plătăreanu, *Politica economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, Bucharest, [1935]; Victor Jinga, *Prefaceri și orientări ale burgheziei române*, Cluj, 1938.

⁸⁴ Șt. Zeletin, *Neoliberalismul*; Mihail Manoilescu, *Neoliberalismul*, in *Doctrinile partidelor politice*, ed. by P. Dan, pp. 198–228.

⁸⁵ M. Manoilescu, *Țărănism și democrație*, Bucharest, 1922; Ștefan Zeletin, *Țărănism și marxism*, in “Arhiva pentru știință și reformă socială,” 5, 1924, nos. 1–2, pp. 192–220.

⁸⁶ Șt. Zeletin, *Burghezia română*; Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, ed. by Leonard Oprea, Bucharest, 1997 [1942].

⁸⁷ Mihail Manoilescu, *Eminescu economist*, Bucharest, 1935, p. 9.

⁸⁸ Philippe C. Schmitter, *Reflections on Mihail Manoilescu and the Political Consequences of Delayed-Dependent Development on the Periphery of Western Europe*, in *Social Change in Romania*, ed. by K. Jowitt, Berkeley, 1978, pp. 117–139.

⁸⁹ Compare Traian Brăileanu, *Sociologia și arta guvernării. Articole politice*, 2nd ed., Bucharest, 1940; Ion Veverca, *Naționalism economic*, Bucharest, [1941].

⁹⁰ H. Sanielevici, *Falimentul poporanismului*, in “Curentul nou,” n.s., 1, 22 February 1920, no. 4, pp. 49–53. See also idem, *Poporanismul reacționar*, Bucharest, 1921.

of economic growth “by ourselves alone.” When recalling, in 1920, his 1905–1906 venture (and broadening his criticism of “populist” traditionalism such as to cover – misleadingly in the main –, alongside the right-wing brand originally targeted, the left-wing version issued from the agrarian populism of Russian revolutionary inspiration⁹¹), H. Sanielevici thus underscores that “[early twentieth century] populism was nothing more but a complot of our neo-feudal and protectionist-driven oligarchy against the industrialization of the country, that is against the independent bourgeoisie,” in order to make clear afterwards: “It was in the name of this bourgeoisie that my protests were voiced at the time.”⁹²

Leaving aside the early and rapidly classicized formulations of protectionist economic thinking,⁹³ anticipations of the “neoliberal”-corporatist trend had already been put forward at the moment the rejuvenated “Curentul nou” was clarifying its stance,⁹⁴ and influences of this way of thinking did pervade the pages of the journal. Arguing for “neoliberalism,” a collaborator thus starts by distinguishing between two extreme theoretical positions taken with respect to economic policies: “A first extremist stance is that of individualism, with its two faces, namely orthodox liberalism and anarchism. [...] Another extremist view is that of statist interventionism, with its two incarnations: imperialism and socialism.” After thus clearing the ground of erroneous creeds, the author introduces his own vision of an individualist-statist synthesis, that he presents as a (loosely defined) version of “solidarism”⁹⁵: “In between these two extremes, we find the eclectic one: solidarism proclaims the right of the individual to the full exercise of his freedoms, while nevertheless maintaining that the community can only gain from the free expression of personal interests and from the broad development of individual energies. Having said this, it is important to underscore that the individual takes birth as a debtor to society. Hence, state intervention is necessary each time individual activity is ineffective, or stays at odds with the principle of solidarity.”⁹⁶ Against the theoretical basis delineated in this way, a directive for Romanian politics is set: “The new regime will be based on cooperation. [...] As far as the state is concerned, it will act, most often, as the most important partner in the cooperative pursuits, having to encourage [...] the various forms that cooperation might take.”⁹⁷

⁹¹ Compare Valeriu Ciobanu, *Poporanismul: geneză, evoluție, ideologie*, Bucharest, 1946; Z. Ornea, *Poporanismul*, Bucharest, 1972.

⁹² H. Sanielevici, *Ce-a însemnat “Curentul nou” de la 1906*, in “Curentul nou,” n.s., 1, 1 February 1920, no. 1, p. 6.

⁹³ P.S. Aurelian, *Elemente de economie politică*, Bucharest, 1889; A.D. Xenopol, *Opere economice*, ed. by Ion Veverca, Bucharest, 1967.

⁹⁴ I.N. Angelescu, *Cooperația și socialismul în Europa*, Bucharest, 1913.

⁹⁵ See in connection with this idem, *Solidarismul social-economic*, in *Doctrinile partidelor politice*, ed. by P. Dan, pp. 279–300.

⁹⁶ N.N. Tiron, *Neoliberalism*, in “Curentul nou,” n.s., 1, 27 June 1920, no. 22, p. 339.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 441.

Such a voice sounds, however, as a strikingly isolated one in the pages of “Curentul nou.” All throughout, the journal is dedicated to promoting the emancipation of free trade economic mechanisms from the constraints of interventionism, also making a sustained pleading for foreign capitals as a necessary cure to statist-based social inertia.⁹⁸ The Romanian deviation from the developmental path of genuine liberalism is most often found as predicated on entrenched bureaucratization.⁹⁹ Ștefan Antim takes a slight departure from this interpretation, by his theory – invoking the authority of the social-democrat Constantin Dobrogeanu-Gherea – that Romanian society suffers from the ills of neo-feudalism, with the National Liberal Party as the most prominent support of the syndrome.¹⁰⁰ Framing his analysis in the footsteps of Gherea – always eager to emphasize, in a characteristic Plekhanovist fashion, the urgency of capitalist development and democratization over socialist revolutionary designs¹⁰¹ –, Antim explains how the agrarian reform of 1864 that abolished feudal arrangements failed to turn into agrarian capitalism. Instead, “the new bourgeoisie that the reform of Cuza created rapidly degenerated into an agrarian class, conjoining its landholding fortunes with its control over the levers of political power. When destroying the boyardom, the new agrarians indulged in a sustained hatred for the genuine bourgeoisie.”¹⁰² The law of the inalienability of peasant lands adopted in conjunction with the agrarian reform of 1864 and acting as a pillar of the neo-feudal structures “stays in total contradiction to the very essence of liberalism.” When subscribing to these arrangements and taking advantage of them, “our liberal party erected a wide-ranging system that runs contrary to the demands of liberalism, a typical anti-liberal system.”¹⁰³

Once making thus his claim for true liberalism dependent on a pleading for genuine bourgeois-capitalist development, Antim proceeds then to argue that democratization itself – the undeniable watchword of the years immediately following the First World War – can only come after the Romanian society disentangles itself from the prevailing falsifications of liberalism and capitalism: “The emergence and consolidation of the bourgeois class is the real objective of democracy, of true democracy, which cannot arise and thrive in the narrow and

⁹⁸ H. Sanielevici, *Falimentul poporanismului*; Ștefan Antim, *Capitalurile străine și împrumuturile externe*, in “Curentul nou,” n.s., 1, 29 February 1920, no. 5, pp. 72–73.

⁹⁹ H. Sanielevici, *Falimentul poporanismului*; Al. Ciurcu, *Funcționarismul*, in “Curentul nou,” n.s., 1, 20 June 1920, no. 21, pp. 326–327.

¹⁰⁰ An argument already developed in Ștefan Antim, *Chestiunea socială în România*, Bucharest, 1908.

¹⁰¹ Michael Kitch, *Constantin Dobrogeanu-Gherea and Rumanian Marxism*, in “The Slavonic and East European Review,” 55, 1977, no. 1, pp. 65–89; Z. Ornea, *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Bucharest, 1983.

¹⁰² Ștefan Antim, *Spre adevărata democrație*, in “Curentul nou,” n.s., 1, 1 February 1920, no. 1, p. 13.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 14.

unfavorable frame of an agrarian state.” Such a development is easy to envision, as the Liberal Party will have to make appeal to bourgeois constituencies in the new conditions created by the introduction of universal male suffrage, accompanied by a redistribution of lands. Indeed, having seen their hopes of gaining the peasant electorate on their side thwarted – due to the fact that enfranchised peasants moved easily into the political folds of peasantism and nationalism –, “the liberals can only survive if they manage to adapt to the new situation, which they themselves created in fact. They will have to go to the towns, in order to find in that milieu their old supporters whom they expelled from the great agrarian holdings. We can be sure that our liberals will do this time what they should have always done: they will look for the support of the bourgeois class, of the independent and productive bourgeoisie.”¹⁰⁴

In “Curentul nou,” the pleading for classical liberalism was born in direct confrontation with the practices of mainstream modernizing liberalism, that were to receive, soon thereafter, the rationalization elaborated by Zeletin. In “Libertatea,” the theoretical defense of liberalism and individualism would greatly gain in sophistication, at the cost of dropping out expressions of explicit opposition to the liberal establishment. After joining the enterprise driven by Gigurtu and Strat, Sanielevici and Antim continued to broaden their criticism of bureaucratic parasitism,¹⁰⁵ of protectionism and economic isolationism¹⁰⁶ and of “neo-medieval” traditionalism,¹⁰⁷ while abstaining from taking explicit issue with either the party staying in power up to December 1937 under the leadership of Gheorghe Tătărescu or, indeed, with Carol II and his camarilla (that Gigurtu himself would increasingly get associated with). Even when lessening the critical edge of their theories in this way, they nevertheless continued to envision national development as professed westernizer liberals.¹⁰⁸

4.

The exchange between Drăghicescu and Strat emerges retrospectively as a Romanian fragment of a world-wide and long-term confrontation between two traditions of liberal thinking and practice. At the time he refashioned it in order to counteract the attempt at a liberal-individualist revival of the journal “Libertatea,” the social thesis expressed by Drăghicescu from within broadly conceived liberal theoretical principles was being placed on sounder foundations by the Keynesian

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Idem, *Funcționarismul*, in “Libertatea,” 2, 5–20 August 1934, nos. 15–16, pp. 242–245.

¹⁰⁶ Idem, *Liberalismul*, in “Libertatea,” 3, 5 April 1935, no. 7, pp. 97–99. See also H. Sanielevici, *Agonia capitalismului*, in “Libertatea,” 1, 5 February 1933, no. 3, pp. 33–35.

¹⁰⁷ Ștefan Antim, *Spre un nou Veac de Mijloc*, in “Libertatea,” 1, 5 May 1933, no. 9, pp. 134–135.

¹⁰⁸ Compare Brian A. Porter, *The Social Nation and Its Futures: English Liberalism and Polish Nationalism in Late Nineteenth-Century Warsaw*, in “American Historical Review,” 101, 1996, no. 5, pp. 1470–1492.

revolution in economic theorizing.¹⁰⁹ New Deal policies taking inspiration from the same new economic view were already being coined, in the United States, as a response to the intrinsic instability of the capitalist system that the economic crisis had made manifest. Large-scale extensions and full-blown applications of the same policies, in Western Europe and other parts of the capitalist world, came after the end of the Second World War.¹¹⁰ Despite the fact that it acted as an integral part of the Cold War international constellation, functioning in conjunction with reconstruction strategies designed to contain global communism, the welfare state agenda drawn on the basis of a left-wing understanding of liberalism took advantage of the anti-fascist consensus and of the interwar Popular Front tradition.¹¹¹ Its demise in the late 1970's, partly under the impact of new international pressures arising from the restructuring of the same Cold War framework,¹¹² issued into a rejuvenation of precisely those deregulating economic practices that Strat and his associates envisioned in the 1930's as a necessary cure for the entrenched ills brought about by the Romanian statist-driven economy. Continuously fed by an ingrained apprehension of any liberal concession to socialist ideals and objectives, the neoliberal view – canonized as the “Washington consensus” and strengthened by the breakdown of Soviet-style communism as a major ideological alternative to capitalism on a global scale¹¹³ – then reigned supreme up until the inauguration of a new economic crisis of capitalism.¹¹⁴ Critics of neoliberal practices underscored the importance of China's refashioning of its economic-political system on the state capitalist model as an integral part of the (temporary) victory of right-wing liberalism over its rival,¹¹⁵ thus bringing to light the full relevance of older analyses of the Chinese deviation from the Russian (and East European) communist pattern, itself predicated on marked differences between centuries-long historical legacies.¹¹⁶

Alongside their bare urge for a return to welfare-state ideals, such criticisms of the three decades of neoliberal ascendancy – installed in 1979, enhanced in 1989

¹⁰⁹ Wayne Parsons, *Politics and Markets: Keynes and His Critics*, in *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, ed. by T. Ball, R. Bellamy, pp. 45–69.

¹¹⁰ Geoff Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*, Oxford, 2002, pp. 229–339.

¹¹¹ Idem, *Legacies of Antifascism: Constructing Democracy in Postwar Europe*, in “New German Critique,” 67, 1996, pp. 73–100.

¹¹² Robert E. Goodin, *The End of the Welfare State?*, in *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, ed. by T. Ball, R. Bellamy, pp. 202–216.

¹¹³ Fran Tonkiss, *Markets against States: Neoliberalism*, in *The Blackwell Companion to Political Sociology*, ed. by Kate Nash, Alan Scott, Oxford, 2004 [2001], pp. 250–260.

¹¹⁴ *Business as Usual. The Roots of the Global Financial Meltdown*, ed. by Craig Calhoun, Georgi Derluguian, New York, 2011.

¹¹⁵ David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, 2005, pp. 120–151.

¹¹⁶ Theda Skocpol, *Old Regimes Legacies and Communist Revolutions in Russia and China*, in “Social Forces,” 55, 1976, no. 2, pp. 284–315.

and shattered in 2008 – also point to the need for reconsidering the theoretical bases of the socially-sensitive liberalism and the wider intellectual tradition staying behind it. Polanyi's view of economic "embeddedness" – already hinted at above – thus went together with Keynesian economics as a theoretical reinforcement of left-wing policies predicated on broad liberal premises (despite its emergence – and unlike Keynesianism – from within the socialist tradition¹¹⁷). The (rather eclectic) "new liberalism" of the pre-Keynesian variety to the fold of which Drăghicescu belonged was rooted in a tradition stretching back across the welter of the nineteenth century democratic radicalism with Jacobin overtones, to the republican and radical Enlightenment tradition of early modern times.¹¹⁸ Hayek's neoliberal alternative was elaborated, for sure, on neo-classical economic foundations already set at the end of the nineteenth century and refashioned by the Austrian school during the interwar era.¹¹⁹ Its economic theory and historical sociology were deeply intertwined with a revival of liberal conservative philosophical principles taking place against the background of totalitarian politics,¹²⁰ but also staying in continuity to the liberalism of the Right forged in the aftermath of the French Revolution and indebted to the vision of moderate Enlightenment.¹²¹ How can we characterize the three Romanian liberal stances delineated so far by reference to the Left-Right historical divide thus disclosed within the larger liberal tradition?

The ideological experiment of "Dreptatea socială" can firmly be placed on the side of Left-liberalism. Otherwise – and despite the fact that it can reasonably be vindicated as a Romanian contribution to the revival of classical liberal economics and liberal-conservative politics in the guise of the twentieth century neoliberalism –, the discourse promoted by Sanielevici, Antim, Strat and their associates is more difficult to be characterized as participating in the world-wide development of liberalism with a right-wing cast, when taking into account the role it performed as part of the Romanian ideological context. The collaborators of "Libertatea" took a (somewhat timid) critical stance towards the expanding culture

¹¹⁷ S.C. Humphreys, *History, Economics and Sociology: The Work of Karl Polanyi*, in "History and Theory," 8, 1969, no. 2, pp. 165–212; W. Parsons, *Politics and Markets*, pp. 46–48, 51–53.

¹¹⁸ J.I. Israel, *Enlightenment Contested*, pp. 699–861; Gregory Claeys, Christine Lattek, *Radicalism, Republicanism and Revolutionism: From the Principles of '89 to the Origins of Modern Terrorism*, in *The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought*, ed. by Gareth Stedman Jones, Gregory Claeys, Cambridge, 2011, pp. 200–254.

¹¹⁹ W. Parsons, *Politics and Markets*, pp. 60–65.

¹²⁰ Jeffrey C. Isaac, *Critics of Totalitarianism*, in *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, ed. by T. Ball, R. Bellamy, pp. 181–201.

¹²¹ J.G.A. Pocock, *Conservative Enlightenment and Democratic Revolutions: The American and French Cases in British Perspective*, in "Government and Opposition," 23, 1989, no. 1, pp. 81–106; Annelien de Dijn, *Aristocratic Liberalism in Post-Revolutionary France*, in "The Historical Journal," 48, 2005, no. 3, pp. 661–681; Lawrence Goldman, *Conservative Political Thought from the Revolutions of 1848 until the Fin de Siècle*, in *The Cambridge History of Nineteenth-Century Political Thought*, ed. by G. Stedman Jones, G. Claeys, pp. 691–719.

of fascism,¹²² while describing the prevailing “ideological confusion” of the age as evenly nurtured by false idols belonging to all parts of the political spectrum.¹²³ They sometimes adopted recognizable liberal-conservative overtones, harshly opposed to democratic demagoguery.¹²⁴ In a related fashion, they could argue that “the Right continues to be the Right,” while “the Left is not the Left anymore,” in so far as “it can only get embodied by following the ways of the Right.”¹²⁵ Still, when contrasted with the Zeletinian conception streamlined on a path of evolution leading to the corporatist surge for a nationalist-authoritarian breakthrough, the voices of “Curentul nou” and “Libertatea” emerge as belonging together with that of Drăghicescu – and indeed with that of the social-democratic theory acknowledged by Antim as an inspiration –, as parts of a large oppositional camp that can loosely be described as left-wing, on local criteria. The view originated with Sanielevici around 1900 has always remained a minority variety of liberalism throughout the last pre-communist decades of Romanian history. Holding an even starker minority status in the interwar period, the liberal socialism that glimmered in “Dreptatea socială” relied on the memory of fortyeighter democratic radicalism,¹²⁶ itself an oppositional discourse at the time but which had nevertheless managed to accede to a position of prominence in the sphere of culture. Acting as a perverted inheritor of fortyeightism, the peripheral variety of “neoliberalism” defended by Zeletin occupied a solid mainstream position among the Romanian interpretations of the liberal view.

The liberal heritage of Eastern Europe is almost entirely associated with the same view that received its best Romanian expression in the works of Zeletin.¹²⁷ By gradually disentangling themselves from communism, East European intellectual circles participated – in some countries of the region at least – to the cross-bordering elaboration of late twentieth-century neoliberalism.¹²⁸ However, despite the fact that warnings against the conflation of the broader liberal vision with the narrower tenets of its neoliberal version alone were occasionally expressed,¹²⁹ no sustained attempt to elaborate a historical typology of regional liberal politics and thinking has been advanced so far. The present paper was therefore intended as an effort to start filling this gap.

¹²² P. Dinopol, *Cetind Pentru legionari de dl. Corneliu Zelea-Codreanu*, in “Libertatea,” 5, 5 February 1937, no. 3, pp. 44–46; idem, *Roza vânturilor*, in “Libertatea,” 5, 5 June 1937, no. 11, pp. 200–202.

¹²³ Idem, *Haos ideologic*, in “Libertatea,” 5, 5–20 August 1937, nos. 15–16, pp. 281–283.

¹²⁴ Nicolae Steinhardt, *Socialiștii apărători ai libertății*, in “Libertatea,” 5, 5 May 1937, no. 9, pp. 161–163.

¹²⁵ H.H. Streiman, *Dreapta și Stânga*, in “Libertatea,” 5, 5–20 July, nos. 13–14, 1937, p. 246.

¹²⁶ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, pp. 10–18.

¹²⁷ Jerzy Szacki, *Liberalism after Communism*, Budapest, 1995, pp. 43–72.

¹²⁸ Johanna Bockman, Gil Eyal, *Eastern Europe as a Laboratory for Economic Knowledge: The Transnational Roots of Neoliberalism*, in “The American Journal of Sociology,” 108, 2002, no. 2, pp. 310–352.

¹²⁹ J. Szacki, *Liberalism after Communism*, pp. 119–170.

THE NATION OF THE WESTERNIZERS: MAINSTREAM AND MINORITY
VARIETIES OF ROMANIAN LIBERALISM

Abstract

The article broadens a typological approach to the history of Romanian ideological development centered upon an approach of the same kind taken to the evolution of ideological liberalism in the pre-communist period. Focusing on the period 1900–1940 and on three periodicals of the time, it delineates two minority liberal discourses, alongside the mainstream one of modernizing liberalism with a strong statist and nationalist commitment, best incarnated historically in the practices of the National Liberal Party and having counterparts in all East European countries. The local typology thus disclosed is then related to the world-wide evolution of the main trends of liberalism over the long run. The study underlines that the existing comparative bibliography does not offer an appropriate understanding of the varieties of liberal theory and experience within the region. The article is intended to start filling this gap of the available literature.

Keywords: liberalism; oligarchic politics; economic interventionism; westernizer nationalism; ideological heritages; Romania

RELIGIE, CONFESIUNE, ETNIE

ETHNIC AND RELIGIOUS FACTORS IN THE PROCESS OF CULTURAL SELF-IDENTIFICATION OF THE GEORGIANS (HISTORICAL ASPECTS)

NINO CHIKOVANI*

The problem of identity is among the topics which have attracted the interest of different fields of science during the last decades. This interest was generated by the ongoing processes in the world, characterized by the complex and contradictory tendencies of integration and disintegration. The concept of *identity* is a widespread notion in social sciences and the humanities. Two main aspects of *identity* can be differentiated: the practical one and the analytical one. The first one is connected to the everyday practice, whereas the second meaning comes from the sphere of “identity politics.”

Our primary topic of interest is cultural identity, which serves as a basis for ethnic and national identity. Anthony D. Smith considers ethnic and national identities to be the models of collective cultural identity.¹ The present paper tries to clarify the role of ethnic and religious factors in the cultural self-identification of the Georgians during the early Middle Ages (the fifth–eleventh centuries). This is a period when the process of self-identification and self-determination of the Georgians, according to different sources, is fully reflected. Moreover, the latest studies demonstrate the purposeful management of this process, which was exercised through the conscious limitation of cultural influences, via information selection and, correspondingly, through the construction of historical memory.²

The entity delimited by cultural identity is based on the minimization of internal differences and the maximization of external ones. Communities created on the basis of collective cultural identity (ethnic entities, religious denominations, nations) are more or less stable; their basic cultural elements – values, symbols, myths, traditions – are embodied in the collective memory,³ although they are not fixed once and for all, and they are neither static nor constant. “Cultural identities and entities are subject to change, like all other things and these changes can be either gradual and cumulative, or sudden and non-permanent.”⁴

* Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia; nn_chikovani@yahoo.com.

¹ A.D. Smith, *Nationalism. Theory, Ideology, History*, trans. into Georgian by M. Chkhartishvili, Tbilisi, 2004, pp. 32–39.

² K. Kakitashvili, *Management of Cultural Processes in Georgia according to the Hagiographic Texts (5th–11th Centuries)*, in “Civilization Researches” (Tbilisi), 3, 2005, pp. 13–30.

³ A.D. Smith, *Nationalism*, p. 43.

⁴ *Ibidem*, p. 45.

Self-identification is the answer to the question: who we are? As Eric Hobsbawm mentions, national identification, and all the other related aspects, are subject to change across time.⁵ Therefore, there are different answers to this question in different times. However, there are some key aspects which determine continuity and ensure self-preservation. The different answers are determined by the self-perception of a particular community (the Georgians in our case) in relation to different entities. Considering the fact that the historical development of Georgia went through a changing political, cultural and civilizational environment, the self-identification was exercised in relation with Greece, Rome, Byzantium, Iran, the Ottomans, Russia and the Western world in different historical periods. Those were the processes of constructing differences and finding similarities with these spaces; thus, identity markers and their correlation were constantly changed.

While dealing with the process of cultural self-identification, it is crucial to determine who was the *other*, which markers were used for constructing the differences and claiming an identification with a particular entity? Among the widely accepted markers of collective identity, the ethnic and religious identities are the primary aspects that we will focus on; in their turn, they are closely related to a range of other markers.

As in the entire Christian space, in those-times Georgia the process of self-identification was closely connected with the Christian religion; ideas and opinions were formed and expressed in religious terms; religion was the key to cultural identity and it served as a basis for stressing other markers of identity (e.g. language). The analyses of historical sources demonstrate that the self-identification of the Georgians in the early Middle Ages was based on clearly determined markers. In addition, the existence of a shared cultural consciousness is fairly visible in this period as well.

The cultural identity of Georgia was primarily formed in relation with Byzantium. It is a widely known fact that the cultures of the Eastern Christian countries were developed under the strong influence of the Byzantine culture during the Middle Ages. As the Byzantine political orientation had gained ground in Georgia (in the fourth century), the process of coping with the Byzantine culture started. The trend towards treating and reflecting this culture on a national basis was termed as the “tendency of nationalization of the Christian-Byzantine culture” by the Georgian scientist Korneli Kekelidze. There is a common agreement that national writings were created after Christianization in the Eastern Christian space and the liturgy was introduced in national languages.⁶

This process started in Georgia and in Armenia and was quite intensive. However, the differences in the orientation of the cultural and political elites of these

⁵ Э. Хобсбаум, *Нации и национализм после 1780 г.*, Санкт Петербург, 1998, p. 18.

⁶ T. Gamkrelidze, *Georgia – Europe or Asia?*, in “Academia (Historical-Philological Journal)” (Tbilisi), 1, 2001, p. 6; L. Pataridze, *Georgian Identity (Problems of Historical Perspective)*, in *Georgia at the Crossroad of Millenniums*, Tbilisi, 2005, p. 223.

two peoples were quite visible. In Armenia, ethnic and cultural self-identification was further strengthened through religious difference – the Armenian Church split from the universal Christian Church and joined the group of small Eastern Churches (alongside with the Churches of Egypt, Syria, and Ethiopia). From the fourth century, the tendency to gain autocephaly became apparent, and the next step was the rejection of the Chalcedonic faith by the Armenians and their inclination towards Monophysitism. The fact that this was not a pure doctrinal split and had ties with the mainstream political and cultural tendencies – emancipation from the Greek-Hellenistic world – is proved by the creation of the national Armenian scripture by Mesrop Mashtots at the beginning of the fifth century, by the rise of literary writing and by launching the national chronology (551) in Armenia.⁷

These processes went a different way in Georgia. The fight for autocephaly and the ethnic and cultural self-identification did not go in line with ecclesiastical isolationism and cultural emancipation from the Greek-Byzantine culture. On the contrary, historical sources prove the acceptance of Christian universalism by the Georgians.⁸

The attitude of the Georgians towards the Greek-Byzantine culture is reflected in the opinion of Winfried Boeder regarding the interrelation of the Georgians with the wider world. He considered this approach as the main leitmotiv of Georgian history: this was “the attempt of the Georgians to adapt to the ambivalence of belonging and non-belonging; to express, practically and symbolically, their unity with the wider world, and, at the same time, firmly attest their own identity.”⁹ The following facts prove this statement:

- the creation of an original Georgian written language, the translation of the Bible into Georgian, on the one hand, and the preservation of the purity of the Georgian language (e.g. looking for Georgian equivalents for religious terminology), on the other hand;

- the declaration of the Georgian language as a language of liturgy, whereas, according to Giorgi Merchule, a tenth-century Georgian hagiographer, “saying *Kyrie eleison* in Greek” was a demonstration of the unity with the Christian world;

- the translation of the works of Greek thinkers and philosophers into Georgian, which could be considered as the creation of their Georgian versions; later on, they were counted as part of the Georgian classical writings and in the eighteenth century were referred to by Sulkhan-Saba Orbeliani, a famous Georgian writer and lexicographer, as a depository for his dictionary;

- the activities of the Georgian prince Grigol Bakuarianisdze as commander of the Byzantine army, on the one hand, and the establishment of the Petritsoni Monastery (in modern Bulgaria) by him, where the Georgian language was set as a language of liturgy and only Georgian monks were allowed, on the other hand.

⁷ L. Pataridze, *op. cit.*, p. 223.

⁸ *Ibidem*, p. 224.

⁹ W. Boeder, *Thinking about the Past and Present of the Georgian Language*, in *Georgia at the Crossroad of Millenniums*, pp. 54–55.

*

The hagiographic writings of the fifth–eleventh centuries could be divided into two main clusters: the first group includes texts (*The Martyrdom of Shushanik*, *The Martyrdom of Evstati of Mtskheta*, *The Life of the Assyrian Fathers*, *The Life of Serapion of Zarzma*, *The Martyrdom of the Infants from Kola*, *The Martyrdom of Gobron*, *The Martyrdom of Konstantine-Kakhi*, *The Martyrdom of Davit and Konstantine*) where the cultural and ethnic aspects are not stressed and the religious affiliation is brought to the forefront. The second cluster (*The Martyrdom of Abo of Tbilisi*, *The Life of Giorgi of Mtsatsminda*, *The Life of Ilarion the Georgian*, *The Life of Ioane and Ephytme*) includes texts that are interesting for their accent on the intersection of religious and cultural markers – language and ethnicity. Religion, in this respect, is a basis of the cultural identity; an individual is identified not with the Christian world in general, but with the concrete unity (Georgia), which is marked out of this space in terms of cultural differences.¹⁰

In the above-mentioned period, the Georgians considered themselves as a part of the Byzantine cultural space. Ioane Sabanisdze, an eighth-century Georgian hagiographer, mentioned that the Georgians “reside at the edge of the [Christian] space,” and “not only the faith of the Greeks praises God, but that of us as well, residing in a remote place.”¹¹ In this passage, Christianity is a basis for differentiation between the “in-group” and the “alien”: Abo “was not one of us from the very beginning as he was not familiar with our faith and came with alien belief ...”¹²

Thus, the Georgians perceived themselves as a peripheral part of that particular entity. This entity is mentioned by Ioane Sabanisdze and in some sources of the earlier period. Sabanisdze clearly marks the borders of Georgia, thus separating it from the wider world: “the Northern world, where reside the heirs of Magog – the Khazars, a savage, horrible, bloodthirsty, godless people”; on the East – the Arabs, the source of threat; to the West – the “Sea of Pontus set the border; this is a place where the Christians live ... and the cities and places under the Ionian king who resides in the great city of Constantinople.”¹³ It is evident that there is an alien cultural space for Georgia to its North and East; whereas the West is the entity which the Georgians consider themselves to be a part of (as a periphery), and Constantinople is a centre of this entity.

The second, relatively earlier source which demonstrates the self-identification of the Georgians with the Byzantine political and cultural space is the record of the speech of the Georgian noble Fartadzi, delivered at the assembly of the Colkhi (Western Georgia) nobility in 554; it is preserved in the work of Agathias Scholasticus. It attests the perception of the unity of the Georgians with the Byzantine space. This unity is based on traditions (“native rules”), “on the common

¹⁰ K. Kakitelashvili, *op. cit.*, p. 15.

¹¹ Ioane Sabanisdze, *Martyrdom of Habo*, in *Monuments of the Old Georgian Literature*, Tbilisi, 1978, pp. 60–61.

¹² *Ibidem*, p. 61.

¹³ *Ibidem*, p. 64.

social laws, state order and life”; it refers to the “shared religion, holy secrecy and unity of ideas” with the Byzantines.¹⁴

Byzantium was considered as a hallmark in the Eastern Christian countries; and Georgia was not an exception in this regard. This can be seen in the work of the eleventh-century Georgian historian Djuansher: “[they] brought a true priest from Greece”¹⁵; “he ordered to build churches and make it a monastery like those he had seen in Greece”¹⁶; “the Greeks are relatives of God”¹⁷; “do not abandon the love of the Greeks”¹⁸; “we share the same religion with the Greeks, who pray for Christ.”¹⁹

Obviously, the shared religion served as a basis for the Georgians’ self-perception as a part of the Byzantine cultural space. Religion is one of the important markers of cultural identity and Orthodoxy was exactly this marker for Georgian identity. Different from other markers (e.g. language), it was a transnational feature and it linked the Georgians with the Byzantine cultural and political space. At the same time, it served as a national marker in relation to the Armenians. It is hard to argue which was the bigger threat for cultural identity – the religious unity or the difference. The sources demonstrate that Georgian spiritual figures were aware of this fact and they were trying to find aspects which would both highlight their difference from Byzantium, on the one hand, and confirm their important role in the Orthodox world, on the other hand.

As it was mentioned above, the Georgian texts of the fifth–eleventh centuries – both historical and hagiographic literature – enable us to follow the arguments for proving the existence of an independent and self-sustained Georgian culture in the Byzantine cultural space (stressing the blood relationship of the Georgians; referring to the Georgian language as a basis for identification and accentuating its importance; purposefully restricting cultural influences):

“Not only the faith of the Greeks praises God, but that of us as well, residing in a remote place ... This faith is followed by the inhabitants of Kartli, which is under the protection of Virgin Mary,”²⁰ Ioane Sabanisdze mentioned.

“The fruits of labor of Ephvtime, the monk of Mount Athos, made happy both akin and alien; books translated by him were famous not only in Georgia but in Greece as well.”²¹

Through his wonderful translations, “Ephvtime not only filled in the gaps of our language, but this wise man brought us to the level of the Greeks, who had previously called us barbarians because of our ignorance.”²²

¹⁴ *Georgian Oratory*, ed. by N. Kandelaki, Tbilisi, 1958, pp. 111–114.

¹⁵ Djuansher, *Life of the King Vakhtang Gorgasali*, in *Life of Kartli*, ed. by S. Kaukhchishvili, vol. 1, Tbilisi, 1955, p. 145.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 177–178.

¹⁷ *Ibidem*, p. 165.

¹⁸ *Ibidem*, p. 203.

¹⁹ *Ibidem*, p. 160.

²⁰ Ioane Sabanisdze, *op. cit.*, p. 54.

²¹ Giorgi of Mtatsminda, *Life of Ioane and Ephvtime*, in *Monuments of the Old Georgian Literature*, p. 224.

²² *Ibidem*, p. 275.

Stressing the idea of national enlightener in the work *The Conversion of Kartli* served this purpose as well; the work tells the story of the Christianization of Kartli and dates back to the ninth century. Although it does not mention the sermon of St Andrew the First-Called, it stresses the Cappadocian origins of the enlightener of Kartli, Nino, who came to Kartli from Jerusalem and not from Constantinople (as opposed to the information provided by Rufinus and Gelasius of Caesarea).

Perhaps the desire of the Georgians to withstand the Constantinople Patriarchy's attempts of intervention in the ecclesiastical affairs of the peoples that were baptized by Andrew served as the basis for stressing the role of Nino. By the beginning of the ninth century, the work describing the life of Andrew was written in Greek; the history of Andrew's missionary activities in Georgia was described in this work. As long as Andrew was considered as the head of the Constantinople Patriarchy (in 357 Emperor Constantius II translated his remains to Constantinople), the Patriarchy tried to strengthen its influence in the entire area where Andrew the First-Called had preached. Probably that is why the author of *The Conversion of Kartli* does not mention the name of Andrew and refers to an "independent" missionary, Nino, and her activities.

The same work points to the importance of Kartli in terms of Christian relics: according to this source, the most important relics of Christianity – a part of the log of the Cross on which Christ was crucified as well as nails – were kept in Georgia. If the capital city of Byzantium was under the special protection of Virgin Mary, Kartli (Iberia) was the land of Virgin Mary as well. Moreover, the role of Kartli in the Christian world was clearly marked even before Christianization, when the robe of Christ was brought there.

Thus, while stressing the religious unity with Byzantium, the Georgians were trying to highlight their differences from the Byzantine world through some other characteristics: these were the national enlightener, the Christian relics and the idea of Kartli as the land under the special protection of Virgin Mary.

A century later, the name of Andrew appeared in the Georgian writings and was connected to the national identity since "in the Christian world the apostle was considered to be the most effective tool for setting the uniqueness of the national entity."²³ In the Georgian historical sources several apostles were mentioned as the enlighteners of Georgia: Bartholomew, Simon the Canaanite, Andrew. The focus was on Andrew. By referring to Andrew's activities in Georgia, monk Giorgi of Mount Athos (Mtatsmindeli) successfully defended the autocephaly of the Georgian Church in his polemics with the Patriarch of Antioch.

Giorgi of Athos made another important step as well: he opposed the arrogant attitude of the Greeks towards the Georgians, which was appreciated in his assessment by the Patriarch: "Even though you are Georgian by origin, you are equal

²³ M. Chkhartishvili, *St Giorgi of Mtatsminda and the Borders of Georgian Identity in the 11th Century*, in "Georgian Source Studies" (Tbilisi), XI, 2006, p. 91.

to the Greeks by your intelligence and wisdom.”²⁴ Giorgi mentioned that the Georgians had performed great services for the defence of Orthodoxy: “There was a time when there was no Orthodoxy in entire Greece and the Gothic bishop John was sanctified in Mtskheta [spiritual centre of Georgia, our note].”²⁵ He even mentioned another important deed of the Georgians for Christianity: “The Georgians have never retreated from the path of true faith and will never back down.”²⁶

In the same period, the Georgians were trying to highlight another line of their difference from the Greeks. In the ninth–tenth centuries, they created their own “rule and mode” of reading the Gospel, although earlier they had “the norm of Gospel according to the Greek rule.” The Georgian system of chronology was also established and, in order to differentiate it from the Greek one, was named the “Georgian calendar.”²⁷

Language is one of the most important markers of collective cultural identity. According to the modernist theories of nationalism, language is a key aspect of the formation and strengthening of national self-consciousness. The formation of shared linguistic norms and the standardisation of the spoken language are crucial for the self-perception of the cultural entity. This is always a result of purposeful activities of the cultural elite, differing from the development of various dialects which happens spontaneously. Having one’s own language is an important factor for determining one’s own identity and origins. As Winfried Boeder mentions, only the extraordinary historical preconditions make language a key to the process of establishing identity.²⁸

Under such conditions, the contours of the unique image of the Georgians were gradually set. This was the environment where the Greek language was the dominant one for centuries in the two most important realms of life: religion and culture.

The Georgian cultural elite attached a great importance to translation activities. This is testimony to the fact that at that time language was already perceived as an important foundation of identity. The Georgian thinkers of the eleventh century have provided the following assessment of translation activities: “Translation is a special virtue for enlightening our relatives,” Giorgi of Athos mentioned²⁹; “Translation from Greek into Georgian is a talent given by God,” another monk from Mount Athos stressed.³⁰ Giorgi of Athos “withdrew from the task of overseeing the monastery’s affairs in order to use God’s gift and devote all his time to the translation of books.”³¹

²⁴ Giorgi Mtsire, *Life and Deeds of Giorgi of Mtatsminda*, in *Monuments of the Old Georgian Literature*, p. 308.

²⁵ *Ibidem*, pp. 309–310.

²⁶ *Ibidem*, pp. 328–329.

²⁷ K. Kekelidze, *History of the Old Georgian Literature*, vol. 1, Tbilisi, 1980, pp. 53–54.

²⁸ W. Boeder, *op. cit.*, p. 54.

²⁹ Giorgi of Mtatsminda, *op. cit.*, p. 260.

³⁰ Giorgi Mtsire, *op. cit.*, p. 287.

³¹ *Ibidem*, p. 301.

Generally, the intensification of translation activities accompanies the process of national consolidation. Even before the tenth century, the hagiographic literature was already translated into Georgian from most of the written languages of the Christian world, and first and foremost from Greek. The very first examples of Georgian hymnography (the seventh–eighth centuries) were translated from Greek as well; later on, original Georgian hymns were created. In Georgian hagiographic literature there are numerous citations from the works of Greek, Roman and Byzantine authors. As a result of the translation activities of the Georgian monks in various monastic centres abroad, the Georgian language was further refined.

The further development of language as an important marker of Georgian identity took a different path from the tenth century onwards. During the confrontation with the theory of trilingualism, which had supremacy in the Byzantine cultural space, the issue of the legitimacy of local languages came to the forefront. As it is mentioned in the scholarly literature on the subject, at that time the language issues took a political overtone, which was maintained during the following centuries as well. The Georgian historical writing and hagiographic literature contains interesting information in this respect. From the eighth until the eleventh century, the importance of the mother tongue was even further perceived and reflected. In some works “the importance of language as a marker of cultural identity is so vividly stressed (e.g. *The Life of Ilarion the Georgian*), as if they were prepared especially for the modern scientists working in the field of identity studies. The tight connections between language and carriers of language are particularly marked.”³²

In the tenth century, Giorgi Merchule defined the territory of Georgia (Kartli) on the basis of the language of liturgy: “Kartli is a country where the liturgy is carried out in Georgian and the people pray in Georgian.”³³ The theory of trilingualism was sharply contradicted by the work of Joane-Zosime *Praise of the Georgian Language*, which declared Georgian as a language of the Last Judgement during the time of the Second Coming of Christ.

The idea of equality of the Georgian language with Greek is promoted in *The Life of Ilarion the Georgian*, a hagiographic work dating from the tenth century. It relates that the Byzantine Emperor Basil II sent his sons to be brought up and educated by the pupils of the Georgian monk Ilarion and asked the latter: “Pray for them, holy fathers, and teach them your language and your books.”³⁴

In *The Life of Ioane and Ephvtime*, Giorgi of Athos mentions that Ephvtime, who became “Greek” in Constantinople, through the will of Virgin Mary not only started to speak Georgian but became one of the masters of the Georgian language and contributed to the translation activities in the Georgian Monastery of Mount Athos.³⁵

³² K. Kakitelashvili, *op. cit.*, p. 22.

³³ Giorgi Merchule, *Martyrdom of Grigol*, in *Monuments of the Old Georgian Literature*, p. 182.

³⁴ *Life of Ilarion the Georgian*, in *The Old Georgian Story*, Tbilisi, 1979, p. 457.

³⁵ W. Boeder, *op. cit.*, pp. 54–55.

The terms denoting ethnic belonging are quite often referred to in various sources that mark self-identification and set the difference from *others*: “our relatives,” “the Georgian by kinship.” Some of the Georgian researchers consider that, in this period, the term “Georgian,” which had previously denoted kinship through blood, became an ethnic concept; thus the accent shifted from the blood kinship to the idea of territorial unity. According to these researchers, this is a testimony to the start of a new era of national consolidation, when “some new internal resources were found within the *in-group* for the partial opening of the established borders of identity, and the non-painful process of getting the *others* as members of the in-group was launched.”³⁶

The chronicle of Leonti Mroveli³⁷ (the eleventh century), which, in our opinion, represents an attempt to legitimize the future development of Georgia, recounts the gradual formation of the Georgian language starting from the Biblical times to the era of its transformation into the language of state, literature and liturgy. The chronicle of Leonti Mroveli is interesting in terms of identity issues as well; and finally, it is the case of formation of historical memory. It is a widely accepted fact that a common heritage and shared past are one of the most important markers of national identity. Common ancestors bind the members of a nation. The so called ethno-historical myths play an important role in the formation of identity³⁸; ethno-historical myths are ascribed a crucial role in the formation and preservation of ethnic identity.³⁹ Interest in the history of one’s own entity is a component of ethnic consciousness. According to Peter Burke, history is social memory. Social groups determine what should be remembered and what should be forgotten from the past, and even set the mode of remembering.⁴⁰

The eleventh and twelfth centuries are one of the most important periods in the history of Georgia: the process of formation of the common state was launched; although there was no guarantee of its successful completion; the contours of the idea of the common Caucasian state appeared. The conception formulated in the work of Leonti Mroveli was supposed to prove the unity of the Caucasian world and legitimize the course of rulers of Georgia which was aimed at the unification of the Caucasus. This course could be grasped in the narration of the past facts and in their interpretation (the myth about the common origins of the Caucasian people, the formation of the Georgian state with the participation of different peoples, the

³⁶ M. Chkhartishvili, *The Main Marker of the Georgian Identity*, in *Georgia at the Crossroad of Millenniums*, p. 238.

³⁷ Leonti Mroveli, *Life of the Georgian Kings*, in *Life of Kartli*, ed. by S. Kaukhchishvili, vol. 1.

³⁸ As V. Shnirelman notes, the term “myth” does not mean that they provide only fantastic stories. В.А. Шнирельман, *Миф о прошлом и национализм*, http://semitology.lugovsa.net/elephants/myth_of_past.htm, accessed on 22.09.2013.

³⁹ A.D. Smith, *Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1986.

⁴⁰ P. Burke, *History as Social Memory. History, Culture and the Mind*, ed. by T. Butler, New York, 1980, p. 97.

relations with the neighbours, the formation of the Georgian language and its declaration as the state language, the creation of the written language).

Some hagiographic examples of those times also point to the purposeful formation of historical memory. Authors clearly mention the aim of their work – preservation of important information and its transmission to the next generations: “Let it be written and kept at Holly Churches for all who come after us”⁴¹; “For our descendants to study and know”⁴²; “The country of Kartli will need it to tell our descendants forever”⁴³; “Let it not be forgotten for keeping our descendants away from the hardships experienced by us”⁴⁴; “Fathers will retell their children”⁴⁵; “The length of time will bring all to oblivion.”⁴⁶

The Georgian intellectuals tried to limit the influences coming from Byzantium. When the Georgian clergymen were questioned by the prince of Kartli: “Holly Fathers, is it good or not if any of the laymen, an expert on divine books and also specialist in different languages, undertakes to teach uneducated people after coming back from Jerusalem and other holy places where he had found some good order appropriate to Christianity and missing among us?”, the answer was: “A certain load is enough for the boat; if you add weight, it will sink, if it is lightened, it will be blown away by waves and winds. Quite similarly, the load of law and the rules of Christianity which are held by our country are excellent, and God is satisfied: we vouch for it.”⁴⁷

Summarising, it could be argued that in the early Middle Ages, the cultural self-identification of the Georgians was based on the search of the place of Georgia in the Byzantine space. The Georgians considered themselves as a part (“remote place”) of this space; a part of the bigger “in-group.” The Zoroastrian (Mazdean) and, later on, Muslim political and cultural space was considered as “alien” and “other.” Religion was the primary foundation of this kind of identification; although an ethnic belonging was mentioned several times as well (“our relatives,” “the Georgian/Arab/Jew by kinship”).

In parallel with the self-identification with the Byzantine cultural space, the Georgians tried to stress their difference from the Byzantines, thus gaining their own place in this space. In this respect, the markers of collective identity such as language, common past and legacy played an important role. The Georgian written sources demonstrate the attempts of limitation of the Byzantine cultural influences and the purposeful formation of historical memory.

⁴¹ Ioane Sabanisdze, *op. cit.*, p. 57.

⁴² Giorgi Mtsire, *op. cit.*, p. 294.

⁴³ Giorgi Merchule, *op. cit.*, p. 126.

⁴⁴ Giorgi of Mtatsminda, *op. cit.*, p. 264.

⁴⁵ Giorgi Mtsire, *op. cit.*, p. 271.

⁴⁶ Giorgi of Mtatsminda, *op. cit.*, p. 262.

⁴⁷ Giorgi Merchule, *op. cit.*, p. 180.

ETHNIC AND RELIGIOUS FACTORS IN THE PROCESS OF CULTURAL
SELF-IDENTIFICATION OF THE GEORGIANS (HISTORICAL ASPECTS)

Abstract

The present paper tries to clarify the role of ethnic and religious factors in the cultural self-identification of the Georgians during the early Middle Ages (the fifth–eleventh centuries), a period when the process of self-identification and self-determination of the Georgians, according to different sources, is fully reflected. The cultural identity of Georgia was primarily formed in relation with Byzantium, the shared religion serving as a basis for the Georgians' self-perception as a part of the Byzantine cultural space. Unlike in Armenia, the fight for autocephaly and the ethnic and cultural self-identification did not go in line with ecclesiastical isolationism and cultural emancipation from the Greek-Byzantine culture. In parallel with the self-identification with the Byzantine cultural space, the Georgians tried to stress their difference from the Byzantines and strengthen their own identity. In this respect, the markers of collective identity such as language, common past and legacy played an important role. The Georgian written sources demonstrate the attempts of limitation of the Byzantine cultural influences and the purposeful formation of historical memory.

Keywords: self-identification; national identity; hagiography; Byzantium; Georgia

ET TENENTES FRENUM EQUI IPSIUS ... ALTFEL DESPRE RELAȚIA DINTRE ÎMPĂRATUL ȘI PATRIARHUL BIZANTIN ÎN SECOLUL AL XIII-LEA*

IONUȚ-ALEXANDRU TUDORIE**

„Dar, dacă într-adevăr preasfințitul papă nu permite ca acea cunună din aur să fie așezată peste cununa clericală, pe care o poartă întru slava fericitului Petru, noi am pus cu mâinile noastre pe preasfântul său creștet o splendidă diademă de un alb strălucitor, reprezentând Învierea Domnului; și, ținând frâul calului său, din respect pentru fericitul Petru, am împlinit pentru el slujirea de scutier; hotărând ca toți urmașii lui și numai aceștia să folosească aceeași diademă în procesiuni, imitând puterea noastră.”¹

Acest paragraf este extras din *Donatio Constantini*, un document cu o carieră interesantă mai ales în Occident, dar și în Orient, până în momentul în care a fost demascată drept un fals de către umanistul italian Lorenzo Valla în secolul al XV-lea². În Occidentul medieval, având ca argument fundamental tocmai relația dintre papa Silvestru I și împăratul Constantin cel Mare descrisă în *Donatio Constantini*, întâlnirile dintre reprezentantul Bisericii și, respectiv, cel al imperiului au inclus în mai multe situații ritualul cunoscut sub numele de *officium stratoris*, conform căruia împăratul era obligat să presteze îndatoririle unui simplu scutier pentru reprezentantul lui Dumnezeu, recunoscând prin acest gest autoritatea lui Dumnezeu, dar implicit și pe cea a pontifului roman. Astfel, la sărbătoarea religioasă a Epifaniei (6 ianuarie) din anul 754, la Ponthion, Pepin cel Scurt a fost primul care a copiat ritualul descris în *Donatio Constantini* cu ocazia întâlnirii cu papa Ștefan al II-lea. În secolele următoare, această poziționare inferioară a împăratului în raport cu episcopul Romei s-a repetat în mai multe rânduri: în anul 858, Ludovic al II-lea a împlinit acest ritual în fața papei Nicolae I la Roma; în anul

* Cercetare finanțată prin grantul național CNCS-UEFISCDI, proiect PN-II-RU-TE-2011-3-0255.

** Universitatea din București / Academia Română; ionut.tudorie@ftoub.ro.

¹ Johannes Fried, *Donation of Constantine and Constitutum Constantini: The Misinterpretation of a Fiction and Its Original Meaning*, Berlin, New York, 2007, p. 149 (*Donatio Constantini* § 5): „ipse vero sanctissimus papa super coronam clericatus, quam gerit ad gloriam beati Petri, omnino ipsam ex auro non est passus uti coronam, frygium vero candido nitore splendidam resurrectionem dominicam designans eius sacratissimo vertici manibus nostris posuimus, et tenentes frenum equi ipsius pro reverentia beati Petri stratoris officium illi exhibuimus; statuentes eundem frygium omnes eius successores pontifices singulariter uti in processionibus ad imitationem imperii nostri.”

² Lorenzo Valla, *De falso credita et ementita Constantini Donatione*, ed. Wolfram Setz, Weimar, 1976.

1095, fiul lui Henric al IV-lea, Conrad, a prestat *officium stratoris* pentru papa Urban al II-lea la Cremona; în anul 1131, împăratul Lothar al III-lea a ținut scara calului (*officium marscalci*) pentru papa Inocențiu al II-lea la Lüttich (actualul Liège); iar în ziua de 8 iunie 1155, la Sutri, celebrul împărat german Frederic I Barbarossa s-a prezentat în aceeași postură în fața papei Adrian al IV-lea. De asemenea, același Frederic I Barbarossa a respectat fără proteste acest ceremonial în fața papei Alexandru al III-lea, atât la Pavia în anul 1160, cât și la Veneția în anul 1177. În sfârșit, împăratul Otto al IV-lea a împlinit *officium stratoris* cu ocazia încoronării sale din ziua de 21 octombrie 1209 în fața papei Inocențiu al III-lea. Toate aceste momente au fost abordate într-o manieră exhaustivă de Robert Holtzmann³, Eduard Eichmann⁴, Ernst Kantorowicz⁵, Jörg Traeger⁶, Christopher Walter⁷, John Mitchell⁸, Mary Stroll⁹, Achim Thomas Hack¹⁰ și Gerd Althoff¹¹.

În ceea ce privește relația dintre patriarhul și împăratul bizantin, ceremonialul de la curtea din Constantinopol nu a inclus în mod regulat respectarea ritualului *officium stratoris*. Totuși, în ultimul secol au fost formulate câteva opinii pe marginea acestui subiect. Astfel, Margarita Alekseeva Andreeva¹², în volumul său dedicat ceremoniilor aulice bizantine din secolul al XIII-lea, a atras atenția pentru prima dată asupra episodului petrecut la Magnesia în toamna anului 1258, punându-l în relație cu un extras din *cronica* lui Ioan Kinnamos. Ulterior, într-un

³ Robert Holtzmann, *Der Kaiser als Marschall des Papstes. Eine Untersuchung zur Geschichte der Beziehungen zwischen Kaiser und Papst im Mittelalter*, Berlin, Leipzig, 1928; idem, *Zum Strator- und Marschalldienst: Zugleich eine Erwiderung*, în „Historische Zeitschrift”, 145, 1932, p. 301–350.

⁴ Eduard Eichmann, *Das Officium Stratoris et Strepae*, în „Historische Zeitschrift”, 142, 1930, p. 16–40.

⁵ Ernst H. Kantorowicz, *The King's Advent and the Enigmatic Panels in the Doors of Santa Sabina*, în „The Art Bulletin”, 26, 1944, p. 207–231; idem, *Constantinus Strator. Marginalien zum Constitutum Constantini*, în *Mullus. Festschrift Theodor Klauser*, ed. Alfred Stuidber, Alfred Hermann, Münster, 1964, p. 181–189.

⁶ J. Traeger, *Der reitende Papst: Ein Beitrag zur Ikonographie des Papsttums*, München, Zürich, 1970.

⁷ Christopher Walter, *Papal Political Imagery in the Medieval Lateran Palace*, în „Cahiers archéologiques (fin de l'Antiquité et Moyen Âge)”, 20, 1970, p. 155–176; 21, 1971, p. 109–136.

⁸ John Mitchell, *St. Silvester and Constantine at the SS. Quattro Coronati*, în *Federico II e l'arte del duecento italiano. Atti della III Settimana di Studi di Storia dell'arte medievale dell'Università di Roma (15–20 maggio 1978)*, ed. Angiola Maria Romanini, vol. II, Galatina, 1980, p. 15–32.

⁹ Mary Stroll, *Symbols as Power. The Papacy Following the Investiture Contest*, Leiden, New York, København, Köln, 1991, p. 193–208.

¹⁰ Achim Thomas Hack, *Das Empfangszeremoniell bei mittelalterlichen Papst-Kaiser-Treffen*, Köln, Weimar, Wien, 1999.

¹¹ Gerd Althoff, *Inszenierung verpflichtet. Zum Verständnis ritueller Akte bei Papst-Kaiser-Begegnungen im 12. Jahrhundert*, în „Frühmittelalterliche Studien”, 35, 2001, p. 61–84 (în special p. 71–84).

¹² M.A. Андреева, *Очерки по культуре византийского двора в XIII веке*, Praha, 1927, p. 79–80.

articol dedicat acestui ritual, Georg Ostrogorsky¹³ a identificat și interpretat sursele care vorbesc despre respectarea *officium stratoris* atât în lumea bizantină, cât și în cea slavă. De asemenea, Otto Treitinger¹⁴ a sintetizat analiza lui Ostrogorsky, integrând-o în celebra sa monografie dedicată ideii imperiale bizantine reflectată în ceremonialul aulic. După o lungă perioadă, acest subiect a fost redeschis de Marie Theres Fögen¹⁵, care a relaționat evenimentul amintit de la Magnesia cu pătrunderea ideilor din *Constitutum Constantini* în societatea bizantină prin circulația traducerii în limba greacă a acestui document. Apoi, în monografia dedicată ideologiei imperiale bizantine în secolele XIII–XIV, Dimiter Angelov¹⁶ a introdus în dezbatere două noi izvoare (un extras din *Tractatus contra errores Graecorum* – 1252 și un pasaj din *Panagiotae cum azymita disputatio* – 1274–1275), integrând discuția în ansamblul larg al evoluției teoriilor hierocratice formulate în perioada dinastiei Paleologilor. Ulterior, Lutz Rickelt¹⁷ a inclus o scurtă digresiune dedicată ritualului *officium stratoris*, în contextul general al excomunicării împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul. Amintind sumar cele mai importante dintre sursele istorice, concluziile formulate de autor se înscriu pe linia interpretării lui Dimiter Angelov. În cuprinsul unui articol despre superioritatea împăratului bizantin exprimată vizibil prin poziția călare în cadrul ceremoniilor publice, Tudor Teoteoi¹⁸ a menționat episodul care i-a avut ca protagoniști pe Mihail Paleologul și patriarhul Arsenios Autoreianos. Istoricul român a conchis că, în ciuda acestei situații excepționale în istoria bizantină, precum și a confuziei considerabile între spațiul laic și cel ecleziastic, ideologia imperială nu a admis ca basileul de la Constantinopol să fie plasat într-o poziție inferioară față de autoritatea bisericească. În sfârșit, cel mai provocator articol a fost publicat de Andrey V. Korenevskiy și Aleksandr I. Pilyugin¹⁹. Cei doi cercetători ruși au ajuns

¹³ Georg Ostrogorsky, *Zum Stratordienst des Herrschers in der byzantinisch-slavisches Welt*, în „Seminarium Kondakovianum”, VII, 1935, p. 187–204 (în special p. 189–193) (republicat în idem, *Byzanz und die Welt der Slaven: Beiträge zur Geschichte der byzantinisch-slavisches Beziehungen*, Darmstadt, 1974, p. 101–121).

¹⁴ Otto Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*, Jena, 1938, p. 225–227.

¹⁵ Marie Theres Fögen, *Kaiser unter Kirchenbann im östlichen und westlichen Mittelalter*, în „Rechtshistorisches Journal”, 16, 1997, p. 527–549 (în special p. 541–543).

¹⁶ Dimiter Angelov, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium, 1204–1330*, Cambridge, 2007, p. 380–383.

¹⁷ Lutz Rickelt, *Die Exkommunikation Michaels VIII. Palaiologos durch den Patriarchen Arsenios*, în *Zwei Sonnen am Goldenen Horn? Kaiserliche und patriarchale Macht im byzantinischen Mittelalter. Akten der internationalen Tagung vom 3. bis 5. November 2010*, ed. Michael Grünbart, Lutz Rickelt, Martin Marko Vučetić, vol. I, Berlin, 2011, p. 97–125 (în special p. 102–104).

¹⁸ Tudor Teoteoi, *Împăratul călare – un detaliu neglijat din ceremonialul bizantin*, în *Euharistion Patriarhului Daniel al României*, coord. Varlaam [Merticariu], Emilian Popescu, București, 2011, p. 457–469 (în special p. 459–460, 466–468).

¹⁹ A.B. Корневский, А.Ю. Пилугин, *Officium stratoris и «шествие на осляти»: происхождение и семантика ритуалов*, în „Cogito. Альманах истории идей”, Ростов-на-Дону,

la concluzia că ideologia bizantină a împrumutat acest ceremonial de sorginte occidentală, încercând să îi confere un simbolism religios prin integrarea în procesiunea din Duminica Floriilor. Astfel, după căderea Constantinopolului, Moscova, *a treia Romă*, a preluat întreaga ideologie imperială bizantină, inclusiv *officium stratoris*.

REVIZUIREA ȘI INTERPRETAREA SURSELOR

În mod surprinzător, deși acest ceremonial de factură occidentală nu a fost respectat în mod regulat la curtea imperială de la Constantinopol, totuși există câteva izvoare, atât bizantine, cât și latine, care se referă la *officium stratoris et marscalci*. Una dintre cele mai interesante informații cu privire la acest ritual și respectarea lui în spațiul bizantin este extrasă din *Συγγραφικαὶ ἱστορίαι* a lui Georgios Pachymeres. Astfel, relatând prima întâlnire dintre Mihail Paleologul (1258–1282), proaspăt investit ca *mega dux* și tutore (*ἐπίτροπος*) al basileului legitim minor Ioan al IV-lea Laskaris, și patriarhul Arsenios Autoreianos (1254–1260; 1261–1265), întâmplată la Magnesia în toamna anului 1258, cronicarul a descris-o în felul următor: „Între timp, s-a auzit că patriarhul a sosit împreună cu înaltul cler și cu arhieriei. Informat numaidecât, [Mihail Paleologul] a mers el însuși înaintea celorlalți pentru a-l întâmpina de la distanță; a adus patriarhului, precum și întregului sfânt colegiu, cele mai înalte onoruri, mergând pe jos și ținând de hățuri catârca preotului, până când l-a instalat în palat.”²⁰ Fiind cunoscut atașamentul lui Georgios Pachymeres față de împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul, intenția cronicarului ar fi fost mai degrabă una de protejare a imaginii fondatorului dinastiei Paleologilor, decât una de discreditare prin poziționarea acestuia într-o inexplicabilă situație de inferioritate în raport cu patriarhul Arsenios. Așadar, este absolut logic să postulăm faptul că mărturia lui Pachymeres este una credibilă, care confirmă nu doar cunoașterea acestui ritual în spațiul bizantin, cu întreaga lui simbolistică, ci și respectarea lui de către cel care ulterior a fondat ultima mare dinastie de pe tronul Imperiului Bizantin.

5, 2011, p. 203–240 (în special p. 212–221). Prima încercare a lui A.V. Korenevskiy de a explica preluarea acestui ceremonial latin de către bizantini, iar apoi asumarea ritualului de către Moscova, *a treia Romă*, poate fi consultată în Андрей Корневский, *Officium stratoris и «шествие на ослати»*: к вопросу о сопоставимости религиозно-политических доктрин западноевропейского и русского Средневековья, în „Ab Imperio”, 2002, nr. 1, p. 185–204.

²⁰ Georges Pachymères, *Relations historiques (Livres I–III)*, ed. Albert Failler, Vitalien Laurent, Paris, 1984, I.26, p. 103^{18–23}. „Ἐν τοσούτῳ δὲ ὁ πατριάρχης σὺν τε τοῖς ἐκκρίτοις τοῦ κλήρου καὶ τοῖς ἀρχιερεῦσι παρῆναι ἠκούετο· καὶ ὃς αὐτίκα μαθὼν πρὸ τῶν ἄλλων αὐτὸς ὑπαντᾷ μακρόθεν, τιμὴν τὴν μεγίστην ἀφοσιούμενος τῷ τε πατριάρχῃ καὶ παντὶ τῷ ἱερῷ πληρώματι, πεζῇ τε βαδίζων καὶ τὰς τῆς ἡμιόνου τοῦ ἱερέως χαλινούς κατέχων, ἕως καὶ αὐτῶν ἐντὸς ἀνακτόρων προηγούμενος καθίσταται.” A se vedea și traducerea în limba engleză în Nathan John Cassidy, *A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Geōrgios Pachymerēs*, PhD Dissertation, School of Humanities – University of Western Australia, 2004, p. 33.

Totuși, o serie de diferențe (chiar notabile) trebuie subliniate între ceremonialul original respectat în Occidentul latin și episodul petrecut la Magnesia. În primul rând, reprezentantul puterii temporale, Mihail Paleologul, nu era încă împărat legitim în toamna anului 1258, ci preluase administrarea imperiului în virtutea poziției sale de tutore al lui Ioan al IV-lea Laskaris. De asemenea, poziția patriarhului Arsenios Autoreianos, ca de altfel situația tuturor patriarhilor de Constantinopol din perioada exilului niceean (1204–1261), era una excepțională, care forța limitele interpretării canoanelor Bisericii: un patriarh de Constantinopol, dar rezident la Niceea. Această situație ambiguă a fost înfierată prompt de arhiepiscopul Ohridei, Demetrios Chomatenos (1216/1217 – cca 1236), în corespondența sa cu patriarhul de Niceea, Germanos al II-lea (1223–1240): „*Ca într-o destrămare a vechilor obiceiuri din Constantinopol a fost proclamat împărat și propus patriarh în eparhia Bithyniei (acest lucru a fost determinat de situația dramatică din acea vreme; într-adevăr, când s-a mai auzit ca același om să păstorească mitropolia Niceei și să se numească patriarh al Constantinopolului?)*.”²¹ O diferență interesantă între originalul occidental al acestui ritual și întâlnirea descrisă de cronicarul Pachymeres se referă la caracterul simbolic al imaginii reprezentantului Bisericii. Pe de o parte, episcopii Romei au folosit în mod obișnuit, atât pentru *officium stratoris*, cât și *in extenso*, pentru toate aparițiile publice, un cal alb (*albus/candidus equus*), provenit mai târziu din taxa specială impusă orașelor germane Reichenau și Bamberg de a furniza anual Sfântului Scaun doi cai albi. Această tradiție a fost modificată abia la sfârșitul secolului al XIII-lea (1294), odată cu intrarea triumfală a papei Celestin al V-lea în Aquila călare pe un măgar²². De cealaltă parte, patriarhul bizantin este descris ca venind la locul întâlnirii călare pe o catârcă (*ἡ ἡμίονος*)²³. Astfel, dacă în cazul apariției impunătoare a episcopilor romani se urmărea o veritabilă *imitatio imperatoris*,

²¹ Demetrius Chomatenus, *Ponemata diaphora*, ed. Günther Prinzing, Berlin, New York, 2002, 114.4, p. 372⁷⁰–373⁷⁵: „Ὡς περ γὰρ ἐπὶ παραλύσει τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαίων ἐθῶν καὶ βασιλεὺς ἀνηγορεύθη καὶ πατριάρχης προεβλήθη ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Βιθυνῶν (τοῦτο γὰρ ἡ τοῦ καιροῦ περίστασις τυραννίσασα ἐπεισήγαγε· πότε γὰρ ἠκούσθη τὸν αὐτὸν μητρόπολιν Νικαίας ποιμαίνειν καὶ πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως λέγεσθαι;).”

²² Pentru detalii bibliografice a se vedea Ernst H. Kantorowicz, *The King's Advent and the Enigmatic Panels*, p. 217 (n. 66); Martin Kintzinger, *Der weisse Reiter. Formen internationaler Politik im Spätmittelalter*, în „Frühmittelalterliche Studien”, 37, 2003, p. 315–353 (în special p. 322–331).

²³ În societatea bizantină, una dintre cele mai umilitoare situații în care putea fi pus un personaj influent era aceea de a fi forțat să facă un tur al orașului călare pe un măgar. Cu toate acestea, era considerat potrivit ca femeile și membrii clerului superior să folosească în locul cailor fie catări, fie măgari pentru deplasările prin oraș sau în afara acestuia. A se vedea Taxiarchis G. Kolias, *The Horse in the Byzantine World*, în *Le cheval dans les sociétés antiques et médiévales. Actes des journées d'études internationales organisées par l'UMR 7044 (Étude des Civilisations de l'Antiquité), Strasbourg, 6–7 novembre 2009*, ed. Stavros Lazaris, Turnhout, 2012, p. 93. Însă arhiepiscopul Eustathios al Thessalonicii, în tratatul *De emendanda vita monachica* (sfârșitul secolului al XII-lea), înfiera tocmai înlocuirea din ce în ce mai frecventă a măgarului/catârului cu calul, în cazul deplasărilor membrilor cinului monahal, care astfel se îndepărtau evident de smerenia autentică. A se vedea Eustathius Thessalonicensis, *De emendanda vita monachica*, ed. Karin Metzler, Berolini, Novi Eboraci, 2006, 168, p. 184²²–186¹⁵.

forma adaptată a acestui ceremonial în spațiul bizantin era mai aproape de modelul biblic și de *imitatio Christi*. În sfârșit, ultimul amendament pe marginea episodului prezentat de Pachymeres este inexplicabila omisiune a acestui moment în *Χρονική συγγραφή* a lui Georgios Akropolites, autor care altfel este principala sursă de informare pentru perioada exilului niceean.

Cu toate aceste nuanțe interpretative, este evident că prin episodul de la Magnesia Mihail Paleologul a încercat să copieze ritualul occidental și să îl flateze pe patriarhul Arsenios Autoreianos²⁴. Totuși, această aserțiune tranșantă este pusă sub semnul întrebării de unele surse bizantine, anterioare și posterioare momentului descris de Pachymeres. Astfel, cronicarul Ioan Kinnamos în *Ἐπιτομή (Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum)*, lucrare redactată în a doua jumătate a secolului al XII-lea, și-a exprimat consternarea la auzul unui astfel de ritual. În contextul relatării episodului de la Sutri din anul 1155, când împăratul Frederic I Barbarossa a respectat acest ceremonial cu ocazia întâlnirii cu papa Adrian al IV-lea, cronicarul bizantin a afirmat următoarele: „*Căci conducerea Romei, precum o proprietate, a fost vândută barbarilor și oamenilor cu adevărat slugarnici. Prin urmare, nu are dreptul nici la un episcop și, cu atât mai mult, la un conducător. Căci cel care se înalță la mărișia imperială, într-o manieră nedemnă de el însuși, merge pe jos lângă episcopul călare și îi este precum un scutier. [...] Nobile, cum și când s-a mai întâlnit să îi tratezi pe împărații romanilor drept scutieri?*”²⁵

Această poziție negativă exprimată de Ioan Kinnamos, cu aproximativ un secol înainte de episodul descris de Pachymeres, a fost întărită ulterior de o afirmație a împăratului-monah Ioan al VI-lea Kantakouzenos (1347–1354) în

²⁴ Marie Theres Fögen, *op. cit.*, p. 542. Pe de altă parte, Lutz Rickelt (*op. cit.*, p. 120–123), având ca punct de plecare pentru argumentația sa prezența lui Arsenios Autoreianos între membrii misiunii diplomatice unioniste a curții bizantine niceene la Roma (este posibil chiar ca acesta să fi participat la ambele delegații din această perioadă: 1250–1252 și 1253–1254), înainte de alegerea sa ca patriarh, a interpretat episodul din toamna anului 1258 de la Magnesia ca fiind o copie a ritualului occidental. Astfel, cu ocazia vizitei la Roma, viitorul patriarh Arsenios ar fi vizitat capela dedicată Sf. Silvestru din cadrul complexului *Santi Quattro Coronati*, unde momentele principale din *Donatio Constantini* au constituit un program iconografic executat în tehnica *a fresco*. Deși această ipoteză are meritul de a stabili momentul în care călugărul Arsenios ar fi fost influențat de ritualurile occidentale și de a sublinia conștientizarea de către patriarhul bizantin a simbolului exprimat prin *officium stratoris*, autorul nu a explicat și cum a reușit Arsenios Autoreianos să îl determine pe Mihail Paleologul să accepte această poziție inferioară. Astfel, este mai mult decât evident că decizia de a împlini acest ritual i-a aparținut reprezentantului puterii temporale și nicidecum patriarhului bizantin.

²⁵ Ioan Cinnamus, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. Augustus Meineke, Bonn, 1836, V.7, p. 219^{11–18}: „οἷον γάρ, οἷον ἡ Ῥώμης ἀρχὴ βαρβάροις καὶ δεινῶς ἀνδραποδῶδεσιν ἀνθρώποις διεκαπηλεύθη χρήμα· κἀντεῦθεν οὔτε ἀρχιερεῶς αὐτῇ μέτεστιν οὔτε πολλῶ δήπουθεν ἄρχοντος. ὁ μὲν γὰρ τῷ τῆς βασιλείας ἐπεμβαίνων μεγαλείῳ, ἀναξίως ἑαυτῷ ἱππευομένῳ πεζῇ τῷ ἀρχιερεῖ παραθέει καὶ ὅσα καὶ ἱπποκόμος αὐτῷ γίνεται, [...] πῶς, ὦ βέλτιστε, καὶ πόθεν σοι τοῖς Ῥωμαίων βασιλεῦσιν εἰς ἱπποκόμους κεχρήσθαι ἐπῆλθεν;” De asemenea, a se vedea și Jean Kinnamos, *Chronique*, trad. J. Rosenblum, [Paris], 1972, p. 144; John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, trad. Charles M. Brand, New York, 1976, p. 166.

lucrarea sa *Ἱστορίαι*, prin care a subliniat faptul că în Imperiul Bizantin reprezentanții puterii temporale nu erau obligați să presteze *officium stratoris* în fața reprezentanților Bisericii. Dimpotrivă, întâlnirile oficiale dintre cele două personalități se desfășurau de pe poziții de egalitate. Contextul în care autorul a integrat această aserțiune face trimitere la momentul negocierilor dintre Ioan al VI-lea Kantakouzenos și regele sârb Stefan Uroš al IV-lea Dušan (1331–1355), la Tao, lângă Pristina, în anul 1342: „Și, după ce țarul a trimis după [el], era de față și acesta [împăratul] nu la mare depărtare. Iar când se afla în casa țarului, acela [țarul], ieșind până în mijlocul curții, a luat hățurile calului cu care era dus arhiepiscopul și l-a condus până în locul unde obișnuia să descălece, iar după ce l-a salutat, a fost binecuvântat de acela [arhiepiscop]. Pe împărat nu l-a lăsat totuși să iasă în fața casei, ci, după obiceiul împăraților bizantini, l-a întâmpinat în interiorul casei și, după ce l-a salutat, a fost binecuvântat și acesta.”²⁶ După cum mărturisește însuși împăratul-monah, eticheta ceremonialului bizantin i-a impus să îl aștepte pe arhiepiscopul sârb Ioannikije al II-lea (1337–1354) în interiorul reședinței, unde a primit binecuvântarea acestuia. Este interesant de remarcat faptul că, deși la curtea țarului Stefan Uroš al IV-lea Dušan de la Skopje au predominat ritualuri de influență bizantină, dublate de preluarea titlurilor nobiliare și de declararea limbii grecești ca a doua limbă oficială recunoscută, această realitate nu s-a constituit într-o barieră față de alte influențe. Astfel, a fost posibil ca *officium stratoris* să fie un ritual respectat în Serbia medievală, fără ca acesta să fi fost preluat din ceremonialul aulic bizantin. De altfel, imaginea descrisă de împăratul-cronicar este concludentă: arhiepiscopul de Peć s-a prezentat la această întâlnire pe un cal (*ὁ ἵππος*), respectând cu strictețe originalul occidental al acestui ritual.

Nu în ultimul rând, concluzia care se desprinde din paragrafele citate din Ioan Kinnamos și Ioan al VI-lea Kantakouzenos, ambele afirmând fără echivoc faptul că ceremonialul bizantin nu a inclus *officium stratoris*, este întărită în mod indirect și prin lipsa unei mențiuni a acestui ritual în celebrul tratat al lui Pseudo-Kodinos, *Περὶ ὀφφικιαλίων τοῦ Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ τῶν ὀφφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας* (*De officialibus palatii Constantinopolitani et de officiis Magnae Ecclesiae*), redactat la mijlocul secolului al XIV-lea (1347–1368). Dacă *officium stratoris* ar fi fost respectat cu regularitate la curtea din Constantinopol, ar fi fost prezentat în detaliu de către Pseudo-Kodinos, atât cu ocazia descrierii ceremonialului încoronării imperiale, cât și în alte situații în care acest ritual s-ar fi impus.

Analiza surselor istorice bizantine prezentate până în acest punct al discuției (Pachymeres, Kinnamos, Kantakouzenos și Pseudo-Kodinos) nu a oferit un răspuns clar cu privire la adoptarea ritualului *officium stratoris* în ceremonialul aulic din

²⁶ Ioan Cantacuzenus eximperator, *Historiarum libri IV. Graece et Latine*, Bonnae, 1831, III.45, p. 274^{10–18}: „Καὶ μεταπεμφαμένον τοῦ Κράλη, παρὴν καὶ αὐτὸς οὐκ ἐν μακρῷ. ἔπει δὲ παρὴν ἐν τῇ οἰκίᾳ Κράλη, ἐκεῖνος μὲν ἄχρι τοῦ μέσου προελθὼν τῆς αὐλῆς, ἐπελάβετό τε τῶν χαλινῶν τοῦ ἵππου, ὃ ὥχεται ὁ ἀρχιεπίσκοπος, καὶ προήγαγεν ἄχρι οὗ εἰώθει ἀποβαίνειν, ἔπειτα προσαγορεύσας, εὐλογεῖτο παρ' ἐκείνου. Βασιλέα δὲ οὐκ εἶασε τῶν οἰκημάτων προελθεῖν, ἀλλὰ κατὰ τὸ Ῥωμαίων βασιλέων ἔθος ὑπήντα τε ἔνδον τοῦ οἰκήματος καὶ προσαγορεύσας εὐλογεῖτο καὶ αὐτός.”

capitala bizantină cu ocazia întâlnirilor dintre împărat și patriarh. Dimpotrivă, pe de o parte, unii autori, în mod direct sau indirect, au negat orice influență occidentală în această privință, iar pe de altă parte, unul dintre cronicari a descris un episod care, dincolo de nuanțe, reproduce ritualul latin. Însă textele prezentate deja nu sunt singurele care se referă la *officium stratoris* și preluarea acestuia în Orient. Astfel, o mărturie interesantă este extrasă dintr-un pamflet la adresa unirii religioase de la Lyon (iulie 1274), intitulat *Panagiotae cum azymita disputatio*²⁷, redactat de un autor bizantin anonim (posibil un anume Panagiotes Konstantinos²⁸), adversar al împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul, cel mai probabil în anii 1274–1275. Primul paragraf al acestui text face o trimitere directă la *officium stratoris*: „Pe vremea împăratului Mihail Paleologul, a arhieriei patriarhului ecumenic Arsenios și a consulatului domnului Eufrosinos în Constantinopol, atunci a venit Ioan [Parastron]²⁹ de la papa ținând catârca de hățuri și deasupra este un coș și în interiorul stâlpului este papa. Iar [Ioan] Bekkos poartă mitra, așa cum se numește,

²⁷ Pentru detalii cu privire la acest text a se vedea Andrey Popov, *Istoriko-literaturnyj obzor drevne-russkich polemičeskich sočinenij protiv latinjan (XI–XV v.)*, London, 1972, p. 238–286 (retipărire anastatică a ediției inițiale Андрей Попов, *Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против Латинян (XI–XV в.)*, Москва, 1875); А. Павлов, *Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против Латинян*, Санкт-Петербург, 1878, p. 81–85; М. Сперанский, *К истории Прений панагиота с азимитом*, în „Византийский временник”, 2, 1895, p. 521–530; Н.Ф. Красносельцев, *Прений панагиота с азимитом по новым греческим спискам*, în „Летопись Историко-Филологическое Общество при Новороссийском Университете”, 6, 1896, p. 295–328 [= „Византийское Отделение”, 3, 1896]; M.-L. Concasty, *La fin d’un dialogue contre les Latins Azymites d’après le Paris Suppl. gr. 1191*, în *Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses, München 1958*, ed. Franz Dölger, Hans-Georg Beck, München, 1960, p. 86–89; Asterios Argyriou, *Remarques sur quelques listes grecques énumérant les hérésies latines*, în „Byzantinische Forschungen”, 4, 1972, p. 21–23; Deno John Geanakoplos, *A Greek Libellus against Religious Union with Rome after the Council of Lyons (1274)*, în idem, *Interaction of the Sibling Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330–1600)*, New Haven, London, 1976, p. 156–170, 346–350 (note de subsol); D.M. Nicol, *Popular Religious Roots of the Byzantine Reaction to the Second Council of Lyons*, în *The Religious Roles of the Papacy: Ideals and Realities, 1150–1300*, ed. Christopher Ryan, Toronto, 1989, p. 327–329; Tia M. Kolbaba, *The Byzantine Lists: Errors of the Latins*, Urbana, Chicago, 2000, p. 179, 182–183 (note de subsol), 203–204.

²⁸ A se vedea *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, fasc. 9 [Ὁγοῦζάλλης] – Πέρκος, ed. Erich Trapp, colab. Hans-Veit Beyer, Sokrates Kaplaneres, Wien, 1989, n. 21620.

²⁹ Pentru detalii cu privire la activitatea acestui călugăr franciscan și, în general, a ordinelor monahale latine în Orient a se vedea G. Golubovich, *Cenni storici su Fra Giovanni Parastron, minorita greco di Costantinopoli, legato dell’imperatore greco al papa, interprete al Concilio di Lione ecc. (1272–1275†)*, în „Bessarione”, X, 1906, p. 295–304; Martiniano Roncaglia, *Les Frères Mineurs et l’Église Grecque Orthodoxe au XIIIe siècle (1231–1274)*, Le Caire, 1954; Deno J. Geanakoplos, *Bonaventura, the Two Mendicant Orders, and the Greeks at the Council of Lyons (1274)*, în *The Orthodox Churches and the West (Papers Read at the Fourteenth Summer Meeting and the Fifteenth Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society)*, ed. Derek Baker, Oxford, 1976, p. 183–211 [retipărit în Deno John Geanakoplos, *Constantinople and the West. Essays on the Later Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissance and the Byzantine and Roman Churches*, Madison, 1989, p. 195–223].

[și] un inel pe degetul său, adică însemnul papei. Și când au venit la palat, a ieșit împăratul și a stat în poarta palatului, iar afară cardinalii cu catârca. Și venind împăratul, a luat hățul catârcei, iar șase cardinali stăteau de-a dreapta și ceilalți (șase) de-a stânga.”³⁰ Episodul descris de autorul anonim se referă la respectarea acestui ritual de către același Mihail Paleologul, de această dată însă împărat legitim. Diferențele față de momentul descris de Pachymeres sunt mai mult decât evidente: în locul patriarhului Arsenios Autoreianos se regăsește, de această dată, papa (probabil Grigorie al X-lea, 1271–1276), însă nu în persoană, ci reprezentat de imaginea așezată în coșul din spatele catârcei (ἡ μούλα). Inadvertențele clare de cronologie din acest paragraf (Arsenios Autoreianos părăsise scaunul patriarhal încă din anul 1265, iar în anul 1273 murise deja în exil, înaintea semnării unirii de la Lyon în anul 1274 și a oficializării ei ulterioare la Constantinopol; improbabilitatea venirii concomitente în capitala bizantină a 12 cardinali) fac întregul text ușor refutabil la nivelul acurateții informațiilor istorice. De altfel, acest pamflet se înscrie în literatura clandestină de propagandă anti-unionistă și anti-imperială, care avea scopul de a reliefa actul de trădare a credinței ortodoxe de către împărat și acoliții acestuia³¹. Intenția autorului de a-l discredita pe Mihail al VIII-lea Paleologul în ochii anti-unioniștilor bizantini, subliniind obediența totală a primului Paleolog față de scaunul episcopal de la Roma, este mai mult decât evidentă. Astfel, această imagine tendențioasă creată prin scena de la intrarea în palatul imperial trebuie privită mai degrabă cu rezervă, în contextul subiectivismului excesiv de care a dat dovadă autorul anonim.

O altă referință a fost inclusă în *Tractatus contra errores Graecorum*³², text redactat de un autor anonim în anul 1252, în Constantinopolul latin. Acest tratat a cunoscut o largă circulație printre călugării latini din capitala de pe Bosfor, fiind foarte probabil ca autorul să fi fost chiar unul dintre acești monahi rezidenți temporar aici. Referindu-se la obediența pe care împăratul bizantin și patriarhul de Constantinopol erau obligați să o manifeste față de Biserica Romană (*De*

³⁰ Panagiotae cum azymita disputatio, în *Anecdota Graeco-Byzantina*, pt. I, ed. A. Vassiliev, Mosquae, 1893, p. 179: „Ἐπὶ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου ἀρχιερατεύοντος Ἀρσενίου τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ ἀνθυπατεύοντος κύρου Εὐφροσύνου ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁπότε ἐξῆλθεν Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ πάπα σελωχαλινωμένην ἔχων τὴν μούλαν καὶ ἐπάνωθεν ἔστιν θίβη καὶ ἔσωθεν τῆς στήλης ἔστιν ὁ πάπας. ὁ δὲ Βέκκων φορῶν τὴν μίτραν, ἣ λέγεται, δακτυλίδιον εἰς τὸν δάκτυλον αὐτοῦ ἤγουν τὸ σημεῖον τοῦ πάπα. Καὶ ἐλθόντων ἐν τῷ παλατίῳ ἐξῆλθεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἴστατο ἔσωθεν τῆς πόρτας τοῦ παλατίου καὶ ἔξωθεν οἱ γαρδυνάλιοι μὲ τῆς μούλας. καὶ ἐλθὼν ὁ βασιλεὺς ἐπίασεν τὸ χαλινάρι τῆς μούλας καὶ οἱ μὲν ἐξ γαρδυνάλιοι ἴστα(ν)το ἕκ δεξιῶν, οἱ δὲ ἑτεροὶ (ἐξ) ἐξ ἐνωμένων.”

³¹ D.M. Nicol, *op. cit.*, p. 326–327.

³² Pentru detalii cu privire la *Tractatus contra errores Graecorum* a se vedea R. Loenertz, *Autour du traité de fr. Barthélemy de Constantinople contre les Grecs*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum”, VI, 1936, p. 361–371; Antoine Dondaine, *Contra Grecos. Premiers écrits polémiques des Dominicains d'Orient*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum”, XXI, 1951, p. 320–446; Claudine Delacroix-Besnier, *Les Dominicains et la Chrétienté grecque aux XIVe et XVe siècles*, Rome, 1997, p. 201–237.

obedientia Romanae Ecclesiae), autorul anonim a introdus următoarea aserțiune: „Înainte de schismă, scaunul apostolic [al Romei] a avut parte de mare respect, căci legații trimiși de către acesta la Constantinopol erau primiți cu cinste și slavă. Pentru aceasta, însuși împăratul descăleca de pe calul său și conducea pe jos caii legaților până la un palat, care era numit palatul cardinalilor [s.n.], imitându-l astfel pe Constantius I [sic!], conducătorul creștinilor, care a făcut o atât de mare cinste fericitului Silvestru, precum este limpede prezentat în privilegiul amintit.”³³ Însă editorul Iacobus Basnagius a inserat pentru acest paragraf o notă explicativă în subsolul paginii: „Pontifii romani aveau la Constantinopol diplomați sau apocrisiari proprii, dar aceștia nu se numeau legați, nici nu au fost cardinali, nici nu exista acest lucru din timpul lui Constantin, ci mai degrabă s-a rânduit de Iustinian. Nici nu exista în acele vremuri palatul cardinalilor; într-adevăr, apocrisiarii locuiau în palatul regal și nu în clădiri proprii, după cum reiese din epistola [împăratului] Phocas către Grigorie cel Mare. Niciodată nu s-a întâmplat [să existe] vreun palat al cardinalilor la Constantinopol. Nici mai apoi nu a existat vreun obicei al împăraților de a acorda legaților atâtea onoruri.”³⁴ În mod evident, autorul anonim a căutat să își construiască argumentația în favoarea preeminenței Bisericii Romane în raport cu puterea politică și cea bisericească din Imperiul Bizantin pe o realitate cu totul inexistentă în Constantinopol, după cum a demonstrat chiar editorul tratatului.

Aceeași abordare tendențioasă, în care regăsim o referință cu privire la prestarea ritualului *officium stratoris* de către un împărat bizantin, a fost inclusă de savantul german Adam Olearius (Adam Ölschläger, 1599–1671)³⁵ în descrierea călătoriei sale la Moscova și în Persia (*Beschreibung der muscowitischen und persischen Reyse*), publicată într-o primă ediție în anul 1647, iar într-o a doua ediție adăugită în anul 1656. În contextul unei digresiuni istorice cu privire la

³³ Pantaleon Cp. Diaconus, *Tractatus contra errores Graecorum*, în *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, t. 140, Parisiis, 1887, col. 537D – 538A: „Imo in cuncta reverentia habita est ante schisma sedes apostolica, quod legati missi ab ea Constantinopolim summo cum honore et laudibus reciperentur. Inde est, ut ipse imperator de equo proprio resiliens, equum legatorum pedestre traherent usque ad palatium quod Cardinalium vocabatur, imitando scilicet Constantium I, Christianorum principem, qui beato Sylvestro talem reverentiam dignoscitur fecisse, prout in praefato privilegio continetur manifeste.”

³⁴ *Ibidem*, col. 537–538 (n. 25): „Romani pontifices Constantinopoli suos habere responsales sive apocrisiarios, sed illi non dicebantur legati, nec fuerunt cardinales, nec id a temporibus Constantini, sed Justiniani potius institutum. Nec tunc temporis palatium fuit cardinalium; quippe non in aedibus propriis, sed in palatio regio habitabant apocrisiarii, ut patet ex epistola Phocae ad Gregorium Magnum. Nec ullum occurrit palatium cardinalium apud Constantinopolim. Nec denique mos fuit imperatoribus tantos honores legatis deferendi.”

³⁵ Pentru detalii despre viața și activitatea lui Adam Olearius a se vedea Faramarz Behzad, *Adam Olearius' Persianischer Rosenthal. Untersuchungen zur Übersetzung von Saadis Golestan im 17. Jahrhundert*, Göttingen, 1970; Gerhard H. Weiss, *In Search of Silk: Adam Olearius' Mission to Russia and Persia*, Minneapolis, 1983; Elio Christoph Brancaforte, *Visions of Persia: Mapping the Travels of Adam Olearius*, Cambridge MA, 2003.

disputele religioase dintre latini și bizantini, citând din *Chronica* călugărului benedictin Sigebertus Gemblacensis (cca 1030–1112)³⁶, Adam Olearius a afirmat următoarele: „Apoi, împăratul Constantin [al IX-lea Monomahul], în prezența tuturor episcopilor, l-a declarat pe patriarhul Mihail [I Keroularios] cap al Bisericii din întreaga lume. Și, pentru ca împăratul să-i întărească patriarhului o astfel de autoritate și cinste, a luat de frâu calul pe care ședea patriarhul și l-a purtat prin Hippodromus palatii, după cum îl numesc ei.”³⁷ Însă, în mod surprinzător, în *Chronica* lui Sigebertus Gemblacensis, care a cunoscut o primă redactare în anii 1083–1104 și o a doua variantă în 1105–1112, în paragraful dedicat anului 1054, dar și în descrierea evenimentelor ulterioare până în anul 1058, când Mihail I Keroularios (1043–1058) a fost forțat să părăsească scaunul patriarhal, nu se regăsește episodul descris de Adam Olearius³⁸. De asemenea, nicio sursă bizantină nu amintește despre un astfel de ceremonial în timpul patriarhatului lui Mihail I. Prin urmare, descrierea savantului german din secolul al XVII-lea nu poate fi probată, fiind o interpretare imaginară a evenimentelor din Constantinopol după pronunțarea anatemei din vara anului 1054. Este foarte probabil ca această imagine falsă creată de Olearius să fi avut ca punct de plecare unele informații despre gesturile patriarhului Mihail I Keroularios, care trădează faptul că acesta a cunoscut și interpretat documentul *Donatio Constantini*³⁹, sursa de inspirație pentru

³⁶ Pentru detalii despre viața și activitatea lui Sigebertus Gemblacensis a se vedea Jutta Beumann, *Sigebert von Gembloux und der Traktat De investitura episcoporum*, Sigmaringen, 1976; Mireille Chazan, *L'empire et l'histoire universelle: De Sigebert de Gembloux à Jean de Saint-Victor (XIIe–XIVe siècle)*, Paris, 1999, p. 33–104; Tino Licht, *Untersuchungen zum biographischen Werk Sigeberts von Gembloux*, Heidelberg, 2005; Peter Verbist, *Duelling with the Past. Medieval Authors and the Problem of the Christian Era (c. 990–1135)*, Turnhout, 2010, p. 173–237.

³⁷ Adam Olearius, *Vermehrte Neue Beschreibung der muscowitischen und persischen Reyse (Schleswig 1656)*, ed. Dieter Lohmeier, Tübingen, 1971, III.33, p. 324: „Darauff hat der Käyser Constantinus den Patriarchen Michael in gegenwart aller Bischöffe zum Haupt der Kirchen in der ganzen Welt erkläret. Und damit der Käyser dem Patriarchen solche Hoheit und Ehre bestätigte/hat er das Pferd/worauß der Patriarche sass/beym Zügel genommen und durch das Hippodromum palatii, wie sie es nehen/geführt.”

³⁸ A se consulta *Chronicon Sigeberti Gemblacensis monachi*, în *Rerum toto orbe gestarum chronica a Christo nato ad nostra usque tempora*, ed. Aubertus Miraëus, Antverpiae, 1608, p. 154–156 (pentru anii 1054–1059). Această greșeală a fost observată și menționată de Georg Ostrogorsky, *Zum Stratiendienst des Herrschers*, p. 190 (n. 14). Ulterior, această informație a fost preluată și dezvoltată și de A.B. Кореневский, A.Ю. Пилугин, *op. cit.*, p. 217.

³⁹ Întreaga dezbatere cu privire la circulația, în variantă latină, a documentului *Donatio Constantini* în societatea bizantină începând cu secolul al XI-lea poate fi urmărită în Paul J. Alexander, *The Donation of Constantine at Byzantium and Its Earliest Use against the Western Empire*, în „Зборник радова Византолошког Института”, VIII, 1963, p. 11–26; Hans-Georg Krause, *Das Constitutum Constantini im Schisma von 1054*, în *Aus Kirche und Reich: Studien zu Theologie, Politik und Recht im Mittelalter. Festschrift für Friedrich Kempf zu seinem fünfundsiebzigsten Geburtstag und fünfzigjährigen Doktorjubiläum*, ed. Hubert Mordek, Sigmaringen, 1983, p. 131–158; Franz Tinnefeld, *Michael I. Keroularios, Patriarch von Konstantinopel (1043–1058). Kritische Überlegungen zu einer Biographie*, în „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik”, 39, 1989, p. 95–127 (în special p. 105–108); Ioli Kalavrezou, Nicolette Trahoulia,

officium stratoris. Astfel, prin intermediul unui *libellus* polemic⁴⁰, redactat în limba latină și adresat de papa Leon al IX-lea (1049–1054), în vara anului 1053, patriarhului Mihail I și arhiepiscopului Leon al Ohridei, varianta în limba latină a *Donatio Constantini* a ajuns în Constantinopol. Celebrul canonist, patriarhul Antiohiei, Theodor Balsamon (1185–1190), a fost cel care a stabilit legătura dintre cutezanța lui Mihail I de a-și aroga unul dintre atributele exclusive ale demnității imperiale (purtarea în public a încălțărilor de culoarea purpuri), clamând apoi dreptul de a numi și de a revoca un împărat, după modelul occidental, și accesul la ideile din *Donatio Constantini*, interpretate într-o manieră proprie⁴¹. Însă de la această realitate care poate fi argumentată și până la imaginea falsă din volumul lui Olearius este o distanță considerabilă.

Este interesant de subliniat faptul că patriarhul bizantin obișnuia să folosească un animal de tracțiune ca mijloc de locomotie cel puțin cu ocazia ceremoniilor religioase publice care aveau loc în cursul anului bisericesc în Constantinopol⁴². Acest fapt poate fi documentat, începând cu secolul al XI-lea,

Shalom Sabar, *Critique of the Emperor in the Vatican Psalter gr. 752*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 47, 1993, p. 195–219; Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre: étude sur le «césaropapisme» byzantin*, [Paris], 1996, p. 242–255; Dimiter Angelov, *Imperial Ideology and Political Thought*, p. 363–365; idem, *The Donation of Constantine and the Church in Late Byzantium*, în *Church and Society in Late Byzantium*, ed. Dimiter G. Angelov, Kalamazoo, MI, 2009, p. 91–157 (în special p. 93–96). Mai mult decât atât, unii cercetători au interpretat un pasaj din *Relatio de legatione Constantinopolitana* a lui Liutprand de Cremona, ambasador în Constantinopol în anii 968–969, ca o dovadă peremptorie a cunoașterii ideilor principale din *Donatio Constantini* de către bizantini încă din secolul al X-lea. A se vedea Liudprandus Cremonensis, *Opera omnia (Antapodosis. Homelia Paschalis. Historia Ottonis. Relatio de legatione Constantinopolitana)*, ed. P. Chiesa, Turnhout, 1998, 51, p. 209⁸¹⁸–210⁸³⁸; F. Dölger, *Rom in der Gedankenwelt der Byzantiner*, în „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, 56, 1937, p. 1–42 (retipărit în idem, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953, p. 70–115); A.B. Кореневский, А.Ю. Пиллюгин, *op. cit.*, p. 213.

⁴⁰ Textul acestui pamflet polemic a fost publicat integral în Cornelius Will, *Acta et scripta quae de controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composita extant*, Lipsiae, Marburgi, 1861, p. 65–85 (în special p. 72–74) (volumul a fost retipărit anastatic: Frankfurt am Main, 1963).

⁴¹ Episodul în care patriarhul Mihail I Keroularios a uzurpat drepturile împăratului este inclus în Εύδοξος Θ. Τσολάκης, *Ἡ Συνέχεια τῆς Χρονογραφίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη (Ioannes Skylitzes Continuatus)*, Θεσσαλονίκη, 1968, p. 105^{3–5} sqq. Pentru interpretarea lui Balsamon a se vedea Γ.Α. Παλλής, Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα τῶν Θεῶν καὶ Ἱερῶν Κανόνων*, vol. I, Ἀθήνα, 1852, p. 148–149. În afara indicațiilor bibliografice din prima parte a notei 37 a se vedea Romilly J.H. Jenkins, Ernst Kitzinger, *A Cross of the Patriarch Michael Cerularius. An Art-Historical Comment*, în „Dumbarton Oaks Papers”, 21, 1967, p. 233–249; Jean-Claude Cheynet, *Le patriarche tyrannos: le cas Cérulaire*, în *Ordnung und Aufruhr im Mittelalter. Historische und juristische Studien zur Rebellion*, ed. Marie Theres Fögen, Frankfurt am Main, 1995, p. 1–16.

⁴² Cu toate acestea, este foarte probabil ca treptat folosirea acestui mijloc de locomotie de către patriarhul bizantin să fi depășit cadrul solemn al ceremoniilor religioase și să fi fost preluată și cu ocazia unor întâlniri neconvenționale, fie acestea publice sau private. Astfel, fără să indice sursa informației, Gerhoch de Reichersberg (1093–1169), în tratatul intitulat *De investigatione Antichristi* (redactat în anii 1161–1162), a afirmat că „într-atât se întrec în cinstire unul pe altul împăratul din Constantinopol și patriarhul, încât, dacă cumva se întâlnesc unul cu altul șezând pe cai, ambii coboară pe pământ și, după ce se salută cu ceremonialul [specific] dragostei reciproce, urcându-se înapoi pe cai, fiecare își

pentru procesiunea patriarhală din Duminica Floriilor. Astfel, într-un manuscris aflat în Sächsische Landesbibliothek din Dresda (*Dresdensis gr. A 104*), datat în a doua jumătate a secolului al XI-lea și copiat în capitala bizantină, se păstrează o variantă a *Typikon*-ului Marii Biserici din Constantinopol (f. 133–183)⁴³. Procesiunea

continuă drumul și este pace și dragoste între ei.” *Monumenta Germaniae historica. Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI et XII conscripti*, vol. III, Hannoverae, 1897, p. 394⁴⁻⁷ (Gerhohus, praepositus Reichersbergensis, *De investigatione Antichristi liber I*, § 72): „Sic Constantinopolitanus imperator et patriarcha honore se invicem preveniunt, qui dum sibi invicem sedentes equis forte occurrerint, ambo ad terras descendunt cumque se mutuae caritatis officio salutaverint, reascensis equis, utrique viam destinatam pergunt et est pax atque caritas inter eos.” Pentru detalii legate de viața și opera prepozitului mănăstirii din Reichersberg a se vedea Heinrich F.A. Nobbe, *Gerhoh von Reichersberg: ein Bild aus dem Leben der Kirche im XII. Jahrhundert*, Leipzig, 1881; Damien van der Eynde, *L'oeuvre littéraire de Géroch de Reichersberg*, Romae, 1957; Erich Meuthen, *Kirche und Heilsgeschichte bei Gerhoh von Reichersberg*, Leiden, 1959; Peter Classen, *Gerhoch von Reichersberg: eine Biographie mit einem Anhang über die Quellen, ihre handschriftliche Überlieferung und ihre Chronologie*, Wiesbaden, 1960; Anna M. Lazzarino Del Grosso, *Società e potere nella Germania del XII secolo: Gerhoch di Reichersberg*, Firenze, 1974; Karl F. Morrison, *The Church as Play: Gerhoch of Reichersberg's Call for Reform*, în *Popes, Teachers and Canon Law in the Middle Ages*, ed. James Ross Sweeney, Stanley Chodorow, Ithaca, 1989, p. 114–144. Descrierea furnizată de prelatul german nu este confirmată explicit de sursele bizantine. Astfel, atât Heinke Johanna Mierau (*Kaiser und Papst im Mittelalter*, Köln, 2010, p. 228), cât și Lutz Rickelt (*op. cit.*, p. 113, n. 51) au contestat veridicitatea acestei informații. Totuși, pentru perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea există indicii implicite cu privire la folosirea calului ca mijloc de locomotie de către patriarhul bizantin. Astfel, descriind o întâlnire între împăratul Mihail al VIII-lea și patriarhul Arsenios Autoreianos, cronicarul Georgios Pachymeres a subliniat faptul că „patriarhul [...] a urcat pe cal, deși nu mai obișnuia [aceasta] de când luaseră [orașul] lui Constantin, și s-a îndreptat spre împărat.” Georges Pachymères, *Relations historiques* (Livres IV–VI), ed. Albert Failler, Vitalien Laurent, Paris, 1984, IV.5, p. 341^{25, 27–28}: „τοῦ πατριάρχου [...] ἵππου τε ἐπιβαίνει, μὴ πρότερον εἰσὼς εἶξ οὐ τὴν Κωνσταντίνου κατέλαβε, καὶ βασιλεῖ πρόσκειται.” De asemenea, începând cu sfârșitul secolului al XIII-lea, în contextul ceremoniei de întronizare a unui patriarh, cel ales parcurgea călare distanța dintre palatul imperial și biserica Sfânta Sophia. Această informație este confirmată atât de tratatul lui Pseudo-Kodinos, cât și de arhiepiscopul Symeon al Thessaloniceului (*De sacris ordinationibus*). Astfel, în ciuda informațiilor lacunare este foarte probabil ca patriarhul bizantin să fi folosit acest mijloc de locomotie cu ocazia unor întâlniri neconvenționale. Într-o formă diferită, această opinie a fost exprimată și de A.B. Кореневский, A.Ю. Пиллюгин, *op. cit.*, p. 215. În sfârșit, Tudor Teoteoi (*op. cit.*, p. 468) a considerat că, în perioada cruciadelor, pătrunderea ideilor latine s-a reflectat și asupra privilegiului patriarhilor bizantini de a folosi calul/mânzul în diferite ocazii. Astfel, pe măsură ce acest drept a fost întărit în cazul împăratului, patriarhul din Noua Romă ar fi pierdut privilegiul avut în secolele anterioare (cel puțin cu ocazia unor procesiuni religioase) de a se folosi de serviciile unui mânz și ar fi fost obligat să îl înlocuiască cu un catâr. Această distincție este dificil de susținut, căci atât patriarhul Arsenios, cel care a venit călare pe catârcă la întâlnirea cu Mihail Paleologul, cât și urmașii săi în scaunul patriarhal (a se vedea momentul primei întronizări a lui Athanasios I – 1289), în diferite situații, au folosit și calul ca mijloc de locomotie.

⁴³ Informații generale despre manuscrisul *Dresdensis gr. A 104* pot fi consultate în *Le Typikon de la Grande Église. Ms. Sainte-Croix n° 40, Xe siècle*, ed. Juan Mateos, vol. I (*Le cycle des douze mois*), Roma, 1962, p. VIII; Franz Schnorr v. Carolsfeld, *Katalog der Handschriften der Sächsischen Landesbibliothek zu Dresden*, vol. I, Dresden, 1979, p. 45–46 (retipărire anastatică, cu foarte mici corecturi, a ediției anterioare: Leipzig, 1882); *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs de Marcel Richard*, ed. Jean-Marie Olivier, Turnhout, 1995³, p. 265–266; Bernard Flusin, *Les cérémonies de l'Exaltation de la Croix à Constantinople au XIe siècle d'après le*

patriarhului pentru *binecuvântarea ramurilor* din Duminica Floriilor de la catedrala Sfânta Sophia până la biserica închinată Sfinților 40 de mucenici este descrisă în manuscrisul menționat prin următoarele fraze: „*Apoi, odihnindu-se patriarhul puțin în diaconicon, clerul se duce în Biserica celor 40 de Sfinți, precum și oricine dorește. Și înainte merge crucea cu acoperământ, fără rugăciune. Urcă și patriarhul, purtat de un mânz, toți ceilalți mergând în procesiune pe jos, cu mantii și purtând cruci și ramuri [de finic], pe care le oferă din belșug din sac. Apoi, întră preoții, și diaconii, și restul poporului.*”⁴⁴ În același *Typikon* există și o a doua

Dresdensis A 104, în *Byzance et les reliques du Christ*, ed. Jannic Durand, Bernard Flusin, Paris, 2004, p. 61–89 (în special p. 61–63). La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, acest manuscris împreună cu alte manuscrise din colecția bibliotecii din Dresda au fost depozitate într-o pivniță, iar o parte dintre acestea au fost deteriorate de o inundație. În prezent, manuscrisul *Dresdensis gr. A 104* este păstrat în Sächsische Landesbibliothek, dar este aproape inutilizabil. Astfel, singura prezentare exhaustivă a acestui manuscris a rămas cea a liturgistului rus Aleksey A. Dmitrievskiy, care însă prezintă o serie de incoerențe (spre exemplu chiar indicativul acestui manuscris alternează frecvent între 104 și 140; de asemenea, paginația din notele bibliografice este adeseori greșită). A se vedea A.A. Дмитриевский, *Древнейшие патриаршие Типиконы. Святогробский Иерусалимский и Великой Константинопольской церкви. Критико-библиографическое исследование*, Киев, 1907, p. 254–347 (această parte a volumului fusese inițial tipărită în idem, *Новые данные для истории Типикона Великой Церкви Константинопольской*, în „Труды Киевской Духовной Академии”, XLIV, 1903, nr. 4, p. 589–634; XLIV, 1903, nr. 12, p. 511–556).

⁴⁴ A.A. Дмитриевский, *Древнейшие патриаршие Типиконы. Святогробский Иерусалимский и Великой Константинопольской церкви*, p. 119–120 [text publicat inițial în idem, *Древнейшие патриаршие Типиконы Иерусалимский (Святогробский) и Константинопольский (Великой церкви). Критико-библиографический этюд*, în „Труды Киевской Духовной Академии”, XLII, 1901, nr. 9, p. 49–88 (aici p. 54–55)]: „Εἴτα τοῦ πατριάρχου μικρὸν ἀναπαυομένου ἐν τῷ μιτατωρίῳ, ἀπέρχεται ὁ κλήρος ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων μὲν καὶ πᾶς ὁ βουλόμενος, προανέρχεται δὲ καὶ ὁ σταυρὸς μετὰ τῆς θήκης ἀνευ λίθης. Ἀνέρχεται δὲ καὶ ὁ πατριάρχης, ὀχοῦμενος πῶλῳ, τῶν ἄλλων πάντων πεζῶν μετὰ φελωνίων ὀψικερόντων καὶ βασιτάζόντων σταυροῦς καὶ βῆλα, ἃ χορηγεῖ ἡ σакέλλη. Εἴτα εἰσερχονται πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι καὶ ὁ λοιπὸς λαός” (*Dresdensis gr. A 104*, f. 127^v). De asemenea, acest episod a fost analizat ulterior pe larg în idem, *Хождение патриарха Константинопольского на жребяти в неделю ваий в IX и X веках*, în *Статьи по славянской филологии и русской словесности*, Ленинград, 1928, p. 69–76. După cum a observat și Lutz Rickelt (*op. cit.*, p. 103, n. 17), paginile indicate de autor sunt greșite. Chiar și indicativul manuscrisului din care citează este eronat (*Dresdensis gr. A 140* în loc de *Dresdensis gr. A 104*). Din păcate, încercarea de a identifica textul citat în manuscris este imposibilă, căci microfilmul păstrat în biblioteca specializată a Institut de recherche et d’histoire des textes – Section grecque din Paris nu include și fila indicată de A. Dmitrievskiy. De altfel, în cazul textului citat (*Dresdensis gr. A 104*, f. 127^v), contrazice o afirmație a aceluiași autor conform căreia *Typikon*-ul Marii Biserici din Constantinopol în varianta manuscrisului de la Dresda debutează cu f. 133. Totuși, există posibilitatea ca această indicație să fie corectă, căci în catalogul manuscriselor păstrate în această bibliotecă este indicat un *Συναξάριον* cuprins între f. 121^v și f. 186^f: Franz Schnorr v. Carolsfeld, *op. cit.*, p. 46. În mod surprinzător, în două manuscrise anterioare ale *Typikon*-ului Marii Biserici din Constantinopol (*Patmiacus gr. 266*, redactat în secolele IX–X și publicat de Aleksey A. Dmitrievskiy; *Hierosolymitanus Sanctae Crucis gr. 40*, redactat la mijlocul secolului al X-lea și publicat de Juan Mateos) nu se regăsește acest detaliu cu privire la procesiunea patriarhului călare pe un mânz în Duminica Floriilor. În acest caz, dacă nu este o omisiune deliberată din partea celor doi autori/copiști, putem concluziona că acest ritual a fost introdus în Constantinopol între mijlocul secolului al X-lea și a doua jumătate a secolului al XI-lea. A se vedea Алексей Дмитриевский, *Описание литургических*

descriere a acestei procesiuni religioase prin Constantinopol, prin care era simbolizată Intrarea Domnului în Ierusalim. Astfel, în situația specială în care Duminica Floriilor s-ar suprapune cu sărbătoarea Bunei-Vestiri, îndrumările tipiconale erau următoarele: „După utrenie, patriarhul coboară și intră prin ușa laterală în altar. Și se face începerea slujbei, iar psalții încep în strană. Și patriarhul se întoarce împreună cu mînzul, toți cei care merg pe jos înaintea lui purtând cruci și ramuri de finic. Iar el se duce în Biserica celor 40 de Sfinți și face împărțirea ramurilor, iar slujba se întoarce în piață și, în timp ce psalții slavoslovesc, se face ectenia; și, după ce se fac rugăciunile obișnuite, îl așteaptă pe patriarh până se întoarce. După ce în Biserica celor 40 de Sfinți s-a săvârșit împărțirea ramurilor, precum am zis, se face începutul slujbei, iar psalții încep din nou același tropar: *Învierea cea de obște, și se cântă acesta până la piață etc. La fel dacă este împăratul.*”⁴⁵

Cu toate acestea, între procesiunea religioasă din Constantinopol din Duminica Floriilor și ritualul occidental *officium stratoris* există numeroase diferențe, fapt care demonstrează ideologiile distincte care erau evidențiate prin cele două ceremonii. Astfel, pe de o parte, la Constantinopol acest ritual era unul eminamente religios, fiind împlinit o singură dată pe an⁴⁶, simbolizând bucuria Intrării Domnului în cetatea Ierusalimului, Hristos fiind întruchipat de patriarhul bizantin, care mergea pe străzile orașului călare pe un mînz (ὁ πῶλος). De asemenea, deși în *Typikon*-ul Marii Biserici din Constantinopol exista prescripția ca toate aceste etape să fie respectate întocmai chiar și în situația în care împăratul ar participa la procesiune, prezența imperială în alaiul care îl însoțea pe patriarh prin Constantinopol era mai degrabă ipotetică.

рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока, vol. I (Τυπικὸν, pt. 1 (Памятники патриарших уставов и ктиторские монастырские Типиконы), Киев, 1895, p. 56–60 (Μὴν Μάρτιος κε'), p. 127 (τῇ κυριακῇ τῆς βαϊοφόρου) (volumul a fost retipărit anastatic: Hildesheim, 1965); *Le Typikon de la Grande Église*, ed. Juan Mateos, vol. I (*Le cycle des douze mois*), p. 256^{1–10} (Mars 25), vol. II (*Le cycle des fêtes mobiles*), Roma, 1963, p. 64²⁷–66²³ (*Dimanche des Rameux*).

⁴⁵ A.A. Дмитриевский, *Древнейшие патриаршие Типиконы. Святогробский Иерусалимский и Великой Константинопольской церкви*, p. 119 (n. 1): „Μετὰ τὸν ὄρθρον κατέρχεται ὁ πατριάρχης καὶ εἰσέρχεται διὰ τῆς πλαγίας εἰς τὸ θυσιαστήριον. καὶ γίνεται ἡ ἐναρξὶς τῆς λιτῆς, καὶ ἄρχονται οἱ ψάλται ἐν τῷ ᾄμβωνι. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης ἀνέρχεται μετὰ τοῦ πώλου, πάντων τῶν προπορευομένων πεζῶν ἐμπροσθεν αὐτοῦ μετὰ σταυρῶν καὶ φοινίκων καὶ βαΐων. Καὶ οὗτος μὲν ἀπέρχεται ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων μ' καὶ ποιεῖ τὴν διανομὴν τῶν βαΐων, ἡ δὲ λιτὴ ἀνέρχεται ἐν τῷ φόρῳ, καὶ τῶν ψαλτῶν δοξαζόντων, γίνεται ἡ ἐντενὴ καὶ τῶν συνήθων εὐχῶν γινόμενων, προσμένονσι τὸν πατριάρχην ἕως τοῦ ὑποστρέψαι. Ἐν δὲ τῷ ναῷ τῶν ἁγίων μ' τῆς διανομῆς τῶν βαΐων, ὡς εἰρητο, τελεσθείσης, γίνεται ἡ ἐναρξὶς, καὶ ἄρχονται πάλιν οἱ ψάλται τὸ αὐτὸ τροπάριον. Τὴν κοινὴν ἀνάστασιν, καὶ ψάλλεται τοῦτο μέχρι τοῦ φόρου κ.τ.λ. ... Ὡσαύτως ἐὰν ἔσθιν ὁ βασιλεὺς.” (*Dresdensis gr. A 104, f. 165*). Din nefericire, deși în acest caz am avut posibilitatea de a controla indicația editorului în copia microfilmată a manuscrisului, degradarea acestuia a împiedicat identificarea textului citat.

⁴⁶ A. Dmitrievskiy, citând același manuscris (*Dresdensis gr. A 104, f. 165*), menționează că existau și alte situații în cursul anului bisericesc în care patriarhul mergea călare pe un mînz de la catedrala Sfânta Sophia și până la Biserica Sfinților Apostoli, oferind ca exemplu Lunea Patimilor, atunci când sărbătoarea Bunei-Vestiri ar fi în această zi. A se vedea idem, *Древнейшие патриаршие Типиконы. Святогробский Иерусалимский и Великой Константинопольской церкви*, p. 121 (n. 2).

La sfârșitul secolului al IX-lea (899), în *Κλητορολόγιον*-ul lui Philotheos, procesiunea din Duminica Floriilor, la care participau atât împăratul, cât și patriarhul ecumenic, începea în *sala tronului* (*chrysotriklinos*) din palatul imperial. Toți demnitarii de rang înalt fiind de față, primeau fiecare de la împărat cruciulițe și apoi porneau în procesiune între biserica Sfintei Fecioare din Pharos și cea închinată Sfintei Treimi din Daphne. Evenimentul se încheia cu o recepție în *sala procesiunii* (*triklinos*), construită de împăratul Iustinian al II-lea (685–695; 705–711)⁴⁷. Deja la mijlocul secolului al X-lea, după cum se poate observa din lucrarea *Περὶ τῆς Βασιλείου τάξεως* (*De ceremoniis aulae byzantinae*) a lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul (945–959), patriarhul nu mai participa alături de împărat la procesiunea din palatul imperial din Duminica Floriilor. Din sala tronului, unde primea diferite sfinte cruci din partea unor demnitari ai curții, împăratul mergea în procesiune, cântând troparul *Învierea cea de obște*, către capelele închinare Sfintei Fecioare și, respectiv, Sfântului Ștefan, ambele situate în aripa palatului imperial numită Daphne. Aici aprindea lumânări și se ruga, după care se întorcea în *chrysotriklinos*, unde un diacon așeza Sfânta Evanghelie în mijlocul sălii și rostea ectenia obișnuită⁴⁸. În sfârșit, în amintitul tratat al lui Pseudo-Kodinos, *Περὶ ὀφφικιαλίων τοῦ Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ τῶν ὀφφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας*, este descrisă o ceremonie diferită atunci când împăratul participa la sărbătoarea Intrării Domnului în Ierusalim (*ὁ περίπατος*). Astfel, având în mână dreaptă o cruce, iar în mână stângă o lumânare și *ἀκακία* (*ἀνεξικακία*, un mic săculeț din mătase purpurie, care conținea puțin praf, simbol al instabilității și vremelniciei puterii temporale), împăratul mergea în procesiune. Acesta era urmat de despoți, de un arhidiacon cu Evanghelia, imaginea lui Hristos, apoi patriarhul (sau patriarhii, dacă erau și alții prezenți în Constantinopol) cu veșmintele sale liturgice și la final cinci sau mai mulți preoți care purtau sfintele icoane ale praznicului. Întreaga procesiune se desfășura în interiorul palatului imperial, de-a lungul galeriei care lega reședința imperială de biserică și era ornată special pentru acest eveniment⁴⁹.

⁴⁷ *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, ed. Nicolas Oikonomidès, Paris, 1972, p. 197^{6–26}.

⁴⁸ Constantin VII Porphyrogénète, *Le livre des cérémonies*, vol. I (*Livre I. Chapitres 1–46*), ed. Albert Vogt, Paris, 1935, 41 (32), p. 160–164; Constantine Porphyrogenetos, *The Book of Ceremonies*, vol. I (*Book I, including the Appendix to Book I – Imperial Expeditions*), trad. Ann Moffatt, Maxeme Tall, Canberra, 2012, I.32, p. 171–177 (*Ὅσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ ἑορτῇ καὶ προελεύσει τῶν βασιῶν*). De asemenea, a se vedea și Averil Cameron, *The Construction of Court Ritual: The Byzantine Book of Ceremonies*, în *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, ed. David Cannadine, Simon Price, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 1987, p. 106–136 (în special p. 116–117); Emilian Popescu, *Sfintele Paști în tradiția bizantină. Aspecte spirituale și sociale*, în „Glasul Bisericii”, 55, 1999, 5–8, p. 67–94 (în special p. 87–88).

⁴⁹ Pseudo-Kodinos, *Traité des offices*, ed. Jean Verpeaux, Paris, 1966, p. 224⁵–226²¹; *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, ed. Ruth Macrides, J.A. Munitiz, Dimitar Angelov, Farnham, Burlington VT, 2013, p. 170¹³–172¹⁹. De asemenea, a se vedea și Ruth Macrides, *Inside and Outside the Palace: Ceremonies in the Constantinople of the Palaiologoi*, în

Aceste patru mărturii ale procesiunii din Duminica Floriilor din Constantinopol evidențiază o diferențiere între ceremoniile la care lua parte împăratul și, respectiv, patriarhul: în acest moment special în care patriarhul se prezenta locuitorilor orașului în chip simbolic drept Hristos, împăratul evita deliberat să se înfățișeze în public alături de patriarh, preferând o ceremonie mai degrabă privată, în interiorul reședinței imperiale, în care el era cel care conducea procesiunea, reprezentându-l pe Hristos. Această separație vizibilă prin suprapunerea imaginilor create de *Typikon*-ul Marii Biserici din Constantinopol și de lucrarea lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul trădează o dispută ideologică *in nuce* între împărat și patriarh cu privire la dreptul de a se substitui lui Hristos în public (*imago Christi*)⁵⁰. În sfârșit, în cazul procesiunii bizantine, absența împăratului de lângă patriarh face imposibilă orice asociere cu *officium stratoris*.

De cealaltă parte, ceremonialul latin nu a fost în relație cu o anume sărbătoare religioasă, fiind respectat, de cele mai multe ori, în contexte mai degrabă politice: încoronări imperiale sau alte întâlniri oficiale între împărat și papă. De asemenea, apariția maiestuoasă a episcopului Romei călare pe un cal alb, ca un *verus imperator*, întărește ideea unei veritabile ideologii politice, care era exprimată prin această ceremonie. Astfel, putem afirma că *officium stratoris* a fost un ritual cu o deosebită conotație ideologică, prin care era reflectată vizibil superioritatea pontifului roman, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, în raport cu cei care conduceau temporar, cu îngăduința Divinității, exprimată prin ungerea și încoronarea imperială săvârșită de episcopul Romei, o structură politică înzestrată cu valențe imperiale în Occident.

În sfârșit, ultimul pasaj care poate fi corelat cu *officium stratoris* îl are ca autor pe arhiepiscopul Symeon al Thessalonicului (1416/17–1429), unul dintre cei mai fervenți susținători ai teoriei hierocratice, conform căreia puterea temporală (*βασιλεία*) trebuia să fie întru totul dependentă de cea spirituală (*ιερωσύνη*). În tratatul *Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν* (*De sacris ordinationibus*), arhiepiscopul Symeon a descris deplasarea candidatului ales pentru tronul patriarhal de la palatul imperial spre biserica Sfânta Sophia astfel: „Calul este împodobit cu anumite însemne, iar pe el șade candidatul. Frăul calului este ținut de un comite, care merge pe jos, în locul împăratului însuși, precum a făcut marele între împărați Constantin cu Sfântul Silvestru, este purtat prin toată curtea împărătească și pe drumul public chiar până la patriarhie. Dacă împăratul are un fiu, acesta îl urmează călare, precum și întreg Senatul.”⁵¹

The Byzantine Court: Source of Power and Culture. Papers from the Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21–23 June 2010, ed. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Istanbul, 2013, p. 165–170 (în special p. 167–168).

⁵⁰ Michael S. Flier, *The Iconography of Royal Procession: Ivan the Terrible and the Muscovite Palm Sunday Ritual*, în *European Monarchy. Its Evolution and Practice from Roman Antiquity to Modern Times*, ed. Heinz Duchhardt, Richard A. Jackson, David Sturdy, Stuttgart, 1992, p. 109–125 (p. 113, n. 7); Ernst H. Kantorowicz, *The King's Advent and the Enigmatic Panels*, p. 230.

⁵¹ Symeon Thessalonicensis archiepiscopus, *De sacris ordinationibus*, în *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, vol. 155, Lutetia Parisiorum, 1866, CCXXIX, col. 441D: „Καὶ ἵππος παρασήμερος τοῖς κοσμεῖται· καὶ ἐπ’ αὐτῷ ὁ ὑποψήφιος κάθηται. Καὶ ὑπὸ πεζοῦ τοῦ κόμητος

Astfel, unul dintre cei mai cunoscuți ideologi ai teoriei hierocratice (alături de mitropolitul Makarios al Ancyrei, 1397–1405) a readus în discuție respectarea acestui ceremonial de către împăratul bizantin, la curtea din Constantinopol. Totuși, este sesizabilă în acest text o nuanță care ar putea să ofere cheia evoluției relațiilor dintre împărat și patriarh, exprimată prin prisma unor forme de ceremonial care pot fi asociate ritualului *officium stratoris*. Potrivit arhiepiscopului Thessalonicului, în cadrul acestei întâlniri oficiale, care nu mai este în relație cu o sărbătoare religioasă, împăratul, care ar fi trebuit să fie cel care prestează *officium stratoris* pentru viitorul patriarh al Constantinopolului, putea delega această sarcină, pentru a evita situația stânjenitoare în care ar fi fost poziționat într-un astfel de context. În pasajul citat, influența ideilor transmise prin *Donatio Constantini* este mai mult decât evidentă. Indicarea calului (*ὁ ἵππος*) drept mijloc de locomoție în cadrul acestei ceremonii de promovare la demnitatea patriarhală, apoi precizarea cu claritate a episodului pe care această ceremonie îl copiază sunt dovezi incontestabile ale pătrunderii ideilor din *Constitutum Constantini* în societatea bizantină și ale unei revoluții ideologice în raportul dintre împărat și patriarh. Cu toate acestea, tocmai afirmația care face trimitere directă la *officium stratoris* în textul arhiepiscopului Symeon a fost contrazisă de Pseudo-Kodinos, care, descriind același moment al promovării la tronul patriarhal, a amintit despre procesiunea călare a celui desemnat de la palatul patriarhal până la biserica Sfânta Sophia, dar nu a făcut nicio referire la dirijarea calului de către un comite, care l-ar înlocui pe împăratul bizantin⁵².

CONCLUZII

După cum a demonstrat într-un mod convingător Ernst Kantorowicz, acest ritual, cu origini în perioada elenistică, a fost adoptat și adaptat la noul context creștin în perioada Antichității târzii. Astfel, elemente din descrierea evanghelică a bucuriei cu care a fost întâmpinat Hristos la porțile Ierusalimului au fost suprapuse protocolului obișnuit de primire a tuturor înalților demnitari în Roma⁵³. În paralel cu aceste recepții fastuoase (*adventus*) adresate reprezentanților puterii seculare, care aveau de împlinit o misiune mesianică, de același ritual excepțional au avut parte și *prinții* Bisericii, episcopii, care, la rândul lor, Îl slujeau pe Mesia. Adaptarea acestui ceremonial pentru oamenii Bisericii a însemnat suprapunerea peste protocolul întâmpinării intrării în oraș a împăratului (*imitatio imperatoris*) a unor elemente din episodul evanghelic al Intrării Domnului în Ierusalim (*imitatio Christi*)⁵⁴. O nouă

τὸν χαλινὸν τοῦ ἵππου κατέχοντος ἀντὶ τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, ὡς ὁ μέγας ἐν βασιλεῦσι Κωνσταντῖνος τῷ ἱερῷ πεποίηκε Σιλβέστρῳ, προπέμπεται διὰ τε τῆς βασιλικῆς πάσης αὐλῆς καὶ τῆς δημοσίας ὁδοῦ ἄρχι καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριαρχείου. Εἰ ἔστι δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ υἱός, ἔπεται ἔφιππος, καὶ ἡ σύγκλητος πᾶσα.”

⁵² A se vedea Pseudo-Kodinos, *op. cit.*, p. 280¹⁶–281¹⁶; Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court, ed. Ruth Macrides, J.A. Munitiz, Dimitar Angelov, p. 254¹²–256⁸.

⁵³ Spre exemplificare, E. Kantorowicz (*The King's Advent and the Enigmatic Panels*, p. 211) descrie protocolul strict respectat cu ocazia intrării în Roma a exarhului Ravennei.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 216.

etapă în evoluția acestui ritual s-a produs în secolului al VIII-lea, când episcopii Romei au clamat dreptul exclusiv ca împăratul, el însuși un personaj cu veleități mesianice conform ideologiei imperiale, să fie cel care conduce de frâie calul pe care este așezat pontiful roman cu ocazia întâlnirilor publice. Această nouă imagine creată prin introducerea ritualului *officium stratoris* îl prezenta pe episcopul Romei ca fiind *verus imperator*, întruchipând în propria persoană attributele mesianic-eschatologice care, în mod tradițional, erau acordate împăratului⁵⁵.

În Imperiul Bizantin, cei doi reprezentanți ai Bisericii și ai statului, împăratul și patriarhul, au ales să își păstreze neatinse prerogativele specifice (fiecare dintre aceștia având rezervate diverse forme ale unei relații speciale cu Dumnezeu), fără ca o interacțiune directă să îl plaseze pe unul în raport de superioritate față de celălalt. Această tipologie a relațiilor binomului bizantin împărat-patriarh este vizibilă cu ocazia procesiunii religioase din Duminica Floriilor, când patriarhul parcurgea drumul între bisericile din Constantinopol călare pe un mânz, iar împăratul conducea o altă procesiune în interiorul palatului imperial. Rezerva basileului față de participarea la un ceremonial care i-ar fi lezat autoritatea în raport cu patriarhul poate fi urmărită în întreaga istorie bizantină. Fluctuația la nivelul izvoarelor, fie acestea bizantine sau latine, unele exprimându-se în favoarea existenței și respectării acestui ritual în Constantinopol, altele fiind în total dezacord, poate fi explicabilă în măsura în care acestea sunt interpretate în cheia corectă. Astfel, conform pozițiilor exprimate, pasajele citate pot fi grupate după cum urmează: *a)* negații indubitabile (cronicarul Ioan Kinnamos și împăratul Ioan al VI-lea Kantakouzenos, cărora li se adaugă, prin lipsa oricărei mențiuni, și Pseudo-Kodinos); *b)* mărturii dubitabile (*Tractatus contra errores Graecorum* și *Panagiotae cum azymita disputatio*); *c)* mărturii favorabile, dar cu nuanțe importante (cronicarul Georgios Pachymeres și arhiepiscopul Symeon al Thessalonicului). Cel mai solid argument în favoarea respectării ritualului *officium stratoris* de către bizantini este considerat episodul de la Magnesia din toamna anului 1258, descris de cronicarul Georgios Pachymeres. Fără a tăgădui existența acestui moment, trebuie subliniate toate diferențele dintre tiparul latin și forma transplantată cu această ocazie în societatea aulică bizantină. În realitate, episodul care i-a avut ca protagoniști pe *mega dux* Mihail Paleologul și pe patriarhul Arsenios Autoreianos este o dovadă irefutabilă a pătrunderii ideilor din *Donatio Constantini* în mediul bizantin, proces de asimilare care a început încă din secolul al XI-lea (a se vedea atitudinile patriarhului Mihail I Keroularios). Acest tipar ideologic al raporturilor dintre *temporalia* și *spiritualia* prin *Donatio Constantini* era, până în secolul al XII-lea, aproape necunoscut bizantinilor, care prin câteva voci (ideologii teoriilor hierocratice: Makarios al Ancyrei și Symeon al Thessalonicului) au clamat, în ultimele secole ale istoriei imperiului, o serie de drepturi ale Bisericii în raport cu statul, reprezentat de împărat. Deși, în mod cert, ambii actori care au participat la scena de la Magnesia erau pe deplin conștienți de simbolismul acestui

⁵⁵ *Ibidem*, p. 231.

ritual⁵⁶, episodul relatat de Pachymeres nu poate confirma respectarea acestui ceremonial de către bizantini în perioada dinastiei Paleologilor. Două dintre sursele bizantine fundamentale ale acestei perioade (lucrarea *Ἱστορίαι* a lui Ioan al VI-lea Kantakouzenos și tratatul *Περὶ ὀφφικιαλίων τοῦ Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ τῶν ὀφφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας* al lui Pseudo-Kodinos) infirmă această concluzie. Forma nuanțată a ritualului *officium stratoris* la care se referă Symeon al Thessalonicului exprimă mai degrabă o poziție ideologică decât o realitate istorică⁵⁷. Astfel, gestul umilitor pe care în mod conștient l-a împlinit viitorul fondator de dinastie, Mihail Paleologul, a fost un moment excepțional și trebuie corelat cu fragilitatea poziției lui în acele circumstanțe: prin prestarea acestui ritual latin, el a urmărit să atragă de partea sa un jucător extrem de influent în societatea bizantină, chiar dacă pentru acest scop a fost obligat să recunoască pentru moment autoritatea și superioritatea unuia dintre viitorii săi adversari⁵⁸.

O analiză în oglindă a raporturilor dintre Biserică și stat în secolul al XIII-lea în Orient și, respectiv, în Occident evidențiază o defazare totală. Astfel, în Occidentul Europei, începând cu secolul al VIII-lea, poziția papalității de *verus imperator* și de lider incontestabil a fost consfințită prin *officium stratoris* în virtutea împrumutului ideologic din *Donatio Constantini*. Această superioritate a început să fie contestată în secolul al XI-lea, iar la finalul secolului al XIII-lea deja s-a consemnat o revenire la interpretarea biblică a mesajului (intrarea papei Celestin al V-lea în Aquila călare pe un măgar – 1294). De cealaltă parte, în Orientul bizantin, aceste idei *reformatoare* au fost descoperite mult mai târziu (secolul al XI-lea), astfel încât reverberații ale acestora pot fi urmărite până în secolul al XV-lea (teoriile hierocratice).

Chiar dacă, ulterior, acest ceremonial latin nu a fost repetat, în forma respectivă, la curtea bizantină revenită la Constantinopol, totuși relația dintre cele două instituții fundamentale ale societății bizantine a fost profund modificată începând cu secolul al XIII-lea. Criza ideologică profundă care a contrapus puterea

⁵⁶ Mihail Paleologul, prin funcția de *megas konostaulos* (comandant al contingentului de mercenari latini aflați în slujba Imperiului), pe care încă o deținea, era un bun cunoscător al ceremonialului latin, iar Arsenios Autoreianos, înainte de alegerea sa ca patriarh, fusese membrul uneia dintre cele două delegații de la Niceea la Roma (1250–1252; 1253–1254). Pe lângă explicația din nota 23 a acestui text, a se vedea și Dimiter Angelov, *Imperial Ideology and Political Thought*, p. 380–381.

⁵⁷ Argumentele pe care le aduc în discuție A. Korenevskiy și A. Pilyugin pentru a întări informațiile extrase din tratatul lui Symeon al Thessalonicului și, implicit, care ar fundamenta concluzia că acest ceremonial a fost preluat la curtea moscovită de la Constantinopol sunt legate de momentele întronizării patriarhilor Athanasios I (1289) și Gennadios II (1454). Ambele însă, ca de altfel și mărturia arhiepiscopului Symeon, nu atestă decât faptul că patriarhul ales parcurgea drumul de la palatul imperial la biserica Sfânta Sophia călare pe un cal, fapt de altfel confirmat și de descrierea din tratatul lui Pseudo-Kodinos. A.B. Кореньевский, А.Ю. Пилыгин, *op. cit.*, p. 215.

⁵⁸ Asocierea între momentul din ianuarie 754 (când acest ceremonial a fost prestat pentru prima dată de către Pepin cel Scurt pentru papa Ștefan al II-lea) și episodul de la Magnesia (1258), ambii reprezentanți ai puterii temporale fiind exponenții unei manifestări spontane de respect sincer față de reprezentanții Bisericii, este forțată. Această ipoteză este detaliată *ibidem*, p. 218.

spirituală celei temporale în ultimele două secole de existență a imperiului nu este însă exclusiv o consecință directă a influențelor latine, care au penetrat constant societatea bizantină preponderent conservatoare până în perioada cruciadelor și a primei căderi a orașului, ci și o reflectare a încercărilor repetate, venite atât din partea Bisericii, cât și a statului, de a se impune unul în raport cu celălalt. Astfel, în deceniile care au urmat vidului de putere generat de căderea Constantinopolului din primăvara anului 1204, atât împăratul, cât și patriarhul au căutat să își demonstreze, prin gesturi simbolice, superioritatea în raport cu celălalt. Succesiv, într-o scurtă perioadă de timp, cele două sabbii au încercat lovitura decisivă: puterea temporală a mutat prin integrarea fermă a unor ceremonii sau titlaturi impunătoare din perioada Comnenilor (*πρόκυψις* – în relație cu marile sărbători creștine din timpul anului bisericesc; *epistemonarh* – *înțelept apărător al* [ortodoxiei] *credinței și administratorul ordinii în Biserică*) și reintroducerea ridicării pe scut cu ocazia încoronării imperiale din anul 1254 a lui Theodor al II-lea Laskaris; de partea cealaltă, Biserica a răspuns prin supraevaluarea gestului ungerii fizice din timpul încoronării imperiale (ritual reintrodus cel mai probabil la sfârșitul secolului al XII-lea), precum și prin atenuarea rolului basileilor în alegerea și investirea patriarhilor (Dumnezeu este indicat drept Cel prin care se face alegerea – *ψήφος* –, rolul deciziei împăratului fiind unul limitat, iar actul de investire – *πρόβλησις*, *προβολή* –, care era perceput până la acel moment ca având o eficacitate sacramentală reală – *μικρά σφραγίς* –, a devenit unul total lipsit de importanță). În ultimă instanță, unul dintre patriarhi (același Arsenios Autoreianos) a recurs și la gestul extrem al interzicerii *sine die* a participării împăratului la Sfânta Euharistie, o situație cu totul inacceptabilă pentru cel care se considera *ales de Dumnezeu*. În această cheie simbolică trebuie interpretat și episodul din toamna anului 1258, de la Magnesia. Astfel, patriarhul Arsenios a primit recunoașterea superiorității Bisericii din partea celui care reprezenta puterea temporală (*de facto*, dar nu încă și *de iure*), însă această nuanțare a ceremonialului latin descris în *Donatio Constantini* nu a fost altceva decât un episod dintr-o dispută ideologică purtată până la sfârșitul istoriei imperiului cu capitala pe Bosfor.

*ET TENENTES FRENUM EQUI IPSIUS ... A NEW APPROACH TO THE
RELATIONSHIP BETWEEN THE BYZANTINE EMPEROR AND
PATRIARCH IN THE THIRTEENTH CENTURY*

Abstract

In the medieval West, on the basis of the relationship between Pope Sylvester I and Emperor Constantine the Great as described by *Donatio Constantini*, the encounters between the representatives of the Church and the Empire repeatedly included a ritual known as *officium stratoris*, according to which the emperor had

to act as a mere groom to God's representative, thus acknowledging divine authority and implicitly that of the Roman pontiff. This ritual, originating from the Hellenistic times, was adopted and adjusted to the new Christian context during late Antiquity. Thus, elements in the evangelic description of Christ's joyful greeting at the gates of Jerusalem were superimposed on the usual protocol of greeting all the high officials arriving in Rome. A new stage in the evolution of this ritual was reached in the eighth century, when the bishops of Rome claimed the exclusive right of the emperor, he himself evincing messianic velleities in the imperial ideology, to lead by the bridle the horse ridden by the Roman pontiff during public encounters. This new image created by introducing *officium stratoris* presented the bishop of Rome as *verus imperator*, embodying the messianic-eschatological attributes traditionally ascribed to the emperor.

In the Byzantine Empire, the representatives of Church and State – the patriarch and the emperor – chose to maintain their specific prerogatives (to each of them were reserved various forms of a special relation to God), without any direct interaction placing one above the other. This typology of the emperor-patriarch Byzantine binomial was manifest during the religious procession of Palm Sunday, when the patriarch would go from one church to another across Constantinople riding a foal, while the emperor led another procession within the imperial palace. The basileus' reluctance to participate in a ceremony that downplayed his authority in the patriarch's favor can be traced throughout the Byzantine history.

The most convincing argument pleading for the observance of *officium stratoris* by the Byzantines is deemed to be the episode of Magnesia, in the fall of 1258, described by Georgios Pachymeres. Without denying the existence of this moment, we must point out the differences between the Latin prototype and the ceremonial imported into the Byzantine aulic society. Although both parties interacting at Magnesia were certainly aware of the symbolism involved in this ritual, the episode narrated by Pachymeres cannot confirm that the Byzantines observed this ceremonial under the Palaiologos dynasty. The humiliating gesture undertaken in full awareness by the future emperor Michael VIII Palaiologos must be seen in the light of his precarious position at the time: by performing this Latin ritual, he aimed at gaining on his side a player that enjoyed great influence on the Byzantine society, even if at the time he had to acknowledge the authority and superiority of a future adversary, in order to reach this goal.

Keywords: *officium stratoris*; State versus Church; imperial ideology; *Typikon* of the Great Church; court ceremonies; Byzantine Empire

O INTENȚIE AMÂNATĂ: CREAREA IERARHIEI GRECO-CATOLICE INDEPENDENTE LA ORADEA ÎN ANII 1758–1759

RADU NEDICI*

Petrecute în umbra fenomenelor similare în care au fost angajate comunitățile de rit grec din Transilvania și din Ungaria Superioară la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea, începuturile unirii religioase și ale organizării instituției episcopale corespunzătoare în părțile Oradei au fost procese ale căror contururi s-au precizat doar de-a lungul unor decenii de tensiuni și frământări. Destinul istoriografic al cercetării acestora a fost marcat negativ de comparația inegală cu trecutul mult mai amplu și, prin aceea, mai spectaculos al diecezei vecine a Făgărașului, unde, în plus, rolul elementului românesc fusese proeminent de la începuturile sale. Acest fapt și explică în parte de ce, odată stabilite liniile esențiale ale narațiunii istorice, deja de la sfârșitul secolului al XIX-lea, recuperarea detaliilor care o compun nu a urmat același ritm precum în cazul reconstituirii vieții ecleziastice a românilor ardeleni, căreia a sfârșit adeseori prin a-i fi anexată, în ciuda discrepanțelor majore. Este inevitabil, în consecință, ca orice sondare mai temeinică a materialului arhivistic să aibă ca efect repunerea în discuție a ideilor încetățenite.

Provocați de un fascicul de documente conservat în arhivele vaticane, care grupează mărturii provenind din surse multiple, ne vom opri în cele ce urmează asupra unuia din momentele care au jalonat parcursul către instituirea ierarhiei greco-catolice la Oradea. Semnalată de decenii în istoriografie, acordarea autorității de vicar apostolic pentru episcopul Meletie Kovács în anul 1759 a rămas, de la prima atestare¹, o afirmație lipsită de un fundament cert și a devenit sursă a unor confuzii perpetuate. Fără să fi fost urmată de vreo schimbare de statut a celui în cauză, constrâns să funcționeze pe mai departe ca simplu vicar *in spiritualibus* al diecezanului latin, s-a presupus că decretarea independenței bisericești nu ar mai fi ajuns să fie promulgată, cu complicitatea vinovată a ierarhiei romano-catolice și a anumitor cercuri din Cancelaria Aulică Ungară². În același timp, calitățile personale ale candidatului au fost puse la îndoială, ezitarea părând justificată prin prisma

* Universitatea din București, Facultatea de Istorie; radunedici@gmail.com.

¹ Iacob Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii-Mari, scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani dela înființarea aceleia: 1777–1927*, Oradea, 1930, p. 31.

² *Ibidem*; Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea: contribuții monografice*, Oradea, 2000, p. 47–48; Gheorghe Gorun, *Precizări la biografia unui episcop orădean controversat: Meletie Kovács*, reluat în idem, *Biserica românească și societatea transilvăneană. Studii de istorie a Bisericii Greco-Catolice românești*, Oradea, 2002, p. 94–95.

portretului nu tocmai măgulitor care se desprindea din corespondența epocii³. Departe de a se epuiza într-un subiect de istorie locală, credem că recuperarea rolului jucat de fiecare dintre actorii implicați în dezbaterile pe marginea înființării vicariatului apostolic pentru uniții din Bihor este de natură să aducă o lumină suplimentară asupra politicilor confesionale urmărite în acel atât de complicat deceniu șase în raport cu creștinii orientali din monarhia Habsburgilor.

O BISERICĂ ÎN CĂUTAREA IERARHIEI

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost o perioadă de experimente în ceea ce privește formula de încadrare jurisdicțională a comunităților bihorene de rit grec care acceptaseră unirea religioasă la finele veacului anterior. Organizarea primită de structurile ecleziastice ale Bisericii locale revenite în comuniune cu Roma a fost reflectarea colaborării exemplare instaurate între cei doi ierarhi din *Partium* cu atribuții precise în direcția promovării inițiativei unioniste, Ágoston Benkovich, titularul scaunului episcopal de Oradea din 1681⁴, și Iosif de Camillis, numit în anul 1689 vicar apostolic pentru răsăritenii din nord-estul Regatului Ungariei⁵. Astfel, dacă în virtutea diplomei imperiale care îi acordase autoritatea spirituală asupra populației de rit grec din teritoriile recuperate de la otomani, Iosif de Camillis și-a subordonat Bihorul, numind aici un arhidiacon încă din 1693⁶, supravegherea efectivă a acestuia, ca și apărarea drepturilor preoțimii au fost lăsate în sarcina vicarului ritual desemnat de ordinariul diecezan latin⁷. Criza instituțională pe care a traversat-o eparhia de Mukačiv după decesul episcopului de Camillis, când, pentru aproape un deceniu, Viena și Roma nu s-au putut pune de acord în legătură cu dreptul de a-l nominaliza pe succesorul acestuia⁸, a avut ca efect colateral îndepărtarea ierarhilor ruteni din spațiul Bihorului⁹. Obligat să caute

³ I. Radu, *op. cit.*, p. 38–39.

⁴ Pentru contextul numirii sale, vezi Tamás Végheő, «*Catholice reformare*»: Ágoston Benkovich O.S.P.P.E. *missionario apostolico, vescovo di Várad (1631–1702)*, Budapest, Roma, 2007, p. 275–277.

⁵ Despre activitatea acestuia în deceniul și jumătate cât a condus eparhia ruteană de la Mukačiv, vezi Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei Biserici: Biserica Greco-Catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667–1761)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 117–149.

⁶ *Ibidem*, p. 141.

⁷ Josephus Aloysius Kereszturi, *Compendiaria descriptio foundationis, ac vicissitudinum Episcopatus, et Capituli M[agno] Varadinensis*, partea a II-a, Magnum Varadinum, 1806, p. 265: scrisoare din 17 august 1694.

⁸ Basilius Pekar, *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (an. 1771). Dissertatio historico-iuridica ad lauream in Facultate Theologica assequendam*, Roma, 1956, p. 42–45.

⁹ Chiar dacă în iunie 1713 candidatul episcopal imperial, Josyf Hodermszky, întreprindea vizitarea canonică a parohiilor bihorene, pentru a estima amploarea pierderilor suferite în timpul revoltei rákócziene, este relevant că vestea intenției sale provocase consternare la Oradea, de unde vicarul Mihály Kébell i se adresa în luna februarie superiorului său direct, cerând lămuriri dacă trebuia să îi permită accesul în comitat sau nu. Gheorghe Gorun, *În jurul constituirii Bisericii Greco-Catolice*

soluții locale de administrare a relației cu parohiile unite din cuprinsul jurisdicției sale, episcopul Imre Csáky a recurs, la fel ca și înaintașul său, la numirea unui vicar ritual, dublat, de la un punct încolo, de constituirea canonicului Pál László ca arhidiacon pentru credincioșii de rit grec¹⁰. Deoarece acesta fusese promovat în special grație stăpânirii limbii române, este probabil că funcția a dispărut odată cu titularul ei, în 1729, din cauza dificultăților de a găsi un prelat latin care să îl poată înlocui cu succes¹¹.

Un fapt cu consecințe incomparabile a fost acela că, în pofida eforturilor depuse pentru a convinge autoritățile centrale să îi acorde susținerea politică necesară, episcopului romano-catolic i-a fost imposibil să blocheze încercarea arhieriei ortodocșii de Arad de a extinde către nord fruntariile diecezei lor¹². Evitate temporar, la mijlocul deceniului al doilea¹³, tensiunile religioase au devenit o prezență constantă în Bihor cu începere din ultima parte a anilor 1720¹⁴. Concurența eparhiilor arădeni i-a îndemnat pe episcopii-comiți de Oradea să caute o alternativă capabilă să dea un nou imbold unirii religioase în Bihor. Experiența câștigată începând din 1732 ca vicar ritual, calitate în care a dirijat practic toată opoziția la adresa pretențiilor ortodoxe¹⁵, l-a condus pe Pál Forgách către

din părțile de vest, în „Acta Transylvanica. Anuarul Centrului de Istorie a Transilvaniei”, I, 2004, p. 224–225; idem, *Il vescovo Giovanni Giuseppe De Camillis e gli inizi della Chiesa Greco-Cattolica di Bihor*, în *Da Roma in Hungaria. Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkács/Mukačevo (1689–1706)*, coord. Tamás Végheő, Nyíregyháza, 2009, p. 243.

¹⁰ Date despre activitatea sa la Vincze Bunyitay, *Biharvármegye oláhjai s a vallás-unio*, Budapest, 1892, p. 37–48. Gh. Gorun, *În jurul constituirii*, p. 222–223, consideră că noua titulatură nu datează din 1713, ci a început să fie utilizată abia cândva în intervalul 1718–1724.

¹¹ Bariera lingvistică a reprezentat, de altfel, unul din obstacolele principale care au frânat acțiunea misionară desfășurată prin preoți latini trecuți la ritul grec; vezi, în acest sens, Ștefan Tășiedan, *Din viața și activitatea primului episcop sufragane român din Oradea-Mare, Meleție Kováts (1748–1775). I. Familia Kováts*, în „Cultura creștină”, anul IV, 1914, nr. 9, p. 262.

¹² Etapele implicării acestora în Bihor au fost reconstituite în amănunt de Silviu Anuichi, *Relațiile bisericești româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, extras din „Biserica Ortodoxă Română”, anul XCVII, 1979, nr. 7–8, București, 1980, p. 69–73; vezi, de asemenea, Gheorghe Lițiu, *Istoria eparhiei Aradului*, în *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, [Arad], 1989, p. 30–42; Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1701–1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 67–84.

¹³ După un început furtunos de păstorire, episcopul Joanikije Martinović s-a retras complet din problemele religioase ale Bihorului, ca urmare a depunerii în secret a profesiei de credință catolice. Gh. Gorun, *În jurul constituirii*, p. 223–225.

¹⁴ Lectura aplicată evenimentelor acelei epoci a stat, cel mai adesea, sub semnul polemicii confesionale aprinse: vezi, pentru comparație, seria de articole publicate de Ștefan Tășiedan, *Icoane din viața poporului român din Bihor (1726–1748)*, în „Cultura creștină”, anul III, 1913, nr. 1–5, respectiv replica dată de Nicolae Fîru, *Biserica Ortodoxă Română din Bihor în luptă cu Unirea: 1700–1750. Schiță istorică*, Caransebeș, 1913.

¹⁵ Vincze Bunyitay, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, vol. IV, *A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában (1566–1780)*, Debrecen, 1935, p. 285. Decretul de la 1 martie 1735, prin care era decisă constituirea primei comisii imperiale de anchetă în afacerile

redactarea aceluși proiect în douăsprezece puncte înaintat noului său superior în mai 1737, prin care indica mijloacele susceptibile să asigure reformarea sacerdoților aparținând ritului grec. Propunerea sublinia în primul rând necesitatea numirii unui episcop de ritul și neamul celor pe care urma să îi conducă, acesta trebuind să fie căutat printre preoții uniți din Transilvania și urmând să fie supus ca sufragane ordinariului latin¹⁶. Schimbul epistolar ulterior cu ierarhul greco-catolic ardelean, Inocențiu Klein, a impus numele protopopului de Făgăraș, Ladislau Hátas, care era instalat în 1738 ca arhidiacon suprem peste parohiile unite bihorene¹⁷. După o perioadă de câțiva ani de acomodare cu noua lui turmă, dar, fără îndoială, și de verificare a însușirilor sale, episcopul Miklós Csáky a demarat demersurile pentru ridicarea lui Hátas la treapta episcopală. Moartea neașteptată în 1746 a celui de care se legau toate speranțele a stopat brusc un proces care intrase în faza lui finală, după depășirea reținerilor manifestate inițial de Scaunul Apostolic în legătură cu utilitatea unei astfel de numiri¹⁸.

Accidentul acesta a prelungit pentru o vreme suspansul în jurul întregii chestiuni, dar nu a mai putut răsturna o decizie asupra căreia se convenise deja, astfel că autoritățile romane i-au acordat episcopului Csáky un răgaz suplimentar, în vederea găsirii unui candidat cu calități similare¹⁹. Circumstanțele dificile pe care le cunoștea Biserica Unită din Transilvania după evenimentele din anul 1744 au făcut ca el să abandoneze intenția aducerii unui cleric ardelean și să privilegieze, de această dată, membrii preoțimii locale. Așa cum sugerează plângerea mai târzie prezentată de protopopul Vasile din Beiuș, nemulțumit că nu fusese recompensat de cel pe care îl ajutase să devină arhieru, clerul român a fost consultat cu privire la persoana potrivită să îi urmeze lui Ladislau Hátas ca arhidiacon suprem. Deși, potrivit aceleiași relatări partizane, protopopul orădean Meletie Kovács nu era nici foarte cunoscut și nici foarte stimat printre preoții din subordine, banii cu care și-a cumpărat susținerea din partea colegilor protopopi l-au ajutat să câștige competiția internă și să primească postul care avea să-l propulseze, câteva luni mai târziu, în demnitatea episcopală²⁰. Odată obținut consensul asupra noului candidat, numele

confesionale din Bihor, îl indica, de altfel, pe Pál Forgách ca interlocutor direct al episcopului arădean. Ștefan Tășiedan, *Unirea Bihorului în 1737*, în „Cultura creștină”, anul III, 1913, nr. 16, p. 490, nota 2.

¹⁶ Gheorghe Gorun, *Documente inedite privind numirea primului episcop greco-catolic din eparhia de Oradea*, în „Arhiva istorică a României”, s.n., vol. II, 2005, nr. 2 (4), p. 54–56.

¹⁷ V. Bunyitay, *Bihárvarmegye oláhjai*, p. 51; Șt. Tășiedan, *Icoane din viața poporului român*, loc. cit., nr. 5, p. 144.

¹⁸ Vezi corespondența pe această temă publicată de Gh. Gorun, *Documente inedite*, p. 57–71.

¹⁹ Potrivit relatării făcute de cardinalul Albani, databilă în ianuarie 1748, Archivio Segreto Vaticano (în continuare: ASV), fond Archivio Concistoriale, Congregationis Concistorialis Acta (în continuare: Arch. Concist., Congr. Concist. Acta), anno 1748, partea I, f. 72r–74v.

²⁰ Ștefan Lupșa, *Cum a ajuns Meletie Kovács episcop*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LV, 1937, nr. 3–4, p. 214–215. Pentru biografia sa înainte de a deveni episcop, vezi Șt. Tășiedan, *Din viața și activitatea ... I. Familia Kovács*, p. 259–261.

său a fost înaintat Romei, unde procedura confirmării și-a reluat cursul din punctul în care fusese întreruptă anterior, ceea ce explică și rapiditatea cu care a avansat²¹. În urma procesului informativ condus de nunțiul apostolic vienez²² și a deciziei consistoriale favorabile²³, la 16 septembrie 1748 Meletie Kovács primea numirea papală ca episcop *in partibus infidelium*, cu titlul scaunului de Tegeea, precum și confirmarea ca sufragane al diecezanului latin de Oradea, pentru ca hirotonirea și instalarea sa oficială să se producă în luna decembrie a aceluiași an²⁴.

Promovat episcop de Oradea, odată cu transferarea lui Miklós Csáky în scaunul mitropolitan de la Kalocsa, Pál Forgách vedea împlinindu-se în acest fel un capitol esențial al planului pe care îl imaginase cu un deceniu mai devreme. Instrucțiunea elaborată de el la 30 noiembrie 1748 rezuma în termeni preciși autoritatea concedată noului ierarh unit, în deplin acord cu intențiile anterioare și cu textul bulei papale. Titlul episcopal care îi fusese conferit lui Meletie Kovács servea numai pentru ca acesta să poată acorda hirotonirea și să poată exercita celelalte funcții sacre în ritul bizantin, pentru care până atunci credincioșii din Bihor trebuiseră să apeleze la serviciile arhierilor ortodocși. Altminteri, puterile sale nu treceau de nivelul pe care l-ar fi putut revendica un vicar ritual, el fiind obligat să se supună controlului episcopului latin în tot ceea ce ținea de administrarea efectivă a eparhiei, de la numirile de preoți la judecarea și pedepsirea în cauzele de drept canonic²⁵. Negarea oricărei jurisdicții, extinsă chiar și în planul sacramentelor, era completă în circulara adresată preoților uniți un an mai târziu, la 23 septembrie 1749, în care Pál Forgách afirma explicit că nimic nu se schimbaseră de pe vremea când Meletie era doar arhidiacon, pentru că titlul acestuia nu privea Oradea²⁶. Fără îndoială, gestul episcopului nu era îndreptat împotriva celui pe care îl susținuse pentru a-i fi dat ca sufragane, ci el încerca să împiedice eventualele abuzuri pe care acesta le-ar fi putut comite, așa cum erau sfințirile excesive pentru bani sau vizitațiile canonice prea frecvente, care impuneau comunității primirea și găzduirea ierarhului. Reducându-i acestuia rolul la unul de simplu celebrant în alt rit al atribuțiilor episcopale care țineau integral de persoana sa – prin care nu ieșea cu nimic din litera și spiritul canoanelor medievale care fuseseră invocate în momentul numirii –, Pál Forgách dădea însă o lovitură fatală prestigiului și șanselor lui Meletie Kovács de a se impune în fața credincioșilor români.

²¹ Întregul dosar, cuprinzând și acte referitoare la prima propunere care îl viza pe Hátas, în ASV, Arch. Concist., Congr. Concist. Acta, anno 1748, partea I, f. 45r–85v.

²² Idem, fond Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, Processi dei Vescovi e degli Abbati, nr. 433, nenumerotat.

²³ O primă hotărâre în acest sens a fost luată la 6 martie 1748, pentru ca, în ședința de la 12 iulie, ea să fie doar reconfirmată. Idem, Arch. Concist., Congr. Concist. Acta, anno 1748, partea I, f. 229r și 273r.

²⁴ Șt. Tășiedan, *Din viața și activitatea ... I. Familia Kovács*, p. 264, 268–270.

²⁵ *Ibidem*, p. 265–266.

²⁶ *Ibidem*, p. 267.

CONSECINȚELE NEPREVĂZUTE ALE DISENSIUNII RELIGIOASE

Primele contestări au apărut încă de la sfârșitul anului 1748, în imediata vecinătate a reședinței episcopale, în târgul Velența. Ele au fost urmate de refuzul unor comunități vizitate în cursul anului 1750 de a recunoaște calitatea episcopală a lui Meletie, în lipsa actelor oficiale care să o demonstreze. Propaganda desfășurată simultan de noul arhiepiscop ortodox al Aradului, Sinesije Živanović, sosit personal în Bihor în vara anului 1753, a inflammat și mai mult starea de spirit deja tensionată²⁷. Pentru a restabili calmul și pentru a descoperi cât adevăr era în acuzele reciproce pe care și le aduceau episcopii de Oradea și de Arad, împărăteasa Maria Tereza a decis trimiterea unei comisii de anchetă, compusă din persoane de prim rang ale administrației ecleziastice, civile și militare. Decretul prin care erau stabilite atribuțiile acesteia și modul în care ea urma să își desfășoare activitatea conținea o serie de prevederi extrem de sugestive pentru tiparul de gândire iluminist care începea să se manifeste în acei ani în cercurile aulice vieneze. Primul articol afirma, explicit sau implicit, valoarea opțiunii individului, libertatea de conștiință, precum și dreptul supușilor la protecție egală din partea statului, indiferent de confesiune²⁸. Aplicarea acestor principii, alături de complexitatea chestionarului cu care au fost confrunțați preoții și laicii deopotrivă, explică imaginea dezastruoasă a Unirii: locuitorii din doar trei sate și-au exprimat adeziunea față de episcopul Meletie Kovács, iar situația în alte câteva a fost considerată incertă de către comisarii reveniți în 1757 pentru a proceda la atribuirea bisericilor²⁹.

Au început, îndată după aceea, să fie căutați vinovații. Înțelegând, poate, mai repede pericolul unei Biserici păstorite de un ierarh lipsit de orice autoritate, Meletie Kovács reacționase încă înainte ca tulburările religioase să capete amploare, solicitând episcopului latin, printr-un memoriu semnat în numele clerului, să intervină la Curte pentru corectarea statutului său³⁰. El a profitat apoi de prezența comisiei imperiale la Oradea pentru a adresa noi petiții, fie în nume propriu, fie în numele preoților din subordine, în care incrimina comportamentul adoptat față de el de episcopul Forgách și propunea diverse soluții pentru ieșirea

²⁷ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea a II-a (1752–1783), în *Perspective*, anii XIV–XVI, 1991–1993, nr. 53–60, p. 183–187, care rezumă cercetările interbelice. Pentru o interpretare care depășește schema de tratare tradițională, strict religioasă, vezi Gheorghe Gorun, *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală. 1750–1800*, Oradea, 1998, p. 142–148.

²⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VII, București, 1876, p. 15–16.

²⁹ V. Bunyitay, *Bihárvarmegye oláhjai*, p. 65–74; Violeta Barbu, *Biserica Română Unită cu Roma în căutarea identității: problema ritului și activitatea misionarilor iezuiți*, în „Revista istorică”, s.n., III, 1992, nr. 5–6, p. 538–540.

³⁰ Ștefan Tășiedan, *Din viața și activitatea primului episcop sufragane român din Oradea-Mare, Meleție Kovács. Turburările din 1751–4. Craiul românilor*, în „Cultura creștină”, anul VI, 1916, nr. 9, p. 271–272.

din criză, articulate, invariabil, în jurul acordării prerogativelor episcopale depline³¹. Solicitarea aceasta repetată a fost preluată integral de generalul Karl de Ville în raportul pe care l-a adresat împărătesei la finalul lucrărilor comisiei în care activase. În expunerea pe marginea situației întâlnite în Bihor și a remediilor pe care le credea necesare, el a susținut că responsabilitatea cădea în cea mai mare măsură pe umerii episcopului latin și a propus, în consecință, separarea celor două ierarhii catolice³². În anul 1757, Cancelaria Aulică a validat recomandările făcute, ceea ce a avut ca efect transferarea episcopului Pál Forgách în scaunul de la Vác³³ și obligarea lui la plata tuturor cheltuielilor ocazionate de activitatea comisiei imperiale de anchetă. Totodată, eparhii arădeni au primit confirmarea conducerii spirituale a comunităților care se declaraseră ortodoxe, precum și a dreptului de a întreprinde vizitații canonice în comitatul Bihor. Marele câștigător al anchetei trebuia să fie însă Biserica Unită, pentru a cărei reorganizare se dispunea înființarea unui consistoriu, fondarea de școli, alocarea de sume consistente pentru susținerea financiară a parohilor, dar mai ales depunerea diligențelor necesare pe lângă Sfântul Scaun pentru constituirea lui Meletie Kovács ca vicar apostolic și scoaterea lui astfel de sub tutela episcopului latin³⁴.

PROPUNEREA ÎN DEZBATEREA CURIEI ROMANE

Proiectul imperial a fost considerat de promotorii săi suficient de delicat, încât să nu fie încredințat canalelor diplomatice obișnuite, iar prezentarea lui instanțelor romane să nu fie făcută cu aceeași grabă cu care se procedase la înlocuirea episcopului Forgách. Prilejul potrivit a venit abia la sfârșitul anului 1758, când contele Firmian, până atunci ministru plenipotențiar al monarhiei Habsburgilor la Napoli, a vizitat Roma, în drumul către noul său post de la

³¹ Ele rămân cunoscute, pentru moment, doar prin intermediul relatării ulterioare făcute de episcopul Ádám Patachich, care a fost editată de Ioan Ardeleanu, *Istori'a Diecesei Romane Greco-Catolice a Oradei Mari*, partea a II-a, *Istori'a Romaniloru dein Diecesa Oradei Mari inainte si dupa propagarea Calvinismului pana la anulu 1805*, Blaj, 1888, p. 106–109. În anii 1757–1758, Meletie și-a extins acțiunea petiționară la Viena, vezi I. Radu, *op. cit.*, p. 38; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, partea a II-a, p. 188–191.

³² Gheorghe Gorun, *Raportul generalului de Ville către Maria Tereza, privind situația credincioșilor români din Bihor la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, seria Theologia Catholica, anul LIII, 2008, nr. 1, p. 141–146.

³³ Măsura pare să fi servit mai degrabă instaurării păcii sociale într-un comitat în care nobilimea protestantă majoritară ajunsese la o ruptură evidentă cu episcopul-comite din cauza politicii catolice agresive promovate de cel din urmă, decât sancționării acestuia. Idem, *Reformismul austriac*, p. 145–147. De altminteri, predecesorul lui Forgách în dieceza de Vác fusese Christoph von Migazzi, promovat în 1756 arhiepiscop al Vienei, în vreme ce succesorul său va fi Károly Eszterházy, devenit ulterior episcop de Eger. Remigius Ritzler, Pirminus Sefrin, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevii*, vol. VI, Patavium, 1958, p. 429.

³⁴ I. Radu, *op. cit.*, p. 31; Gh. Gorun, *Precizări*, p. 94.

Milano³⁵. La 8 decembrie el înainta papei Clement al XIII-lea un memoriu în numele suveranei sale, care enunța din primul paragraf tulburările apărute într-una din regiunile Ungariei, pentru eradicarea căroră era solicitată intervenția neîntârziată a suveranului pontif³⁶. Pe linia celor constatate de comisia imperială, cele mai aspre critici vizau conduita fostului episcop de Oradea și a membrilor capitolului catedral, care ignoraseră rescriptul împăratului Carol al VI-lea din 14 mai 1736, care acordase scutirea de dijmă orientalilor reveniți în comuniune cu Roma, punând în pericol întreaga operă a unirii religioase în Bihor. De asemenea, ei reușiseră să-și însușească în întregime veniturile episcopale, în ciuda reglementării intervenite în anul 1734, care destinase o sumă fixă pentru subzistența ordinariului diecezan și transferase restul către *Cassa parochorum*. Un control financiar care verificase beneficiile obținute cu începere din 1751 estimase că suma deturnată anual se ridica la peste 47.000 de florini, suficient pentru a susține toate măsurile preconizate a fi luate pentru sprijinirea catolicismului de ambele rituri. Investigația scosese la iveală și că existența sufraganelui de rit grec a avut în practică un efect minim pentru consolidarea Unirii, din pricina limitării drastice a autorității acestuia de către episcopul latin. De aici, cererile înaintate tronului pontifical se dezvoltau pe două direcții complementare. Pe de o parte, era vorba de a acorda numirea ca vicar apostolic pentru Meletie Kovács și înzestrarea lui cu facultățile necesare, după modelul deja experimentat în cazul ierarhului de la Mukačiv³⁷. În același timp însă, Maria Tereza dorea emiterea unei noi bule papale, redactată în termeni mai stricți, care să îl oblige pe viitorul titular al diecezei de Oradea să își onoreze obligațiile către *Cassa parochorum* și să permită controlul permanent al statului asupra fondurilor de care acesta dispunea, inclusiv sechestrarea lor, în cazul în care neregulile s-ar fi repetat³⁸.

³⁵ Elisabeth Garms-Cornides, vocea *Firmian*, Carlo Gottardo, conte di, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 48, Roma, 1997, p. 224–231.

³⁶ Copie în ASV, fond Segreteria di Stato, Germania (în continuare: Segr. Stato, Germania), vol. 773, pachetul Varadinen[is] 1759, nenumărat.

³⁷ *Ibidem*: „... affinché voglia degnarsi di nominare Vic[ari]o Ap[osto]lico nella Diocesi Magnovaradinense Meliteo Kowach, uomo di provatissima integrità, e probità, ora suffraganeo Greco-Unito del Vescovo Latino di Magnovaradino, e di munirlo delle solite facoltà, a guisa del Mungatinense.”

³⁸ *Ibidem*: „... di accordare una Bolla Pontificia relativa a q[ue]lla del 1734, per la q[ua]le quel Vescovo di Magnovaradino, che S[ua] M[ae]stà Imperiale nominerà a q[ue]lla Chiesa, sia tenuto di pagare annualm[en]te tutto quel di più, che supera la somma di lire 17 m[illa] da essere convertito in beneficio della Chiesa Cattolica Romana, e facilitazione dell'unione de' Greci non uniti, e nel caso quel Vescovo pro temp[or]e mancasse alla puntualità del pagam[en]to, sia destinata da S[ua] M[ae]stà Imp[er]iale persona proba giurata, come suole praticarsi in Ungaria alle occasione delle sedi vacanti, la q[ua]le percepisca tutte le rendite del Vescovato, e pagata al Vescovo pro temp[or]e ogni tre mesi la rata di lire 17 m[illa], paghi il di più alla cassa dell'unione, dalla q[ua]le si estraiga l'occorrente da quelle persone, che a tal fine saranno destinate da S[ua] M[ae]stà, e coll'intervento, assistenza, e consenso del Vicario Ap[osto]lico, per supplire alle spese dalla Imperiale commissione additate, e dirette ad ottenere, in quanto sia possibile, la bramata unione.”

Papa Clement al XIII-lea a încredințat dezbaterile celor două chestiuni unei congregații particulare, formate din cinci cardinali, care s-a întrunit în singura ei ședință la 11 februarie 1759. În pregătirea acesteia, secretarul desemnat, provenit, cel mai probabil, din rândurile Congregației Consistoriale, după cum o indică abundența detaliilor de drept canonic la care trimite, a redactat un lung material, în care aborda pe rând impedimentele pentru prezența a doi episcopi în același oraș, reglementările decise în situațiile de coexistență a mai multor rituri, dispozițiile în cazul vicarilor apostolici, precum și informațiile disponibile în arhivele dicasteriilor romane despre situația diecezei de Oradea³⁹. Exemplele selectate din primele secole ale erei creștine și din vremea cruciadelor atestau că principiul de a nu suprapune doi episcopi în aceeași dieceză, chiar de rituri diferite – ceea ce, cu o expresie curentă în epocă, ar fi dat naștere unui monstru cu două capete – fusese mereu respectat de pontifii romani și căpătase validarea deplină prin canonul IX al Conciliului lateranens din 1215. Cele două excepții notabile asupra cărora se oprea, cazul armenilor din Caffa și al rutenilor din Regatul Poloniei, puteau fi explicate, în viziunea sa, prin precedența existenței ierarhiilor nelatine, care primiseră confirmarea după unirea cu Roma, motivată de câștigul spiritual pe care îl aducea supunerea lor față de scaunul petrin. Unei erudite incursiuni în istoria și semnificația demnității de vicar apostolic îi urma o mult mai semnificativă discuție pe marginea celor două vicariate fondate pentru credincioșii uniți din Croația și Ungaria Superioară. Se evitase în acest mod constituirea unui episcop de rit grec pe teritoriul diecezelor latine de Zagreb și Eger, dar se răspunsese, de asemenea, solicitării legitime de a acorda jurisdicția deplină și independența pentru guvernarea spirituală a credincioșilor uniți⁴⁰. Situația diferită din Transilvania, unde Ioan Pataki primise numirea ca episcop de Făgăraș, era justificată printr-un artificiu de lectură, potrivit căruia noua eparhie ar fi cuprins doar orașul de reședință, desprins din teritoriul diecezei latine, însă titularului i-ar fi revenit autoritatea spirituală asupra uniților din întreaga provincie⁴¹. Recitind apoi documentele care priveau constituirea precedentă a lui Meletie Kovács ca sufragane al episcopului de Oradea, era subliniată insistența cu care se ceruse în 1748, din partea promotorilor cauzei, ca el să depindă întru totul de prelatul latin, ceea ce, se sugera, venea în contradicție cu solicitările avansate mai recent⁴². În fine, în ceea ce privea

³⁹ Copie nedată, *ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*: „Ecco quanto si trova in Seg[rete]ria, che sia al caso in questa materia de' Vicarij Ap[osto]lici, dalla q[ua]le camminandosi col principio, che un Vesc[ov]o Cattolico di rito Greco non possa esser soggetto ad altro Vesc[ov]o Latino, non fa poi meraviglia, che facilment[e] si condiscendesse alla deputaz[i]on[e] de' Vicarij Ap[osto]lici con totale indipendenza da' Vescovi Latini, e con piena giurisdiz[i]on[e] sopra i Greci.”

⁴¹ *Ibidem*: „In questa erezione per la p[rese]nte controversia è rimarcabile, come a un Vesc[ov]o fuori della sua Diocesi fosse data la facoltà d'esercitare la giurisdiz[i]on[e] sopra i Greci esistenti nelle Diocesi altrui.”

⁴² *Ibidem*: „Dal 1748 deputato in q[ues]ta forma il suffrag[ane]o per i Greci nella Diocesi del Gran Varadino, non è stato fatta più istanza in Cong[regazio]ne Conc[istoria]le su questo affare, e ora

veniturile episcopale destinate să finanțeze *Cassa parochorum*, se făcea observația că bula pontificală din 1734 trebuia reconfirmată la fiecare zece ani, iar o asemenea cerere nu mai fusese primită la capătul celui de al doilea deceniu de aplicare, legitimând exceptarea episcopului orădean de la prevederile ei. Secretarul atrăgea atenția, în paralel, că la Roma nu ajunsese niciodată o informare exactă despre administrarea fondurilor acumulate, ceea ce ridica semne de întrebare asupra destinației lor reale⁴³.

Relatarea pregătită pentru a fi prezentată în ședința congregației de cardinalul ponent a reținut cea mai mare parte din obiecțiile formulate în nota preliminară. Totuși, pe baza exemplelor contemporane existente în Ungaria, numirea unui vicar apostolic pentru uniții din Bihor nu îi apărea acestuia imposibilă⁴⁴. Argumentul potrivit căruia Meletie Kovács fusese prezentat cu doar zece ani mai devreme pentru a fi numit sufraganeu nu se susținea, din moment ce funcționarea în această calitate își dovedise deja neajunsurile⁴⁵. Trebuia însă să se dea dovadă de grijă ca promovarea sub noul titlu să nu aducă atingere drepturilor ierarhului latin și se recomanda de aceea ca pe viitor, când ar exista un titular al scaunului de Oradea, să fie cerut în prealabil acordul acestuia⁴⁶. Totodată, cardinalul ponent ridica și problema beneficiului ecleziastic care ar fi trebuit destinat pentru susținerea vicarului apostolic, în cazul în care s-ar fi convenit cu privire la constituirea sa. Mai problematică îi apărea în schimb chestiunea aprobării de către Roma a controlului laic asupra veniturilor episcopale, pentru înlăturarea căruia el propunea stabilirea unei sume fixe care să meargă către *Cassa parochorum* și care să fie administrată de funcționari ecleziastici⁴⁷.

solam[en]te colla memoria data dal S[igno]r[e] Co[n]te de Firmian, ch'è stata distribuita all'E[minenze] Loro, si supplica, che q[ues]to med[esim]o Melezio Kovats suff[ragane]o o Vic[ari]o secondo il Can[one] 9 del Concilio Lateranense, diventi Vesc[ov]o indipendente dall'Ord[ina]rio Latino, e però apparterrà al sublime intendim[en]to dell'E[minenze] Loro il giudicare, se ciò debba accordarsi."

⁴³ *Ibidem*: „... ma nel 1754, in cui spirava il 2° decennio, non essendosi da veruno fatta istanza della proroga, non è stata ne pur conceduta. Quindi è, che il Vesc[ov]o del Gran Varadino trovandosi libero da questo peso, ha poi spese le rendite a suo piacere, del che fa querela nella sua memoria il S[igno]r[e] Co[n]te di Firmian [...] Nel 1754 la S[anta] M[emoria] di Bened[ett]o XIV volendo anch'esso sapere l'amministr[az]ion[e], e l'uso di queste rendite, ne fece varie ricerche anche per mezzi segreti, ma poco o nulla si potè ricavare."

⁴⁴ *Ibidem*, copie nedatată: „In tale stato di cose, e parlando della prima domanda, ammetto, che non possono essere due Vescovi, uno indipendente dall'altro nella medesima Diocesi, anche essendovi Popoli di diverso Rito, giusta il cit[at]o testo nel Cap[itolo] «Quoniam de Offic[iis] [Iudicis] Ordin[arii]»."

⁴⁵ *Ibidem*: „Ne osta, che nel 1748 fosse preso il compenso di deputare nella Diocesi del Magno Varadino un semplice suffraganeo, a forma d[el] d[ett]o Cap[itolo] «Quoniam de Offic[iis] [Iudicis] Ordin[arii]», perché essendo stato questo compenso poco utile, non si è perduta la facoltà di prender l'altro di deputare in d[ett]a Diocesi un Vicario Apostolico, indipendente dal Vescovo Latino."

⁴⁶ *Ibidem*: „Quando però il Vescovato non sia vacante, sarà d'uopo richiedere il consenso del Vescovo."

⁴⁷ *Ibidem*: „Passando alla seconda domanda, in questa incontro maggior difficoltà per quello riguarda l'economia, che si vorrebbe porre dalla Regina. [...] E però più tosto converrei, che si stabilisse una pensione certa per d[ett]o effetto, e che se ne desse l'amministrazione a Deputati Ecclesiastici."

Putem presupune că dezbateră care a urmat a fost una aprinsă, întrucât, spre deosebire de scenariul obișnuit, în care opinia cardinalului ponent era asumată și de ceilalți participanți, de această dată rezultatul a diferit substanțial de propunerile prezentate. Avem o reflectare a deciziei adoptate la 11 februarie în scrisorile adresate pe rând, în săptămânile următoare, cardinalului Alessandro Albani, contelui Firmian, nunțului vienez și arhiepiscopului de Kalocsa. Celui dintâi, protector al monarhiei pe lângă Sfântul Scaun, care ceruse informații despre stadiul propunerii imperiale, i se comunica, la 19 februarie, amânarea luării oricărei hotărâri până la primirea opiniei care urma a îi fi cerută arhiepiscopului de Kalocsa, în absența unui titular în scaunul latin de la Oradea⁴⁸.

Acestei comunicări laconice îi urma, câteva zile mai târziu, la 24 februarie, un răspuns mult mai amplu redactat pentru contele Firmian, în care erau expuse motivele care conduseseră la tergiversarea care echivala cu un refuz⁴⁹. Congregația particulară reținuse argumentul invocat de secretarul acesteia, conform căruia numirea lui Meletie Kovács în 1748 fusese făcută sub condiția dependenței lui de episcopul latin. Nu se credea necesar de aceea să se procedeze la acordarea calității de vicar apostolic, câtă vreme exercitarea atribuțiilor episcopale în ritul grec era deja asigurată conform canoanelor⁵⁰. Orice îndepărtare de la soluția configurată cu un deceniu în urmă comporta complicații de ordin disciplinar și putea avea efecte nefaste. S-ar fi încălcat în primul rând interdicția de a avea doi episcopi în același oraș și, mai grav încă, s-ar fi acordat o precedentă de onoare prelatului de rit bizantin față de cel romano-catolic. În plus, un eventual vicar apostolic ar fi fost lipsit de orice supraveghere din partea ierarhiei locale latine, ceea ce, alături de numărul important al credincioșilor uniți, atrăgea pericolul unei noi defectiuni și al recăderii acestora în schismă⁵¹. Informații suplimentare erau necesare și pentru a se

⁴⁸ *Ibidem*, concept.

⁴⁹ *Ibidem*, copie și concept.

⁵⁰ *Ibidem*: „Essendosi dunque fin d'allora costituito questo Vicario Greco a norma del Canone IX del Concilio Lateranense, e potendo questi esercitar verso i Greci tutto ciò, che è dell'Ordine Vescovile, e istruirli anche ne' dogmi, e Riti per riunirli alla Chiesa Cattolica, non si vede questa necessità d'un Vescovo indipendente, nè si può credere, che la dipendenza del Suffraganeo Greco dal Vescovo Latino possa essere di remora all'unione dei Greci.”

⁵¹ *Ibidem*: „Impercioché si considera, che quando il moderno Suffraganeo Greco del Vescovo di Gran Varadino sarà rivestito del grado di Vicario Apostolico, resterà egli affatto essente da qualunque giurisdizione del Vescovo Latino, e da ogni soggezione del suo Metropolitano, d'onde ne nascerano poi più assurdi. Il primo sarà d'esserci più Vescovi in una istessa Città, il che è contro la disciplina della Chiesa, e contro il Canone IX del Concilio Lateranense IV; il secondo, che il Vicario Apostolico Greco avendo un tal carattere, diventerà anche superiore in dignità et onore al Vescovo Latino; il terzo, che essendo in quelle parti molto più abbondante il numero de' Greci, e delle loro Parrocchie, di quello, che sieno le latine, ne verrebbe la provizione presa dalla Ch[aritatevole] me[moria] dell'Imper[ato]re Leopoldo, che vi restabili e Vescovo, e Capitolo Latino, molto pregiudicata, perché i Greci, e il loro Vescovo supererebbero di molto i Latini e in numero, e in dignità; il quarto, che aumentandosi la potenza de' Greci in quella Diocesi potrebbero poi avanzarsi un giorno, istigati anche dal proprio Vescovo, a fare scisma dai Latini.”

putea conveni asupra propunerii care viza destinația fondurilor episcopale, Curia Romană încercând să profite de prilej pentru a câștiga datele refuzate până atunci despre modalitatea în care funcționa *Cassa parochorum*. Sensul întregii retorici era în final unul singur: cu toată disponibilitatea afirmată de cardinali de a asculta opiniile celor care puteau face mai multă lumină în această chestiune, contele Firmian era îndemnat să o informeze direct pe împărăteasă despre dificultățile identificate, care lăsau puține speranțe că ar fi putut fi surmontate vreodată⁵².

Aceeași așteptare rezultă și din parcurgerea scrisorii expediate concomitent arhiepiscopului de Kalocsa, ai cărei termeni repetau demonstrația precedentă, într-o încercare de a îl convinge pe acesta de imposibilitatea aderării la propunerea imperială⁵³. Este îndoielnic dacă baronul Ferenc Klobusiczky a avut într-adevăr nevoie de toată această desfășurare argumentativă pentru a se lăsa convins de îndreptățirea poziției apărute de cardinalii romani ori dacă nu cumva experiența sa anterioară a jucat un rol la fel de important. Nu a fost, poate, un fapt lipsit de consecințe că personajul chemat să exprime o poziție pro sau contra proiectului imperial ocupase succesiv, vreme de un deceniu, înainte de a fi promovat la Kalocsa, scaunele episcopale ale Transilvaniei și de Zagreb, două din diecezele monarhiei unde conviețuirea cu Biserica Unită era o realitate⁵⁴. Deși se retrăsese de la conducerea comisiei imperiale de anchetă înainte de terminarea lucrărilor⁵⁵, intervalul petrecut în Bihor îi deschisese un acces privilegiat către perceperea dificultăților pe care le presupunea pastorația în mijlocul românilor uniți și ortodocși. De asemenea, e greu de crezut că lui i-au putut scăpa aspirațiile spre independență manifestate cu tot mai multă vigoare de la mijlocul secolului de ierarhul unit care rezida la Mukačiv, spre neplăcerea episcopului latin de Eger⁵⁶. Nu surprinde, prin urmare, că arhiepiscopul Klobusiczky s-a făcut portavocea la Curte a opiniei negative formulate de congregația particulară romană în legătură cu numirea lui Meletie Kovács ca vicar apostolic. O scrisoare din 14 iulie 1759 îi anunța cu satisfacție nedisimulată nunțiului vienez primirea de către Secretariatul de Stat a răspunsului așteptat de la Kalocsa, prin care arhiepiscopul vestea renunțarea Mariei Tereza la a mai susține modificarea de statut a sufraganelui de rit grec de la Oradea⁵⁷.

⁵² *Ibidem*: „ma sopra tutto ci farebbe una grazia particolare se volesse mettere sotto i superiori riflessi di S[ua] M[ae]stà l'Imperatrice Regina le difficoltà che si incontrano, sì per rapporto alla disciplina Ecclesiastica, come per le conseguenze che potrebbero temersi dalla destinazione di un Vicario Apostolico affatto indipendente, a fine di sentire il sovrano suo oracolo.”

⁵³ *Ibidem*, concept datat 17 februarie 1759; *ibidem*, copie și traducere latină, datate 24 februarie același an.

⁵⁴ R. Ritzler, P. Seftin, *op. cit.*, vol. VI, p. 412, 448, 173.

⁵⁵ V. Bunyitay, *Biharvármegye oláhjai*, p. 69.

⁵⁶ B. Pekar, *op. cit.*, p. 46–89.

⁵⁷ ASV, Segr. Stato, Germania, vol. 627, f. 186r-v: „In quanto al primo punto dicendosi, che la M[ae]stà dell'Imperatrice Regina desiste dall'istanza dello stesso Vicariato Apos[tolic]o, resta l'affare pienamente terminato.” Anterior, la 2 iunie 1759, nunțiul fusese rugat să-i amintească arhiepiscopului

Rămânea pentru moment suspendată și problema destinației pe care urmau să o ia fondurile episcopale, întrucât informațiile transmise de același arhiepiscop Klobusiczky erau judecate ca insuficiente la Roma. Nunțiul Crivelli, care își exprimase la rândul lui cu câteva săptămâni mai devreme părerea că era indicat ca lucrurile să rămână în forma hotărâtă la 1748⁵⁸, primea însărcinarea de a strânge în secret detalii suplimentare despre felul în care funcționa *Cassa parochorum*⁵⁹. Nu știm dacă acestea au ajuns cândva în lunile următoare în mâinile cardinalilor, însă este cert că negocierile cu Viena au continuat doar pe această temă și că ele aveau să fie foarte repede încununate de succes. Congregația Consistorială întrunită la 11 decembrie 1759 a aprobat prelungirea pentru zece ani a aplicării bulei papale din anul 1734, prin care era cedată către *Cassa parochorum* suma care depășea 17.000 de florini din veniturile episcopale ale diecezei de Oradea. Pentru a evita preconizatul control laic asupra colectării fondurilor, decretul introducea obligația episcopului de a-l informa la fiecare șase luni în legătură cu sumele strânse pe mitropolitul său, arhiepiscopul de Kalocsa⁶⁰. Decizia a venit, cel mai probabil, ca o cedare din partea Sfântului Scaun într-o chestiune considerată de importanță secundară, fiind menită să dea satisfacție împărătesei, care, altminteri, s-ar fi putut simți ofensată de două refuzuri succedate la distanță foarte scurtă în timp.

Proiectul imperial imaginat pentru a relansa unirea religioasă în Bihor după tulburările confesionale din prima parte a deceniului șase își vedea astfel confirmată una din direcțiile principale de intervenție identificate de comisia de anchetă din anii 1754–1756, fondurile pentru susținerea parohiilor unite cunoscând o creștere spectaculoasă în perioada imediat următoare⁶¹. Odată cu aceasta însă, el pierduse elementul esențial pentru capacitatea de a polariza opțiunea religioasă a românilor, anume episcopul independent. Viena acceptase cu resemnare hotărârea comunicată în vara anului 1759, înțelegând din motivarea transmisă pe diverse canale că opoziția manifestată în congregația particulară ținea de însăși maniera, codificată în secole de evoluție, în care papalitatea definea raporturile din interiorul creștinătății. Sub pontificatul anterior al lui Benedict al XIV-lea, doctrina supremației ritului latin atinsese expresia ei cea mai rigidă⁶², iar un demers care fusese judecat inclusiv ca atentând la diminuarea poziției publice a ierarhiei latine avea

Klobusiczky faptul că la Roma era încă așteptat răspunsul său, *ibidem*, f. 175v–176r. Acesta nu a fost însă arhivat împreună cu restul documentelor consultate de noi, iar regăsirea lui s-a dovedit imposibilă, cel puțin pentru moment.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. 374, f. 233r–v, scrisoare din 23 iunie 1759.

⁵⁹ *Ibidem*, vol. 627, f. 186r–v.

⁶⁰ Idem, Arch. Concist., Congr. Concist. Acta, anno 1759, partea a II-a, f. 157r–158v, 185r, 203r–207r. Câteva documente care atestă corespondența purtată cu Viena pe aceeași temă, *ibidem*, f. 404r–409r.

⁶¹ V. Bunyitay, *Biharvármegye oláhjai*, p. 77–78.

⁶² Heinrich L. Hoffmann, *De Benedicti XIV latinisationibus*, în „Apollinaris. Commentarius Instituti Utriusque Iuris”, anul XXVII, 1954, p. 77–161; William W. Bassett, *The Determination of Rite*, Roma, 1967, p. 108–110.

șanse minime să fie reevaluat. Contextul internațional nu era nici el favorabil unei insistențe prelungite din partea Habsburgilor. Sfântul Scaun se dovedise, mai cu seamă după alegerea pe tronul pontifical a lui Clement al XIII-lea, un aliat fidel al Habsburgilor în Războiul de Șapte Ani, prin sprijinul financiar acordat cauzei catolice⁶³, astfel că o tensionare a relațiilor trebuia evitată cu orice chip.

SPRE O NECESARĂ REEVALUARE A EPISCOPULUI KOVÁCS

Pentru a explica abandonarea de către suverană a planului întemeierii vicariatului apostolic la Oradea, istoricii au adus de asemenea în discuție, cum am anticipat deja, slabele calități personale ale celui propus, care ar fi făcut din el un episcop improbabil. Sursele sunt unanime în a afirma nu doar lipsa de pregătire teologică a lui Meletie Kovács, ci chiar un anume nivel de ignoranță, care nu se potrivea deloc cu poziția sa ierarhică sau cu aspirațiile mărturisite de el⁶⁴. Fără să fie neapărat falsă, imaginea aceasta trebuie însă relativizată prin prisma mărturiilor despre proiectata sa promovare. Faptul că Meletie nu corespundea tiparului obișnuit în epocă al unui prelat nu era un lucru pe care autoritățile imperiale să-l fi descoperit abia în 1759. El parcursese cu zece ani mai devreme toate etapele verificărilor uzuale înainte de lansarea propunerii de numire ca sufragane, iar adevărata sa la responsabilitățile funcției ecleziastice fusese reconfirmată prin raportul comisarului imperial, generalul de Ville, în anul 1756. E neîndoiește că expresiile folosite pentru a-l recomanda Sfântului Scaun cu ocazia ambelor prezentări, în 1748 și 1758, făceau parte din limbajul birocratic curent în astfel de împrejurări și ele nu pot fi interpretate textual, pentru a răsturna portretul pe care mărturiile mult mai credibile i-l creionează. Pe de altă parte însă, Meletie Kovács știuse să lase autorităților imperiale, într-un fel sau altul, impresia că era indispensabil pentru succesul Unirii în părțile bihorene. Cum altfel se poate explica faptul că el a ieșit neatins din ancheta care adusese îndepărtarea de la Oradea a episcopului Forgách, ba chiar a fost propus pentru avansare cu acea ocazie? Dacă garanțiile despre conduita lui nu ar fi fost suficiente, un moment mai prielnic pentru scoaterea sa din scenă era greu de a fi găsit, întrucât însăși precaritatea structurilor greco-catolice îndemna la un început pe baze noi, cu riscuri practic nule de a contraria simpatiile populare într-un comitat care păstra mai puțin de zece parohii unite.

Este mult mai credibil de aceea să datăm eventuala lui cădere în dizgrație în perioada care a urmat proiectului eșuat de constituire ca vicar apostolic. Convocat în vara anului 1759 la Viena pentru a discuta despre măsurile care urmau a fi luate pentru sprijinirea unirii religioase, Meletie Kovács a continuat să agite tema

⁶³ Ludwig von Pastor, *The History of the Popes from the Close of the Middle Ages*, vol. XXXVI, London, 1950, p. 195.

⁶⁴ Potrivit opiniilor înregistrate la Viena de bibliotecarul imperial Adam Kollar, corespondentul protopopului, pe atunci, Moise Dragoș. I. Radu, *op. cit.*, p. 38–39.

separării celor două ierarhii catolice din Oradea⁶⁵, fără să cunoască decizia la care se ajunsese deja în privința lui. O va face și în anii următori, implicând puținii credincioși în acțiuni menite să indice sprijinul de care se bucura, ceea ce a atras nemulțumirea împărătesei, îngrijorată de posibilitatea deturnării acestora către contestări violente, după modelul mișcării conduse de Sofronie din Cioara în Transilvania⁶⁶. Se vor fi adăugat apoi zvonurile despre moralitatea discutabilă de care dăduse dovadă episcopul Meletie de-a lungul carierei sale de până atunci. Acuzațiile de simonie, sugerate de numărul mare de hirotoniri ale unor candidați proveniți din Transilvania, erau probabil cunoscute de mai multă vreme, fiind, în orice caz, anterioare tentativei de promovare ca vicar apostolic⁶⁷. Dezvăluirea făcută de protopopul Vasile din Beiuș, care l-a acuzat pe ierarh că ar fi plătit cu bani alegerea sa în funcția de arhidiacon suprem, pare, în schimb, să se fi produs după 1760, iar puținele indicii converg către o instrumentalizare a ei din partea episcopului Ádám Patachich, interesat să modereze ambițiile sufraganelui de rit grec⁶⁸. Or, toate acestea sigur că au dăunat imaginii lui Meletie Kovács în cercurile aulice și ele explică atât părăsirea oricărei intenții de a susține promovare lui, cât și izolarea în care a fost menținut în ultima parte a vieții⁶⁹. Nici dubiile asupra moralității sale, nici presupusa ostilitate a ierarhiei catolice maghiare nu au fost însă determinante pentru nereușita declarării independenței Bisericii Române Unite din Bihor de sub tutela episcopului latin. În realitate, soarta proiectului imperial s-a decis în 1759 la Roma, prin votul celor cinci cardinali, care a demonstrat, o dată în plus, dificultățile birocrăției papale premoderne de a reflecta asupra nevoilor specifice comunităților orientale unite, care nu își găseau întotdeauna corespondentul în schema canoanelor medievale⁷⁰.

CONCLUZII

Iluziile născute prin instalarea la Oradea a unui episcop sufragane de rit grec, în decembrie 1748, au fost spulberate iremediabil în lunile următoare. Erorile comunicaționale ale diecezanului latin, presiunea ofensivei de o vigoare fără precedent a arhierilor sârbi, dar și ambițiile nutrite în secret de Meletie Kovács au dinamitat colaborarea care existase anterior între cei doi prelați catolici. Generalul

⁶⁵ *Ibidem*, p. 38; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, partea a II-a, p. 191.

⁶⁶ I. Radu, *op. cit.*, p. 40; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, partea a II-a, p. 191–192; Gh. Gorun, *Precizări*, p. 97.

⁶⁷ Z. Pâclișanu, *op. cit.*, partea a II-a, p. 195.

⁶⁸ Vezi, în acest sens, introducerea documentului incriminator între actele din arhiva diecezană, pentru a putea fi folosit la nevoie împotriva lui Meletie. Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 220, în notă.

⁶⁹ Gh. Gorun, *Precizări*, p. 95, 98.

⁷⁰ Conform observațiilor mai ample făcute de Bernard Heyberger, „*Pro nunc, nihil respondendum*”. *Recherche d'informations et prise de décision à la Propagande: l'exemple du Levant (XVIIIe siècle)*, în „*Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée*”, vol. 109, 1997, nr. 2, p. 539–554.

de Ville, participant la lucrările comisiei imperiale de anchetă care a activat în Bihor în anii 1754–1756, a intuit exact natura dificultăților cu care se confrunta implantarea unirii religioase și a indicat rezolvarea conflictului prin separarea completă a celor două ierarhii. Înaintată la Roma, propunerea nu a depășit prejudecățile referitoare la creștinii orientali ale cardinalilor îndatorați modelului eclesiologic reafirmat sub pontificatul lui Benedict al XIV-lea, iar împărăteasa Maria Tereza a fost convinsă să renunțe la un proiect care risca să tensioneze relațiile cu unul dintre aliații monarhiei.

Dincolo de semnificația locală a episodului analizat, el ilustrează, în ultimă instanță, menținerea pe agenda Habsburgilor a găsirii acelor soluții prin care să poată fi sprijinite Bisericele Unite din monarhie, chiar și în condițiile cedărilor la care autoritățile imperiale au trebuit să consimtă în fața ierarhiei ortodoxe sârbe în a doua parte a deceniului al șaselea, în Bihor, la fel ca și în Transilvania. În ciuda restabilirii jurisdicției episcopului de Arad în primul caz și a decretării toleranței religioase în cel de al doilea, statul austriac a continuat să ducă o politică confesională, prin susținerea pe care a acordat-o unuia dintre cei doi competitori religioși. Ezitarea între principiile generoase afirmate prin decretul de convocare a comisiei imperiale din 1754 și realitatea ulterioară a propunerilor care vizau consolidarea fragilei comunități greco-catolice, chiar dacă materializate numai în parte, surprinde în fapt caracterul indecis al epocii de tranziție, de la formele de guvernare barocă spre ansamblul de reforme grupate sub numele de iosefinism. De cealaltă parte, prin difidența arătată orientalilor, Scaunul Apostolic Roman a încercat să încadreze normativ o situație de la periferia lumii catolice, asupra căreia avea mijloace limitate de intervenție directă. Succesul a fost doar unul de moment. Peste mai puțin de două decenii, într-un context schimbat, solicitările reluate ale Mariei Tereza aveau să determine ridicarea la rang de dieceză a structurii ecleziastice unite cu centrul la Oradea, depășind chiar soluția anticipată în 1758–1759.

A POSTPONED INTENTION: THE ESTABLISHMENT OF THE INDEPENDENT GREEK CATHOLIC HIERARCHY IN ORADEA IN 1758–1759

Abstract

The history of the beginnings of the Greek Catholic Church in the region of Bihor is connected, as in other contemporary instances, to the territorial changes brought about by the recovery of Ottoman Hungary by the Habsburgs in the last decade of the seventeenth century. Placed initially under the spiritual leadership of the vicar apostolic in Mukačiv, the communities here passed shortly afterwards under the authority of the Latin bishops of Oradea. However, the competition with the Orthodox bishops of Arad convinced the former of the necessity to establish a Greek

rite hierarchy, under the control of the Roman Catholic diocese. This led to the nomination of Meletie Kovács as suffragan bishop for the Uniate faithful in 1748. A number of misjudged gestures by the Latin diocesan bishop, in the context of the religious tensions that took centre stage at the middle of the eighteenth century, determined a profound crisis of the Greek Catholic Church, which was restricted to a few hundred followers in the whole county. The imperial commission appointed to investigate, from 1754 to 1756, the confessional realities made for the first time the proposal to separate the two hierarchies. At the end of 1758, Empress Maria Theresa forwarded to the Holy See the request for Meletie Kovács' promotion to vicar apostolic. Based on the documents preserved in the Vatican Archives, the present study aims to reconstruct the fate of this plan, which historians previously mentioned, but without ever knowing its details. By indicating the opposition voiced by the Roman cardinals in the special congregation charged with debating the case, it calls into question the presumed role played by the Hungarian civil and ecclesiastical officials in derailing the imperial project, as well as the often underrated figure of Meletie Kovács. Likewise, it serves to show the degree to which the Habsburgs continued to support the confessional politics that had the religious union as one of its pillars, despite the decrees on toleration issued in the second half of the 1750s.

Keywords: religious union; vicar apostolic; Bihor County; Meletie Kovács; Holy See

ELITE ȘI PROTIPENDADĂ

„DUHUL NESUPUNERII FRANȚUZEȘTI” ÎN MOLDOVA. O „ZAVISTIE” BOIEREASCĂ LA 1803–1804 ȘI MOTIVELE SALE*

CRISTIAN PLOSCARU**

La 29 martie / 10 aprilie 1804, treizeci și șase de boieri din marile familii moldovene, dregători sau foști dregători în Divanul domnesc¹, înaintau o anafora către Alexandru Vodă Moruzi în care erau aspru condamnați autorii unei „închipuiri de jalobe [...] fără iscălituri”, „arătătoare de un cuget a nesupunerii franțuzești, cutezând a zice cătră stăpânire cuvinte de îngrozire”². Celebritatea acestui document și, mai ales, a propoziției citate se datorează, între altele, faptului că A.D. Xenopol l-a socotit prima mărturie incontestabilă a influenței ideologiei revoluționare franceze asupra actului politic în Principatele Române. Totodată, textul fiind anonim, istoricul l-a atribuit unor boieri cu vederi „liberale”, aparținând noii boierimi mici și mijlocii în ascensiune, „ciocoimii”, cum însuși Xenopol o numea, atrasă de retorica revoluționară promovată de oficialii, călătorii, profesorii francezi sau franțuziți ajunși în Orient³. Teza sa, primită cu rezerve de Nicolae Iorga⁴, a căpătat un plus de credibilitate în perioada interbelică, în urma faptului că

* Comunicare susținută la al XIV-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică (Iași, mai 2008). Studiu realizat în cadrul proiectului de cercetare CNCS, nr. 813/2012.

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, cploscaru@yahoo.com.

¹ „Nicolae Roset [Roznovanu] logofăt, Costache Ghica vel logofăt, Iordache Canta logofăt, Constantin Balș logofăt, Iancu Razu vel logofăt, Mihai Sturdza logofăt, Constantin Greceanu logofăt, Iordache Balș hatman, Teodor Balș vornic, Nicolae Balș vel vornic, Constantin Balș vornic, Alexandru Ianculeu vel vornic, Constantin Paladi vornic, Vasile Roset vornic, Dimitrie Ralet vornic, Lupu Balș vornic, Dimitrie Sturdza vel vornic, Sandu [Săndulache] Sturdza vistiernic, Grigore [Grigoraș] Sturdza vistiernic, Răducanu [Roset] hatman, Iordache Roset [Roznovanu] vel vistiernic, Dimitrache Ghica vel vornic, Manolache Dimachi vornic, Nicolae Statulat spătar, Alecu Balș vel agă, Iordache Balș agă, Ioan Canta postelnic, Constantin Costachi postelnic, Costache Canta spătar, Costache Sturdza vornic, Grigore Ghica vel vornic, Alecu Greceanu vel spătar, Dimitrache Bogdan spătar, Grigore Canta spătar, Toader [Teodor] Balș spătar, Iordache Catargiu spătar, Iordache Ramadan ban.” *Anafora de boierilor țării și încuviințarea domnului Alexandru Constantin Moruzi atîngătoare de înfrînarea unora ce au făcut niște satire, asupra a căpiva boeri, în Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte ale Moldovei din suta XIV-a până la a XIX-a*, ed. Theodor Codrescu, vol. III, Iași, 1853, p. 64.

² *Ibidem*, p. 58, 60.

³ A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I₁, *De la origini până la 1848*, București, 1911, p. 100.

⁴ Bun cunoscător al literaturii din Principate din secolele XVIII–XIX, Nicolae Iorga a afirmat că ideile revoluționare franceze i-au atras mai mult pe grecii din Principate decât pe români, în primele două decenii ale veacului al XIX-lea. Adversitatea în creștere dintre promotorii culturii moderne grecești și, respectiv, românești a contribuit, în opinia sa, la o anumită prudență a cărturarilor și boierilor români

Pompiliu Eliade și Eugen Lovinescu au adoptat-o integral și, mai mult, au încorporat-o în cadrul unor demonstrații mai ample privind impactul liberalismului francez în Principate⁵. Autoritatea acestor voci și alte motive, care privesc mai cu seamă preferințele ideologice deterministe ale multor istorici români, au conferit valoare canonică afirmației că respectiva „jalobă fără iscălituri” reprezintă prima atestare certă a pătrunderii ideilor revoluționare franceze în textele politice întocmite de pământeni din Principate.

Importanța pe care o avea acest episod în tratarea originilor „partidei naționale” din Principatele Române m-a silit să încerc a-i identifica pe autorii respectivei „satire”, al cărei conținut nu este cunoscut, dar poate fi bănuț, în liniile sale generale, luând în considerare comentariile critice ale boierilor divăniți care au întocmit anafora amintită. În lipsa textului și a unor indicații explicite privind paternitatea lui, singura metodologie de lucru care mi s-a părut potrivită a fost aceea de a studia cât mai amănunțit contextul istoric în care a fost elaborat, investigația genealogică dovedindu-se indispensabilă pentru deslușirea cadrului factologic. Altfel spus, am căutat mobilul faptei, fără a cunoaște direct corpul delict și făptuitorul. Asupra acestui context voi insista în continuare.

După emiterea hațșerifului din 1802, în Moldova, orizontul de așteptare al țării, legat de curmarea abuzurilor și a extorcărilor fiscale, a fost foarte mare, boierii pământeni, mari și mici, sperând ca administrația domnească să respecte clauzele acestuia, a căror aplicare fusese trecută sub supravegherea consulilor ruși⁶. În primii ani ai domniei lui Alexandru Moruzi, dispunerea raporturilor de putere dintre acesta și protipendada pământească a urmat calea tradițională, marcată de competiția pentru influență și slujbe dintre marile familii boierești moldovene. După instalarea noii domnii în toamna anului 1802, situația internă în Moldova a revenit la normalitate în cursul anului 1803, Rusia fiind mai preocupată de contracararea influenței franceze în Orient decât de aplicarea judicioasă a prevederilor hațșerifului. Neîncrederea Rusiei în fidelitatea lui Alexandru Moruzi a permis boierilor moldoveni din familiile de frunte, care „sunt aproape toți bogați și, în loc de a căuta favoarea domnului [...], își petrec o parte a anului la țară [...], de unde obțin venituri bogate”⁷, să se prevaleze cu mai multă eficiență decât în Țara Românească de prevederile hațșerifului din 1802, pentru a-și consolida poziția de putere în societate și în cadrul instituțiilor țării. La aceasta s-a adăugat faptul că încrederea în noua administrație domnească s-a consumat destul de rapid, impozitele pretinse de Alexandru Moruzi stârnind un „murmur” surd de nemulțumire în rândul boierilor rămași în afara Divanului, sub

în a prelua idei în favoarea cărora pledau grecii. N. Iorga, *Penseurs révolutionnaires roumains de 1804 à 1830*, București, 1934, p. 1–5.

⁵ Pompiliu Eliade, *L'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898; Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I–III, București, 1924.

⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, s.n., vol. IV, *Rapoarte diplomatice ruse (1797–1806)*, ed. Andrei Oțetea, București, 1974, p. 450–451.

⁷ *Ibidem*, supl. I₂, 1781–1814, ed. Al.I. Odobescu, București, 1885, p. 188 (11 iunie 1798, Iași, *Nota consulului Parrant privitoare la Moldova*).

impactul emoțional al veștilor răspândite prin țară potrivit cărora „cei care au refuzat să semneze anafora prin care se punea pe țară un impozit de 3.100 de pungi [anual – n.n.] au fost forțați” să se conformeze⁸.

În aceste condiții, Alexandru Moruzi a fost nevoit să-și sprijine domnia pe marile familii pămâtenene și să limiteze drastic numărul favoriților „greci” în Divanul domnesc. Componenta acestuia în 1803 ilustrează un evident echilibru între familiile protipendadei pămâtenene: Bălșeștii (Constantin Balș Ciuntu logofăt al Țării de Jos, Teodor Balș, fratele lui Balș Ciuntu⁹, epistat al agiei, alt Constantin Balș, văr primar cu același logofăt¹⁰, vornic al Țării de Jos, Lupu Balș al doilea vornic al Țării de Sus¹¹); Sturdzeștii (Mihai Sturdza logofăt al Țării de Sus, Săndulache Sturdza vistiernic, Costache Sturdza zis Solomon, ginerele postelnicului Dimitrie Manu¹², vornic de aprozi), alături de Vasile Costache¹³ vornic al Țării de Jos, Manolache Dimachi vornic al obștii, Constantin Paladi al doilea vornic al Țării de Sus, hatman Răducanu Roset. Doar doi „greci” luau loc în Divan: Dimitrie Manu postelnic și Alexandru Caragea spătar¹⁴. Câteva luni mai târziu, lista de semnături de la sfârșitul unor hrisoave domnești arată o balansare bruscă a puterii în favoarea Bălșeștilor și a Roznovenilor, marcată mai ales de înlocuirea lui Săndulache Sturdza cu Iordache Roset Roznovanu ca mare vistiernic, alături de numirea lui Nicolae Balș ca mare spătar¹⁵ și a lui Alecu Balș¹⁶ ca agă¹⁷.

⁸ *Ibidem*, vol. IV, p. 549.

⁹ *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, Abaza-Bogdan, coord. Mihai Dimitrie Sturdza, București, 2004, p. 254.

¹⁰ Acest Constantin Balș, fiul altui Constantin, frate cu Lupu Balș (tatăl Ciuntului), și al Mariei Catargi, era văr primar după tați cu logofătul Constantin Balș Ciuntu. *Ibidem*, p. 252.

¹¹ Lupu Balș era fiul lui Vasile Balș și al Ilincăi (descendentă a familiei vistiernicului Ursachi, trăitor în secolul al XVII-lea) și fratele mult mai cunoscutului baron bucovinean Vasile Balș. Mihai-Ștefan Ceaușu, *Noi informații genealogice privitoare la șamberlanul Vasile Balș (1756–1832) și familia sa (II)*, în „Arhiva genealogică”, II (VII), 1995, nr. 1–2, p. 47–48.

¹² Singurul Costache Sturdza care putea fi vornic de aprozi la 1803 este Costache Sturdza zis Solomon, ginerele marelui postelnic Dimitrie Manu. Alexandru A.C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza prince régnant de la Moldavie (1834–1849)*, Paris, 1907, p. 182.

¹³ Vasile Costache era fiul lui Lupu Costache și al unei Miclescu, însurat cu domnița Zoița Ghica, fiica lui Matei Ghica. Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Costache cu 10 documente*, în „Ion Neculce”, IV, 1924, fasc. 4, p. 220.

¹⁴ Iacov Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. IV, *Acte de la mulți șoltuzi și dregători ai Bărladului*, Bărlad, 1924, p. 249 (28 mai 1803, Alexandru Moruzi dispune înființarea, la Bărlad, a unei școale pentru limba elinească și limba moldovenească); Uricariul, ed. Theodor Codrescu, vol. III, p. 29–30 (24 mai 1803, Hrisovul lui Alexandru Moruzi VV. atingătoriu de starea școalelor).

¹⁵ Acest Nicolae Balș, mare spătar, pare a fi feciorul lui Teodor Balș Bozianul, mare vornic în același Divan. Nicolae Balș s-a însurat cu Maria Conachi în 1801, dar, fiind risipitor, și-a lăsat soția cu multe datorii, după decesul său prematur în 1817. Paul Păltănea, *Neamul logofătului Costache Conachi*, București, 2001, p. 286, 290.

¹⁶ Alecu Balș de la Dumbrăveni, numit mai târziu „vistiernicul Alecu Balș”, indiferent de dregătoria pe care o ocupa, era fiul lui Iordache Balș și al Mariei Mavrocordat. *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, coord. Mihai Dimitrie Sturdza, vol. I, p. 254.

¹⁷ Uricariul, ed. Theodor Codrescu, vol. VII, Iassi, 1886, p. 135 (1 septembrie 1803, Hrisovul lui Alexandru Const. Moruzi Vodă, pentru călugărițele de la Varatic, Socola și Prapadomna

Lista boierilor divăniți din 1804 confirmă supremația Bălșeștilor, chiar și în condițiile în care Constantin Balș Ciuntu fusese înlocuit cu Costache Ghica la logofeția Țării de Jos. Celălalt mare logofăt era Iancu Razu, cuscru lui Neculai Roset Roznovanu¹⁸, iar vornicia Țării de Jos o primea Gavriil Conachi, înrudit cu Bălșeștii prin Cantacuzini și, totodată, socrul lui Teodor Balș zis Frederic¹⁹; Alecu Balș rămânea mare agă, iar Nicolae Balș mare spătar. Dintre Sturdzești, doar vornicul Dimitrie Sturdza își găsea un loc în Divanul domnesc²⁰.

Astfel, studierea componenței Divanului arată, pe de o parte, că vodă și-a sprijinit domnia pe un „taraf” boieresc condus de cuscru Constantin Balș Ciuntu și Nicolae Roset Roznovanu, de fratele primului, Iordache Balș, „acel ce au fost puternic pe vremea domnului Moruz”, după cum afirma Costandin Sion²¹, și de Iordache Roset Roznovanu, ca vistiernic, alături de alți mari boieri înrudiți cu aceștia. Pe de altă parte, se observă că niciunul dintre boierii bătrâni aparținând familiilor de boieri mari, dar din afara protipendadei pământene nu a mai pătruns în Divan, cu toate că, prin tradiție, aceștia aveau cumva rezervate dregătoriile divănite mai mici (spătar, ban, comis, căminar, paharnic, serdar și stolnic), care le îngăduiau ca, după o viață de „silință în slujbele țării”, să capete dreptul „purțării de barbă”, intrând în rândul boierimii divănite²². Într-un hrisov de la 1803, printre „cinstiții și

Paraschiva); *ibidem*, vol. IV, Iassi, 1857, p. 175 (8 noiembrie 1803, *Hrisov de la Al. Moruzi VV. pentru pământul ce s-au hărăzit luteranilor din Iași*).

¹⁸ Iancu Razu, soțul Ilincăi Roset, fata lui Vasile Roset, și-a înșurat un băiat cu Zoița, fata vistiernicului Neculai Roset Roznovanu. Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 74, 86.

¹⁹ Căsătoria s-a încheiat în 1796, fata primind o însemnată zestre. Nastasia s-a stins după doar șase ani (1804), Teodor Balș fiind în toată această vreme în relații foarte bune cu socrul său. Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 306.

²⁰ *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. VII, p. 61 (octombrie 1804, *Hrisovul domnului Alexandru Const. Moruzi Voevod, pentru înființarea Seminarului de la Socola*).

²¹ Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii moldoveni*, ed. Rodica Rotaru, București, 1973, p. 119.

²² La 1785, Divanul domnului Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris, avea încă structura obișnuită, cuprinzându-i pe marii logofeți Dimitrie Sturdza și Nicolae Roset, pe marii vornici Lupu Costache și Lascarache Roset, pe marele hatman Costache Ghica, postelnicul Costache Roset, vistiernicul Matei Canta, aga Scarlat Caragea, spătarul Constantin Catargiu, banul Constantin Bașotă, comisul Costache Caragea, cămărașul Iancu Racoviță, paharnicul Mihalache Costachi, căminarul Ioniță Roset, un serdar și stolnicul Toma Iamandi. *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. II, Iassi, 1852, p. 90 (28 decembrie 1785, *Hrisov sobornicesc pentru danii, schimburi și vânzări*). Două decenii mai devreme, în 1763, Divanul domnesc avea aceeași componență, incluzându-i pe logofătul Manolache Costachi, vornicul Țării de Jos Mihail Sturdza, vornicul Țării de Sus Lupu Balș, hatmanul Vasile Razu, postelnicul Petrachi Gherachi, vistiernicul Ioniță Paladi, spătarul Ilie Costachi, banul Vasile Costachi, paharnicul Grigore Crupenschi, stolnicul Constantin Greceanu, comisul Scarlat Caragea și căminarul Grigore Hrisoscoleu. Gh. Ghibănescu, *Sama visteriei Moldovei din 1763*, în „Ion Neculce”, V, 1925, fasc. 5, p. 72. În 1783, situația nu se schimbă, Divanul domnesc incluzându-i pe marele logofăt al Țării de Jos Dimitrie Sturdza, marele logofăt al Țării de Sus Constantin Roset, marii vornici Nicolae Roset, Iordache Cantacuzino, Gheorghe Sturdza și Lascarache Roset, hatmanul Costache Roset, postelnicul Alexe Mișoglu, vistiernicul Matei Cantacuzino, marele agă Constantin Paladi, marele spătar Costache Hangerli, marele ban Neculai Balș, marele comis Costache Gherache, un mare cămăraș Gherache,

credincioșii boierii divanului domniei mele”, apăreau Dimitrache Ghica mare comis, boier pământean, fiul mai mare al lui Costache Ghica și ginerele hatmanului Răducanu Roset²³, Alexandru Mavrocordat mare cămăraș, boier de origine greacă, împământenit și aparținând protipendadei²⁴, dar și un boier „grec”, căminarul Manolachi Vardalah²⁵. Un an mai târziu, Dimitrache Ghica avansa vornic al obștii, în locul său trecând Dimitrie Bogdan, tot dintr-o familie evghenistă, ca „epistat comisiei” (loțitor de comis)²⁶, Vasile Roset, alt boier dintr-o familie a protipendadei, primea marea bănie²⁷, iar cumnatul său, Nicolae Dimachi, tânăr evghenist, dregătoria de mare căminar²⁸.

Apartenența de familie a titularilor dregătoriilor divănite mici ilustrează încă o dată echilibrul de putere stabilit între domn și „țaraful” Bălșeștilor și Roznovenilor, care obțineau pentru rubedeniile lor mai tinere majoritatea acestor slujbe, „grecii” pe care domnul reușea să-i ridice în Divan fiind din ce în ce mai puțini. În schimb, cu totul excluși începeau să fie boierii bătrâni din familiile ținutașe de neam, care-și vedeau astfel spulberată speranța accederii într-o dregătorie divănită și a „lăsării de barbă” la vârsta bilanțului vieții. Această concluzie, rezultând din studierea componenței Divanului, este confirmată de Manolache Drăghici, care consemna că „treptile în vremea lui Alexandru [Moruzi] Voevod era foarte cu anevoie a să dobândi, fiind [...] neînduplecat la înaintare de ranguri

marele paharnic Mihai Sturdza, marele căminar Grigoraș Sturdza, marele serdar Dimitrie Sturdza și marele stolnic Răducanu Roset. *Documente*, în „Ion Neculce”, VI, 1926, fasc. 6, p. 191 (1 iulie 1783).

²³ Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 190–191.

²⁴ Alexandru era fiul beizadelei Dumitrașcu Mavrocordat, fiul lui Constantin Mavrocordat și al Mariei, fiica banului Dimitrie Sturdza, tatăl lui Grigoraș Sturdza. Alexandru A.C. Sturdza, *op. cit.*, p. 182; Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 390.

²⁵ *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. I, Iassi, 1851, p. 281 (29 mai 1803, *Hrisov de la domnul Alexandru Moruzi voevod pentru școala din mănăstirea Mavromolu la Galați*).

²⁶ Dimitrie Bogdan era fiul lui Manolache Bogdan și al Mariei Costachi, însurat pe la 1790 cu Smaranda, fiica vistiernicului Lascarache Roset (unchiul lui Iordache Roset Roznovanu) și a Ecaterinei Ianculeu. *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, coord. Mihai Dimitrie Sturdza, vol. I, p. 584; Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 83.

²⁷ Vasile Roset era mezinul hatmanului Vasile Roset, „om foarte bogat, [...] credincios fiu al bisericii” (Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 69), ctitor al așezământului Sf. Spiridon din Iași (Gh. Băileanu, *Fondarea epitropiei Sf. Spiridon și crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat*, Iași, 1929, p. 10–13) și al Ilincăi Catargiu, fiind căsătorit cu Smaranda Dimachi. Generalul Radu Rosetti afirma că Smaranda ar fi fost fiica lui Nicolae Dimachi, pe baza unei însemnări din fișele Tanoviceanu de la Biblioteca Academiei (Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 87, n. 2), dar boierul poet era prea tânăr pentru a fi socrul lui Vasile Roset, mai bătrân decât el. Nicolae Dimachi se născuse la 1777 (Mihai Dimitrie Sturdza, *Scrisorile Henriettei Bogdan, născută Dimachi*, în *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, coord. Mihai Dimitrie Sturdza, vol. I, p. 591), iar Vasile Roset deținea deja în 1783 dregătoria de vel comis (Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 87, n. 4), rezultând de aici că era cu cel puțin 20 de ani mai bătrân decât prezumtivul său socru. Probabil că Smaranda era fiica lui Manolache Dimachi, Vasile Roset și Nicolae Dimachi fiind cumnați.

²⁸ *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. I, p. 319 (1804, *Hrisovul domnului Alexandru Moruzi pentru înființarea unei orfanotrofii*). Aceeași componență a Divanului apare și în *Hrisovul [...] pentru înființarea Seminarului de la Socola*, *ibidem*, vol. VII, p. 61.

(s.n.)²⁹. Cuprinderea în dregătoriile mai mici din Divan a acelor boieri bătrâni fruntași ai unor neamuri pământene vechi era esențială pentru strategiile de redresare socială ale acestor familii „scăpătate”, ocuparea slujbelor divănite funcționând, totodată, ca o recunoaștere a reintegrării lor în rândul „neamurilor mari”. Chestiunea includerii dregătorilor mici în Divan sau, dimpotrivă, a excluderii lor avea să devină una dintre principalele mize politice ale bătăliei dintre „marile familii” ale protipendadei și restul boierimii de neam, cu reverberații în ceea ce în istoriografie a purtat – deseori, dar exagerat – numele de „frământările constituționale” și „egalitare” din Moldova³⁰.

Omnipotența Bălșeștilor, compromisurile făcute de boierii divăniți lui vodă Moruzi în privința stabilirii impozitelor și tolerarea abuzurilor postelnicilor Lucachi Arghiropol și Dimitrie Manu, care „caută să se îmbogățească din darurile tuturor celor care au interes” de a obține dregătorii de la domn, au nemulțumit profund boierimea de neam ținutașă, care a protestat printr-o jalbă, înaintată consulatului rusesc³¹. Mare supărare pricinuiseră mai multor familii boierești din ținuturi întârzierea retrocedării moșiilor acaparate în trecut de raiaua Hotin, așa cum prevedea hătișeriful din 1802³². Boierii localnici „ai căror moși și părinți stăpâniseră în acea raia moșii care fuseseră pe urmă luate în stăpânire de turci [...] alcătuiau jalbe peste jalbe și stăruiau din răspuțeri să le fie înapoiate moștenirile”³³. Starea de agitație era alimentată și de faptul că fuseseră date în vileag uneltirile lui Constantin Balș Ciuntu de a pune mâna pe o seamă de sate, scoțând la lumină tot felul de sineturi de împrumut pe care tatăl său și fratele Iordache Balș le-ar fi dat unora dintre stăpânii deposezați de turci de aceste pământuri, puse gaj, pretindea Balș Ciuntu, pentru respectivele sume. Iritarea boierimii ținutașe crescuse și ca urmare a întăririi de către Alexandru Moruzi a daniei ocolului Vrancei, făcută de Constantin Vodă Ipsilanti în favoarea lui Iordache Roset Roznovanu³⁴. Vistiernicul Roznovanu s-a folosit de toate mijloacele pentru a paraliza rezistența obștilor sătești din ocolul Vrancei, beneficiind de complicitatea domnului, a celor doi boieri care ocupau stărostia Putnei, căminarul

²⁹ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*, vol. II, Iași, 1857, p. 69.

³⁰ Cristian Ploscaru, „Cărvunarii” și primele manifestări politice ale cugetării liberale în Moldova, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, XLII, 2005, p. 83–101; idem, *Cuvintele și puterea. Despre originile discursului politic modern în Principatele Române*, în *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*, ed. Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iași, 2009, p. 267–277.

³¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 548–549.

³² Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806–1812, I, Cauzele războiului. Începutul ocupației*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, s. a II-a, XXXI, 1908, p. 397–398 (nota corespondentului anonim din 1 iunie 1804).

³³ *Ibidem*, p. 397.

³⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 591–592 (Iași, 11 septembrie 1803, *Al. Moruzi întărește donația ocolului Vrancei marelui vistiier G. Roset Roznovanu*).

Enache Pruncu³⁵ și Teodor Balș³⁶, și a boierului însărcinat cu cercetarea pricinii respective, nimeni altul decât marele logofăt Constantin Balș Ciuntu³⁷. Prezența lui Teodor Balș la stărostia Putnei este neobișnuită pentru un boier care ocupase la 1800 dregătoria de logofăt de Divan și nu poate avea decât explicații legate de cazul daniei ocolului Vrancei, de rezolvarea acestuia în avantajul nepotului Iordache Roznovanu³⁸.

Atitudinea Sturdzeștilor față de acest act abuziv, realizat prin intrigi și amenințări, a fost destul de confuză, surprinzător de tolerantă și, desigur, motivată politic. În 1802, Sădulache Sturdza, vistiernicul în funcțiune, fusese amestecat în cercetarea pricinii ocolului Vrancei, din porunca lui Alexandru Vodă Suțu, dar nu contestase cu nimic concluzia boierilor care întocmiseră raportul anchetei, Constantin Balș Ciuntu și vornicul Constantin Paladi³⁹. Acel Sandu Sturdza acuzat că i-ar fi vândut lui Iordache Roset Roznovanu un hrisov vechi de întărire a unei stăpâniri în ocolul Vrancei, aflat în posesia unui anume Lipan, vrâncian, pentru suma de 25.000 de lei, când a fost rânduit „să facă oarecare cercetare pentru Vrancea”⁴⁰, nu poate fi decât vistiernicul Sădulache Sturdza. Presupunerea lui C. Constantinescu-Mircești că ar fi vorba de spătarul Sandu Sturdza, tatăl lui Ioniță Sandu Sturdza⁴¹, este greșită deoarece, pe de o parte, acesta decedase la 1802, iar, pe de altă parte, spătarul nu primea însărcinări de cercetare a daniilor și hotărniciiilor, el având alte atribuții⁴². În schimb, Sădulache Sturdza participa în mod nemijlocit la cercetarea și rezolvarea litigiului, vistiernia urmând a stabili regimul fiscal al satelor din ocolul Vrancei în funcție de rezultatul procesului. Drept dovadă, Alexandru Moruzi i-a acordat lui Iordache Roset Roznovanu odată cu întărirea stăpânirii și câte un scutelnic pentru fiecare sat⁴³.

³⁵ C. Constantinescu-Mircești, Ion Dragomirescu, *Marele proces al Vrancei*, în „Studii și articole de istorie”, VII, 1965, p. 169.

³⁶ Costandin Sion, *op. cit.*, p. 38. Teodor Balș Bozianu (1743–1810) era fratele lui Iordache și Ciuntu Balș, însurat cu Maria Pârvu Cantacuzino din Țara Românească. *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, coord. Mihai Dimitrie Sturdza, vol. I, p. 254.

³⁷ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 590–591 (Iași, 15 ianuarie 1803, *Ancheta întreprinsă de marele logofăt Constantin Balș cu privire la dreptul locuitorilor din Vrancea de a vinde sau a ceda loturi de pământ*).

³⁸ *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, coord. Mihai Dimitrie Sturdza, vol. I, p. 254.

³⁹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 587 (Iași, 4 august 1802, *A. Suțu cere lui C. Balș să cerceteze jalba locuitorilor Vrancei*); p. 589–590 (Iași, 28 august 1802, *C. Balș și C. Paladi arată că locuitorii Vrancei nu au nici un fel de drepturi de proprietate*).

⁴⁰ C. Constantinescu-Mircești, H.H. Stahl, *Documente vrâncene. Cărți domnești, hotărnicii, răvașe și izvoade*, vol. I, București, 1929, p. 58–59 (28 februarie 1803, *Sandu Sturdza acuzat a fi vândut acte vrâncene boierului Roset, se apără*).

⁴¹ C. Constantinescu-Mircești, Ion Dragomirescu, *op. cit.*, p. 172.

⁴² *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 450 (s.v. spătar).

⁴³ C. Constantinescu-Mircești, H.H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 48 (11 septembrie 1803, *Alexandru Constantin Moruzi [...] întărește stăpânirea lui Iordache Roset asupra Vrancei. Îl mai scutește și de câte un om de fiecare sat al Vrancei*).

De altfel, pentru a evita ca spiritele încinse ale vrâncenilor să producă agitație în capitală, Alexandru Moruzi s-a deplasat el însuși la Focșani, judecând procesul în prezența a doar trei boieri divăniți, Constantin Balș Ciuntu, Constantin Palade și Săndulache Sturdza, după ce Iordache Roset Roznovanu intrase în posesia tuturor documentelor vechi ale vrâncenilor printr-un vicleșug pus la cale împreună cu starostele Putnei, amintitul Enache Pruncu⁴⁴.

La fel de surprinzător este amestecul mitropolitului Veniamin Costache de partea lui Iordache Roset Roznovanu în această cauză, evident întemeiată pe silnicie și înșelăciune, pricinuitoare de mari nemulțumiri în rândul vrâncenilor. Mitropolitul și-a asumat riscul de a-l chema la mitropolie pe un preot vrâncean, Ion, trimis ca vechil la Iași de obștile ocolului Vrancea, pentru a redeschide judecata cu Iordache Roset Roznovanu, în temeiul unui hrisov vechi, de la „Bogdan voievod”, rămas în mâinile lor, act care întărea stăpânirea unor Ioan și Trifan asupra satului vrâncean Păulești. Preotul, supus la „duhovnicească cercetare” de către vlădica Veniamin, a retractat mărturia anterioară privind autenticitatea hrisovului și declara că „se lepădă a sta în judecată” pentru Vrancea cu vistiernicul Roznovanu⁴⁵.

Boierii Sturdzești s-au arătat la fel de toleranți și în alte câteva cazuri de înstăpâniri funciare, marcate de evidente abuzuri ale fraților Iordache și Constantin Balș, întovărășiți cu Iordache Roset Roznovanu, nu pentru că n-ar fi fost „nici așa intriganți, nici așa activi” ca ei, cum credea un informator secret al consulatului rus de la Iași⁴⁶, ci din alte considerente, cel mai probabil politice. Mai întâi, litigiul dintre Iordache Roznovanu și Iordache Cantacuzino Pașcanu pentru „o bucată de loc” din proximitatea moșiei roznovenești de la Stânca a prilejuit comentarii acide la Iași despre metodele subterane utilizate de vistiernic, prin care a izbutit să contracareze „creditul și bogăția” preopinentului⁴⁷. Și hotărnicia satelor cumpărate de frații Balș și Iordache Roset Roznovanu de la statul austriac, foste stăpâniri ale mănăstirilor bucovinene în Moldova, a stârnit mare rumoare în capitală, din cauza împresurării moșiilor vecine⁴⁸. De altfel, împotriva lor se îndrepta furia câtorva

⁴⁴ *Documente putnene*, vol. II, *Vrancea Irești-Câmpuri*, ed. Aurel V. Sava, Chișinău, 1931, p. 153 (4 decembrie 1836, *Hotărârea judecătorei ținutului Putna în pricina dintre vrânceni (neamul Săcăluș) și boierii Lipan*).

⁴⁵ C. Constantinescu-Mircești, H.H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 58.

⁴⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 586 (Iași, 10 septembrie 1805, *Nota informatorului secret*).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 586.

⁴⁸ Încă din primele zile după venirea lui Alexandru Moruzi la Iași, Iordache Balș, Nicolae Roznovanu, Iordache Roznovanu și vechilul lor, Panait Cazimir, îi înaintau o lungă scrisoare, expunând „istoricul” problemei moșiilor din Moldova ale clirosului bucovinean și rugându-l să intervină pentru urgenta lichidare a întregii „pricini” în favoarea lor. *Ibidem*, vol. XIX₂, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare austriace (1798–1812)*, ed. Ion I. Nistor, Cernăuți, 1938, p. 155–158 (20 ianuarie 1803, *Boierii Nicolai Rosetti, George Balș, George Rosetti și Panaiot Cazimir către principele Moruzi*). Vezi raportul lui Timoni despre hotărnicia moșiilor, *ibidem*, p. 161 (Iași, 12 februarie 1803, *Timoni către Internunțiu, despre delimitarea moșiilor fondului bisericesc aflătoare în Moldova*).

boieri ținutași, care le dăduseră bani pentru a le mijloci cumpărarea de moșii în Moldova ale mănăstirilor bucovinene, dar afacerea trăgăna, boierii pretinzând „înturnarea” banilor⁴⁹. Faptul că hotărnicile au fost făcute de vornicul Dimitrie Sturdza, cunoscut pentru priceperea sa și recunoscut ca boier „cinstit și dezinteresat”⁵⁰, nu era o simplă coincidență, fiind menit a da un credit în plus întregii operațiuni de delimitare a moșiilor cumpărate. În pofida protestelor boierimii ținutașe, domnul s-a văzut obligat să cedeze în fața presiunilor exercitate de Bălșești și Roznoveni, după un simulacru de împotrivire, dictat de cele „șaizeci de plângeri amare [...] prezentate domnului împotriva acestor noi uzurpatori” din partea stăpânilor satelor călcate în urma hotărniciei⁵¹.

Principala miză politică aptă să explice lipsa de reacție a Sturdzeștilor față de poziția dominantă și abuzurile Bălșeștilor a ieșit la lumină în cursul anilor 1804–1805, atunci când protipendada, la unison, a întreprins câteva acțiuni pentru a-și vedea confirmate supremația în stat și interesele sociale. Boierii pământeni divăniți, deținând acum majoritatea covârșitoare a „slujbelor pământului”, inclusiv dregătoriile divănite mai mici, demarau câteva „obștești cereri”, prinse în anaforale ale Divanului, care, pe de o parte, vizau consolidarea și recunoașterea privilegiilor lor sociale și fiscale, iar, pe de altă parte, urmăreau confirmarea monopolului asupra Divanului, a departamentelor, epitropiilor și „caselor” administrației domnești⁵².

⁴⁹ *Ibidem*, p. 181 (Iași, 5 august 1803, Timoni către Colloredo). Doi dintre boierii ținutași nemulțumiți erau Tănase Feștilă și Mihalache Giurgiuvan, care s-au judecat cu Fondul Bisericesc, pretinzând un drept de moștenire asupra unor sate din ocolul Șomuzului (Suceava), aflate în stăpânirea Fondului Bisericesc bucovinean. Divanul judecătoresc al Moldovei, prezidat de Constantin Balș Ciuntu, a dat câștig de cauză Fondului Bisericesc. *Ibidem*, p. 194–195 (Iași, 3 ianuarie 1804, copie în limba germană după anaforaua Divanului judecătoresc). La 1802, Fondul Bisericesc stăpânea la ocolul Șomuzului Boteștii și Fălticeni (*Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. VII, p. 252–254, *Condica liuzilor*), primul încorporat probabil satului Horodniceni, stăpânirea lui Nicolae Canta (nepotul mitropolitului Veniamin Costache), iar cel de al doilea trecut în stăpânirea lui Tudorache Ciurea (Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1979, p. 4), omul de casă al boierilor Constantin Balș Ciuntu și Iordache Roset Roznovanu.

⁵⁰ Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, *Ce-am auzit de la alții*, ed. Mircea Anghelescu, București, 1996, p. 88.

⁵¹ Ca urmare a mulțimii jalbelor primite, Alexandru Moruzi deschidea un simulacru de proces, suspendând temporar hotărnicile, dar Constantin Balș Ciuntu a avut câștig de cauză, deoarece, așa cum observa și informatorul secret, domnul „era esențialmente legat [...] de această parte” a boierilor Bălșești. Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 586; vezi și Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor*, I, p. 403.

⁵² Cele cinci „mari familii” evgheniste care patronau „țarafurile” boierești din Moldova – Bălșeștii, Roznovenii, Sturdzeștii, Cantacuzinii Pașcanu și Ghiculeștii – și-au sprijinit pretențiile de monopol asupra marilor dregătorii divănite pe hătișeriful emis de Poartă în 1802. „Stălpii țării” din Moldova au interpretat în favoarea lor articolul 43 din hătișeriful de la 1802, care prevedea ca „toate boierile acestui Principat să se dea la pământeni [...] cu știință și vrednici de acele boierii”, și articolul 44, care stipula ca „la otcârmuirea spitalelor, școalelor, drumurilor celor nouă și a altora multor asemenea lucrări pământești să se orânduiască de către domn [...] numai boieri pământeni (s.n.)”. Precizările respective ofereau un temei legal pretenției marilor boieri pământeni de a controla pe deplin epitropiile și casele statului, numite de hătișerif „slujbe pământești”, dar în privința dregătoriilor divănite acesta îngăduia domnului ca în continuare „să orânduiască și dintre greci, pre cei cinstiți, cu știință și vrednici de acele boierii”. V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XI, București, 1900, p. 88.

Un prim hrisov domnesc, de la începutul anului 1804, imediat după numirea noului Divan, întărea o anafora care interzicea ispravnicilor și sameșilor de la ținuturi, sub „strașnice pedepse”, „ca să li se scoată [boierilor – n.n.] [...] scutelnicii rangului boieriei și niciodată să nu se mai poată împotrivi [ispravnicii – n.n.] cu câștigarea de scutelnici” *noi* de către boieri⁵³.

În aceste circumstanțe, la 29 noiembrie 1803, câțiva boieri moldoveni rămași anonimi întocmeau o jalbă, aruncată pe ascuns în curtea Mitropoliei și a consulatului rusesc. Respectivul act reprezintă un veritabil rechizitoriu la adresa protipendadei pământene, a „stâlpilor țării”, care, în loc de a fi „părinți ai patriei” și ai „obștiei”, se comportau ca niște „lupi nesătui”. Respectivii „cinci-șase boieri”, capii jeluitorilor, după cum specifica informatorul secret al consulatului rusesc, se arătau nemulțumiți și de atitudinea tolerantă a Rusiei, care „privește cu un ochi indiferent” abuzurile protipendadei, și păreau dispuși să se alăture „francezilor sau chiar *diavolului* (s.n.)” pentru a scăpa de „jugul tiranic” al divăniților. Protecția Franței nu-i încânta prea tare, preferând ajutorul rușilor, care „sunt vecinii noștri, sunt protectorii noștri și, în plus, sunt de aceeași religie cu noi”, dar încrederea lor în protectorul pravoslavnic se șubrezi, deoarece rușii „au lăsat câmp liber nedreptăților tiranilor noștri”⁵⁴. Aceste relatări din rapoarte oficiale rusești constituie prima mărturie explicită a erodării încrederii în protectorul țarist pravoslavnic, situația fiind semnalată de către un agent secret al Rusiei, care constata că „niciodată moldovenii din această *clasă oprimată* n-au fost atât de interesați de *noutăți publice* (s.n.)”, sperând ca succesul armatelor franceze, izbucnirea unei insurecții antirusești în Polonia și „revoluția care s-a început în Serbia” să-i scape de „dominația otomană, de domnii lor și de *preponderența boierilor lor* (s.n.)”, cu referire la evgheniștii din protipendadă⁵⁵. Textul reprezintă o reacție virulentă, dar bine articulată față de oligarhismul marilor familii pământene, având ca miză distribuirea puterii în Divanul domnesc, dar și pricinile de moșii amintite⁵⁶.

Există suficiente motive pentru a crede că această jalbă este legată de „scrisoarea purtătoare de bârfire”, condamnată în anafora Divanului în aprilie 1804, iar autorii ei sunt acei presupuși purtători ai „duhului nesupunerii franțuzești” împotriva cărora vituperau divăniții și cărora discursul istoric – începând cu A.D. Xenopol⁵⁷ – le-a construit imaginea de „revoluționari” animați de ideile

⁵³ *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. I, p. 365 (16 ianuarie 1804, *Hrisov de la Alexandru Moruzi*).

⁵⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 587.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 587. În anul 1810, în toiul unor noi dispute între boieri pentru niște moșii hotinene (*ibidem*, vol. XIX₂, p. 653–654; Iași, 18 iulie 1810, Duldner către Metternich), „anarhia domnește în țară”: în Moldova, boierii din ținuturi, nemulțumiți de supremația Bălșeștilor și a lui Iordache Roset Roznovanu, de toleranța oficialilor ruși față de intrigile acestora pentru „uzurparea” moșiilor respective (enumerate în raportul citat), își „murmurau” zgomotos iritarea față de „politica Rusiei” și de pericolul anexiunii (*ibidem*, vol. XIX₂, p. 674; Iași, 23 septembrie 1810, Cantemir către Metternich).

⁵⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 548 (Iași, 4 decembrie 1803, A.A. Gervais către A.R. Voronțov).

⁵⁷ A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. I, p. 95–97.

Revoluției Franceze⁵⁸. Consulul austriac Timoni relatează despre iritarea și dezorientarea lui Alexandru Moruzi, care bănuia că jeluitorii din noiembrie 1803 au pus la cale o „conspirație contra primei clase” a boierilor, fiind sprijiniți de fostul consul rus Malinovski. De asemenea, în jalba aruncată în curtea Mitropoliei evgheniștii erau amenințați că vor avea o soartă similară cu aceea a nobilimii franceze din vremea Revoluției și că autorii jalbei aveau să urmeze exemplul unui boiernaș care l-a înjunghiat pe mitropolitul Iacov Stamati⁵⁹. Comparând textul jalbei din 29 noiembrie 1803 cu referințele din actele citate la jalba „nesupunerii franțuzești”, rezultă că este vorba de aceiași autori, care au trimis variante diferite la consulat și la Mitropolie, în funcție de poziția de putere a destinatarului: consulul rus, respectiv marii boieri divăniți. Întârzierea reacției boierilor din Divan (aprilie 1804) a fost cauzată atât de necesitatea de a aștepta să se clarifice atitudinea consulatului rusesc, cât, mai ales, de faptul că lunile decembrie și ianuarie, la cumpăna dintre ani, erau mereu marcate de schimbarea obișnuită a tuturor dregătorilor, prilej de intrigă și de aprigă luptă între „tarafurile” rivale⁶⁰.

Jalba din noiembrie 1803 era îndreptată cu precădere împotriva Bălșeștilor, care, „după ce au primit cele mai înalte locuri de conducere, [...] toate locurile din Divan, dar și slujbele din afara” acestuia pentru „fiii și susținătorii” lor, și-au încălcat obligațiile obștești și statutul asumat de „părinți ai patriei”. Aceștia, în loc să își folosească „suprema [...] influență [...] pentru binele țării și al compatrioților lor”, s-au asociat domnului și „grecilor” lui, postelnicii Lucachi Arghiropol și Dimitrie Manu, pentru a-i „ruina și asupra pe compatrioții lor”, tolerând din interes impozitele excesive și nelegale poruncite de domnie⁶¹. Din conținutul jalbei parvenite în posesia consulului rus Gervais rezultă că autorii nu urmăreau ca suplica lor să ajungă la cunoștința împăratului, așteptând „cuminți”, precum evgheniștii, intervenția și protecția „prea înaltei Sale Măriri”, Alexandru I. Ei îl avertizau fățiș pe Gervais că, dacă nu avea să aducă plângerea lor și răspunsul său „la cunoștința

⁵⁸ *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. III, p. 61–68 (29 martie 1804, *Anaforaua boierilor țării [...] de înfrânarea unora ce au făcut niște satire*).

⁵⁹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XIX₂, p. 203–204 (Iași, 13 aprilie 1804, Timoni către Colloredo). Aceleași amenințări erau puse pe seama „răzvrătiților” și în anaforaua Sfatului obștesc, anume că „de nu se vor împlini fără prelungire voințelor lor, se vor rădica cu toții, și vor face asupra noastră [a boierilor din „marile familii” – n.n.] aceea ce altă dată au făcut un nebun către Mitropolitul [...] adevărat ucide”. *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. III, p. 63. În 1796, „au giunghiiat pe sfinția sa părintele Iacov Mitropolit în Divan gospod [...]”. Și s-au giunghiiat de un Toader, ce au fost om al mitropoliei, și ducând la Divan i-au dat vro patru buzducani însuș vodă”, Alexandru Callimachi. Motivul acestui gest disperat fusese „pentru strâmbătățeli ce i s-au făcut la giudecată”. Ilie Corfuz, *Însemnări de pe manuscrise și cărți de cult privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIV, 1976, nr. 7–8, p. 809 (16 martie 1796, Mihalache Vartic).

⁶⁰ Anaforaua din 29 martie 1804 condamnă „o închipuire de jalobă” care „ni s-a trimis nouă prin [...] Mitropolitul țării”, iar porunca domnească din aprilie 1804 dispunea ca Dimitrie Manu, Săndulache Sturdza și Constantin Balș Ciuntu să înceapă „cu amănuntul cercetare” ca „să se afle dacă mai sunt și alți însoțitori lucrării acestii nelegiuite”. *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. III, p. 59–61 (*Încuviințarea domnului Alexandru Moruzi*).

⁶¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 548.

țării”, făcându-le imediat publice, „vom fi forțați să căutăm protecție la alt popor vecin” sau „cu ajutorul lui Dumnezeu vom stârpi noi înșine abuzurile” asupra țărilor⁶². De asemenea, fervoarea religioasă întrezărită în repetata invocare a ajutorului lui Dumnezeu, care „ne-a dat forța de a arăta tot răul sub care gemem”, este mai degrabă specifică boierimii de neam ținutăse decât protipendadei din capitală. Apelul la instanța divină reprezenta o reacție legitimantă firească pentru niște oameni care, depășindu-și condiția dictată de statutul social, îndrăzneau să reclame dreptul lor la protest, ocolind cu bună știință calea legiuită, acreditată de tradiție, care le îngăduia ca, „din timp în timp”, să trimită „plângeri [...] domnului împotriva asupra țărilor lor”⁶³. De intervenția divină își legau „speranțele că într-o zi vom fi scăpați de toate aceste nenorociri” și tot în voința lui Dumnezeu găseau legitimitatea acțiunii lor, inclusiv a unei izbucniri violente de răzvrătire⁶⁴.

Singurele mențiuni explicite referitoare la autorii jalbei respective apar într-o notă a informatorului secret al consulatului rus, citată de Radu Rosetti și într-un raport al consulului austriac Timoni. Informatorul secret îl numește pe un boier Cuza drept autor al jalbei anonime, menționând și faptul că domnul a pus să fie arestat⁶⁵, iar Timoni preciza că „un boier numit Cuza, care a scris sus-numita cerere”, nu a vrut să dezvăluie numele celorlalți participanți la „complot”⁶⁶. Fiind vorba de domnia lui Alexandru Moruzi, fiul lui Constantin Moruzi, cel care îl „tăia” pe Ioniță Cuza, protestatarul arestat la 1803 nu poate fi decât aprigul său fecior, serdarul Gheorghe Cuza, care jurase răzbunare față de Moruzești, îi ura pe „greci” și spunea despre sine că „va fi și ispravnic și domn”⁶⁷. Moștenirea politică din familie, a tatălui său trebuie să fi inclus asemenea reacții și predilecția pentru „unirea” cu alți boieri într-o „frăție”, așa cum făcuse și tatăl său împreună cu Manolache Bogdan⁶⁸.

Niciunul dintre boierii Cuzești trăitori la început de veac nu era un personaj cu influență politică, iar ultimul Cuza prezent în Divan fusese spătarul Ioniță. De

⁶² *Ibidem*, p. 549.

⁶³ *Ibidem*, p. 586.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 548–549.

⁶⁵ Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor, I*, p. 399 (notele corespondentului anonim din 13 și 17 aprilie 1804).

⁶⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XIX₂, p. 204 (Iași, 17 aprilie 1804, Timoni către Colloredo).

⁶⁷ Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii (monografie istorică)*, București, 1912, p. 101.

⁶⁸ Grupul de boieri moldoveni din jurul lui Manolache Bogdan este numit de Paul Păltănea „țaraf”, în virtutea unei referințe la „țarafuri” în textul citat, o scrisoare a lui Manolache Bogdan către mitropolitul Gavriil Callimachi. Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 32. În opinia noastră, boierii din jurul lui Manolache Bogdan și Ioniță Cuza nu au format un „țaraf”, ci un fel de „frăție” boierească, restrânsă ca număr de membri și constituită în urma unui „jurământ de credință” în fața „viului Dumnezeu”. Ca dovadă, „iscăliții” (logofătul Lupu Balș, vornicul Grigore Crupenschi, banul Manolache Bogdan, banul Constantin Greceanu și paharnicul Alexandru Neculce) îi condamnau pe boierii care „au început acum dintâi [...] să facă osăbire și unire din parte și țarafuri (care câtă ticăloșie și nestatornicie la toată sistima țării [...] au adus) (s.n.)”. *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. VI, Iasi, 1875, p. 425 (15 august 1774, Manolache Bogdan către mitropolitul Gavriil Callimachi).

aceea, nu poate fi întâmplător faptul că această „jalobă”, pusă pe seama unui boier Cuza a apărut atunci când, după emiterea hătișerifului din 1802, s-a redeschis o pricină de „zavistie” între Cuzești și cei doi evgheniști care dominau Divanul domnesc: Iordache și Constantin Balș. Aceasta era legată de mai multe moșii hotinene, moștenite de frații Gheorghe, Arghirie și Grigore Cuza de la tatăl lor, care le căpătase în parte de la slugerul Toderășco Jora⁶⁹ (Căpoteni, Zelena, Butici, Rejavenți, parte de Băzdăgeni), în parte de la unchiul Serafim Silion (Rucșin, Soloneț, jumătate Grumăzeni, jumătate Mândăcăuți)⁷⁰ și în parte prin schimburi cu alți moștenitori de-ai slugerului Toderășco (Crestinești, Doljoc, Vărticăuți, Lucăceni, Costești, Rucșin, Tribisăuți și Șișcăuți)⁷¹. Pricina de „zavistie” între Cuzești și Bălșești începuse încă de la 1771, atunci când, după „liberarea” satelor de către armatele rusești de sub stăpânirea pașei de Hotin, spătarul Ioniță Cuza înainta zăpisele de moștenitor⁷² comisiei numite de Rumianțev pentru retrocedarea moșiilor⁷³, condusă de logofătul Lupu Balș. Contestate cumva de Lupu Balș⁷⁴ și, mai târziu, de fiul acestuia, vornicul Teodor Balș Bozianul, numit prezident al aceleiași comisii, reînființată după ce Poarta dispusese prin hătișeriful din 1802 înapoierea moșiilor către stăpânii lor pământeni⁷⁵, șaptesprezece sate hotinene, între care și cele Cuzești, au ajuns în posesia Bălșeștilor și a apropiaților lor, care au profitat de „slăbiciunea stării noastre [a Cuzeștilor – n.n.] cătră puterea răposăților boeri Bălșești” și „au fost pricina de nu ne-am putut afla atunci îndestularea dreptății”⁷⁶.

⁶⁹ „Împărțala moșiilor ce au rămas de la Toderășco Jora sluger și de la giupăniasa dumsale Vasilca, din anii 7229 [1721], Februarie 15, care s-au împărțit frații între ei, Ion Sturdza vel vornic și Safta Spătăriasa Cuzi și Anița giupăneasa Ieremicăi Jora și Solomon Botez șătrariul și Sandul Silion.” N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII, *Cărți domnești, zăpise și răvașe*, București, 1904, p. 215.

⁷⁰ „Adecă eu Serafim Silion făcut-am adevărată diată la mâna dmsale nepotului meu Ioniță Cuza biv vel stolnic” pentru respectivele moșii, care „îmi sunt mie de pe maicăme Măriuța, fata lui Toader Jorăi ce au fost sluger mare”. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade: documente slavo-române*, vol. VII, *Cuzeștii, precedat de un studiu istoric asupra Văii Elanului*, Iași, 1912, p. 275 (document din 2 octombrie 1763).

⁷¹ Idem, *Cuzeștii*, p. 54–56.

⁷² *Ibidem*, p. 56. Cancelaria comandamentului rusesc de la Hotin confirmă stăpânirea vistiernicului Ioniță Canta asupra satului hotinean Voloșcov, a logofătului Lupu Balș asupra Burlăneștilor, a unui anume Alexandru Davidel, mazil, asupra Zelenei și a unui negustor din Hotin, Mihai Popovici, asupra moșiei Rucșin, toate revendicate de Ioniță Cuza ca dreaptă moștenire a sa. Idem, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 299 (document din 9 iunie 1772).

⁷³ Idem, *Cuzeștii*, p. 57, n. 1.

⁷⁴ Lupu Balș a luat pentru sine Burlăneștii și a mijlocit arendarea altor moșii Cuzești la rubedeniile și oamenii lui de „casă”: nepotului Iordache Cantacuzino Pașcanu și cumnatului Ioniță Cantacuzino Pașcanu (idem, *Surete și izvoade*, vol. VII, p. 299), după soția Safta Cantacuzino (Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 47–48).

⁷⁵ Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 55.

⁷⁶ *Ibidem* (fragment din jalba înaintată de Cuzești la 10 martie 1825). Procesele între cele două părți s-au întins pe cincizeci de ani, de la 1771 la 1825, atunci când Divanul lui Ioniță Sandu Sturdza a dat dreptate Cuzeștilor. *Ibidem*, p. 57.

De altfel, Cuzeștii nu erau singurii nemulțumiți de trăgănarea retrocedării către clironomi a moșiilor acaparate în trecut de raiaua Hotin, așa cum prevedea hătișeriful din 1802⁷⁷. După cum am precizat mai sus, boierii localnici „ai căror moși și părinți stăpâniseră în acea raia moșii care fuseseră pe urmă luate în stăpânire de turci [...] alcătuiau jalbe peste jalbe și stăruiau din rășputeri să le fie înapoiate moștenirile”. Darea în vileag a uneltirilor lui Constantin Balș Ciuntu și ale fratelui său, Iordache Balș, de a pune mâna pe o seamă de sate – folosindu-se de o serie de sineturi de împrumut pe care pretindeau că tatăl lor, Lupu Balș, le-ar fi dat unora dintre stăpânii deposezați de turci de aceste pământuri, puse gaj pentru respectivele sume – nu făcuse decât să alimenteze nemulțumirile⁷⁸. În izvoarele studiate nu am găsit informații care să îmi permită identificarea acestor boieri, dar mergând pe urma moșiilor hotinene ajunse în posesia Bălșeștilor și a celor vândute de Fondul Religionar din Bucovina „tovărășiei” de boieri compuse din Iordache și Constantin Balș, Iordache Roset Roznovanu, alături de frații Petrache și Panaite Cazimir, se poate întocmi o listă de potențiali urzitori ai jalbelor „răzvrătitoare” din anii 1803–1804, susținută de câteva dovezi circumstanțiale, cred, destul de credibile.

Un prim caz a avut drept obiect de litigiu moșia Românești, care figurează ca stăpânire întreagă în diata lui Iordache Balș, lăsată fiului Alecu Balș de la Dumbrăveni⁷⁹. Încă din 1783, moșia era revendicată atât de Lupu Balș, tatăl lui Iordache, sub pretextul că i-ar fi fost făcută danie de Ștefan Cazacu, cât și de Constantin Sturdza, care susținea că ar fi moștenit-o de la tatăl său, Sandu Sturdza, care o cumpăraseră de la Vasile Cazacu⁸⁰. Litigiul s-a prelungit până în vremea ocupației rusești din 1806–1812, atunci când satul a fost recunoscut de către comisia instituită de ruși și prezidată de Constantin Balș Ciuntu ca dreaptă stăpânire a mănăstirii Solca, vândută lui Iordache Balș⁸¹. Poate nu întâmplător, Constantin Sturdza fusese amestecat alături de Ioniță Cuza și Manolache Bogdan în complotul contra lui Constantin Moruzi, iar nepotul său de fiică, Petrache Sturdza, a fost sfetnicul lui Ioniță Sandu Sturdza și unul dintre cei mai înverșunați adversari ai evgheniștilor refugiați la 1821 în Bucovina.

Printre boierii nemulțumiți de influența și abuzurile Bălșeștilor se găsea Dimitrie Bogdan, fiul celui alt boier tăiat de Constantin Moruzi, Manolache Bogdan. El revendica Vornicenii, moșie de la Hotin, care apare în lista satelor cumpărate de vistiernicul Iordache Roset Roznovanu de la Fondul Religionar, prin intermediul lui Teodor Musteață. Vistiernicul s-a prevalat de faptul că „această

⁷⁷ Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor, I*, p. 397–398 (nota corespondentului anonim din 1 iunie 1804).

⁷⁸ *Ibidem*, p. 397.

⁷⁹ *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. XI, Iassi, 1889, p. 324.

⁸⁰ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. VI, 1760–1833, București, 1942, p. 99. În 1792, moșia era în posesia lui Iordache Balș, care o dădea la schimb generalului rus Matei Cantacuzino, probabil pentru a evita ca Vasile Neculce, ginerele lui Constantin Sturdza, să o obțină prin judecată. *Ibidem*, p. 186.

⁸¹ *Ibidem*, p. 118; Isidor Onciul, *Fondul Religioniari al Bucovinei*, Cernăuți, 1891, p. 143.

moșii în tabla visterii nu este”, dar comitetul instituit în 1808 a trebuit să confirme, în virtutea unei hotărâri de la Grigore al III-lea Ghica, dreptul de stăpânire al lui Dimitrie Bogdan⁸². De asemenea, Iancu Miclescu, viitor cărvunar la 1821, fusese și el depozat de drepturile părintești asupra moșiei hotinene Caracușeni, vândută de Divanul lui Costache Ghica, nedreptate corectată de comitet în 1810⁸³. Printre protestatari s-au numărat cu siguranță și boieri mai mărunți, dar de veche obârșie, cărora împărțeala satelor hotinene și afacerea moșiilor Fondului Religionar din Bucovina le-au lezată interesele, le-au rășluit moștenirile. Stăpâni pe părți din satul Balcăuți, la ținutul Sucevei, Vasile Tăutul (unchiul lui Ionică Tăutul) și frații Ștefan și Mihalache Giurgiușan⁸⁴ aveau să-și piardă drepturile în favoarea marelui logofăt Costache Ghica. Acesta a obținut întreg satul prin cumpărătură de la Fondul Religionar, după ce Divanul Moldovei a recunoscut dreptul exclusiv de stăpânire al mănăstirii Putna asupra Balcăuților.

Revenind la textul jalbei „purtătoare de bârfire” și de „duhul nesupunerii franțuzești”, aceasta dezvăluie resentimentele autorilor față de Bălșești și, mai ales, față de Iordache Roset Roznovanu, „creatura lor”, dar și faptul că aceștia erau „locuitori de la munte și alții”⁸⁵, detaliu pe baza căruia se poate face o legătură între această jalbă și protestele vrâncenilor față de dania ocolului Vrancea din ținutul Putna, acordată lui Iordache Roset Roznovanu de Constantin Ipsilanti și întărită în septembrie 1803 de Alexandru Moruzi, după un proces cu vrâncenii câștigat de Roznovanu⁸⁶. La Iași circulau vorbe aspre, incriminatorii la adresa lui Iordache Roset Roznovanu, imputându-i-se metodele oneroase folosite pentru a-i depozeda pe vrânceni de drepturile lor vechi, însuși consilierul de stat Rodofinikin reproșându-i lui Alexandru Moruzi faptul că „ținerea unui divan la Focșani ar putea să apară ciudată în ochii publicului și dezagreabilă pentru Rusia”⁸⁷.

Corelând toate aceste date, se poate concluziona că jalba anonimă din 29 noiembrie 1803 mărturisește despre nemulțumirea vrâncenilor și a unor boieri aflați în primejdie de a fi depozdați de drepturile părintești asupra unor moșii hotinene ori păcăliți în afacerea vânzării moșiilor din Moldova ale clirosului bucovinean. Aceste intrigi ale fraților Iordache și Constantin Balș Ciuntu împreună cu Iordache Roset Roznovanu au încins spiritele și primejdia răzvrătirii în capitala Moldovei, atrăgând furia și invectivele unui grup de boieri ținutași, cunoscuți de informatorul secret al consulatului rus, boieri care plănuiau să răspândească noi „manifesturi” prin oraș pentru „a-i opri pe acești lupi nesătuți [...] și a pune stavilă avidității lor

⁸² T.G. Bulat, *Diviziunea proprietății rurale în ținutul Hotinului după desființarea raialei*, în „Arhivele Basarabiei”, Chișinău, 1930, p. 391 (document din 26 iulie 1809).

⁸³ Idem, *Hotinul, străveche stăpânire românească*, în „Arhivele Basarabiei”, 1933, p. 31 (document din 9 martie 1810).

⁸⁴ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, 1720–1745, Cernăuți, 1938, p. 156–157.

⁸⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 549.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 591–592 (Iași, 11 septembrie 1803, *Al. Moruzi vv. întărește donația ocolului Vrancei marelui vistiernic G. Roset Roznovanu*).

⁸⁷ *Ibidem*, supl. I, p. 365.

nemăsurate”⁸⁸. În situația incendiară creată, Alexandru Moruzi a întrunit Divanul, dominat de Bălșești, la 15 ianuarie 1804 și, pentru a acorda o minimă satisfacție protestatarilor, avea să ia câteva măsuri compensatorii: prima era îndreptată „în contra marelui lux al unora dintr-înșii [din boierii protipendadei – n.n.] și declară că interzice cu desăvârșire jocurile de noroc”, care dădeau apă la moară diatribelor boierilor ținutași despre imoralitatea divăniților⁸⁹, iar cea de a doua viza mărirea lefurilor ispravnicilor, slujbe ocupate de obicei de boierii mai însemnați din familiile ținutașe, sperând, poate, a-i liniști și a-i rupe pe unii boieri de grupul acelor „înfrățiți” răzvrățiți⁹⁰.

Spiritele „răzvrătitoare” nu s-au liniștit, noi „satire” apărând la Mitropolie și la consulatul rusesc, motiv pentru care, îngrijorat de cutezanța „jăluitoare” și bănuind un amestec al fostului consul rus Malinovski, acuzat că ar fi „făcut cauză comună” cu ei, Alexandru Moruzi a decis să întrunească o „adunare generală la Mitropolie”⁹¹, un Sfat de obște, care a întocmit anaforaua de aspră condamnare a acelor „pricinuitoare răului obștesc”, iscălită de boieri din familiile protipendadei, divăniți sau foști membri ai Divanului, din neamurile Balș, Cantacuzino, Roset, Ghica, Sturdza, Greceanu, Catargiu, Dimachi, Razu și Costachi⁹².

Reacția solidară a familiilor protipendadei moldovene, altfel rivale și, de obicei, împărțite în „tarafuri” concurente, se explică atât prin îngrijorarea iscată de amenințările „complotiștilor”, cât și prin *dorința exploatarea politice a incidentului*. Hătișeriful trimis de la Constantinopol ca răspuns la arzul lor confirma explicit „întâietatea” boierilor „pe care neamul și credința și buna petrecere i-au făcut de a fi *cei întâi ai pământului* și din strămoșii lor știuți și aleși” la „*cele mai mari boierii și iscusite slujbe a pământului*”. De asemenea, sultanul poruncea ca „acei dintâi, al doilea și al triilea treaptă, boierii *păzindu-și hotarale lor* [...] *mulțumindu-să întru rânduiala lor* (s.n.)”, consacrand astfel legitimitatea „*sistemei magnaților*” și validând puterea politică dominantă a „tarafurilor” protipendadei moldovene⁹³.

În lumina acestor detalii, orientarea politică a „complotului” din noiembrie 1803, urmat de alte amenințări ale unor boieri ținutași din familii „însemnate”, după cum preciza informatorul secret, trebuie privită cu un plus de circumspecție. Nu avem motive să considerăm acest grup o „partidă filofranceză”, cum s-a afirmat deseori, ci un fel de „frăție” boierească, orientată contra oligarhismului protipendadei, într-o luptă nu de idei și principii, ci de autoritate și influență, în condițiile în care slujba domnească în administrație și justiție era privită de *toți boierii* ca un patrimoniu personal, de familie și „casă” al deținătorului ei. Dacă în aceste metode

⁸⁸ *Ibidem*, vol. IV, p. 586.

⁸⁹ Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor, I*, p. 399 (nota corespondentului anonim din 13 aprilie 1804).

⁹⁰ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, p. 553 (Iași, 16 ianuarie 1804, A.A. Gervais către A.R. Voronțov).

⁹¹ *Ibidem*, vol. XIX₂, p. 203–204 (Iași, 13 aprilie 1804, Timoni către Colloredo).

⁹² *Uricariul*, ed. Theodor Codrescu, vol. III, p. 67–68.

⁹³ *Ibidem*, p. 185–187 (1804, Hătișerif după arzul boierilor).

de acțiune politică se întrezărea influența franceză și tendința de a amenința cu apelul la alte puteri, în speță Franța, *obiectivele politice* ale acestor „comploturi” rămâneau în mare măsură circumscrise tipicului politicii boierești tradiționale, intereselor legate de poziția boierilor pământeni și a familiilor lor în cadrul „sistemei boierești” de putere.

“THE SPIRIT OF THE FRENCH DISOBEDIENCE” IN MOLDAVIA. A
BOYAR “RIVALRY” FROM 1803–1804 AND ITS REASONS

Abstract

In light of the documentary analysis undertaken in the present study, the political plot of several boyars in November 1803, accused of “the spirit of the French disobedience,” should be treated with utmost caution. We have no reason to consider this group a pro-French party, as it was often stated in the previous studies on this subject, but a kind of “brotherhood,” directed against the elite oligarchy, in a fight not for ideas and principles, but for authority and influence. If these methods of political action reveal a French influence and a tendency to threaten to summon the help of other powers, namely France in our case, the objectives of these “plots” remained largely circumscribed to the traditional political strategies of the native boyars in their quest to maintain the longstanding system of power.

Keywords: boyars; French influence; nineteenth century; Alexander Mourousis; Moldavia; Romanian Principalities

ASPECTE DIN ACTIVITATEA INDUSTRIAȘULUI PIERRE KEILHAUER LA BUCUREȘTI (1880–1900)

DRAGOȘ LUCIAN ȚIGĂU*

În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, activitățile industriale din București au cunoscut o extindere semnificativă. Avansul a fost asigurat, cu precădere, de „industria mare”, în care un loc privilegiat l-au avut atelierele și „uzinele” mecanice și metalurgice. Multe dintre acestea au fost create și conduse de străini stabiliți în România, cei mai cunoscuți fiind Louis Lemaître (francez) și Erhard Wolff (elvețian). Contemporan cu cei doi industriași a fost întreprinzătorul Pierre Keilhauer. Astăzi, această personalitate este cu totul uitată, martorii discreții ai activității sale rămânând o corespondență restrânsă, câteva acte administrative, reclamele din anuare și ziare, precum și obiecte turnate în fontă care îi eternizează numele. Deși nu sunt foarte ample, mărturiile existente permit reconstituirea detaliilor esențiale ale biografiei lui Pierre Keilhauer.

Un prim aspect care frapează este discreția personajului în etalarea prenumelui. În aproape toate sursele documentare, iar pe obiecte în mod exclusiv apare doar varianta P. Keilhauer. Prenumele întreg, în forma originală – *Pierre* –, s-a păstrat în actele Parlamentului pentru acordarea cetățeniei române și în certificatul de deces. Alte mărturii, precum actul de căsătorie al fiicei sale și sentințele judiciare care reglementează succesiunea urmașilor, utilizează varianta românească de *Petre/Petru*. Nici anul nașterii nu este explicit precizat, el fiind stabilit pe baza informației din actul de moarte și din ferparul publicat de familie în mai 1905. Ambele surse¹ arată că P. Keilhauer s-a stins la vârsta de 70 de ani, astfel că momentul nașterii poate fi plasat în decursul lui 1835 sau chiar în ultima parte a anului precedent. Originile lui P. Keilhauer trebuie căutate în extremitatea sud-vestică a spațiului german (Palatinat), foarte aproape de granița cu Franța (Alsacia-Lorena). În registrul de deces, locul nașterii lui Keilhauer este arătat a fi Pirmasens (Germania), făcându-se precizarea că „alte amănunte nu s-au putut lua”. Pe de altă parte, se cunoaște că la dosarul pentru obținerea indigenatului român, Keilhauer a depus un extras de botez, în ritul catolic, „*al parohiei Rodolben din Bavaria*”². Cele două localități sunt separate

* Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu”, București; dragoslucian68@yahoo.com.

¹ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale (în continuare: SMBAN), Colecția registrelor de stare civilă București. Decese, registrul 7/1905, f. 158r, nr. 3025; „Adevărul”, XVIII, 6 mai 1905, nr. 5652, p. 3.

² Extrasul nu s-a păstrat, fiind doar menționat în raportul Comisiei de indigenat către plenul Camerei. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Parlament, dosar 857/1886–1887, f. 92. „Desbaterile Adunării Deputaților”, 1 februarie 1887, nr. 36, p. 492.

doar de câțiva kilometri și, în prezent, fac parte din landul german Rheinland-Pfalz. La 1835, Pirmasens și Rodalben aparțineau de Rheinpfalz – o enclavă apuseană a Regatului Bavariei în Palatinat. Prenumele și confesiunea doar sugerează o ascendență franceză, fără a risipi dubiile în privința naționalității. Incertitudinea este alimentată de faptul că P. Keilhauer a fost supus al Regatului Olandei, el renunțând la protecția acestui stat înainte de 24 octombrie 1885³.

Primele trei decenii din viața lui P. Keilhauer rămân încă vag cunoscute. Cel mai probabil, a urmat studii tehnice, fiind atras de domeniul instalațiilor și de metalurgie. La 27 de ani, trăia în nord-estul Franței, amănunt sugerat de locul nașterii fiicei sale: localitatea Fargniers, cantonul La Fère, arondismentul Laon (Aisne), în regiunea Picardia. P. Keilhauer a avut o familie numeroasă, aspect evidențiat pe deplin abia în necrologul din mai 1905 și de actele procesului de succesiune deschis după dispariția sa. Primele informații provin din data de 3 februarie 1880, când soții Petru (Pierre) și Phani (Fanny) Keilhauer au asistat la căsătoria fiicei lor, Léontine Filomena⁴. Fata se născuse în Franța, avea 18 ani și era „jună”, adică nemăritată vreodată. Ea și-a legat destinul de Karl Friedrich Wilhelm Grimm, un june de 26 de ani, pe atunci „inspector al fabricii de monedă princiară română”. Familia Keilhauer locuia în strada Izvor, nr. 59, iar proaspătul soț își avea domiciliul în „Palatul de Monedă” din suburbia Mavrogheni⁵. Din actele depuse pentru obținerea naturalizării, se poate afla că Fr. Grimm era născut la 30 aprilie 1854 în localitatea Braunlage (azi, în landul german Sachsen-Anhalt), fiind botezat în religia evanghelică. El „a emigrat de sub protecția germană” la 14 martie 1887. P. Keilhauer a trecut peste detaliul confesiunii, apreciind mai mult competența ginerelui său: „la 1 decembrie 1878 a fost angajat cu contract de ministerul de finance ca contra-maister la topitoria monetăriei Statului din București, pe termen de trei ani și patru luni, pentru baterea monedei naționale de aur și bronz (...). A funcționat până la 1 martie 1882, cu un deosebit zel, pentru care a primit mulțumiri.” În 1894, Grimm este prezentat ca inginer, primind cetățenia română⁶. Ferparul din 1905 arată că în momentul încetării din viață, P. Keilhauer nu avea nepoți decât de la această fiică a sa. Dintre nepoți este cunoscut și rămâne important doar Petre Grimm (1881–1944). La 4 mai 1905, unul

³ Certificatul nr. 3816/24 octombrie 1885, emis de consulul olandez, este citat în rapoartele Comisiilor de indigenat.

⁴ SMBAN, Colecția registrelor de stare civilă București. Căsătorii, Culoarea Verde, registrul 15/1880, f. 66r–67r, nr. 44. Declarația de căsătorie anunțată în „Monitorul comunal al Primăriei București” (în continuare: „Monitorul comunal”), V, 29 ianuarie 1880, nr. 5, p. 85.

⁵ Karl era fiul lui Georg Heinrich „forestier” și al Christinei Carolina Grimm, care nu au participat la căsătoria băiatului lor. SMBAN, Colecția registrelor de stare civilă București. Căsătorii, Culoarea Verde, registrul 15/1880, f. 66r. Clădirea unde se băteau monedele a fost demolată în 1912, amintirea ei fiind păstrată de strada *Monetăriei*, care leagă bulevardele Ion Mihalache și Pavel Kiseleff.

⁶ Împământarea s-a votat de Adunarea Deputaților la 20 aprilie 1893 și de Senat (cu unanimitate) la 15 martie 1894; vezi „Desbaterile Senatului”, 18 martie 1894, nr. 48, p. 720. Tot atunci (26 februarie și 15 martie 1894) a fost naturalizat și celebrul industriaș elvețian Erhard Wolff (*ibidem*, p. 719–720).

dintre martorii la decesul lui P. Keilhauer a fost acest Petre, de 24 de ani, profesor, „nepotul mortului”. După ce a absolvit Universitatea din București (1904), Petre Grimm a întreprins o *peregrinatio academica* în Occident, specializându-se în anglistică și germanistică. Funcționează ca profesor secundar în Vechiul Regat, iar din 1919 la Universitatea din Cluj, unde înființează catedra de limbă engleză. Petre Grimm s-a afirmat ca istoric literar și „unul dintre cei mai diligenți traducători ai literaturii engleze”⁷.

Cuplul Pierre și Fanny Keilhauer a avut și patru băieți: Emil, Alfred, Alfons și Eugen⁸. Procesul legat de succesiunea industriașului a evidențiat că văduva Fanny Keilhauer a rămas „*tutricea minorilor ei fiu*”⁹, amănunt care probează nașterea acestora după anul 1885¹⁰. Se constată o diferență de vârstă foarte mare, de peste 20 de ani, între Léontine Filomena Grimm și frații ei¹¹. Faptul că fiii lui P. Keilhauer erau mai mici ca vârstă decât nepotul său va conta foarte mult în evoluția afacerilor industriașului. Dintre acești băieți s-a remarcat Alfons Keilhauer, care a obținut un doctorat în științe de stat, la Universitatea din Freiburg (1912). După întoarcerea în țară, a lucrat ca funcționar la Banca de Credit Român (1914)¹². Despre mezinul familiei, Eugen, se știe doar că a fost căsătorit între 1913 și 1919¹³.

Rapoartele de naturalizare¹⁴ a lui P. Keilhauer arată că el s-a stabilit la București, în 1866. Aici a cumpărat mai multe proprietăți, apoi a deschis atelier, un depozit și o turnătorie mecanică. În această perioadă, mai puțin cunoscută astăzi, Keilhauer „*a fost folositor țării și a lucrat totdeauna cu onestitate*”¹⁵. Primele demersuri pentru obținerea cetățeniei române sunt atestate în anul 1885. La 14 noiembrie, Consiliul Comunal al capitalei a aprobat cererea lui P. Keilhauer de a i se elibera „*un certificat de bună purtare, care să-i servească la obținerea naturalizațiunii*”¹⁶. Industriașul a primit cetățenia română relativ repede, prin votul foarte favorabil al Senatului (17 februarie 1886) și al Adunării Deputaților (29 ianuarie

⁷ *Dicționarul general al literaturii române*, vol. III (E–K), coord. Eugen Simion, București, 2005, p. 425. Autorul articolului, Dan Mănuță, a evidențiat ascendența franco-germană a literatului român.

⁸ Ei sunt enumerați abia în necrologul din 1905.

⁹ „Buletinul deciziunilor Curții de Casație și de Justiție pronunțate în cursul anului 1906” (în continuare: „Buletinul”), vol. XXXV/2, 1907, p. 1679, nr. 751.

¹⁰ Codul Civil din 1864 a stabilit că „*minor este acela care nu are încă etatea de douăzeci și unu ani împliniți, fie parte bărbătească, fie parte femeiască*” (art. 342).

¹¹ Situația nu este singulară în epocă. De exemplu, între principele Carol (n. 1893) și principele Mircea (n. 1913), fiii regelui Ferdinand, a existat o diferență de 20 de ani.

¹² Alfons Viktor Keilhauer (aus Sinaia, Rumänien), *Die Entwicklung der ländlichen Kreditinstitute in Rumänien. Inaugural-Dissertation*, Freiburg i(m) B(reisgau), Rechts- u. Staatswiss. Fak. Univ., 1912. În 1914, el era căsătorit cu Elsa Dickin, vezi *Almanach du High-Life de L'„Indépendance roumaine” 1914*, Bucarest, 1914, p. 241.

¹³ „Monitorul oficial”, 27 februarie 1924, nr. 43, p. 2014 (după divorț este obligat de Tribunalul Ilfov să restituie fostei soții dota de 28.000 de lei).

¹⁴ ANIC, fond Senat, dosar 2841/1885–1886, f. 1–10; fond Parlament, dosar 857/1886–1887, f. 90–97.

¹⁵ Idem, fond Senat, dosar 2841/1885–1886, f. 7v, 9; fond Parlament, dosar 857/1886–1887, f. 92.

¹⁶ „Monitorul comunal”, X, 15 decembrie 1885, nr. 48, p. 413.

1887)¹⁷. Acest fapt a fost posibil și prin susținerea acordată de oameni politici influenți. Rămâne sugestivă intervenția principelui Dimitrie Gr. Ghica în ședința Senatului: „*I-am cunoscut în curs de 15 ani ca un om onest (...) D. Keilhauer are unul din cele mai însemnate ateliere din București și cred că onor. Senat se va uni cu mine și va binevoi să-i dea dreptul de a rămâne în țară ca român, nu ca străin.*”

Prima dovadă certă a prezenței lui P. Keilhauer în capitală datează din mai 1879. Atunci, el apare cu domiciliul în str. Izvor, nr. 59 (ulterior devenit nr. 65), adresă la care a locuit până la sfârșitul vieții. Keilhauer se afla în relații de afaceri cu asociații Petitjean și Belpêche din Paris, fiind, pentru o lună, debitorul unei polițe de 3.377,20 de lei¹⁸. În iarna următoare, cu ocazia căsătoriei fiicei sale, registrul de stare civilă îl prezintă ca fiind „fabricant”, cel mai probabil de articole metalurgice. Pierre Keilhauer s-a afirmat constant în peisajul industrial bucureștean, dovadă că, în anul 1882, era unul dintre puținii furnizori locali de obiecte turnate¹⁹. Intenția de a-și extinde afacerea, prin deschiderea unui atelier metalurgic, transpare din ședința Consiliului de Igienă și de Salubritate Publică al capitalei, de la 5/17 martie 1883.

„*D-l Keilhauer cere a face un atelier de ferărie cu case de locuit d’asupra în strada Izvor, No. 59, lipsind 18 metri pătrați din terenul cerut pentru curte după regulament. D. dr. [P.] Kereszteny nu are nimic de zis pentru curte, însă fiindcă acolo se face un atelier care va produce sgomot prin ciocăneală și neliniște locuitorilor, ar fi de părere să se modifice planul, adică așezând atelierul înăuntrul curții, iar la față să se facă case de șezut. D. dr. [Iacob] Felix arată că regulamentul stabilimentelor insalubre permite înființarea de asemenea fabrici în raionul indicat. Administrația comunală este datoare a încuraja industria, iar nu a-i pune piedici (...) D. [inginer C.] Toncoviceanu expune că fabrica ce voiește a face d. Keilhauer este turnătorie, care prin funcționarea ei nu face nici un zgomot, prin urmare se poate construi astfel cum prevede planul. Consiliul opinează a se aproba cererea de construcțiune a d-lui Keilhauer.*”²⁰

Având aprobarea Primăriei, P. Keilhauer a trecut la amenajarea atelierului mecanic și a depozitului de produse. Funcționarea stabilimentului este atestată prin

¹⁷ „Desbaterile Senatului”, 21 februarie 1886, nr. 44, p. 419; „Desbaterile Adunării Deputaților”, 1 februarie 1887, nr. 36, p. 492–493. La Senat: 45 de bile albe și una neagră, iar la Cameră: 56 de bile albe și 2 negre. S-a precizat expres că împământinirea era acordată cu dispensă de stagiul. Codul Civil din 1864 a condiționat obținerea cetățeniei române de o locuire efectivă în țară timp de zece ani după depunerea cererii. „*Cu toate acestea, va putea fi dispensat de stagiul de zece ani străinul care ar fi format în țară stabilimente mari de comerț sau industrie*” (art. 16).

¹⁸ „Monitorul oficial”, 8/20 iunie 1879, nr. 129, p. 3125. Partenerii săi francezi activau în domeniul metalurgiei și primiseră *Mențiune Onorabilă* la Expoziția Universală de la Paris organizată în 1878. *Ministère de l’agriculture et du commerce. Exposition universelle internationale de 1878, à Paris. Catalogue officiel. Liste des récompenses*, Paris, 1878, p. 252 (Grupa V, clasa 43: produse rezultate din exploatarea minieră și metalurgie).

¹⁹ *Annuaire général de Roumanie. 1882*, București, 1882, p. 338. La rubrica *fondeurs* figurează doar Keilhauer și Lemaître. Afirmarea era la început, întrucât ediția din 1879 a anuarului nu îl menționează deloc.

²⁰ „Monitorul comunal”, VIII, 10 aprilie 1883, nr. 14, p. 126.

reclamele publicate în ziarul „Telegraphul”, începând cu 15 martie 1884. Oferta cuprindea o mare varietate de produse hidrotehnice: pompe, „fontâni d'applique”, canale, robinete, conducte, tuburi, jgheaburi şi „instalaţiuni complete de băi”. Simultan, P. Keilhauer a construit un „mare depozit de fontă ornamentată”, unde clienţii puteau achiziţiona vase, coloane de susţinere, socluri, havuzuri, bănci pentru grădină şi grilaje. Nici meşterii nu au fost uitaţi, ei având la dispoziţie un raion cu scule pentru pietrari şi zidari. În anii următori, oferta de produse s-a extins, fiind amintite piese pentru canalizare (capace şi tubulatură), iluminat (candelabre) şi grădini (bănci şi mese).

Campania de promovare a produselor a fost proiectată şi susţinută în mod iscusit. Publicitatea s-a realizat sistematic şi fără a se ţine cont de orientarea politică a ziarelor²¹. Stabilimentul nu a rămas neobservat în societatea bucureşteană, dovadă fiind înscrierea lui P. Keilhauer în elegantele anuare editate de Carol Göbl²².

După patru ani de la deschiderea atelierului, patronul a considerat că îşi poate lărgi activitatea din domeniul metalurgic. La 10 martie 1887, Consiliul de Igienă şi de Salubritate Publică al capitalei a dezbătut „*petiţia d-lui Keilhauer în alăturare de un plan, cerând permisiunea de a construi un atelier de turnătorie pe locul său din strada Isvor, 34*”²³. Se citeşte şi relaţia d-lui arhitect comunal asupra acestei cereri. Se observă şi planul construcţiunii. D. Vice-Preşedinte [dr. Iacob Felix] arată că după regulamentul industriilor insalubre se poate permite d-lui Keilhauer a înfiinţa acea turnătorie, cu condiţie d'a face un coş înalt pentru fum şi, ar mai adăoga d. dr. Felix, că pentru toate asemenea fabrici din întrul oraşului care consumă mult combustibil, să se oblige a lucra cu cox, în loc de cărbuni fosili care scot un fum prea mare, sau să se serve de un aparat fumivor (...).

D. Vice-Preşedinte răspunde că ... aceste industrii nu pot lucra fără ciocane, apoi cartierul unde această turnătorie are a se înfiinţa nu e tocmai un cartier central. D. arhitect comunal Poteca, poftit în şedinţă, dă explicaţiuni asupra construcţiunii şi situaţiei localităţii unde are a se înfiinţa turnătoria. După aceste

²¹ Au fost publicate reclame în ziarele: „Telegraphul”, XV, 15 martie – 1 septembrie 1884, nr. 3547–3682; XIX, 1–28 iunie 1888, nr. 4772–4792; „Voinţa naţională”, I, 14–27 iulie 1884, nr. 5–15, 7–10/11 septembrie 1884, nr. 48–50, 13–18/19 noiembrie 1884, nr. 102–107; „Epoca”, I, 7–13 iunie 1886, nr. 161–166, 14–18 septembrie 1886, nr. 242–245, 25 septembrie – 23 octombrie 1886, nr. 251–274, 1 noiembrie – 21 decembrie 1886, nr. 282–324; II, 11–22 ianuarie 1887, nr. 338–347; III, 15–20 aprilie 1888, nr. 720–724, 13–17 mai 1888, nr. 743–746, 15 iunie 1888, nr. 769, 15–21 octombrie 1888, nr. 867–873, 30 octombrie – 16 noiembrie 1888, nr. 880–893, 1–25 decembrie 1888, nr. 906–929; IV, 17 ianuarie 1889, nr. 947, 23 ianuarie 1889, nr. 953; „Lupta”, IV, 30–31 martie 1887, nr. 217; „România liberă”, XII, 19 aprilie 1888, nr. 3189; XIII, 26 mai 1889, nr. 3503, toate la p. 4 (ultima) a oricărui număr.

²² P. Keilhauer figurează la rubrica *mecanici*, având adresa „*strada Isvor, 59*”. Carol Göbl, *Anuarul Bucurescilor pe 1885*, Bucureşti, 1885, p. 166; idem, *Anuarul Bucurescilor pe 1886–1887*, Bucureşti, f.a., p. 140; idem, *Anuarul Bucurescilor pe anul 1887–1888*, Bucureşti, 1887, p. 166 (şi reclama la p. 53 colorată).

²³ Peste ani, prin renumerotarea proprietăţilor, nr. 34 a devenit 38.

*explicațiuni, Consiliul opinează a se da permisiunea cerută d-lui Keilhauer cu condițiunile propuse de d. Vice-Președinte.*²⁴

Așadar, există dovada că P. Keilhauer achiziționase încă un teren pe strada Izvor, situat pe partea opusă locului unde funcționau atelierul mecanic și depozitul de mărfuri. Turnătoria urma să fie o amenajare distinctă, pe un teren potrivit cu destinația industrială proiectată. Darea în exploatare a fost anunțată tot prin intermediul reclamelor din presă: „*aduc la cunoștința Onor. Public că, de la 1 aprilie a.c. [1888], am înființat pe lângă Atelierul mecanic din strada Izvor, nr. 59, o Turnătorie de fier și alamă. Acest atelier fiind prevăzut cu toate accesoriile cele mai noi și perfecționate, va putea executa orice comandă de această branșă într-un mod solid și prompt ... Cu stimă, Keilhauer.*”²⁵ În următorii ani, anuarele editate de Carol Göbl îl vor prezenta distinct pe Keilhauer, la rubricile *mecanici* și *turnători de metal (fer, tuciu și alamă)*, cu adresa în strada Izvor, nr. 59²⁶. Industriașul s-a bucurat de o notorietate crescândă, evidențiată de prezența numelui său în lucrări apărute la Istanbul și Leipzig²⁷.

Expansiunea afacerii lui P. Keilhauer a fost favorizată de mai mulți factori: legislația industrială favorabilă, calitatea produselor și serviciilor oferite, legăturile patronului cu persoane influente din societatea românească etc. Crearea turnătoriei a fost simultană cu apariția Legii „*spre a veni în ajutorul industriei naționale*” (aprilie 1887). Erau favorizați cei care înființaseră ori urmau să deschidă „*un așezământ industrial, cu un capital de cel puțin 50.000 lei sau cerând întrebuintarea a cel puțin 25 lucrători pe zi în timp de cel puțin 5 luni pe an*”. De asemenea „*industriile ce vor voi să se bucure de foloasele legii de față, vor trebui să se servească de mașini și de mijloace tehnice și mecanice perfecționate și să fie conduse de oameni speciali*”²⁸. Imediat după apariția legii, P. Keilhauer a întreprins demersuri pentru a beneficia de facilitățile oferite de stat. În primăvara anului 1888 existau deja 113 solicitanți din toată țara, printre aceștia figurând și „*stabilimentul*

²⁴ „Monitorul comunal”, XII, 29 martie 1887, nr. 13, p. 141–142. La 1 mai 1890, se preciza faptul că „*turnătoria Keilhauer din strada Izvor e un stabiliment mare și niciun vecin nu s-a plâns contra aceluia stabiliment, care are usina în curte, retras de [la] stradă ... poate nici cu 15 metri*”. *Ibidem*, XV, 20 mai 1890, nr. 19, p. 251.

²⁵ „România Liberă”, XII, 19 aprilie/1 mai 1888, nr. 3189, p. 4; „Epoca”, III, 20 aprilie/2 mai 1888, nr. 724, p. 4.

²⁶ Carol Göbl, *Anuarul Bucurescilor pe anul 1889–1890*, București, 1889, p. 159 (*mecanici*) și 169 (*turnători de metal*); *idem*, *Anuarul Bucurescilor pe anul 1890–1891/Annuaire de Bucarest. Ediția IX*, București, 1890, p. 165 și 175; *idem*, *Anuarul Bucurescilor pe anul 1891–1892. Annuaire de Bucarest. Ediția IX [sic!]*, București, 1891, p. 165 și 175; *idem*, *Anuarul Bucurescilor pe anul 1892–1893. Annuaire de Bucarest. Ediția X*, București, 1892, p. 222 și 235; *idem*, *Anuarul Bucurescilor pe anul 1894. Annuaire de Bucarest. Ediția XI*, București, 1894, p. 249 și 262 (la adresa strada Izvor, 38); *idem*, *Anuarul Bucurescilor. Annuaire de Bucarest. Pe anul 1895, ediția XII*, București, 1895, p. 303 și 319 (str. Izvor, 38).

²⁷ „Annuaire oriental du commerce, de l’industrie, de l’administration et de la magistrature”, Constantinople, X, 1891, p. 1011 („*fondeurs: Keilbauer [sic!], Lemaître*”); Hans Kraus, *Rumänien und Bukarest*, Bukarest, Leipzig, 1896, p. VI (reclamă).

²⁸ „Monitorul oficial”, 12/24 mai 1887, nr. 32, p. 721.

de fonderie de fer şi alamă al d-lui F. [sic!] Keilhauer, str. Isvor No 34”²⁹. La scurt timp „comisiunea industrială [a ministerului de resort] a opinat a se acorda acestei fabrice următoarele avantaje: 1. Scutiri de orice impozit direct către stat, judeţ şi comună; 2. scutiri de plata taxelor vamale pentru maşini, părţi şi accesorii de maşini; 3. scutiri de taxele vamale pentru o cantitate anuală de 100.000 klgr. fontă brută, 100.000 klgr. diferite ferării considerate ca materii prime ce intră în fabricaţiune, precum şi pentru 50.000 klgr. diferite piese de fontă ornamentată şi neornamentată, şi ferărie fasonată; 4. reducerea de transport pe căile ferate române pentru produsele fabricate şi pentru orice produse ar intra în fabricaţiune”³⁰. Aprobarea a venit în anul următor, prin Jurnalul Consiliului de Miniştri nr. 29 din 5 iulie 1889. Guvernul a constatat că „această fabrică este constituită cu un capital de 68.500 lei, că întrebuinţează în fabricaţiune 24 de lucrători al căror număr va fi îndoit când va începe să funcţioneze şi stabilimentul de fonderie, că se servă de maşini şi mijloace tehnice perfecţionate şi că va fi condusă de oameni speciali în acest fel de industrie”. Pe aceste temeiuri, s-a hotărât acordarea amintitelor avantaje pentru o perioadă de 15 ani. Miniştrii au limitat însă scutirea de vamă la 200 tone de fontă brută pe an şi au eliminat facilităţile de transport feroviar³¹. Firma Keilhauer a beneficiat de toate foloasele legii abia în 1897, când două Jurnale ale Consiliului de Miniştri au aprobat reducerile de transport (nr. 15/25 februarie)³² şi, respectiv, „scutire de plata taxelor vamale pentru următoarele cantităţi anuale de materii prime: 50.000 kgr. tablă de fer; 20.000 kgr. fier fasonat [în formă de] U şi 20.000 kgr. fier fasonat L [cornier]” (nr. 17/29 aprilie), înlesniri valabile „până la 5 iulie 1904, când expiră şi celelalte avantagii”³³. În ultimul Jurnal se precizează adresa oficială a „stabilimentului de fonderie şi mecanic al d-lui Keilhauer din Bucureşti, [în] strada Isvor, No 38” şi se subliniază „că această fabrică şi-a mărit atelierele, atât prin adaos de clădiri, cât şi maşini din cele mai perfecţionate”. Pe atunci, doar Keilhauer şi alţi şase întreprinzători din domeniul metalurgic se bucurau de prevederile legii din 1887. Înainte de lichidarea afacerii, el avea 32 de lucrători şi un capital de 234.200 de franci (lei)³⁴.

Mărturiile scrise şi obiectele păstrate până astăzi dovedesc faptul că Pierre Keilhauer şi-a oferit serviciile unei clientele foarte diverse. Primele ştiri despre contractarea unor lucrări mai ample provin chiar din şedinţa Senatului în care i s-a

²⁹ *Lista fabricilor care au solicitat acordarea avantajelor Legii industriale*, în „Curierul financiar”, XV, 20 martie/1 aprilie 1888, nr. 12, p. 105 (la nr. 46, turnătorii Lemaître) şi 27 martie/8 aprilie 1888, nr. 13, p. 119 (stabilimentele lui E. Wolff şi P. Keilhauer la nr. 92 şi 102).

³⁰ *Turnătorii mecanică T. [sic!] Keilhauer din Bucureşti*, în „Curierul financiar”, 10/22 iulie 1888, nr. 28, p. 452.

³¹ „Monitorul oficial”, 11/23 iulie 1889, nr. 78, p. 1890.

³² *Ibidem*, 8/20 martie 1897, nr. 271, p. 9355.

³³ *Ibidem*, 15/27 mai 1897, nr. 34, p. 1210. Amănunt semnalat şi în ziarul „Epoca”, seria II, anul III, 16 mai 1897, nr. 453, p. 3.

³⁴ G(ottlieb) Bengler, *Rumania in 1900*, London, 1900, p. 267.

votat naturalizarea (17 februarie 1886). Atunci, colonelul N. Bibescu a arătat că „D. Keilhauer a făcut toate lucrările de aqueduc în grădina Domnița Bălașa și le-a executat cu cea mai mare exactitate”. Principele D.Gr. Ghica, ca președinte al Eforiei Spitalelor, a subliniat serviciile aduse așezământului de către Keilhauer „ca om onest”. Totuși, colaborarea cu Administrația Eforiei Spitalelor nu a fost ferită de acuzațiile de nereguli, chiar de corupție:

„Tot materialul de tuci, așa cum sunt pompele, țevile pentru scurgere etc., ce s-au întrebuințat de Eforie în diferitele ei construcții, au fost luate de la casa Keilhauer. Nu vorbim de modul cum furniturile acestea, ce se urcă la peste 50.000 de lei, au fost luate, nici de modul cum s-a primit materialul. Însă vrem să adăogăm că tot de la acest fabricant s-a luat și materialul necesar la construcțiile caselor unor funcționari superiori ai Eforiei, și acest fabricant a făcut furnitura gratis. Să se caute registrele d-lui Keilhauer și să se spuie cu cât este trecut acest material.”³⁵

Industriașul a colaborat și cu alte personalități, dar mărturiile sunt foarte rare. Șansa a făcut să se păstreze un contract încheiat la București, pe 13 iunie 1887, stil nou, între Mihail Kogălniceanu și amintitul industriaș. Keilhauer s-a angajat să predea în decurs de două luni toate furniturile cuprinse într-un deviz (astăzi pierdut) și să dea un instalator pentru montarea acestora, conform planului stabilit. Din cuprinsul contractului reiese faptul că lucrarea era de anvergură și în afara capitalei, probabil la una din moșiile lui Kogălniceanu. Costul instalației se ridica la 3.500 de lei noi, jumătate din sumă fiind achitată la semnarea contractului, iar restul „când se va face proba la instalațiunea de apă”. Separat de aceasta, „plata lucrătorilor și transportul lor pe calea ferată privește numai pe dl. Kogălniceanu”. Ilustrul patriot a acceptat să plătească „lucrătorului montor drumul dus-întors, locuința, hrana, precum și opt lei diurnă, însă D. Keilhauer este răspunzător pentru lucrul său, precum și de a furniza toate obiectele neprevăzute în deviz, pentru a face să funcționeze perfect ambele pompe”³⁶.

Industriașul s-a bucurat și de aprecierea primarului Emanoil Protopopescu-Pake, primind câteva comenzi importante pentru modernizarea capitalei. Fiind un mare furnizor de conducte, el a fost solicitat să contribuie la extinderea rețelei de apă potabilă. În martie 1889, P. Keilhauer și alți patru instalatori „autorizați de onor. Primăria Capitalei avem onoarea a aduce la cunoștința domnilor proprietari, care doresc a introduce apă în proprietățile d-lor, că cu [sic!] începere de la 1 mai a.c. vom fi în pozițiune d'a face asemenea instalațiuni întocmai după prescripțiunile Primăriei și cu prețuri mult mai scăzute decât acele ale antreprenorului Primăriei”³⁷.

³⁵ C. N., *Administrația Eforiei Spitalelor*, în „Epoca”, III, 17/29 iunie 1888, nr. 771, p. 1.

³⁶ Biblioteca Națională a României. Colecții speciale, Arhiva Istorică, Fond Kogălniceanu, dosar 670, f. 156r-v.

³⁷ „Epoca”, IV, 30–31 martie/11–12 aprilie 1889, nr. 1010–1011; „România liberă”, XIII, 1/13 aprilie 1889, nr. 3461, p. 4. Antreprenorul primăriei era *Compagnie générale des conduites d'eau de Liège*, care realizase întreaga rețea de alimentare cu apă a orașului. Societatea belgiană era „printre rarele companii străine care și-au ținut angajamentele în țara noastră fără să dea loc la procese sau la prelungiri de termen”. „Curierul financiar”, XVI, 2/14 iulie 1889, nr. 27, p. 298.

În ședința Consiliului Comunal din 27 mai 1889, „D. Primar supune raportul serviciului tehnic prin care arătând trebuința ce se simte de noi coloane de apă, și pentru a se evita deschiderea în mod neregulat de către particulari a gurilor de apă de pe strade, propune a se înființa încă patru coloane la capul căilor: Tunari, Moșilor, Călărași și Șerban-Vodă, autorizându-se a se executa prin d-l Keilhauer cu prețul și cu condițiunile cu care a executat și pe celelalte. Consiliul, având în vedere trebuința, aprobă.”³⁸

Pe parcursul anului 1890, atelierul și turnătoria Keilhauer au onorat diverse comenzi ale municipalității. În primul rând „a executat diferite lucrări de fonte la bazinele înființate la bisericile Olari, S-ții Apostoli, strada Mircea-Vodă, S-ții Voievozi, Negustori, Polonă, la Mitropolie și în grădinile Cișmegiu și Icoana”. De asemenea „la elipsa cea mare de pe Bulevard, s-au așezat de D. Keilhauer două fontăni aruncătoare cu prețul de lei 9291 în total, lucrarea fiind complet terminată și luată în primire” de Serviciul Apelor din Primărie³⁹. Amenajări importante au fost realizate și la noul local al Școlii Comerciale, inaugurat la 17 septembrie 1890. În incinta actualului Liceu Economic se mai păstrează încă, la peste 120 de ani de la montare, două capace de canalizare care au înfruntat cu bine intemperii, precum și doi putți, turnați foarte îngrijit în fontă, care străjuiesc scara de marmură a clădirii. Toate obiectele au imprimat numele lui P. Keilhauer. Pentru iluminatul cu gaz aerian al Școlii Comerciale, industriașul a furnizat și candelabrele necesare, în valoare de 998 de lei⁴⁰.

Din 1891 se cunosc două lucrări mari încredințate fabricii lui Keilhauer. La 8 februarie, Consiliul Comunal a aprobat licitația „pentru darea în întreprindere a confecționării și predării a 44 stâlpi de fontă și fier cu lanț, macara, fundațiune și montagiul, conform desenului întocmit de serviciul tehnic al Comunei, asupra d-lui P. Keilhauer, cu prețul de lei 640 fiecare stâlp, cu condițiune ca să-i predea gata până la 15 aprilie anul curent, și în cas când adjudicatorul va declara că nu poate să-i predea până la acea dată, atunci să se dea curs contractului pentru instalațiunea cu stâlpi de lemn”⁴¹. Lucrarea a fost executată în timp util, bulevardul fiind ornat cu acești stâlpi chiar înaintea serbărilor Jubileului celor 25 de ani de domnie a regelui Carol I. Un an mai târziu, lucrarea se prezenta în bune condiții, fapt evidențiat în protocoalele Primăriei. „D. Primar [Dimitrie Orbescu] arată că d. P. Keilhauer, intervenind cu petițiunea de a i se restitui garanția ce are depusă conform contractului încheiat cu Primăria pentru predarea stâlpilor de fontă ce a așezat pe Bulevardul Elisabeta, Academiei și Carol I, în trebuința iluminării cu electricitate, deoarece a expirat termenul de întreținere, d-sa a numit o comisiune ca să facă recepțiunea definitivă a acelor stâlpi. Comisiunea arată că examinând

³⁸ „Monitorul comunal”, XIV, 25 iunie 1889, nr. 26, p. 351.

³⁹ *Ibidem*, XV, 30 septembrie 1890, nr. 38, p. 455 (aprobarea plății unui rest de 2.837,85 de lei); XVI, 27 ianuarie 1891, nr. 4, p. 34.

⁴⁰ *Ibidem*, XVI, 2 iunie 1891, nr. 23, p. 259. Aceste piese nu s-au păstrat.

⁴¹ *Ibidem*, 10 martie 1891, nr. 11, p. 107.

unul câte unul acei stâlpi, a găsit că sunt în condițiuni satisfăcătoare ca construcțiune și întreținere și de aceea a făcut recepția lor definitivă. D. Primar roagă pe Consiliu a se pronunța [iar acesta] aprobă cererea d-lui Keilhauer de a i libera garanția ce are depusă pentru acei stâlpi.”⁴²

A doua lucrare importantă a vizat ornarea cascadei din Grădina Cișmigiu, amenajare inițiată de Protopopescu-Pake, dar nefinalizată după demisia harnicului primar. În ședința Consiliului din 5 decembrie 1891, Protopopescu-Pake a arătat că lucrările la cascadă erau avansate, dar trebuiau amânate prin venirea iernii. „Ceea ce se cere acum a se face sunt ornamentele de fontă, care se pot executa cu înlesnire, căci acum în timpul iernii, fabricile sunt mai puțin ocupate. În acest scop, Primăria s-a adresat la direcțiunea fabricii Lemaître și la d. Keilhauer. Din partea fabricii Lemaître s-a primit răspuns că nu poate executa acele ornamente; iar din partea d-lui Keilhauer s-a primit nota prin care declară că se angajează a furniza ornamentele necesare și a le preda în Grădina Cișmigiu cu prețul specificat în devisul înaintat în sumă de lei 9.500 în total. Consiliul aprobă facerea acelor ornamente care se vor da spre executare d-lui Keilhauer.”⁴³

Din nefericire, Bucureștiul nu mai păstrează nimic din amintirile obiecte lucrate în turnătoria lui P. Keilhauer. Eleganții stâlpi din fontă rămân imortalizați doar în ilustrațiile epocii. Totuși, câteva exemplare mai pot fi admirate în curtea mănăstirii Sinaia și în stațiunea Călimănești. Stâlpii se evidențiază ușor în ambient prin designul specific și prin numele industriașului, imprimat pe vecie în soclu. Tot la Sinaia, o serie de baluștri din gardul Castelului Peleş poartă vizibil numele Keilhauer, indiciu al locului unde au fost lucrați și al faptului că printre clienții fabricii s-a numărat și Casa Regală.

În acești ani, industriașul a dovedit nu numai sollicitudine, ci și spirit caritabil. La 12 aprilie 1890, „D. Keilhauer binevoind a oferi pentru Asilul de Noapte al săracilor șase bănci de lemn cu picioare de fer, Primăria îi exprimă mulțumiri pentru această generoasă ofrandă”⁴⁴. Peste câteva luni, cu ocazia Crăciunului, el a făcut o nouă donație pentru săracii orașului: „2 costume de haine, 2 căciuli, 4 perechi ghete, 2 tricouri, 4 perechi ciorapi, 2 broboade de lână și flanelă pentru două rochii”⁴⁵.

Un alt aspect care merită a fi cercetat este poziția lui P. Keilhauer în branșa instalațiilor și metalurgiei, precum și sfârșitul activității sale. În perioada funcționării atelierului și turnătoriei acestuia, în capitală au existat *Societatea Lucrătorilor Români Mecanici* (creată în 1886) și *Societatea Internațională a Lucrătorilor Turnători București* (activă în 1893–1894). Afilierea la prima societate este puțin probabilă, întrucât, prin statutele din 1886, admiterea ca membru era condiționată de deținerea cetățeniei române și de încadrarea în intervalul de vârstă 21–50 de ani

⁴² *Ibidem*, XVII, 28 iunie 1892, nr. 26, p. 254 (ședința Consiliului Comunal din 23 mai).

⁴³ *Ibidem*, XVI, 29 decembrie 1891, nr. 53, p. 548.

⁴⁴ *Ibidem*, XV, 15 aprilie 1890, nr. 14, p. 184.

⁴⁵ *Ibidem*, XVI, 6 ianuarie 1891, nr. 1, p. 3.

(art. 12)⁴⁶. În acel moment, Keilhauer depășise limita superioară a vârstei cerute și nu obținuse indigenatul. Mai verosimilă este cooptarea în cea de-a doua societate, deși dovezile concrete încă lipsesc⁴⁷.

Pe parcursul a mai mult de zece ani, stabilimentul lui Keilhauer s-a aflat în concurență cu alte firme însemnate, realitate evidențiată prin exemplele prezentate mai sus. Keilhauer s-a lansat în competiție cu Compagnie générale des conduites d'eau, pentru lucrările de extindere a rețelei de distribuție a apei, și cu Uzinele Lemaître, în privința furnizării de instalații și de produse din fontă. Cu toată evoluția promițătoare, activitatea pe cont propriu nu a fost prea îndelungată. Spre sfârșitul secolului, P. Keilhauer a hotărât să își lichideze afacerea. La luarea acestei decizii a contat vârsta relativ înaintată a întreprinzătorului (65 de ani în 1900), probabil asociată cu vreo suferință, și mai ales faptul că fiii săi erau minori, fiind astfel incapabili să preia afacerea. Nici ginerele, nici nepotul nu i-au dat speranțe. Friedrich Grimm îi ceruse socrului său un împrumut de 11.300 de lei, pe care nu l-a mai restituit, deși s-a văzut că era un om capabil și muncitor. Cu ocazia procesului de succesiune din 1906, a ieșit la iveală „că defunctul P. Keilhauer a renunțat, în viață fiind, la această creanță ce o avea contra soților Grimm”⁴⁸, probabil convins de greutățile prin care treceau. Cât despre nepotul Petre, el dovedea înclinație către domeniul literar și urma să devină major abia în anul 1902.

P. Keilhauer este menționat pentru ultima dată ca producător independent în anul 1897, când a primit amintitele facilități fiscale din partea guvernului. Primul indiciu lapidar al unei restrângeri de activitate apare în octombrie 1896, când Pierre Keilhauer i-a vândut lui E. Noel un teren în str. Izvor, pentru 2.150 de lei⁴⁹. Din cercetarea surselor ulterioare reiese că turnătorii a fost preluată de Compagnie générale des conduites d'eau de Liège. Anuarul României pe anul 1900 îl înregistrează pe „Keilhauer P., rentier, (str.) Izvor, 65”, semn că nu mai era producător, iar societatea belgiană figurează la rubrica „turnătorii”, având sediul în str. Izvor, nr. 38⁵⁰, exact adresa unde era înscrisă turnătoria lui Keilhauer în anii 1897–1898⁵¹. Cu certitudine, aportul la extinderea companiei belgiene de conducte a fost însemnat. În 1900, societatea din Liège avea turnătorie de fontă și bronz, atelier mecanic, motoare de 8–10 CP, 60 de lucrători, un capital de 2.500.000 de lei și importa anual câte 360 de tone de fontă brută⁵². Această înzestrare i-a permis

⁴⁶ Statutele Societății Lucrătorilor Români Mecanici. Fondată în anul 1886 iunie 1-iu în București, București, 1886. A se vedea p. 2 (art. 12) și 8 (lista de fondatori și economi, unde Keilhauer nu figurează).

⁴⁷ Societatea Internațională a Lucrătorilor Turnători București. Bilanț de venituri și cheltuieli pe anul social 1893–1894 presintat adunării generale dela 26 iunie 1894 de către comitet, București, 1894.

⁴⁸ „Buletinul”, 1907, p. 1678–1679, nr. 751.

⁴⁹ Primăria Comunei București, Anuarul statistic al orașului București pe anul 1896, II, București, 1898, p. 571, nr. 94.

⁵⁰ Emile Melbert, Anuarul național al României, al comerțului, industriei și administrațiunii, I, 1900, București, 1900, p. 247 și 414.

⁵¹ Anuarul general al României 1897–1898, București, f.a., p. 124, 256, 298.

⁵² Dimitrie C. Ollanescu, Raport general asupra participării României la Expoziția Universală din Paris (1900), București, 1901, p. 183, nota 1.

participarea la Expoziția Universală de la Paris, unde a expus statui, basoreliefuri și ornamente de fontă, articole de fierărie, piese de canalizare și pompe de incendiu. Unele exponate, neîndoienic produse în fosta fabrică Keilhauer, au primit o medalie de aur și alta de bronz⁵³.

Din aceeași perioadă provine o altă informație relevantă despre principalii producători și comercianți de metal din România: „*of iron-foundries there are four, which produce more especially stoves and their belongings (nickel and enamelled doors), ornamental cast-iron objects, etc. The two most important – Lemaître and Keilhauer – which also make turnery and machinery, have been converted to joint-stock concerns (Rumanian Joint-Stock Company for Metallurgy).*” Louis Lemaître avea 110 lucrători și un capital de 358.600 de franci, iar Keilhauer dispunea doar de 32 de muncitori și 234.200 de franci⁵⁴. În cazul Uzinelor Lemaître, întregul patrimoniu a fost cumpărat de o nouă societate metalurgică pe acțiuni, româno-belgiană⁵⁵. Astfel, la începutul secolului XX, domeniul metalurgic era dominat de doi mari producători: *Societatea Anonimă Metalurgică Română*, fostă „*Usinele Lemaître*” și *Turnătoria de Fontă și Atelier Mecanic* „*Compagnie générale des conduites d'eau de Liège*”⁵⁶.

P. Keilhauer a încetat din viață la 4/17 mai 1905, în casa sa din str. Izvor, nr. 65, cauza decesului fiind o „gangrenă pulmonară”⁵⁷. Pe 6 mai, septuagenarul a fost înmormântat în Cimitirul Bellu Catolic⁵⁸. El a lăsat familiei o avere însemnată, dar văduva sa a trebuit să poarte proces cu Ministerul Finanțelor pentru restituirea unor taxe succesoriale suplimentare. Fanny Keilhauer a obținut ștergerea din activul succesoral a creanței defunctului asupra soților Grimm, la care răposatul renunțase în timpul vieții. De asemenea, a reușit respingerea recursului ministerului, arătând că pe lângă legatul care consista din disponibilul întregii averi, răposatul soț îi lăsase o rentă anuală de 6.000 de lei, care reprezenta venitul de 5% al unui capital de 120.000 de lei. Suprataxarea a fost declarată ilegală, pentru că acel capital nu

⁵³ *Ibidem*, p. 354, 430; Henri Crémier, *Statistica comparativă și lista completă a premianților României la Expozițiunea Universală din Paris 1900*, București, 1900, p. 21.

⁵⁴ G. Benger, *op. cit.*, p. 267.

⁵⁵ „Monitorul oficial”, 31 decembrie 1898/12 ianuarie 1899, nr. 216, p. 7591–7595 (actul constitutiv și statutele). *Statutele Societății Anonyme Metalurgice Române (foste Usinele Lemaître)*, București, 1899.

⁵⁶ *Ancheta industrială din 1901–1902*, vol. 1, *Industria mare*, București, 1904, anexa I, *Repertoriul nominal al așezămintelor industriale mari în activitate, clasificate pe grupe de industrii*, p. 11; anexa II, *Repertoriul nominal al așezămintelor industriale mari rânduite pe județe și comune*, p. 39.

⁵⁷ A se vedea nota 1. Ziarul „Adevărul” arată data decesului: joi, 5/18 mai. În registrul de decese sunt consemnați ca martori la moartea rentierului: Petre Grimm (24 de ani, colocatar și nepot al defunctului) și Eduard Wolff (45 de ani, „amploiat”, domiciliat în str. Izvor, 38, „cunoscut cu mortul”).

⁵⁸ Cu câțiva ani mai înainte, P. Keilhauer se îngrijise să-și orneze locul de veci cu un portret-medalion din bronz (existent și astăzi), lucrare purtând semnătura sculptorului Ion Georgescu și anul 1897 (a se vedea și George Bezviconi, *Necropola capitalei*, București, 1972, p. 25). În prezent, cripta are un grilaj incomplet, din panouri perforate de fontă, susținute încă de 18 stâlpi metalici. Cu certitudine, piesele din bronz și fier au ieșit din turnătoria Keilhauer.

putea fi considerat ca producător de câştig atât timp cât venitul era absorbit pentru plata rentei⁵⁹. Cât despre moştenirea lăsată societăţii, aceasta a dispărut aproape complet. Puţinele piese scăpate de rugină sau nedate la topit rămân să eternizeze numele unui important fabricant din România, de la sfârşitul veacului al XIX-lea.

ASPECTS FROM THE ACTIVITY OF INDUSTRIALIST PIERRE KEILHAUER IN BUCHAREST (1880–1900)

Abstract

Pierre Keilhauer (1835–1905) came from the interference area of French (Alsace-Lorraine) and German (Palatinate) civilizations. He settled in Bucharest in 1866, receiving the Romanian citizenship two decades later. It was here that he started a large family, purchased several properties, and then opened workshops, a warehouse and a cast iron foundry. By the end of the nineteenth century, Keilhauer became one of the most important producers in the metallurgic field, along with other industrialists, such as Louis Lemaître (French) and Erhard Wolff (Swiss). Historical sources are in complete agreement that he “was useful to the country and always worked with honesty.”

At a distance of 120–130 years, the testimonies about Keilhauer became rare and scattered: a few objects with the manufacturer’s name, photos and advertisements of the objects now missing, as well as appreciations of his contemporaries. The Keilhauer company’s products and works represent a facet of the modernization of the Romanian capital at that time. They indicate the level of technical development and the degree of advanced Western technologies in a country that lies at “the gates of the Orient.”

Keywords: industry; manufacturer; metallurgy; Pierre Keilhauer; Bucharest

⁵⁹ „Buletinul”, 1907, p. 1678–1681, nr. 751 (sentinţa Curţii din 10 octombrie 1906).

ANEXE

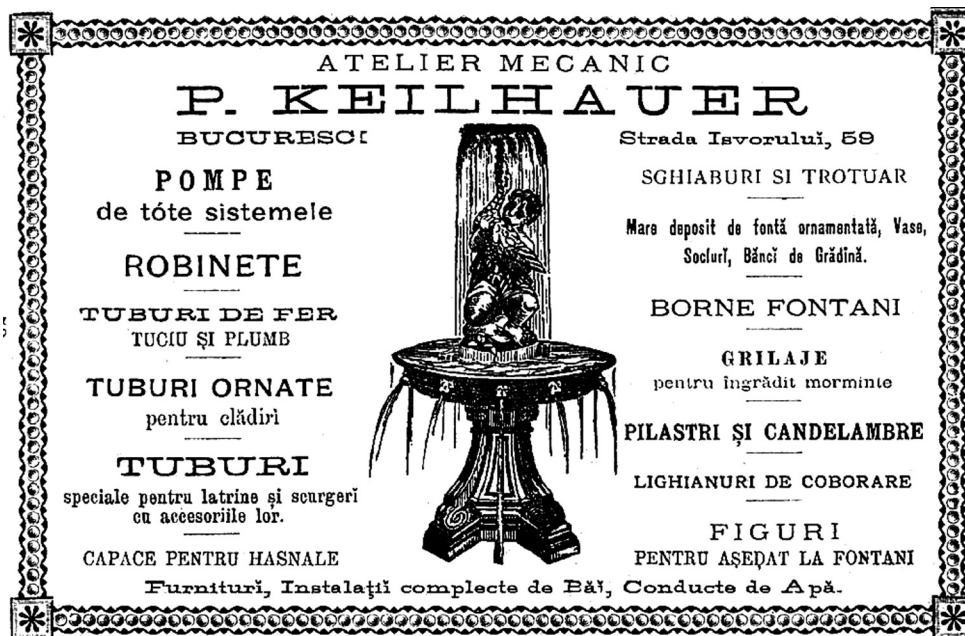

Figura 1. Oferta de produse a atelierului mecanic P. Keilhauer
(*Anuarul Bucureștilor pe anul 1887–1888*, București, 1887, p. 53)

Figura 2 a și b. Stâlp de susținere al gardului de
la Castelul Peleş din Sinaia și detaliu (foto:
Dragoș Lucian Țigău, 2012)

Figura 3 a și b. Postamentul unui stâlp de iluminat din curtea Mănăstirii Sinaia și detaliu (foto: Dragoș Lucian Țigău, 2012)

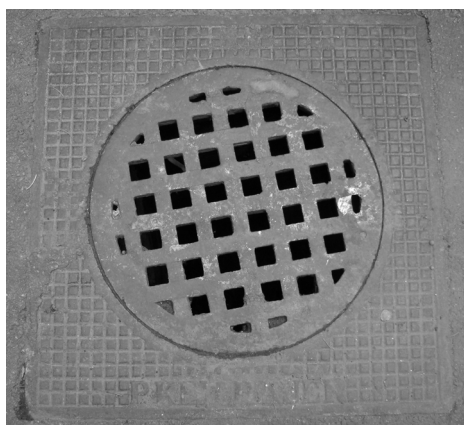

Figura 4 a și b. Capac de canalizare din curtea Școlii Superioare Comerciale „Nicolae Kretzulescu” din București și detaliu (foto: Dragoș Lucian Țigău, 2013)

Figura 5 a și b. Putto pe scara de marmură a Școlii Superioare Comerciale „Nicolae Kretzulescu” din București și detaliu (foto: Dragoș Lucian Țigău, 2013)

Figura 6. Stâlp montat pe bulevardul Regina Elisabeta din București (carte poștală ilustrată, cca 1917, detaliu)

EDUCAȚIE, INTELECTUALITATE ȘI POLITICĂ

O ALT FEL DE CONFRUNTARE: CONTRASTELE DIN MEDIILE LITERARE ȘI UNIVERSITARE ÎN ROMÂNIA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

RADU TUDORANCEA*

În mijlocul abordărilor cu accente mai mult sau mai puțin publice, având drept nucleu al dezbaterii chestiunea interesului național, a opțiunilor și priorităților (în contextul Primului Război Mondial) de urmat de către diriguitorii României în planul politicii externe și nu numai, era firesc să existe și raportări semnificative, consistente, izvorând din mediul literar și/sau universitar¹. Punctele de vedere și pozițiile asumate de reprezentanții acestor segmente ale societății românești devin importante și au relevanță deoarece proveneau din zona elitelor intelectuale. Ele oferă astfel o privire de ansamblu asupra raportărilor intelectualilor față de angajamentele și opțiunile României, de la începutul războiului, continuând cu perioada neutralității și culminând cu momentul intrării efective în război a României, de partea forțelor Antantei, în vara anului 1916.

O primă observație ar fi aceea că, în bună măsură, opțiunile intelectualilor români au fost influențate, de cele mai multe ori, de originea acestora (ne referim la provinciile, orașele din care provin), de profilul educației lor, de filiația acestora în raport cu centrele universitare europene ale epocii, care le-au marcat și influențat carierele științifice și, ulterior, chiar raportările în planul politicii externe.

În același timp, în contextul opțiunilor de luat în seamă, trebuie evidențiată valorizarea preeminentă, în rândul mediilor intelectuale românești, a importanței Transilvaniei, entitate percepută astfel și prin prisma tradițiilor cultural-istorice, a trecutului marcat de moștenirea perioadei antice, precum și (sau mai ales) de rezonanța și măreția figurilor aparținând Școlii Ardelene, toate revendicate și asumate pe fondul emulației mișcării naționale din România. Într-un asemenea tablou, Basarabia, deși considerată la rândul ei nu mai puțin importantă, tindea să fie privită ca un obiectiv de atins ulterior, de generațiile viitorului. Desigur însă că astfel de viziuni erau sau nu împărtășite de fiecare în parte, existând susținători pentru ambele abordări, inclusiv în mediul literar și universitar românesc.

Literații epocii erau pe deplin conștienți de rolul lor în politică, asumându-și uneori fără echivoc, cu mult patos sau chiar cu ipostazieri cvasi-militante misiunea

* Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; radutud2002@yahoo.com.

¹ Cu mențiunea că, desigur, uneori cele două planuri se suprapuneau.

„națională” în calitate de scriitori. Astfel, aproape că nu mai surprinde punctul de vedere al lui Octavian Goga, exprimat chiar în anii de dinaintea izbucnirii războiului, atunci când, răspunzând unor critici vizând amestecul în politică al unora dintre scriitorii care semnavă în „Tribuna” (Ion Agârbiceanu, Ilarie Chendi, S. Dragomir, Ioan Lupaș), se pronunța în apărarea acestora, replicând defăimărilor că respectivii „[...] nu vor înțelege niciodată că în lupta pentru redeșteptare națională a unui popor oprimat, propaganda culturală, care se desface din slova scriitorilor, e un hotărâtor act politic [...]”².

Acest tip de angajament avea să devină tot mai frecvent întâlnit în anii neutralității, regăsindu-se, desigur, atât în tabăra „antantofilă” a elitei intelectuale românești, cât și în cea „germanofilă”. În mod așteptat, fiecare dintre cele două tabere și-a disputat puterea de influență asupra cercurilor politice și în fața opiniei publice, încercând să își illustreze și să își susțină cauza cât mai convingător cu putință, însă accentele cele mai acide au venit dinspre tabăra „antantofilă” a literaților către tabăra „germanofilă” a acestora. Au rămas astfel în memorie referirile privindu-i pe unii literați *germanofili*, precum Jean Bart (Eugeniu P. Botez), Duiliu Zamfirescu, Virgil Arion și, mai cu seamă, Ioan Slavici.

Unii dintre aceștia, susținători fervenți ai dimensiunii dunărene a României și implicit ai importanței unei alianțe împotriva Rusiei care să asigure obținerea Basarabiei, s-au aflat constant sub tirul ziarelor antantofile, regăsindu-se ulterior și în paginile de memorii ale contemporanilor din epocă. Exemplul cel mai relevant în acest sens este acela furnizat de Constantin Kirițescu. Acesta, în lucrarea sa *Istoria războiului pentru întregirea României*, își exprima dezaprobarea nu numai față de unele figuri politice conservatoare, vădit germanofile, precum P.P. Carp sau Alexandru Marghiloman, ci și față de două personalități din lumea literar-universitară românească, anume Virgil Arion și Ioan Slavici. Spre deosebire de raportarea la germanofilia „din convingere”, atitudinea lui Constantin Kirițescu față de Arion și mai ales față de Slavici era una extrem de dură, cel dintâi insinuând chiar „vânzarea” acestora din urmă intereselor străine, un fapt cu atât mai condamnat cu cât profesorul Arion fusese chiar președinte al Ligii Culturale, în vreme ce notorietatea unui scriitor precum Slavici, un adevărat reper al literaturii române, era evidentă³.

Întâmplător sau nu, Ioan Slavici nu se afla pentru prima dată în mijlocul unei astfel de campanii. Ne referim aici la un articol semnat de Octavian Goga în 1910, care a stârnit reacții puternice în mediul literar din cauza vehemenței blamului la adresa lui Slavici. Concret, Goga îi reproșa încă de pe atunci lui Slavici că își „stinsese candela conștiinței”, trecând, prin trădarea sa, în neființă, întrucât, deși fusese considerat cândva „părinte literar”, își „sfârâmase singur toiagul de apostol”,

² Octavian Goga, *Ce e Tribuna zilelor noastre? Rolul scriitorilor în politică*, în „Tribuna”, XV, 24 mai/6 iunie 1911, nr. 112, p. 1.

³ Vezi, de exemplu, Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919*, vol. I, București, 1926, p. 149–150.

fiind astfel mort în ochii națiunii române, căreia nu îi mai rămânea decât să îl bocească, tocmai în virtutea fostei sale glorii literare și naționale⁴.

Nu întâmplător, Ioan Slavici avea să atragă criticile virulente ale conaționalilor mai ales după începutul ocupației germane asupra capitalei; acest fapt se afla în strânsă legătură cu activitatea de publicist a marelui scriitor, așezată aproape ostentativ în sprijinul Puterilor Centrale și, implicit, al ocupantului german. Orientarea pe care și-o asumase era justificată prin păreri sale mai vechi, menținute cu consecvență, referitoare la modalitatea prin care putea fi înlăuntruit idealul național. Or, prin prisma evaluării sale, Slavici considerase dintotdeauna că idealul național nu putea fi niciodată împlinit cu concursul Rusiei, nici măcar în cazul în care circumstanțele de moment ar fi părut favorabile. Mai mult decât atât, în primăvara anului 1917, așadar în plină perioadă de ocupație germană, Slavici își reitiera punctul de vedere, criticându-i la rândul său pe aceia dintre compatrioții săi care uitaseră sau minimalizau episoadele nefaste din sinuoasa relație cu Rusia, din perioada 1877–1878⁵. Admițând că ungurii „nu pot fi mai buni decât rușii”, el insista asupra importanței alinierii alături de Puterile Centrale. Sprijinindu-se pe un argument la îndemână la acel moment – izbucnirea revoluției în Rusia –, susținea că o asemenea alianță ar fi putut conduce cu ușurință la revenirea Basarabiei la România, pe câtă vreme Ardealul era un obiectiv mult prea îndepărtat și greu de atins, fiind considerat, mai degrabă, „un fruct ce nu e bine copt”⁶.

De altfel, Slavici a fost consecvent cu sine și după sfârșitul războiului, în contextul procesului judecat de Curtea Marțială, care avea să se desfășoare în primăvara lui 1919 și care i-a vizat pe principalii colaboratori cu inamicul ocupant. În acele circumstanțe, Slavici a fost poate unul dintre cei care și-au mărturisit fără urmă de regret, în fața completului de judecată, poziția asumată în perioada războiului (și implicit de-a lungul anilor de ocupație) – admițând că încă o împărțășea și la momentul respectiv –, aceea că moștenise, de-a lungul vieții sale, teama de pericolul slav, considerat a fi încă existent, în ciuda deznodământului fericit al războiului, în cazul României⁷.

Un caz aparte, insuficient adus în discuție, este acela al traiectoriei lui Alexandru I. Hodoș, scriitor și publicist ardelean cunoscut mult mai bine sub

⁴ Octavian Goga, *A murit un om: Ioan Slavici*, în „Tribuna”, an XIV, 19 iulie 1910, nr. 149, p. 1–2.

⁵ Anibal Stoenescu, *Din vremea ocupației*, București, 1927, p. 86–87.

⁶ *Ibidem*. Anibal Stoenescu avusese ocazia să discute personal cu Slavici, în perioada ocupației, încercând să înțeleagă resortul intim al orientării asumate de acesta din urmă (dar și de alți intelectuali de frunte ai României), anume aceea de a oferi un „puternic ajutor spiritual ocupanților în opera de ponegrire întreprinsă în contra Capului Statului și a politicienilor români”. Atitudinea favorabilă Puterilor Centrale a lui Ioan Slavici este cu atât mai interesantă cu cât scriitorul pățimise, la rândul său, din pricina ungarilor, percepți de cei mai mulți dintre contemporanii săi a fi „dușmanii firești ai ardelenilor”.

⁷ Procesul în cauză avea să fie reflectat în presa epocii, cu atât mai mult cu cât viza o serie de personalități de frunte, intelectuali precum Ioan Slavici, Tudor Arghezi, dar nu numai. Vezi, în acest sens, articolul *Procesul ziariștilor la Curtea Marțială*, în „Adevărul”, 25 februarie 1919.

pseudonimul de Ion Gorun. Particularitatea fundamentală a acestuia este legată de modul oscilant în care s-a raportat la războiul mondial, plasându-se pe poziții diferite în perioada neutralității României, a intrării în război și a ocupației germane. În spațiul public larg, și-a făcut cunoscută opinia mai ales prin intermediul materialelor ample publicate în revista „Răsboiul popoarelor”, apărută la Editura I.G. Hertz, unde avea practic rolul unui redactor-șef. Dacă inițial analizele sale au fost mai degrabă echidistante față de taberele angrenate în conflict⁸, acestea au devenit fervent antantiste după momentul intervenției României în război. Cu acest prilej, revista amintită și-a schimbat numele (precum și numerotarea), intitulându-se, din 1916, „Răsboiul nostru, răsboiul popoarelor”. Tot de atunci, materialele incluse în ea adoptau poziția împărtășită de cea mai mare parte a societății românești, anume aceea că războiul asumat de România („răsboiul nostru”) era un război „sfânt”, purtat doar pentru întregirea neamului și pentru „așezarea viitorului României pe temelii mult visate ale principiului naționalităților”, efort pentru triumful căruia „aliații înțelegerii (Antanta, n.n.)” luptau împotriva „năzuințelor tiranice ale nației și ocrotiților barbari ai civilizației teutone – turci, maghiari, bulgari”⁹.

Nu încap, așadar, niciun dubiu asupra reorientării lui Ion Gorun din acea perioadă, însă momentul înfrângerii și ocupației Bucureștilor de către trupele germane și bulgare avea să schimbe radical poziția asumată de scriitor, acesta alegând nu numai să rămână în capitala ocupată, ci și să devină autorul mai multor articole publicate atât în ziarul „Lumina” (coordonat de Constantin Stere), cât și în „Renașterea”, periodicul care gravita sub influența conservatorilor. De această dată, el își reconsideră poziția, blamând Rusia și Anglia și laudând Germania (ale cărei năzuințe le catalogase odinioară ca fiind „tiranice”) pentru meritele sale legate de „reconstituirea statului polonez”¹⁰.

În interiorul unei dispute continue, existentă în egală măsură atât în mediul literar, cât și în cel universitar, sunt de amintit și raportări mai degrabă „prin ricoșeu”, cum este cea pe care și-o asumă, de exemplu, Barbu Ștefănescu Delavrancea, la sfârșitul lui 1914, atunci când acesta accentua că, în fond, „nu urâm Germania, noi iubim Franța”, în virtutea atât a dimensiunii nobile și artistice a acesteia din urmă, cât și a trecutului și rolului său istoric asumat față de popoarele latine (implicit față de România)¹¹.

Modul în care a perceput Barbu Ștefănescu Delavrancea situația existentă, dar mai ales rațiunile din spatele opțiunii guvernului au rămas cuprinse în discursul

⁸ Vezi, de exemplu, „Răsboiul popoarelor”, anul I, 1914, nr. 1, în care Ion Gorun furnizează un material consistent, grupat pe mai multe episoade considerate reprezentative, intitulat *Cronica evenimentelor anului de sânge 1914*.

⁹ Idem, *Răsboiul nostru și răsboiul popoarelor*, în „Răsboiul nostru și răsboiul popoarelor”, anul III, 1916, nr. 1, p. 8.

¹⁰ *Legătura firului*, în „Lumina”, 18 noiembrie 1917.

¹¹ Vezi, în acest sens, articolul semnat de Barbu Ștefănescu Delavrancea, apărut în ziarul „Dimineața”, 11 noiembrie 1914.

rostit de acesta în ședința publică a Academiei Române din 2 septembrie 1916¹², la scurtă vreme după intrarea României în război de partea Antantei. Cum era în mare măsură de așteptat, argumentația păstrează în bună parte tonul adoptat în 1914, prin reliefarea contrastului vădit dintre militarismul german și austro-ungar, pe de o parte, și Franța, Anglia, Rusia, pe de altă parte, ultimele fiind văzute, în ultimă instanță, drept garanți ai libertății, dreptății și, mai ales, într-un final, ai „așezării statelor după naționalități”¹³.

Barbu Ștefănescu Delavrancea nu uita să sublinieze, de altfel, că ambițiile celor care dezlănțuiseră războiul erau cu atât mai greu de înțeles cu cât ele germinaseră în „cultă Germanie” și în Austria, fiind potențate de alianța cu „popoarele turanice” (cu referire la unguri, bulgari și turci). Alăturarea României la o asemenea alianță nu putea fi luată nici măcar în considerare, întrucât un asemenea deznodământ ar fi însemnat, în viziunea sa, ca „victima și călăul, lașitatea și eroismul, rușinea și mândria” să meargă braț la braț, rezultând nimic altceva decât o „împerechiere monstruoasă”, complet nepotrivită¹⁴. Desigur că la baza unei asemenea argumentații stăteau și rațiunile de ordin istoric ale unui trecut sumbru, fiind evocate răpirea Bucovinei, ocuparea Olteniei și mai ales prigonirea celor peste trei milioane de români din imperiu, care nu mai putea lăsa indiferent pe niciun „bun român”¹⁵.

Devenea astfel firesc ca România să se alăture Antantei, urmându-și idealul național, în încercarea de a se opune, după putință, Germaniei feroce, Bulgariei „ingrate și sălbatică”, Turciei, „spaima lumii de odinioară”, dar mai cu seamă Austro-Ungariei, „temniță a națiunilor” pentru milioane de croați, sârbi, slovaci și români¹⁶. Alegerea României părea, în ochii lui Delavrancea, una naturală, întrucât însemna alăturarea la gruparea care reprezenta „civilizația străveche, elocința, ordinea”, dar mai ales „blândețea neo-latină”¹⁷.

Delavrancea – oratorul desăvârșit, deseori invitat să rostească discursuri în cadrul cluburilor și adunărilor de tineret din jurul facultăților și nu numai – prefigurase, de altfel, cu un an înainte, momentul deciziei legate de angajarea României în război de partea Antantei. Astfel, în 1915, în conferința „Patrie și patriotism” susținută în fața tinerilor reuniți la Biblioteca Societății Tinerimea Română, cu ocazia celebrării momentului de la 24 ianuarie 1859, Delavrancea direcționa capitalul de simpatie venit din partea auditoriului nu către sine, ci către „cel din 1916, cel care ne sintetizează ființa noastră, ca trecut, prezent și viitor”¹⁸.

¹² Scriitorul era membru al Academiei Române încă din 1912.

¹³ Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Războiul și datoria noastră, Discurs pronunțat în ședința publică a Academiei Române în ziua de vineri, 2 septembrie 1916*, București, 1916, p. 20.

¹⁴ *Ibidem*, p. 25.

¹⁵ *Ibidem*. Momentul acesta din discurs a coincis cu o reacție entuziastă din partea auditoriului din aula Academiei, de îndată ce vorbitorul a amintit de „bunul și marele român”, regele Ferdinand.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 23–24.

¹⁸ Idem, *Patrie și patriotism. Conferință ținută la serbarea dela 24 ianuarie 1915*, București, 1915, p. 7.

Celebrarea lui 24 ianuarie, cu toată valoarea sa de simbol, urma să fie făcută cu bucurie și smerenie, în așteptarea momentului în care altă zi ar fi fost sărbătorită cu entuziasm, aceea în care se îndeplinea „visul a 14 milioane de români”¹⁹.

Dintre universitari, probabil cel care a sesizat cel mai bine dimensiunea extrem de complexă și dificultatea României de a alege una din opțiuni a fost Nicolae Iorga. Istoricul a subliniat, de altfel, la un moment dat, faptul că decizia angajării în război a României de partea Antantei nu fusese, *de facto*, „atât de general națională, de unanimă”, făcând referire, prin aceasta, la divergențele din perioada neutralității ale oamenilor politici privind calea de urmat. Sugestiv, tot Iorga – care era, de altfel, unul dintre susținătorii participării României la război de partea Antantei – admitea că hotărârea în sine de intrare în război, în contextul unora dintre cele mai rele condiții pentru România, condusesese la „holocaustul din iulie 1916”²⁰. Chiar și așa, Nicolae Iorga recunoștea existența în societatea românească a unui puternic curent de opinie publică „sinceră, serioasă și statornică” susținând intrarea în război, văduvită, ce-i drept, doar prin amestecul unor oameni politici sau al unor „preocupări de opoziție” (militând pentru alăturarea României Puterilor Centrale), opinie publică însă care nu putea ști că alegerea momentului și mai ales decizia în sine erau acelea ale „celui mai înalt risc și ale celor mai grozave suferinți”²¹.

Desigur că Iorga nu era singurul universitar care se pronunțase și acționase în favoarea orientării spre Antanta. Totuși, în mod curios, el nu s-a aflat în rândul profesorilor din cadrul Universității din București care semnaseră cunoscutul memoriu adresat guvernului, la 10 septembrie 1914, cu alte cuvinte încă din toamna primului an de război, prin care solicitau în mod ferm șefului guvernului alăturarea României de partea Antantei, „întru apărarea intereselor și drepturilor noastre naționale și ocuparea pământului românesc din monarhia austro-ungară”²².

Inițiatorul acestui demers nu era altul decât însuși rectorul de atunci al instituției, profesorul Thoma Ionescu, care avea să devină în scurt timp unul dintre fruntașii Acțiunii Naționale și apoi ai Federației Unioniste. Un personaj insuficient amintit, fratele mult mai cunoscutului lider conservator-democrat Take Ionescu, Thoma Ionescu a reprezentat, de altfel, o prezență constantă, extrem de vocală, în ariergarda campaniilor de susținere a angrenării grabnice a României în război de partea Antantei. Întemeietor al școlii românești de anatomie și chirurgie, cu contribuții semnificative la evoluția medicinei românești și cu merite care aveau să-i confere, din 1925, calitatea de membru de onoare al Academiei Române,

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Nicolae Iorga, *Intrarea României în război*, în „Revista Fundațiilor Regale”, august 1936, nr. 8, p. 7.

²¹ *Ibidem*, p. 11.

²² Textul memoriului aparținând profesorilor de la Universitatea din București este cuprins în documentul intitulat *Încheierea înaintată domnului președinte al Consiliului de Miniștri la 10 septembrie 1914*, în *Acțiunea universitară în chestia națională*, București, 1914.

Thoma Ionescu avea să cunoască o notorietate deosebită, beneficiind de pârgă de influență în mediul universitar și în cercurile intelectuale bucureștene în primul rând grație poziției de rector al Universității din București, de-a lungul perioadei 1912–1915.

La rândul său, profesorul Ion Athanasie – cel care devenea rector²³ al Universității din București în octombrie 1915, în contextul activității și campaniilor considerate mult prea intense pentru angrenarea României în război ale predecesorului său, Thoma Ionescu – avea să mențină o linie similară la conducerea instituției, deși mai moderată. Perceput de factorii de putere ca fiind mai ponderat și deci mai ușor de tolerat în contextul acutizării campaniilor care blamau guvernul pentru „perpetua neutralitate” și indiferență, Ion Athanasie avea să devină ulterior, la rândul său, cel puțin la fel de vehement ca și predecesorul său. Ne referim prin aceasta la activitatea sa din următorii ani, care a culminat cu celebrul său articol, publicat în limba franceză, în perioada de după ocuparea Bucureștilor, în ziarul „L’Indépendance roumaine”. Intitulat sugestiv *Nos égarés*²⁴, articolul se constituia într-o critică aspră a atitudinii unora dintre oamenii politici, dar și a unora dintre intelectualii de frunte ai României, de-a lungul perioadei de după retragerea administrației române la Iași²⁵.

Evocând inițial perioada celor doi ani de neutralitate, în care „toți cei care au dorit s-au putut exprima liber, într-un sens sau altul”, grație libertăților de care se bucura societatea românească, Athanasie nu mai era la fel de înțelegător față de atitudinea asumată de unii reprezentanți ai elitelor românești de după momentul în care România a decis să intervină în război de partea Antantei. Conform acestuia, din acel moment, toți cei care anterior avuseseră opinii contrare ar fi trebuit, în noul context, potrivit „simțului patriotic cel mai elementar”, să se încline în fața voinței majorității, chiar dacă prin aceasta și-ar fi reprimat propriile convingeri²⁶.

Articolul, elaborat aproape ca un rechizitoriu, deplângea traiectoria „dureroasă” pentru cauza națională a unor personalități considerate reprezentative pentru elita intelectuală și politică a României acelei epoci. Nominalizând personalități precum Titu Maiorescu, Victor Babeș, Dimitrie Onciul, Ioan Bianu, rectorul Ion Athanasie îi plasa în categoria „rătăciților noștri”, a celor care „*ont fait beaucoup saigner nos coeurs*”, cu atât mai demni de a fi blamați cu cât proveneau din Transilvania și

²³ În mod evident, Athanasie avusese de câștigat tocmai datorită moderației sale, fiind preferat de I.G. Duca, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice (care avea de ales, potrivit regulii, din primii trei candidați care obțineau cel mai mare număr de voturi în cadrul unei runde de alegeri derulate de Senatul Universității), deși, *de facto*, obținuse cel mai mic număr de voturi din primii trei, cel mai mare număr de voturi fiind întrunit tot de Thoma Ionescu.

²⁴ În accepțiunea sa, în respectiva categorie puteau fi incluși toți cei care, din rațiuni diverse, își asumaseră, în legătură cu războiul, „opinii contrare cu cele ale majorității oamenilor conștienți de viitorul națiunii”.

²⁵ Ion Athanasie, *Nos égarés*, în „L’Indépendance roumaine”, 16 martie 1917.

²⁶ *Ibidem*.

Bucovina²⁷. Nu întâmplător, culpa acestora trebuia să atragă, în ochii lui Athanasie, în chip neîndoielnic, judecata posterității, nu numai prin prisma istoriei obiective, imparțiale, ci și (sau mai ales) prin aceea a „justiției obișnuite”, care urma să se pronunțe asupra actelor lor de „înaltă trădare”²⁸.

Vasile Pârvan, unul dintre istoricii de prestigiu în epocă, se constituie, la rândul său, într-un caz aparte în cadrul universitarilor, prin felul în care s-a raportat la opțiunile României față de conflict. Deși Pârvan se aflase în rândul profesorilor de la Universitatea din București care semnaseră amintitul memoriu prin care li se solicita guvernanților, în septembrie 1914, intervenția României în război, ulterior, poziția sa avea să se nuanțeze, în mod semnificativ, în această privință.

Un prim astfel de moment, poate cel mai important, poate fi considerat cel reprezentat de conferința sa de la Ateneu, intitulată „Pregătirea războiului pentru unitatea națională”, din 9 noiembrie 1914, susținută așadar la două luni după ce semnase, alături de alți universitari, memoriul „intervenționist” adresat guvernului. Deși textul integral al conferinței de la Ateneu nu s-a păstrat, Vasile Pârvan oferă detalii importante despre acesta într-o lucrare apărută la sfârșitul aceluiași an. Istoricul admitea aici polarizarea evidentă a societății românești, prin existența celor două tabere, vădit inegale, anume cea restrânsă ca răspândire care apăra loialitatea absolută față de Austro-Ungaria și cea de a doua, mult mai numeroasă, de orientare filo-franceză, care milita pentru alianța cu Antanta, pentru obținerea Ardealului (de fapt, „toată Ungaria locuită de români”)²⁹.

Pârvan deplângea modul în care presa românească, în cvasi-totalitatea ei, îmbrățișase de la început, în mare parte, ideea alianței cu Antanta, folosind, pentru atragerea sprijinului popular, mijloace prin care realitatea era prezentată într-o lumină tendențioasă, distorsionată, menită să determine conturarea unui curent de opinie cât mai puternic care să împiedice „judecata rece”, împingând la gesturi necugetate doar pentru satisfacerea dorinței ca România să fie alături de Franța cu orice chip³⁰. Istoricul observa, în același context, că stadiul pregătirilor de război asumate de autorități, dar mai ales evoluția tratatelor diplomatice purtate pentru securizarea, la nivel diplomatic, a rezultatelor obținute prin viitoarele jertfe de sânge³¹ erau invers proporționale față de entuziasmul cvasi-general legat de o potențială trecere a României de partea Franței.

Deși sesizase amploarea curentului național care susținea, *de facto*, ca obiectiv final obținerea „teritoriilor românești din Ungaria (Pârvan admitea că acesta fusese îmbrățișat în ansamblul societății românești, ajungând să se identifice

²⁷ *Ibidem*. Sugestiv este faptul că Athanasie îi compara pe aceștia cu Iuda, menționând că nu putea să vadă nicio diferență între acțiunea lor și culpa acestuia din urmă.

²⁸ Idem, *Rătăcirii naționale. Raport prezentat Consiliului Universitar din București în ședința de la 20 noiembrie 1919*, București, 1919, p. 6.

²⁹ Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, București, 1914, p. 2.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*. La momentul respectiv, principalul neajuns era considerat a fi nesoluționarea securizării definitive a graniței de sud.

cu „țara întreagă”, în mod evident, o exagerare), acesta deplângea modul în care activau „nerăbdătorii”, o categorie tot mai importantă numeric de entuziaști (fie ei politicieni sau intelectuali), provenind în mare parte din rândurile conservator-democraților (din jurul lui Take Ionescu)³². Respectivul nucleu³³ era blamat mai ales pentru faptul că tindea să respingă orice altă abordare privind posibilitățile și mijloacele prin care putea fi atins „idealul național”, considerând orice rezervă față de decizia de „intervenție” ca fiind nici mai mult, nici mai puțin decât un act de „trădare a neamului”³⁴.

Tot în cadrul conferinței de la Ateneu, Pârvan aducea în discuție tocmai o adevărată situație reală a României de la acel moment cu pregătirea de război propriu-zisă și cu realitățile conflictului european, insistând cel puțin aparent, oarecum în afara contextului, asupra importanței „*seriozității, adâncimii și noutății culturii naționale*” în conturarea viitorului neamului, un fel de fundament care să conducă, ulterior, la o „completă unitate națională”³⁵. Tonul oarecum echivoc al poziției asumate de Vasile Pârvan, care lăsa loc interpretărilor, avea să stârnească atacuri violente venite din zona presei „naționaliștilor de viță nouă”, fiind amintite în acest sens ziarele „Dimineata”, „Adevărul”, „Acțiunea” și „Epoca”, în ale căror coloane istoricul a fost prezentat opiniei publice drept „un dușman al aspirațiilor naționale” românești³⁶.

Inocularea unei astfel de percepții despre Vasile Pârvan avea să conducă la excluderea sa din rândurile Ligii Culturale (secția București), în cadrul ședinței din 7 decembrie 1914³⁷. Un astfel de deznodământ este cu atât mai surprinzător cu cât Pârvan fusese delegat să susțină conferința de la Ateneu în urma citirii unui memoriu la sediul central al Ligii Culturale, în ședința din 30 octombrie 1914. Or, în respectivul document se admitea ferm că Liga Culturală nu recunoștea nicio preferință față de marile puteri, arătându-se că Liga „nu iubește” „nici Franța, nici Germania mai mult ca însăși patria daco-română dintre Tisa și Nistru”³⁸. Într-o astfel de proiecție, de la guvern se aștepta doar ca acesta să pregătească „diplomatic și războinic” situația, fără însă a renunța la nimic din „marele ideal național”, beneficiind în același timp de răgazul necesar pentru a „nu se grăbi să intre în acțiune”, înainte ca Antanta să-i ofere aceleași garanții precum cele acordate, de pildă, Belgiei, în legătură cu granițele vestice și nordice ale României³⁹.

Revenind la conferința susținută de Vasile Pârvan la Ateneu, din ansamblul acesteia răzbate, într-o primă fază, temerea sa că un război, fie el chiar și unul

³² *Ibidem*, p. 4.

³³ *Ibidem*. Se făcea referire la nucleul aflat la originea Acțiunii Naționale, al cărei principal țel era doar acela de a „grăbi mâna guvernului în declararea războiului împotriva Austriei”.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 5.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*. Excluderea s-a făcut sub pretextul „atitudinii sale anti-românești” (!).

³⁸ *Ibidem*, p. 7.

³⁹ *Ibidem*.

pentru „unitatea națională”, însemna atragerea unei amenințări din partea tuturor statelor care erau implicate în „asuprirea conaționalilor” (români). În altă ordine de idei, un astfel de conflict presupunea, desigur, o „încordare supraomenească” necesară nu numai (sau nu atât) pentru a cuceri respectivele teritorii, ci mai ales pentru a menține controlul asupra lor, în viitor⁴⁰.

De altfel, ideea insuficienței pregătiri a României pentru intrarea în război a fost, la o privire mai atentă, lătmotivul întregului discurs al istoricului. Vasile Pârvan încerca să sublinieze astfel că, pe fondul unor succese ale Triplei Înțelegeri, apăruseră și se intensificaseră planuri de intervenție „din ce în ce mai nervoase și mai grăbite”. Aceste planuri dăduseră naștere în societate ideii – de care Pârvan se delimita – că intrarea în Ardeal urma să fie o simplă „plimbare militară”, similară cu cea din Bulgaria⁴¹ (petrecută cu un an înainte, în perioada războaielor balcanice). Admițând acutizarea tensiunilor dintre cele două tabere aflate în dispută în România, Pârvan evidențiază exagerările la care recurgeau ambele părți. De exemplu, în analiza sa sunt blamați, în egală măsură, atât „tradiționaliștii ultra-prudenți”, care, nutrind teamă față de panslavism, susțineau cel puțin o „neutralitate definitivă”⁴², cât și „naționaliștii francofili”, avocații intervenției imediate în conflict pentru realizarea uniunii cu „românii din Ungaria” și preocupați, în același timp, de „salvarea Franței”⁴³.

În ultimă instanță, cei care l-au criticat și atacat în presă pe Pârvan au pierdut din vedere faptul că, dincolo de poziția sa ezitantă, acesta a admis, în mod ferm, că interesul României era acela de a se alătura Triplei Înțelegeri. Rezervele lui Vasile Pârvan fuseseră legate doar de momentul asumării acestei opțiuni – date fiind considerentele de natură diplomatică (obținerea de garanții din partea Antantei privind realizarea idealului național) – și mai ales de pregătirea propriu-zisă a „războiului pentru unitate națională”, al cărei stadiu era în mod serios pus în discuție de istoric⁴⁴.

În aceste condiții, era nevoie, prin prisma lui Pârvan, în primul rând de „solidaritatea tuturor partidelor și personalităților” (de fapt, un îndemn la o reală coeziune socială), dublată de creșterea pregătirii militare. Din punct de vedere diplomatic, dincolo de negocierile legate de condițiile intrării în război, Vasile Pârvan accentua importanța de a arăta „tuturor puterilor”, în egală măsură, justețea cauzei naționale românești⁴⁵.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 7–8.

⁴¹ *Ibidem*, p. 8.

⁴² *Ibidem*, p. 9. Varianta extremă era „alăturarea la Austria” (desigur, în sensul intrării în tabăra Puterilor Centrale).

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 11. Continuând în zona aceleiași raționament, istoricul arăta importanța unei abordări echilibrate, îndelung evaluate, lipsite de patimă: „[...] iar mișei care la mobilizare fug speriați [...] sunt niște criminali față de țară, atunci când de altă parte strigă pe toate drumurile și la toate ocaziile «vrem război imediat».”

⁴⁵ *Ibidem*. Există și o dimensiune economică a chestiunii, în centrul căreia era așezată pregătirea pentru ducerea unui război în mod exclusiv pe baza propriilor resurse financiare.

Conferința de la Ateneu constituia pentru Pârvan un nou prilej de a blama atitudinea celor care, „de la Capșa și de la Dacia”, îndemneau la acțiune imediată, fără să înțeleagă că insultele și calomniile aruncate la adresa fruntașilor care nu susțineau „acțiunea imediată” erau nefondate și nu aduceau niciun folos nimănui.

Dincolo de orice urmă de îndoială, concluzia care răzbate din document este că Pârvan accepta ideea alăturării României la Antantă și, implicit, intervenția militară în război, însă doar într-un viitor destul de îndepărtat de prezent („[...] acum nu e momentul”). În alegerea ocaziei favorabile de angajare în conflict, rolul determinant îi era recunoscut exclusiv guvernului (singurul care cunoștea stadiul pregătirii diplomatice și militare a unui asemenea pas), în condițiile în care restul societății, dincolo de entuziasmul manifest în legătură cu o potențială intervenție în conflagrație, trebuia să fie preocupată de pregătirea respectivului moment, „fiecare în domeniul său”, pentru a spori șansele de succes⁴⁶.

Era, *de facto*, nu atât o respingere a opțiunii pro-Antanta, cât mai degrabă un îndemn la prudență și echilibru, astfel încât „războiul României”, unul perceput de Pârvan ca fiind absolut *inevitabil* (!), să poată găsi țara, statul și comunitatea („pe noi toți”) pregătiți să-i facă față⁴⁷.

Refugiindu-se în Moldova, Vasile Pârvan avea să se abțină de la a se exprima (poate și pe fondul reacțiilor stărnite anterior de poziția sa), în vreun fel, în legătură cu acțiunea României și opțiunile acesteia. Ulterior, sfârșitul războiului avea să îi ofere însă ocazia să se pronunțe, cu maximă deferență, în privința sacrificiului eroilor români din război, elogiind „morții care ne-au dăruit viitorul”. Totodată, referindu-se la jertfele „pentru națiune”, Pârvan le amintea studenților⁴⁸ din auditoriu de obligația celor rămași ca, prin eforturile viitoare, să „sanctifice sacrificiul lor (al eroilor, n.n.)”⁴⁹.

Ilustrând din nou justetea cauzei românești și a abordării asumate (pe care o îmbrățișa, desigur), cu alt prilej, într-o conferință intitulată „Πάντα νενικήκαμεν”, susținută în aula Fundației Universitare Carol I, Pârvan evoca rațiunile din spatele intervenției românești, anume lupta pentru libertate, armonie și, mai ales, pentru „libera creștere a puterilor fiecărui suflet al națiilor milenare”⁵⁰. Același moment îi îngăduia lui Pârvan să ofere, din nou, o probă a condamnării sale ferme la adresa Puterilor Centrale (în speță, a Germaniei), atunci când evoca atacul de neiertat al

⁴⁶ *Ibidem*, p. 12.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁸ Era vorba de un discurs rostit de Pârvan cu prilejul redeschiderii cursurilor de istorie antică, de la Facultatea de Istorie.

⁴⁹ Vasile Pârvan, *Au căzut pentru libertate. Un cântec de jale și un cântec de biruință*, București, 1919, p. 18.

⁵⁰ Idem, *Πάντα νενικήκαμεν. Memorial în onoarea camarazilor căzuți în războiul pentru unitatea națională cetit în ziua 2/15 decembrie 1918, în prezența ASR Principelui Moștenitor al Tronului, în Aula Fundațiunii Universitare Carol I, în numele celor cinci societăți speciale ale studenților Universității din București*, București, 1918, p. 57.

celor care „uitaseră că sunt tot oameni” asupra Franței⁵¹. Întregul traiect al României, parcurs de la momentul atât de disputatei și controversatei intervenții militare în război, până la deznodământul conflagrației, a fost cel mai bine surprins prin alăturarea termenilor grecești (în fond, Vasile Pârvan era profesor de istorie antică și arheolog de renume) care ilustrau evoluția de la *θρήνος* (gr.: *cântec de jale* – specific înfrângerii din 1916) la *επὶ νίκην* (gr.: *cântec de biruință* – caracteristic pentru sfârșitul războiului)⁵².

Pe poziții apropiate, chiar dacă nu expuse atât de *in extenso*, s-a aflat un alt mare istoric, autorul monumentalei *Istorie a românilor din Dacia traiană*, A.D. Xenopol. Într-un articol intitulat sugestiv *Cu niciun preț cu Austria*, publicat în „Adevărul”, la sfârșitul lunii iunie 1914⁵³, acesta își prezenta practic esența punctului său de vedere în chestiunea raportării României la războiul mondial. Accentuând precaritatea argumentelor celor care susțineau intervenția de partea Austro-Ungariei, Xenopol sublinia că singurul câștig într-o asemenea ipoteză putea fi obținerea Basarabiei, însă aceasta doar cu prețul antagonizării Rusiei. Concluzia la care ajungea A.D. Xenopol pornea de la asumarea unei neutralități atente, gata de a fi abandonată, la momentul oportun, în funcție de contextul internațional și de reacțiile altor state (deși referirea sa la Italia ar putea părea hazardată)⁵⁴.

Pe de altă parte, atunci când avem în vedere evoluțiile din mediul universitar ieșean, este de menționat poziția lui Constantin Stere, rector la Universitatea din Iași în perioada 1913–1916. În cazul său, trecutul sinuos (legat de participarea la mișcarea revoluționară narodnicistă, care avea să îi aducă o condamnare din partea autorităților țariste la mai mulți ani grei de închisoare și surghiun în Siberia, în 1886–1892) avea să îi influențeze semnificativ abordările și poziționarea referitoare la opțiunea României în legătură cu războiul mondial.

În ansamblu, Constantin Stere și-a exprimat concepția politică și istorică, element determinant pentru atitudinea sa față de conflict, în mai multe rânduri, mai întâi în „Universul”, apoi în alte periodice precum „Viața românească” și „Lumina” (mai târziu, începând cu septembrie 1917). Din toate răzbate teza potrivit căreia, pentru România, principala amenințare era reprezentată de Rusia țaristă, indiferent de promisiunile vehiculate privind chestiunea națională. De altfel, în încercarea de a identifica sursa problemelor României, Stere insista asupra răspândirii și reflectării „opiniei publice franceze” și engleze în societatea românească, ale căror principale hibe erau considerate a fi „falsificările voite” și distorsionarea realității⁵⁵. În mod vădit, astfel de referiri, prezente în presă, au fost condamnate de Stere,

⁵¹ *Ibidem*, p. 47.

⁵² *Ibidem*. Sugestiv, istoricul arătase că acel „cântec de victorie” de final era, în fond, o formă de gloriificare a vitejiei inițiată de cei rămași (supraviețuitorii războiului, societatea românească în ansamblul său), în „onoarea celor ce au murit”.

⁵³ Articolul lui A.D. Xenopol a fost preluat integral în „Neamul românesc”, 10 august 1914.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Constantin Stere, *Marele război și politica României*, București, 1918, p. 16.

partizan al „gândirii cinstite și independente” (o formulare destul de generoasă care viza, *de facto*, înlăturarea sau cel puțin restrângerea influențelor anglo-franceze sau a celor autohtone, în egală măsură blamate, care urmăreau determinarea intervenției României în război, de partea Antantei)⁵⁶.

În analiza cauzelor conflagrației mondiale, Constantin Stere așeza în prim plan, din nou, responsabilitatea Rusiei țariste, al cărei țel era „să se întroneze la Bizanț”, dorință care însă nu putea fi acceptată de Germania. Urmând un astfel de raționament, Stere ajungea la concluzia că, de fapt, dincolo de aparențele și interpretările diplomatice, „acțiunea germană avea caracter defensiv (*sic!*)”⁵⁷. Nu întâmplător, Rusia țaristă era percepută de Constantin Stere ca fiind rezervorul reacțiunii universale și, pe cale de consecință, o sursă de „veșnică amenințare” pentru dezvoltarea politică și socială „normală” din Europa⁵⁸.

În mod evident, într-o astfel de conjunctură și cu o astfel de strategie asumată de Rusia țaristă, Stere accentua că popoarele bazinului dunărean (inclusiv România) se aflau în fața unei alegeri concrete, anume fie „cooperarea liberă sub scutul puterii germanice”, fie „înecul în oceanul panrusismului”, variantă care ar fi fost echivalentă, cvasi-apocaliptic, nu numai cu deznaționalizarea, ci și cu o „întoarcere spre Asia”⁵⁹. În mod sugestiv, analiza sa aducea imediat în discuție chestiunea responsabilității și implicit „chemarea datoriei” pentru popoarele din zonă, în rândul cărora însă sârbii și românii erau văzuți ca fiind deja damnați, întrucât, sub „mistificarea idealului național” ajunseseră să accepte cu entuziasm „jugul țarismului” (aluzie la asumarea opțiunii antantiste)⁶⁰.

Referindu-se la orientarea asumată de Stere, Nicolae Iorga folosea prilejul pentru a schița propria poziție, în contrast vădit cu cea a acestuia: „[...] am fost de la început contra oricărui sprijin dat Austro-Ungariei”, arăta istoricul, evidențiind, prin opoziție, faptul că Stere se pronunțase ferm pentru susținerea Austro-Ungariei. În același articol din 14 septembrie 1914, Nicolae Iorga îl blama pe Constantin Stere pentru filonul său *narodnic*, încercând să explice astfel viziunea acestuia în legătură cu opțiunile României. Întrucât Stere considera că relevantă era, într-o evaluare, starea politică a poporului din fiecare țară, iar, din această perspectivă, Rusia era țara „cea mai înapoiată”, ea devenea astfel ținta adversității lui Constantin Stere, în opinia lui Iorga: „[...] fiindcă nicăieri ea (starea politică a poporului) nu este mai înapoiată ca în Rusia, ei bine ei (ei, *narodnicii*) sunt contra Rusiei.”⁶¹ Evaluarea lui Iorga poate fi luată în considerare, chiar dacă resortul din spatele asumării de către Stere a unei atitudini potrivnice Rusiei (și, implicit,

⁵⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 24.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 25–31. Țelul final al Rusiei urma să fie, invariabil, „dezmembrarea Austro-Ungariei, împărțirea Turciei, desființarea Bulgariei, zdrobirea Germaniei”.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 32.

⁶¹ Nicolae Iorga, *Naționaliști, narodnici, socialiști*, în „Neamul românesc”, an IX, 14 septembrie 1914, nr. 46.

Antantei) era unul cu mult mai profund, după cum am arătat, mergând dincolo de abordarea lui Iorga.

Atitudinea și opțiunile lui Constantin Stere aveau să se reflecte și în evoluția carierei sale universitare, iar pierderea poziției de rector al Universității din Iași, pe fondul unor tensiuni acumulate în rândul studenților, izbucnite în legătură cu un discurs al lui Virgil Arion, poate fi așezată în această linie.

În același context, trebuie evocat în egală măsură profilul unui universitar poate prea puțin amintit, Simion Mândrescu. Animat de viziuni unioniste, Mândrescu fusese unul dintre cei mai activi profesori universitari români în perioada neutralității. Împreună cu alți intelectuali, acesta se aflase la originea mai multor asociații și entități unioniste, a căror principală activitate era legată de determinarea intrării României în război de partea Antantei și împotriva Austro-Ungariei (Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor, Congresul Românilor de peste Hotare Aflători în Țară, dar mai cu seamă Federația Unionistă).

Ar fi de menționat în acest context că tocmai locul unei asemenea personalități în angrenajul taberei „antantofile” din mediul universitar românesc i-a conferit un prestigiu aparte în epocă, dacă ne gândim la faptul că unul dintre materialele cele mai consistente apărute în primul număr din „Ilustrațiunea” i-a aparținut tocmai acestuia. Intitulat în mod sugestiv *Intrarea în acțiune a României*, materialul reprezintă de fapt un bilanț al activității unioniste inițiate de Mândrescu de-a lungul a 25 de ani, cu începere încă din perioada studenției. Evocând entuziasmul tineretului universitar, potențat de sprijinul unor oameni politici de seamă ai vremii, Mândrescu mărturisea, oarecum retrospectiv, dificultățile întâmpinate, dar mai cu seamă succesele timide născute odată cu apariția Ligii pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor, într-o perioadă în care ralierea tinerelor elite intelectuale ale țării a avut drept prim țel unitatea culturală a românilor de pretutindeni, percepută și asumată drept fundamentul și „baza necondiționată” pentru conturarea unității naționale viitoare⁶².

Motivațiile din spatele unor asemenea idealuri naționale sunt lesne de deslușit, întrucât „cu Ardealul românesc încep copiii noștri în școlile primare istoria durerilor neamului”, în vreme ce tot cu idealul de „a avea și stăpâni Ardealul” păraseau tinerii școlile secundare și mergeau să se înscrie la facultăți⁶³. Argumentația pornea de la aserțiunea larg împărtășită că, de fapt, Ardealul fusese visul de secole al tuturor românilor, „tineri și bătrâni” și că, în ultimă instanță, stăpânirea Ardealului pentru România nu era doar o chestiune de dreptate și de onoare, ci și (*sau mai ales*) o chestiune de viață⁶⁴. Or, tocmai pornind de la o asemenea constatare, cu atât mai mult perioada celor doi ani ai neutralității asumate de România nu se putea încheia decât într-un singur mod, anume prin soluționarea

⁶² Simion Mândrescu, *Intrarea României în război*, în „Ilustrațiunea”, an V, septembrie–octombrie 1916, nr. 9–10, p. 127.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

„chestiunii vitale” pentru România, intrarea în război alături de Antantă, eliberarea elementului românesc și unirea într-un stat deopotrivă „temut și stimat de dușmanii noștri de la nord și nord-vest, ca și de cei de la sud”⁶⁵.

Profesorul Simion Mândrescu fusese, de altfel, doar una dintre personalitățile din grupul de intelectuali ardeleni care aveau să devină extrem de vocali pe teritoriul României, după izbucnirea războiului. Mândrescu se familiarizase însă cu mediul intelectual bucureștean chiar înaintea unor fruntași ardeleni precum Octavian Goga și Vasile Lucaciu (care veniseră în România, la rândul lor, la începutul războiului), nemaivorbind de alții, sosiți mai târziu în Regat (Onisifor Ghibu, Vasile Stoica, Zaharia Bârsan, Sever Bocu, Constantin Bucșan), figuri intelectuale care aveau să se regăsească, ulterior, în mare parte, în nucleul de organizare și pregătire a apariției „Tribunei” bucureștene, ziar care continua practic lupta pentru idealurile naționale inițiată de „Tribuna” de Sibiu și de „Tribuna” de Arad. Nu întâmplător, tocmai „Tribuna” de București avea să fie una dintre gazetele din prima linie care susțineau, în peisajul presei bucureștene, orientarea vădit anti-austro-ungară și, implicit, alăturarea grabnică a României la tabăra Antantei, pentru stoparea maghiarizării din Ardeal și unirea cu Regatul⁶⁶.

În mod evident, emulația din jurul unei potențiale și atât de așteptate intervenții a României în conflictul mondial a crescut treptat în intensitate, făcând ca, în preajma intrării propriu-zise în război, să atingă punctul culminant. Astfel de momente aveau să se întetească și să reunească tot mai mulți participanți, iar mediul universitar avea să devină unul extrem de activ.

Un moment semnificativ a fost, de exemplu, reuniunea studenților de la Universitatea din București din 19 iunie 1916, în urma unei convocări emise de Centrul Studențesc, la care au participat, alături de studenți, și un număr important de universitari, precum Constantin Disescu, Thoma Ionescu, D. Negulescu, Simion Mândrescu și Mihail Dragomirescu⁶⁷. Primul dintre vorbitori a evidențiat în mod ferm scopul reuniunii, ca și intențiile viitoare ale organizatorilor, anume întruniri tot mai dese, care nu aveau să înceteze „până ce armata nu va trece granițele”⁶⁸. Nu întâmplător, profesorul Thoma Ionescu, luând cuvântul, se pronunța și mai drastic atunci când făcea referire la perioada de neutralitate trăită, una în care fuseseră parcurși „doi ani de lașitate aparentă”. Singura soluție întrevăzută, așezată în strânsă legătură cu viitorul tinerilor prezenți, care trebuiau să fie la înălțimea situației existente, era acțiunea, în condițiile în care, pentru România, „bătea ultimul ceas”, iar o întârziere ar fi echivalat cu însăși dispariția⁶⁹.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 128.

⁶⁶ A rămas notoriu unul din materialele cu valoare de program din „Tribuna”, intitulat *Pentru ce mergem contra Austro-Ungariei*, apărut în ediția din 27 martie 1915, care explica *in extenso* rațiunile unei asemenea orientări.

⁶⁷ *Intrunirea studenților de la Universitate*, în „Universul”, 20 iunie 1916.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*. Vorbitorul a evocat, cu același prilej, o discuție avută cu regele Ferdinand, în care îi împărtășise suveranului convingerea sa că „studentul trebuie să lumineze pe cei de jos și să oprească lașitatea celor de sus”.

În rândul universitarilor care au rostit discursuri la întrunire, intervenția profesorului Simion Mândrescu avea să se bucure de cea mai mare susținere în rândul auditoriului, mai ales după ce acesta a îndemnat studenții și pe restul celor prezenți să nu înceteze lupta și să nu „lepede armele”, până la „intrarea în acțiune pentru întregirea neamului”⁷⁰.

De altfel, în mediul universitar, devenise obișnuită angrenarea studenților în derularea manifestațiilor antantofile, prin organizarea de demonstrații de susținere a unor personalități percepute ca având, la rândul lor, orientare pro-Antanta, precum Thoma Ionescu sau Emil Costinescu⁷¹. La fel de adevărat este însă și faptul că entuziasmul studenților a fost primit cu moderație de către universitari, aceștia din urmă favorizând mai degrabă calmul și chiar o abandonare a manifestațiilor, în favoarea conferințelor, care ar fi fost menite „să deștepte în opinia publică sentimentele”⁷².

O astfel de stare existentă în lumea universitară nu făcea decât să prefigureze un eveniment cu mult mai amplu din mediul studentesc, reprezentat de deschiderea, la 23 iulie/5 august 1916, a Congresului Extraordinar al Studenților, al cărui principal obiectiv, conturat de altfel și din discursurile unor personalități precum Octavian Goga, Vasile Lucaciu și Simion Mândrescu, era tocmai acela de a exercita presiune asupra guvernului, cu scopul de a determina intrarea în război, de partea Antantei și, implicit, de a obține realizarea idealului național. Este important de evocat în acest context și continuarea congresului, întrucât acesta a fost urmat de un veritabil marș al studenților și al celorlalți participanți, pe străzile Bucureștilor, prilej cu care au fost intonate cântece precum *Deșteaptă-te, române* și *Pe-al nostru steag e scris Unire*⁷³.

Mediul academic, în strânsă legătură cu cel literar și universitar, a fost în egală măsură divizat în legătură cu opțiunile României, de-a lungul perioadei de neutralitate (1914–1916). Pe lângă personalitățile menționate deja (Titu Maiorescu, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Nicolae Iorga⁷⁴), toți cu o orientare fără echivoc în privința celei mai bune opțiuni pentru România, sunt de amintit alți câțiva membri ai Academiei, a căror notorietate îi așeza în rândul personajelor care puteau înrăuri evoluția societății românești și raportarea factorilor de putere autohtoni față de

⁷⁰ *Ibidem*. După alte discursuri, aparținând unor fruntași ai studenților, a fost votată o moțiune în sensul celor discutate, iar apoi studenții au manifestat pe mai multe străzi din capitală, susținând aceleași idei.

⁷¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar nr. 50/1914, nota elaborată la 4 septembrie 1914, f. 247.

⁷² Un astfel de punct de vedere era susținut de profesorul I. Cantacuzino. În același timp, profesorul Tanoviceanu făcea apel la studenți „să nu manifesteze, ci să dea răgaz guvernului ca să lucreze și opera începută să o ducă la bun sfârșit”. *Ibidem*, f. 310.

⁷³ Vezi descrierea congresului amintit, precum și a evenimentelor care au urmat în „Adevărul”, XXIX, 24 iulie 1916, nr. 10550 și 25 iulie 1916, nr. 10551.

⁷⁴ Articolele acestuia din „Neamul românesc” erau tot mai mult centrate pe importanța intervenției României în război, de partea Antantei.

conflictul mondial. Îi avem în vedere aici pe Constantin Giurescu, A.D. Xenopol, Dimitrie Onciul și Vasile Pârvan (amintit deja în alt context), cu toții istorici aureolați de prestigiu profesional. Privitor la aceștia, ar fi de menționat evoluția certă a lui Dimitrie Onciul, de-a lungul unei linii pro-Puterile Centrale, în contrast cu opțiunea asumată ferm de A.D. Xenopol, de exemplu, cel care s-a aflat, încă de la începutul războiului, în tabăra susținătorilor intrării României în război de partea Antantei⁷⁵. În altă ordine de idei, alți doi istorici amintiți, membri ai Academiei Române, anume Ioan Bogdan și Constantin Giurescu, deși fără să își asume în mod ferm o opțiune, gravitau mai degrabă în sfera de influență germană și poate nu întâmplător s-au aflat, ulterior, în rândul personalităților care au decis să rămână în capitală, în perioada ocupației germane.

Analizând opțiunile membrilor Academiei Române din perioada neutralității, se conturează o cvasi-paritate a orientărilor în ceea ce privește chestiunea națională sau cel mult un avantaj ușor al „taberei” filo-germane. De exemplu, în rândul acestora din urmă pot fi incluși Titu Maiorescu, Dimitrie Onciul, Grigore Antipa, Victor Babeș, Simion Mehedinți, Ioan Bogdan, Alexandru Philippide, Duiliu Zamfirescu și Sextil Pușcariu, în vreme ce, în tabăra opusă, a susținătorilor mai mult sau mai puțin entuziaști ai intervenției de partea Antantei pot fi menționați academicieni precum Nicolae Iorga, A.D. Xenopol, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Gheorghe Țițeica, Grigore Crăiniceanu, Gheorghe Marinescu, C.I. Istrati și chiar Vasile Pârvan, a cărui orientare o considerăm cel mult prudent neutralistă (după cum am arătat anterior), însă nu neapărat pro-germană⁷⁶. Este drept că un număr considerabil de membri ai Academiei (mergând până la aproximativ o treime din cei 36 de membri, câți existau în anul 1915) nu pot fi încadrați în niciuna din cele două tabere, fiind mai degrabă destul de rezervați în a-și asuma, în vreun fel, o opțiune sau alta.

Întâmplător sau nu, cel mai înalt for științific și cultural al țării, Academia Română, nu a adoptat o poziție oficială în legătură cu raportarea la război, cu excepția discursului lui Barbu Ștefănescu Delavrancea, rostit după intrarea României în război, la 2 septembrie 1916, tocmai pentru a marca respectivul prilej⁷⁷. Chiar și așa, poate fi admis că acest discurs-moment, susținut într-o „sesiune ordinară” (!) a Academiei, reprezintă un corolar al unor împrejurări extraordinare, cele legate de intrarea României în război pentru îndeplinirea idealului național.

⁷⁵ Vezi, în acest sens, articolele extrem de frecvente semnate de A.D. Xenopol, din perioada de început a războiului (ultimele luni ale anului 1914), publicate mai ales în „Adevărul”, toate susținând intrarea României în război de partea Antantei.

⁷⁶ Deși, potrivit altor puncte de vedere, Vasile Pârvan este asimilat taberei germanofile. Vezi, prin urmare, referirile aparținându-i lui Lucian Boia, *Germanofilia. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, 2009, p. 109.

⁷⁷ Discursul avea să fie publicat într-o lucrare apărută în același an: Barbu Ștefănescu Delavrancea, *Războiul și datoria noastră*, loc. cit.

Într-o perioadă în care înaintarea trupelor române era una dăătoare de speranță, discursul lui Delavrancea era cu atât mai emoționant și entuziasmant pentru asistență, stârnind ovațiile academicienilor prezenți în aula Academiei. Blamând planurile de „stăpânire a lumii”, fundamentate pe forță, ale Germaniei și Austro-Ungariei, Delavrancea relua, practic, argumentele sale îndelung vehiculate în perioada neutralității, care explicau justetea cauzei românești și, mai ales, importanța alinierii României la Antantă, văzută ca singura soluție în condițiile în care opțiunea cealaltă ar fi însemnat nici mai mult, nici mai puțin decât „un asasinat împotriva obârșiei noastre”⁷⁸.

Respingând, în mod ferm, ideea atât de vehiculată anterior de filogermani (legată de „trădarea” tratatului de alianță cu Austro-Ungaria), Barbu Ștefănescu Delavrancea aducea cu abilitate în discuție rolul Casei Regale, al cărei reprezentant pe tron, Ferdinand, reușise să se ridice la înălțimea momentului, în ciuda temerilor unor segmente ale populației, dovedindu-se a fi „bunul român, marele român, Regele nostru, Ferdinand”⁷⁹.

Însemnătatea momentului rezida în faptul că Delavrancea făcuse trimitere la menirea Academiei Române, care avea ca scop fundamental nu numai unitatea morală și intelectuală a românilor de pretutindeni, ci și reconstituirea, sub aceeași cupolă, a „imaginii virtuale a României mari”, imagine a cărei realizare părea la momentul discursului mult mai aproape de a fi atinsă⁸⁰. Mai mult decât atât, așezând în rândul meritelor Academiei reușita asumării și promovării unui „patriotism integral”, care nu recunoștea hotarele artificiale ale României, Delavrancea tindea să transfere opțiunea pro-antantistă către întregul for științific, dincolo de rezervele sau de ezitățile academicienilor filo-germani sau „neutraliști”.

La fel de adevărat este faptul că entuziasmul acelor momente avea să se atenueze brusc și traumatizant, odată cu apariția insucceselor majore de pe front, care au culminat, la sfârșitul anului, cu ocuparea capitalei, moment care a făcut ca și membrii Academiei să decidă dacă urmează sau nu administrația română în exilul său forțat, la Iași. Întâmplător sau nu, personalități precum Victor Babeș, Ioan Bogdan, Constantin Giurescu, Dimitrie Onciul și Grigore Antipa vor alege să rămână în capitală, intrând ulterior în contact, într-o măsură mai mică sau mai mare și din rațiuni din cele mai diverse, cu autoritățile germane de ocupație.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 20.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 25. Momentul respectiv avea să genereze, de altfel, și o puternică reacție de susținere, în aula Academiei, față de regele Ferdinand, academicienii ridicându-se în picioare, aplaudând și aclamând frenetic: „Trăiască Regele nostru!”

⁸⁰ *Ibidem*, p. 28.

A DIFFERENT TYPE OF CONFRONTATION: CONTRASTS IN LITERARY AND ACADEMIC CIRCLES IN ROMANIA DURING WORLD WAR I

Abstract

Among the various approaches concerning the vivid and intense debate on the ways of fulfilling the national ideal, the perceptions, options and reactions pertaining to the academic and intellectual circles of the Romanian society during the second decade of the twentieth century reveal significant features. Although not completely omitted by historians and other researchers, this topic has been brought into scientific debate to a lesser extent. The purpose of the present paper is to assess the main contrasts and discrepancies that have emerged among the higher echelons of Romanian society (within the intellectual elite: writers, historians, professors, members of the Romanian Academy), as well as the rationale behind those evolutions, before and after the outbreak of World War I. Our analysis unveils the fact that far from being uniform, the plethora of Romanian intellectual perceptions and options, as well as their specific background, are nevertheless relevant when it comes to portraying the Romanian society on the verge of World War I.

Keywords: cultural elites; World War I; Triple Entente; Central Powers; Romania

SISTEMUL EDUCAȚIONAL ÎN TIMPUL REGIMULUI CEAUȘESCU: ÎNTRE REFORMARE ȘI TENTATIVA DE REIDEOLOGIZARE (1965–1978)

CRISTIAN VASILE*

La începutul anilor 1960, pe agenda autorităților comuniste și-a făcut loc din ce în ce mai mult problema profesionalizării forței de muncă; în principal era vorba despre necesitatea pregătirii prin intermediul școlilor de meserii a unor muncitori mai bine calificați pentru a se adapta în mod adecvat la recentul import de tehnologie industrială, îndeosebi occidentală. Foarte curând această orientare, chiar timidă, spre un nou profil economic și industrial avea să aibă consecințe asupra legislației și a sistemului educațional în ansamblu. În acest context au apărut și primele analize care puneau serios în discuție modificarea sau chiar înlocuirea legii învățământului din august 1948, care preluase în mod servil modelul sovietic¹.

În cele ce urmează am acordat o atenție specială atât transformărilor din sistemul educațional, cu accent asupra învățământului superior umanist (gradul de ocupare a posturilor didactice universitare), cât și legii învățământului din 13 mai 1968. Nu am neglijat nici tentativele de a o modifica în acord cu noi comandamente politice, nici profilul echipei de conducere de la Ministerul Învățământului din primii ani ai regimului Ceaușescu (Ștefan Bălan, Jean Livescu). Studiind mai ales legislația, am constatat că, în fapt, N. Ceaușescu nu își mai recunoaște ideile politice în legea de reformă a educației din 1968 – apreciată de unii ca fiind printre ultimele acte normative cu potențial reformator adoptate sub regimul comunist. „Tezele din iulie 1971” au insistat asupra rolului ideologic al artelor și al educației, iar N. Ceaușescu a ajuns în câțiva ani la concluzia că actul normativ din mai 1968, precum și legile conexe nu prevedeau un control eficient al partidului unic asupra instituțiilor școlare și universitare (regimul politic fusese sfidat în stradă de către studenți în decembrie 1968; revistele studențești abordaseră în numeroase cazuri subiecte nonconformiste etc.). „Tezele din iulie” au prevestit de fapt inclusiv schimbarea legii educației, care se va petrece în decembrie 1978.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ȘI APARENȚA UNUI NOU PROFIL INDUSTRIAL

Încă de la finele epocii Gheorghiu-Dej poate fi sesizat un accent mai mare acordat eficienței economice și profesionalizării: regimul comunist de la București

* Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; cristivasile2002@yahoo.com.

¹ Pentru o analiză a acestui model, din perspectiva pregătirii școlare și universitare a forței de muncă, vezi Nicholas De Witt, *The Soviet Professional Manpower. Its Education, Training, and Supply*, Washington, D.C., 1955, p. 5–182.

a demarat o serie de importuri de tehnologie inclusiv din state occidentale² și, în consecință, avea nevoie de muncitori bine calificați. Acesta este contextul în care a început să se pună chiar problema închiderii anumitor școli de meserii, care produceau absolvenți prost pregătiți profesional sau inutili noului profil industrial care se contura; într-o *Notă* din 6 ianuarie 1965 provenind de la CC al PMR se consemnau următoarele: „deoarece în ultimii ani unele școli de meserii au întâmpinat anumite greutăți în pregătirea muncitorilor calificați, pe baza Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 762/1963, Ministerul Învățământului a luat următoarele măsuri: (...) 50 de școli au fost trecute în lichidare, urmând să-și înceteze activitatea începând cu anul școlar 1965/1966.” În documentul sus amintit se făcea propunerea să se revină asupra desființării unităților de învățământ doar într-un singur caz³.

Prin urmare, la nivel guvernamental și ministerial se admitea că România avea o industrie supradimensionată, iar sistemul de învățământ – încă tributar literei și spiritului legii staliniste de reformă a educației din 3 august 1948 – alimenta cadre pentru multe profesii și meserii care nu își mai aveau locul în economia reală⁴. Obiectivul industrializării rămânea esențial, escaladând și tensiunile cu Uniunea Sovietică, mai ales în cadrul CAER⁵. De altfel, cu ocazia concursului de admitere în învățământul superior (vara-toamna lui 1964), între subiectele care au fost elaborate pentru admiterea la Facultatea de Istorie s-a numărat și tema intitulată „Industrializarea socialistă” (candidaților sugerându-li-se să folosească tezele *Declarației CC al PMR din aprilie 1964*)⁶. Dar acest obiectiv al industrializării părea să fie urmărit și pus în practică – cel puțin în acești ani – în termeni mai raționali. Evoluțiile ulterioare (accentul unilateral pe dezvoltarea industriei grele etc.), intervenite mai ales în contextul în care N. Ceaușescu a obținut o putere de decizie din ce în ce mai mare (îndeosebi de la momentul în care a cumulat atât funcția de secretar general, cât și pe cea de președinte al Consiliului de Stat), au contrazis însă această tendință spre un nou profil industrial.

Oricum, la momentul 1964–1965, România comunistă se îndrepta spre *un nou sistem de învățământ*. Chiar de la sfârșitul perioadei Gheorghiu-Dej se preconizau schimbări importante în ceea ce privește sistemul educațional; ni s-au păstrat

² Pentru detalii, vezi Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, 2000; Alexandru Bărlădeanu, *Despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, în Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr*, București, 2008.

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 5/1965, f. 1, Notă privind unele aspecte ce rezultă ca urmare a desființării școlilor de meserii, 6 ianuarie 1965.

⁴ Trond Gilberg a urmărit acest fenomen în România și Europa de Est în anii 1970 și 1980; vezi Trond Gilberg, *Nationalism and Communism: The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*, Boulder, San Francisco, Oxford, 1990, p. 149.

⁵ Liviu Țăranu, *România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (1949–1965)*, București, 2007, p. 155 și urm.

⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 9/1965, f. 8, Informare cu privire la nivelul de pregătire al absolvenților școlii medii de cultură generală, 20 ianuarie 1965.

observațiile privind proiectul noului sistem de învățământ, din 11 ianuarie 1965: nu este un proiect general, de schimbare a întregii legi a învățământului, ci doar o modificare în ceea ce privește școlile profesionale de ucenici⁷. Dar era încă un semn care anunța transformări de mai mare amploare. În document se vorbește despre aplicarea unui nou sistem de învățământ, ceea ce presupunea „să se revizuiască actualul nomenclator al meseriilor ce se pregătesc prin școlile profesionale, întrucât în prezent se pregătesc prin cursuri de zi o serie de meserii care nu se justifică”⁸. În anii 1964–1965, autoritățile comuniste se confruntau cu acte normative desuete din anii 1950, precum HCM nr. 1434/1956 privind școlile tehnice de maiștri. De aceea apar, la începutul anului 1965, mai multe propuneri (pragmatice și mai puțin ideologizate) de schimbare – de pildă, un proiect privind absolvenții școlilor medii care nu își puteau continua studiile în învățământul superior.

NECESITATEA UNEI NOI LEGI A EDUCAȚIEI

Încă de pe acum atât oficiali, cât și diverse categorii de specialiști (în științele educației, dar nu numai) sugerează și mai apoi pledează activ pentru elaborarea unui nou act normativ care să reglementeze în întregime sistemul de învățământ. Odată ajuns la putere, N. Ceaușescu a exploatat aceste semnale, precum și nevoia resimțită pentru o nouă lege de reformă a educației; a folosit această ocazie inclusiv pentru delimitarea de Gheorghe Gheorghiu-Dej și de epoca sa de abuzuri și de înstăpânire a limbii ruse (între altele consacrate juridic și de legea privind reforma educației din 3 august 1948). Delimitarea se reflectă și în discursul „istoriografic” care însoțește noile propuneri legislative și studiile analitice premergătoare elaborării (ante)proiectului de lege privind învățământul în R.S. România. Este interesant ce s-a întâmplat imediat după ce N. Ceaușescu a fost desemnat succesor al lui Gheorghiu-Dej. O *Notă* a Sectorului de Învățământ și Sănătate (SIS), din 29 martie 1965, privind principalele probleme de care se va ocupa Secția în primul semestru al anului 1965 menționează chiar la primul punct, la secțiunea *Reglementări privind învățământul*, faptul că „împreună cu Ministerul Învățământului, CSP [Comitetul de Stat al Planificării] și CSMS [Comitetul de Stat pentru Muncă și Salarii], se va elabora studiul privind dezvoltarea învățământului de toate gradele pe perioada 1965–1970 și în perspectivă”⁹; acest gen de studii anunță de fapt o nouă lege a învățământului.

La momentul în care N. Ceaușescu a devenit prim-secretar al CC al PMR (ulterior secretar general al PCR) se încheiase generalizarea învățământului de șapte

⁷ *Ibidem*, dosar nr. 5/1965, f. 7, Observații privind proiectul noului sistem de învățământ, 11 ianuarie 1965.

⁸ *Ibidem*, f. 10.

⁹ *Ibidem*, dosar nr. 8/1965, f. 15.

ani și trecerea la școala generală de opt ani¹⁰, iar măsura care se impunea imediat era elaborarea unor noi planuri de învățământ; dintr-un alt document al SIS aflăm că unul dintre aceste planuri prevedea bifurcarea studiului pe secții – umanistă și reală – timp de trei ani, față de doi, cât preconiza vechiul plan: „Conținutul secției umaniste – continua același document – este format în proporție de 46,8% din discipline umaniste. În cadrul acestei secții a fost mărit numărul de ore destinat predării literaturii române, limbilor moderne, logicii, psihologiei și s-a introdus studiul istoriei literaturii universale. De asemenea, se menține studiul limbii latine câte două ore pe săptămână pe tot parcursul celor 4 ani de școală [de la clasa a V-a la a VIII-a].” Planurile de învățământ se inspirau și din cazurile occidentale: Marea Britanie, Franța, Italia, R.F. Germania, Austria¹¹. În comparație cu realitățile din sistemul educațional de la momentul 1948, era o schimbare majoră, îndeosebi a profilului învățământului mediu. Dacă ne raportăm la deceniul șase, avem de-a face cu o modificare consistentă, palpabilă, și în ceea ce privește conținutul predării atât la liceu, cât mai ales în învățământul mediu, de pildă la cursurile de istoria literaturii universale putându-se vorbi liber despre operele lui Franz Kafka, Eugen Ionescu și despre teatrul absurdului¹².

GRADUL DE OCUPARE A POSTURILOR DIDACTICE UNIVERSITARE

Evident, planificatorii care răspundeau de modificarea cadrului legislativ privind educația vizau inclusiv funcționarea învățământului superior¹³. Dar în acest domeniu, pe lângă conținutul predării, durata studiilor și împărțirea pe facultăți, mai exista o problemă restantă care își avea originea în deceniul precedent: gradul redus de ocupare a posturilor universitare (cu precădere de asistent și lector). Epurările masive din învățământul superior, începute în anii 1947–1948, în paralel cu creșterea numărului de facultăți, au făcut ca numărul funcțiilor vacante să fie ridicat. S-a adăugat și o verificare strictă a dosarului politic al candidatului la calitatea de cadru didactic aproape pe tot parcursul anilor 1950, cu scurte intervale de relaxare. În deceniul șase au existat și momente de contratimp care au împiedicat angajările: atunci când, în perioadele limitate de destindere ideologică, criteriile politice de includere în corpul profesoral au fost relaxate, fiind mai permissive, posturile fie nu au

¹⁰ *Ibidem*, f. 58, Bilanțul realizării sarcinilor trasate de Congresul al III-lea al PMR [din 1960] în domeniul învățământului de stat, 16 aprilie 1965. Acest proces de trecere la școala generală de opt ani începuse în anul 1961, vezi Ștefan Bârsănescu, Florela Bârsănescu, *Educația, învățământul, gândirea pedagogică din România. Dicționar cronologic*, București, 1978, p. 162.

¹¹ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 8/1965, f. 60–61.

¹² Romul Munteanu, *O viață trăită, o viață visată*, București, 1996, p. 67 și urm.

¹³ Printre lucrările de după 1989 despre învățământul superior postbelic, privit în relație cu planificarea economică și cu factorul politic, merită citată cartea lui Jan Sadlak, *Higher Education in Romania, 1860–1990. Between Academic Mission, Economic Demands, and Political Control*, Buffalo, 1990.

mai fost bugetate, fie antipatii¹⁴ și conflicte interne din facultăți/catedre au blocat concursurile pentru ocuparea funcțiilor de cadre didactice universitare. Câteodată concureau la acest proces de blocare a posturilor și alți actori: Ministerul Învățământului, Secția de Învățământ (Secția Școli) a CC al PMR/PCR, organizația de UTM/UTC, uneori consiliile sindicale din universitate și organele de securitate (sesizate de adversari ai profesorilor angajatori/sau ai candidatului).

Altă circumstanță care împiedica ocuparea era reprezentată de ordinele de chemare în armată pentru satisfacerea serviciului militar, îndeosebi după 1951, mai ales în cazul preparatorilor și asistenților universitari; odată întoarse din armată, tinerele cadre didactice nu beneficiau întotdeauna de definitivările pe post. La această multitudine de factori s-a adăugat un element poate la fel de important: în paralel, în anumite facultăți s-a creat un sistem închis – chiar din interiorul catedrelor nu a mai existat vreun interes pentru noi angajări sau pentru ocuparea posturilor vacante. În condițiile în care rectorii, decanii sau/și șefii de catedre puteau conta pe câțiva preparatori, asistenți și chiar lectori, angrenați într-un soi de sistem de vasalitate, s-a constituit astfel o întreagă rețea de interese pentru care împărțirea resurselor era mai rațională și adecvată fără alți nou-veniți¹⁵. De aceea cooptarea în universități și în alte instituții de învățământ superior a altor absolvenți – oricum neîncurajată de autoritățile de partid și de stat – a stagnat. Cum salariile din învățământul superior – mai ales pentru posturile inferioare – erau mai degrabă modeste, ele puteau fi completate cu dublarea normelor sau plata cu ora.

S-a ajuns astfel într-un cerc vicios, astfel încât, spre mijlocul anilor 1960, între 4.000 și 5.000 de posturi din învățământul superior erau vacante, ceea ce reprezenta aproximativ 30 de procente din numărul funcțiilor de cadre didactice universitare. Atunci când controale și verificări ale Ministerului Învățământului sau ale secției de profil a Comitetului Central ridicau această problemă, era foarte simplu pentru decani sau rectori să invoce precedentele intervenții politice care au blocat tentative de angajare a unor absolvenți.

La acest tablou al ocupării statelor de funcțiuni din învățământul superior se poate adăuga și problema profesorilor cumularzi (între ei chiar demnitari, membri ai înaltei birocrății culturale – Athanase Joja, Ilie Murgulescu, Ștefan Bălan,

¹⁴ Romul Munteanu, tânăr preparator la Facultatea de Limbă și Literatură Română a Universității „Victor Babeș” din Cluj, constrâns să își satisfacă stagiul militar, nu s-a mai putut întoarce la catedră din cauza opoziției profesorului Iosif Pervain; Romul Munteanu, *op. cit.*, p. 47.

¹⁵ Iată ce i se reproșa profesorului și rectorului Universității din Iași, Jean Livescu, într-o notă a Securității din 25 noiembrie 1955, atașată la dosarul său de cadre: „În cadrul Universității a participat și patronat familiarismul, favorizându-se prieteni ce erau trecuți de la o catedră desființată la alta, cu și fără pregătire la specialități variate: de la Italiană la Romanistică, de la Franceză la Română, de la Estetică la Literatură comparată și, după desființarea acesteia, la Literatură universală. Toate acestea într-o perioadă când trebuiau cadre, când existau cadre tinere capabile, dar care erau suprimate pentru a putea fi plasați prieteni la câte două, trei și patru catedre”; ANIC, fond CC al PCR – Direcția Cadre, dosar L/262, f. 12.

Alexandru Balaci, Jean Livescu, Miron Constantinescu ș.a.). După câțiva ani de la instalarea în funcția de secretar general, situația acestor cumularzi a stârnit interesul lui N. Ceaușescu și, mai târziu, al Elenei Ceaușescu – ambii fiind în căutarea unor modalități (de multe ori absurde) de reducere a cheltuielilor bugetare.

Secția de Învățământ a Comitetului Central a ajuns să fie preocupată de acest fenomen din alte motive, mai precis în condițiile în care examina rezultatele slabe obținute de studenți; de la analizarea profilului studenților până la cercetarea structurii corpului profesoral universitar nu a fost decât un pas. Imediat, instructorii de la CC al PCR au stabilit și o posibilă legătură cauzală. Dintr-un document al SIS din 16 noiembrie 1965 aflăm de: „existența în învățământul superior a unui număr mare de posturi vacante, circa 4.400 de posturi (28% din total), dintre care majoritatea sunt posturi de asistent și lector (șef de lucrări)”, funcții ocupate prin cumul sau plata cu ora¹⁶. SIS a găsit un răspuns privind cauzele care au condus la acest grad mare de neocupare: numărul de absolvenți care sunt repartizați în învățământul superior a fost foarte redus, „deși în HCM nr. 918/1960 se prevede că în învățământul superior se pot reține până la 15% din absolvenți”. Formal, una dintre sarcinile trecute în planul de muncă al SIS era să determine o preocupare sporită a conducerilor facultăților pentru atragerea în învățământ a altor cadre¹⁷. Cu toate acestea, situația nu s-a schimbat în mod semnificativ în următorii doi-trei ani, deși Secția de Învățământ i-a semnalat această problemă ministrului Educației, profesorul Ștefan Bălan.

ȘTEFAN BĂLAN ȘI ECHIPA DE LA CONDUCEREA MINISTERULUI ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

Despre Ștefan Bălan, inginer constructor, având specializarea în mecanică teoretică și aplicată, se poate spune că a fost un supraviețuitor; și-a început cariera de ministru în 1956, la Construcții (1956–1957)¹⁸, apoi a avut o longevitate consistentă în funcția de ministru al Învățământului (ministru adjunct: 1959–1963¹⁹; ministru titular: 16 aprilie 1963 – 19 august 1969), fiind unul dintre puținii miniștri din vremea lui Gheorghiu-Dej, exceptându-l pe premierul Ion Gh. Maurer, care au rămas în funcție o perioadă însemnată și sub regimul Ceaușescu. Ștefan Bălan și-a menținut poziția până în august 1969, în pofida mai multor descinderi ale unor brigăzi de control ale CC al PCR (din Secția de Învățământ), cu concluzii negative, de pildă, controlul din ianuarie 1967. Ștefan Bălan a supraviețuit și

¹⁶ Idem, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 20/1965, f. 114.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Dorina N. Rusu, *Ștefan Bălan*, în eadem, *Membrii Academiei Române. Dicționar, 1866/2003*, ed. revăzută și adăugită, București, 2003, p. 475.

¹⁹ Florin Diaș, *O istorie a învățământului românesc modern*, vol. II, *Perioada 1944–1989*, București, 2004, p. 125.

momentului decembrie 1968 (manifestațiile de Crăciun ale studenților bucureșteni, soldate și cu arestări, care au generat inclusiv îngrijorarea lui N. Ceaușescu²⁰). Probabil a contribuit la această longevitate și Costin Nădejde, adjunctul lui Ștefan Bălan la minister²¹, care fusese ani de-a rândul conducătorul Sectorului/Secției de Învățământ (denumită *Secția Școli*, la finele anilor 1950) și care cunoștea din interior atât mecanismele de funcționare ale Comitetului Central, cât și personalul ca atare al secției de profil (mulți dintre instructori fiind foștii săi subordonați). Un rol asemănător cu cel jucat de Costin Nădejde l-a avut celălalt adjunct al lui Ștefan Bălan, profesorul Emil Caragheorghe (în deceniul șase a condus Sectorul de Științe Tehnice, un sector al CC al PMR înrudit cu Secția Școli).

Inginer de profesie, format în România interbelică, Ștefan Bălan a realizat sub ministeriatul său tranziția de la o politehnizare excesivă a învățământului la o situație mai echilibrată între științele exacte, tehnice și științele umaniste, îndeosebi în ceea ce privește predarea în licee. Legea învățământului din 1968, împreună cu celelalte acte normative și ordine ministeriale, avea să consacre de fapt o realitate preexistentă: de exemplu, pierderea de teren a limbii ruse în favoarea englezei, francezei și chiar a limbii germane (germanistul și istoricul literar Jean Livescu, și el ministru adjunct al Învățământului, fusese însărcinat de către Ștefan Bălan cu elaborarea noii legi de reformă a educației²²), atât în învățământul mediu, cât și în cel superior. Unii profesori de limba rusă vor fi constrânși să își găsească alte locuri de muncă, din cauza reducerii numărului de ore și de catedre.

Poate nu este lipsit de interes să urmărim, în rezumat, și profilul adjunctului lui Ștefan Bălan, unul dintre cei responsabili de înnoirea sistemului educațional la finele deceniului șapte. Poziția de rector al Universității din Iași, după 1948, era asimilată funcțiilor din nomenclatură, astfel încât lui Jean Livescu i s-a întocmit un consistent dosar de cadre. Documentele (caracterizări, referințe, autobiografii etc.) s-au păstrat la Arhivele Naționale și oferă mai multe date despre cariera sa politică și universitară de după 1945. Spre exemplu, studiindu-i autobiografiile și autocaracterizările, putem observa că Jean Livescu dă dovadă de o anumită doză de cinism, ceea ce îi și explică poate supraviețuirea. Oricum, stagiul academic în Germania (nazistă) nu a fost un

²⁰ Adam Burakowski, *Un eveniment important aproape necunoscut: Demonstrația studenților din București, 24 decembrie 1968*, în „Arhivele totalitarismului”, anul XIV, vol. 1–2, 2006, nr. 50–51, p. 238 și urm.; vezi și Cr. Vasile, *Mișcarea artistică de amatori la începuturile regimului Ceaușescu, 1965–1971*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. 11, 2012, p. 137–139.

²¹ Deși sub regimul Ceaușescu Costin Nădejde își pierde poziția în CC al PCR, unde nu mai este ales membru supleant, el păstrează conexiuni cu foștii săi subalterni din Secția Învățământ a Comitetului Central. C. Nădejde a fost absolvent de școală politehnică, inginer constructor, vicepreședinte al Comitetului pentru Învățământ Superior de pe lângă Consiliul de Miniștri (din 30 octombrie 1951), locțiitor al ministrului Învățământului (din 30 octombrie 1953), șef al Secției Școli în anii 1956–1959, ministru adjunct al Învățământului, cu intermitențe între 1959 și 21 septembrie 1968; *Nădejde, Costin (Teodor)*, în L.M. Bejenaru, Clara Mareș, Florica Dobre (coord.) et al., *Membrii CC al PCR 1945–1989. Dicționar*, București, 2004, p. 417–418.

²² Dorina N. Rusu, *Jean Livescu*, în eadem, *Membrii Academiei Române. Dicționar*, p. 89.

impediment în fața ascensiunii sale universitare și politice. În primul rând, Jean Livescu se leapădă de propriul frate, Mihai Livescu: „nu cred că e apropiat de regimul nostru”²³ – scrie el la 25 august 1955 într-o completare la una dintre autobiografiile. Caracterizarea Biroului organizației de partid a Universității din Iași alternează calitățile cu petele de la dosar: Jean Livescu „a fost sub influența ideologiei și a mentalității burgheze. Așa se explică faptul că în timpul războiului a acceptat să fie trimis la studii în Germania”; însă „de la reforma învățământului [din 1948], tov. Livescu muncește intens și cu competență pentru a imprima învățământului din universitate directive sănătoase pe linia trasată de Partid și guvern. (...) Are un nivel politic ridicat, iar atitudinea sa față de dușmanii regimului a devenit în ultimul timp mai hotărâtă și mai combativă.”²⁴

Beneficiind, între alții, de aprecierile Floricăi Mezincescu²⁵, Jean Livescu a reușit să se transfere la Universitatea din București – îndeplinind și funcția de rector – la mijlocul deceniului șase, în momentul în care situația sa la Iași devenise problematică. La București, Jean Livescu a asistat la ședințele de demascare a studenților de la finele anilor 1950²⁶, fiind în zona – eufemistic vorbind – a interlocutorilor ideologici.

STUDIILE ȘI DOCUMENTARELE PREMERGĂTOARE PROIECTULUI DE LEGE PRIVIND REFORMA EDUCAȚIEI

Cum am anticipat, proiectul de lege privind reforma învățământului a fost pregătit de o serie de documentare și studii analitice. Un documentar – elaborat probabil în septembrie 1966 – cu privire la acțiunile întreprinse în ultimii ani de Ministerul Învățământului pentru îmbunătățirea conținutului învățământului superior, cel mai probabil având un uz intern, lua drept punct de reper politic și cultural Declarația din aprilie 1964. Preluând tipul de discurs cultural-ideologic care a urmat Declarației, documentarul se concentra asupra materiilor al căror conținut a fost denaturat și chiar falsificat după 1948, sub impactul legii sovietizante a educației: istoriografia, istoria literaturii române, teoria literaturii și introducerea în literatură. Istoria de până atunci ar fi stat, dacă nu sub semnul falsului, cel puțin sub cel al aproximării. Cu toate acestea, cei culpabili pentru o astfel de situație nu erau nominalizați²⁷. Intervenția „forurilor conducătoare” a pus capăt acestei situații și a determinat adaptarea programelor și cursurilor „în conformitate cu cerințele actuale”: programele privind sectorul științelor sociale s-au schimbat, astfel încât să reflecte „experiența construcției socialiste în România”

²³ ANIC, fond CC al PCR – Direcția Cadre, dosar L/262, f. 5.

²⁴ *Ibidem*, f. 8.

²⁵ *Ibidem*, f. 119.

²⁶ Florin Constantin Pavlovici, *Frica și pânda*, București, 2009.

²⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 40/1966, f. 60 și urm.

și „să exprime în mod clar poziția partidului nostru în principalele probleme ale vieții politice”. În paralel, era (re)descoperită sociologia – interzisă în 1948²⁸. În ceea ce privește predarea istoriei: „planul de învățământ a fost revizuit, prin includerea istoriei URSS în cadrul istoriei universale; programele de învățământ au fost revăzute în lumina Declarației din 1964: la Istoria României s-a asigurat o pondere crescută factorilor interni, care dau posibilitatea explicării *in mod real* [s.n.] a diferitelor procese istorice.”²⁹ Un alt subiect sensibil identificat în cuprinsul documentarului era predarea istoriei literaturii române, constatându-se că aceasta „nu răspunde unor probleme importante privind moștenirea literară” și că „vechile programe au ignorat o seamă de scriitori importanți și au minimalizat aportul altora la dezvoltarea literaturii naționale”; în consecință, se impunea elaborarea unei noi programe, a unor referate cu tema „Probleme actuale ale predării istoriei literaturii române în învățământul superior”³⁰.

În cursul anului 1965, a avut loc o analiză a programei și a cursurilor de teoria literaturii și de introducere în literatură și cu această ocazie s-au evidențiat o valorificare unilaterală a contribuției pe plan mondial privind dezvoltarea teoriei literare, precum și suprapunerea și repetarea unor probleme din cauza contingențelor existente între aceste discipline. O dezbatere lămuritoare cu cadrele de predare s-a desfășurat în aprilie 1966, iar cu exact un an înainte a avut loc simpozionul „Obiectul și metodele predării literaturii universale și comparate în universități și institute pedagogice”. Între altele s-a discutat atât despre locul disciplinei în învățământul superior umanistic, cât și despre o nouă programă³¹ și despre elaborarea unui nou manual³². În fine, documentarul consemna spre final consecințele discuțiilor în jurul aplicării directivelor de partid în domeniul învățământului artistic și al predării științelor sociale: „ca urmare a dezbaterilor ce au avut loc în lumina Declarației Plenarei PCR [*sic!*] din aprilie 1964 s-au efectuat analize de conținut menite să îmbunătățească predarea disciplinelor istorico-teoretice, prin înlăturarea din programe și cursuri a noțiunilor perimate sau neadecvate condițiilor concret social-istorice din țara noastră, introducerea unor capitole noi din cultura mondială

²⁸ În memoriile sale, profesorul de sociologie Ioan Mihăilescu remarcă faptul că: „la începutul activității lui politice ca șef al partidului și statului, [în anii 1965–1967], Ceaușescu a avut nevoie de sociologie și a pedalat pe sociologie pentru că aceasta a fost un mijloc de legitimare”; Ioan Mihăilescu, Zoltán Rostás, *Dialog neterminat*, București, 2007, p. 19, 26. Pentru contextul revitalizării și reinventării sociologiei la mijlocul deceniului șapte, vezi Ștefan Bosomitu, *Notes and Remarks on the (Re)institutionalization of Sociology in Communist Romania in the 1960s*, în „History of Communism in Europe”, vol. II, 2011, p. 169–196.

²⁹ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 40/1966, f. 62.

³⁰ Dezbateri pornind de la aceste documente au loc în februarie 1966; vezi detalii *ibidem*, f. 62v.

³¹ Între timp, programa a fost realizată de o comisie de specialiști și se preconiza să intre în vigoare din anul universitar 1966–1967.

³² ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 40/1966, f. 62v.

contemporană, valorificarea corespunzătoare a comorilor cultural-artistice naționale și lărgirea bibliografiei recomandate studenților.”³³

Mai radical în ceea ce privește legea din 3 august 1948 de reformă a educației și consecințele aplicării sale era *Studiul privind dezvoltarea învățământului în Republica Socialistă România*, datat decembrie 1966, alt document pentru uz intern. Legea din 1948 nu era complet repudiată, dar se sugera că nu mai este deloc actuală, schimbarea sa fiind o necesitate: „neavând însă o experiență proprie în organizarea școlii, pe baze socialiste, și plecând adeseori de la considerentul că tot ce s-a înfăptuit în trecut în domeniul învățământului era necorespunzător, elaborarea legii de reformă a învățământului nu s-a întemeiat pe un studiu științific, obiectiv, al dezvoltării școlii noastre până la data aceea, în care să se preia critic și să se ridice pe o treaptă superioară ceea ce a fost valoros în istoria școlii noastre românești. Atitudinea nereceptivă față de tradițiile și experiența înaintată a școlii din trecut și-a găsit expresia în însuși preambulul legii de reformă a învățământului din 1948. Această atitudine a condus la copierea mecanică a experienței altor țări în domeniul învățământului, adoptându-se în multe cazuri, în mod necritic, forme nepotrivite sarcinilor și condițiilor de dezvoltare a învățământului din patria noastră.”³⁴

Studiul a fost văzut, adnotat și avizat inclusiv de către reprezentanții SPA, de Leonte Răutu, care superviza ca secretar al CC al PCR domeniul învățământului, astfel încât textul avea mai multe sublinieri, semne de întrebare și comentarii. Deși specialiștii care întocmeau astfel de studii, analize și documentare lucrau după un punctaj inițial primit probabil de la Comitetul Central, reforma educației creionată în aceste texte era mult mai radicală și se inspira după modelul din Vest. În intervalul 1965–1968 mai multe delegații de specialiști în științe pedagogice, reprezentanți ai Ministerului Învățământului și ai SIS au făcut o serie de vizite în străinătate (Franța, Cehoslovacia, Statele Unite ale Americii, R.F. Germania etc.) tocmai cu scopul de a studia legislația privitoare la educație și modelul de organizare a învățământului. Descentralizarea și autonomia universitară au fost doar câteva elemente observate, care nu se regăseau sub nicio formă în legislația românească; previzibil, timidele încercări ale reformatoarelor de a insera spiritul descentralizării și al autonomiei au fost diluate și anulate.

Această tentativă de racordare la modelul occidental a fost temperată de instructorii CC al PCR și se vedește în documentul intitulat *Observații asupra Studiului privind dezvoltarea învățământului de cultură generală în RSR*, din 26 iulie 1967, emanat de la Secția de Învățământ: „Măsurile preconizate de Ministerul Învățământului (...), prin felul în care sunt prezentate, nu apar ca o necesitate impusă

³³ *Ibidem*, f. 63.

³⁴ *Ibidem*, f. 67–68, *Studiu privind dezvoltarea învățământului în Republica Socialistă România*. Între deficiențele enumerate: organizarea defectuoasă și conținutul inadecvat al învățământului, reducerea duratei școlii de cultură generală de la 12 la 11 și apoi la 10 ani, cu consecințe negative; un liceu de cultură generală unic, și nu o diversificare a studiului în liceu, pe secții (reală, umanistă, chiar clasică); desființarea examenului de bacalaureat între 1948 și 1954; *ibidem*, f. 68.

de realitățile din țara noastră, de cerințele dezvoltării economice, politice și social culturale de la noi, [ci] lasă mai mult impresia că adoptarea uneia sau alteia dintre soluții trebuie făcută pentru că «așa este și în țările dezvoltate». Se manifestă o anumită preluare fără discernământ – lucru criticat pe bună dreptate atunci când se analizează neajunsurile reformei din anul 1948 – a unor forme de organizare a învățământului existente în Apus, îndeosebi în Franța.”³⁵ Documentul, care a ajuns și la Leonte Răutu, vădea un amestec de rezistență de natură ideologică și reticență bugetar-financiară – într-o altă observație critică se preciza că „toate soluțiile propuse presupun importante fonduri bugetare”³⁶.

LEGEA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI DIN 13 MAI 1968

Deși documentele Secției de Învățământ lasă să se înțeleagă destul de transparent că finalitatea acestor studii și analize era un act normativ de reglementare generală a învățământului, el nu este pomenit ca atare, în mod explicit, până în decembrie 1967 (cel puțin în documentele studiate de noi). Abia în ianuarie 1968 avem o primă atestare că reprezentanții conducerii superioare de partid doreau o nouă lege a învățământului și mandatau în consecință Secția de Învățământ să vegheze la redactarea unui text adecvat și la adoptarea sa: este vorba de Planul de muncă al SIS, care acoperă perioada ianuarie–iunie 1968, datat 10 ianuarie 1968 – la rubrica „materiale privitoare la învățământul de stat”, la punctul 13 figurează *legea cu privire la organizarea învățământului*, cu termenul aprilie 1968³⁷. N. Ceaușescu a fost ales președinte al Consiliului de Stat la 9 decembrie 1967, în locul lui Chivu Stoica. Nu pare să fie deloc o întâmplare că, imediat, apare pe agenda organelor CC al PCR problema unei noi legi a educației. Ca secretar general și președinte al Consiliului de Stat, N. Ceaușescu dorea să-și lege numele de acte normative capitale: legea de reorganizare administrativ-teritorială, noul cod penal și, nu în ultimul rând, legea învățământului – toate acestea fiind adoptate în 1968.

Fără a beneficia de aportul documentelor de arhivă și subestimând importanța ideologiei oficiale și a partidului unic, sociologul Dan Constantin Rădulescu susținea că: „Intervenția specialiștilor din sfera educației a convins autoritățile [s.n.] să emită o nouă lege a învățământului în 1968, prin care era asigurată revenirea învățământului din România pe făgașul tradițiilor înregistrate până la 1948, cu încorporarea ultimelor modificări ale pedagogiei europene.”³⁸ Or, izvoarele

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 10/1967, f. 40.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, dosar nr. 16/1968, f. 4. Mai figura și Statutul cadrelor didactice, ca act normativ separat; acest statut va fi adoptat la 15 martie 1969, la un an distanță de legea învățământului, promulgată la 13 mai 1968; Ștefan Bărsănescu, Florela Bărsănescu, *op. cit.*, p. 194–195.

³⁸ Dan Constantin Rădulescu, *Învățământul românesc, 1948–1989. Între derivă și recuperare instituțional-funcțională*, în „Calitatea vieții. Revistă de studii și cercetări”, 2006, nr. 3–4, p. 307 și http://www.iccv.ro/oldiccv/romana/revista/rcalvit/pdf2/cv2006.3-4.a06.%20Radulescu_Constantin.pdf, accesat la 5 septembrie 2012.

istorice valorificate până acum sugerează altceva: inițiativa adoptării legii a venit de la autoritățile politice, iar specialiștii – prin proiectele prezentate puterii – au încercat să racordeze cât mai mult educația românească la tendințele observate în sistemele de învățământ din afară, din Occident mai ales (înregistrând și eșecuri; pe de altă parte, critica legii din 1948 a fost inițiată de la vârf).

Alte câteva afirmații merită amendate; spre exemplu, rezumatul unei teze doctorale – probabil prima monografie dedicată sistemului educațional sub regimul Ceaușescu³⁹ – ar merita comentat și nuanțat: „Slăbirea ideologiei comuniste – scrie Silvia-Nicoleta Tudosoiu – pe plan internațional, precum și venirea la conducerea României a secretarului general al Partidului Comunist Român în persoana lui N. Ceaușescu au impus adoptarea unei noi legi a învățământului. Legea din anul 1968, urmată de legea învățământului din anul 1978 au «modelat» învățământul românesc în concordanță cu doctrina socialistă.”⁴⁰ Există în aceste afirmații – în esență corecte – o anumită doză de imprecizie: în primul rând, ce se înțelege prin *doctrină socialistă* și cum este delimitată această sintagmă de doctrina partidelor socialiste democratice din Occident? Este termenul un sinonim perfect pentru *ideologia comunistă*? În al doilea rând, din textul legii din 1968 se vedește o reflectare mai puțin radicală a ideologiei totalitare. În comparație cu actul normativ de la finele deceniului opt, legea privind învățământul din RSR adoptată în 1968 este mai puțin politizată. Dar, în acest context, aș nuanța o altă afirmație, cea a Marianeii Momanu, care cred că îi diminuează gradul de ideologizare și dependența de politica PCR. „Legea – scrie Mariana Momanu – care exprimă în modul cel mai elocvent [în timpul regimului Ceaușescu] relația de subordonare a învățământului ideologiei comuniste și politicii PCR este *Legea educației și învățământului nr. 28 din 21 decembrie 1978*, publicată în Buletinul oficial nr. 113 din 26 decembrie 1978. *Deși legea din 1968 a fost elaborată pe baza Directivelor CC al PCR, textul legii nu pomenește nicăieri implicarea partidului în conturarea finalităților și în organizarea procesului de învățământ* [s.n.].”⁴¹

De fapt, partidului comunist i se atribuia un rol, și încă unul important, chiar dacă printr-o exprimare atenuată: atât în expunerea de motive, cât și în textul propriu-zis al legii din aprilie 1968, se amintea despre „formarea concepției materialist-dialectice [a cetățenilor] despre natură și societate” care trebuie asigurată prin procesul de învățământ⁴². În fapt, partidul comunist veghea ca acest fenomen de instruire să aibă finalități ideologico-politice, fiind singurul interpret autorizat al concepției materialist-dialectice. În 1968, subordonarea față de politica

³⁹ Silvia-Nicoleta Tudosoiu, *Educația în sistemul comunist din România (anii 1965–1989)*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea din București, p. 29, <http://www.unibuc.ro/studies/Doctorate2011>, accesat la 5 septembrie 2012.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Mariana Momanu, *Educație și ideologie. O analiză pedagogică a sistemului totalitar comunist*, Iași, 2005, p. 128.

⁴² „Buletinul oficial al Republicii Socialiste România”, partea I, anul IV, 13 mai 1968, nr. 62, p. 484.

de partid este implicită, nu atât proclamată ca în 1948 și 1978. Merită reproduse și câteva fragmente din expunerea de motive la legea învățământului: „pe baza directivelor Congresului al IX-lea, sub directă și permanentă îndrumare a conducerii partidului, Ministerul Învățământului, consultând un mare număr de cadre didactice și specialiști din diferite ramuri ale economiei, științei și culturii și folosind valoroasele tradiții ale învățământului românesc și experiența înaintată a pedagogiei universale, a elaborat studii privind dezvoltarea și perfecționarea învățământului de toate gradele.

Studiile au fost supuse unor largi dezbateri publice, care au trezit un viu interes și au prilejuit peste 10.000 de propuneri, sugestii și observații. Plenara CC al PCR din 22–25 aprilie 1968 (...) a aprobat directivele privind dezvoltarea învățământului, pe baza hotărârii Plenarei, s-a adoptat prezenta lege. (...) prima lege care a pus bazele funcționării întregului învățământ din țara noastră a fost legea instrucțiunii din 1864. După eliberarea țării, învățământul a fost reglementat prin legea pentru reforma învățământului, din 1948, care a avut un rol însemnat în dezvoltarea școlii românești. La întocmirea legii de față s-au avut în vedere atât bogata experiență acumulată de învățământul nostru, cât și lipsurile ce s-au manifestat, unele dintre acestea izvorând din prevederile legii și din acte normative ulterioare; s-a ținut seama și de experiența pedagogică acumulată pe plan mondial.”⁴³

MODIFICĂRI LEGISLATIVE CU IZ IDEOLOGIC

În raport cu actele normative din anii 1950, legea din mai 1968 și reglementările ulterioare permiteau condiții mai bune de funcționare pentru liceele cu secții clasice, unde limba latină se putea preda intensiv. Peste un deceniu, însă, acest câștig avea să fie diminuat și chiar anulat. Comparativ cu legile din 1948 și 1978, rolul ideologic al învățământului este mai atenuat exprimat; aceasta se vedește și în Statutul personalului didactic din RSR, adoptat în 1969⁴⁴, act normativ ce completa legea din 1968. Însă această lege avea să fie repede amendată și chiar denumirea departamentului de profil se va schimba în decembrie 1971: Ministerul Învățământului devine Ministerul *Educației și Învățământului*⁴⁵. Motivația era una politico-ideologică: factorul educativ – se preciza în expunerea de motive – constituie una dintre funcțiile de bază ale învățământului, iar sarcina fundamentală a ministerului se înfăptuiește mai ales prin desfășurarea activităților politico-educative în toate instituțiile de învățământ⁴⁶. Actul normativ din 1978 reglementând

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 2/1969, f. 7 și urm., Notă cu privire la proiectul de Statut al personalului didactic din Republica Socialistă România, 24.I.1969.

⁴⁵ Decret privind organizarea și funcționarea Ministerului Educației și Învățământului, în „Buletinul oficial al Republicii Socialiste România”, partea I, anul VII, 30 decembrie 1971, nr. 163, p. 1245–1251.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 1246.

sistemul educațional nu se mai intitulează legea *privind învățământul*, ci legea *educației și învățământului*. Redundanța (*educație – învățământ*) este doar aparentă, prin educație se înțelegea de fapt educația comunistă. Sub impactul „Tezelor din iulie” o schimbare similară s-a produs în ceea ce privește titulatura Ministerului Culturii, care, din toamna anului 1971, înceta să mai fie denumit Comitetul de Stat *pentru Cultură și Artă* și devenea Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

Aceste modificări par să se reflecte și la nivelul lexicoanelor: dacă în anul 1969 *educația* era separată de *educația comunistă*, iar partidul nu era menționat (se preciza doar că „în societatea socialistă se manifestă procesual o convergență a acțiunii tuturor factorilor educativi, fapt care sporește eficiența fenomenului special organizat al educației”⁴⁷), în 1975 exista o singură *intrare* de dicționar: *educație*, iar educației comuniste și celei politico-ideologice li se acordau două treimi din spațiul definiției, fiind vorba în esență despre concepția conducerii PCR despre activitatea educațională⁴⁸.

De data aceasta Dan Constantin Rădulescu sintetizează foarte bine evoluțiile ulterioare anului 1968: „Disfuncțiile înregistrate, în aplicarea în practică a unora din prevederile legii învățământului din 1968 – fluctuațiile cifrei de școlarizare, la unele categorii de învățământ, nerespectarea calendarului prevăzut pentru generalizarea deplină a școlii de cultură generală de 10 ani, creșterea procentului de abandon școlar după clasa a 8-a –, dar, mai ales, intenția declarată a conducerii statului de a proceda la o sporire a controlului politico-ideologic asupra școlii românești, alterându-i, astfel, misiunile tradiționale formativ-educative, au determinat o serie de perturbări și dificultăți în funcționarea unităților școlare, în anii 1970 (...). Situația era cu atât mai dificilă, cu cât, deși nu se justifica – din punct de vedere instituțional –, din inițiativa cuplului dictatorial s-a emis, în decembrie 1978, o nouă lege a învățământului, prin care, de fapt, se institua un control riguros al instituțiilor școlare, de către autorități.”⁴⁹

Acest control se aseamănă cumva cu cel din Bulgaria, unde se manifestă evoluții similare. Există totuși o deosebire. Constituția din 1965 și celelalte acte normative românești (legile privind învățământul) mai degrabă sugerează educația ateistă pentru toți copiii și tinerii. Or, în Bulgaria, în cadrul unui proces de accentuare a distincției dintre Biserica Ortodoxă ca instituție istorică și națională, pe de o parte, și religia creștină (incluzând ortodoxia, catolicismul etc.) ca ideologie suspectă și periculoasă, pe de altă parte, noua Constituție a R.P. Bulgare din 1971 conținea prevederi mult mai ostile față de dimensiunea religioasă a Bisericii⁵⁰. Se reafirma și

⁴⁷ Florin Georgescu, *Educația*, în Ovidiu Trăsnea (coord.), Alexandru Bădulescu *et al.*, *Dicționar de etică pentru tineret*, București, 1969, p. 150–151.

⁴⁸ Vezi *Educație*, în *Dicționar politic*, coord. Carol Niri, Petre Pânzaru, Ilie Rădulescu, Maria Scvorțov-Gorun, Marin Voiculescu, București, 1975, p. 222–223.

⁴⁹ Dan Constantin Rădulescu, *op. cit.*, p. 313.

⁵⁰ Carsten Riis, *Religion, Politics, and Historiography in Bulgaria*, New York, Boulder, Co., 2002, p. 103–104.

mai accentuat dreptul cetățenilor de a împărtăși o concepție ateistă despre lume, dar, în plus, noua Constituție îi *obliga* atât pe părinți, cât și societatea în general să asigure o educație și instruire ateistă *tuturor* copiilor și tinerilor⁵¹. În România lui N. Ceaușescu, această obligație apare doar în documentele de partid, nu și în legislație⁵².

Cu toate acestea, anul 1971 – chiar în plan legislativ, dar și prin intermediul „Tezelor din iulie” – semnalizează și în cazul României o schimbare accentuată de retorică în ceea ce privește educația, confundată tot mai mult cu educația politică. „Tezele” se ocupă pe larg de sistemul educațional, anunțând modificări radicale: întărirea conducerii Ministerului Învățământului; reorganizarea direcțiilor educative și de științe sociale, prin crearea unui sector special, încadrat cu activiști de partid; îmbunătățirea predării științelor sociale în învățământul de toate gradele; îmbunătățirea compoziției corpului de cadre didactice care predau științele sociale; reorganizarea facultăților de filozofie, prin unirea colectivelor de la universitate și Academia „Ștefan Gheorghiu” și reconsiderarea planurilor, a programelor de învățământ și a sistemului de recrutare a studenților; reorganizarea școlilor interjudețene de partid ș.a.m.d.⁵³ Până la urmă avea să fie pus în discuție întregul sistem de recrutare a studenților; pe de altă parte, unele măsuri preconizate nu au fost puse în aplicare sau au fost întârziate (probabil și acestea au fost motive pentru care Mircea Malița a fost schimbat în 1972 de la conducerea ministerului și înlocuit cu ideologul Paul Niculescu-Mizil).

Pe de altă parte, revenind la problema sistemului de recrutare a studenților⁵⁴ și ca un substitut pentru concluzii, merită comentate afirmațiile tranșante ale profesorului Ioan Mihăilescu despre „aroganța” intelectualului român în ceea ce privește conservarea anumitor poziții în lumea studentescă și universitară: „cred că la modul de selecție din anii '60-'70 s-a adăugat, nu pot să spun precis de unde a apărut, și o anumită aroganță intelectuală. Adevărul este că, paradoxal, în acea perioadă în care la conducere era clasa muncitoare, intelectualitatea beneficia de un statut social mai ridicat *decât în prezent* [s.n. – februarie 2007, n.n.]. Atunci a apărut o așa-numită aroganță a intelectualului creator, a specialistului. Această aroganță trebuie însă ponderată. Noi, ca specialiști, știm că în științele sociale nu există un singur adevăr, că adevărul este, de fapt, o sumă de adevăruri subiective, sinteza cea mai bogată a unor adevăruri parțiale.”⁵⁵

⁵¹ *Ibidem*, p. 104.

⁵² În Constituția din 1965 se preciza doar că „învățământul în RSR este învățământ de stat” (art. 21) și că „școala este despărțită de Biserică. Nicio confesiune, congregație sau comunitate religioasă nu poate deschide sau întreține alte instituții de învățământ decât școli speciale pentru pregătirea personalului de cult” (art. 30); vezi *Constituțiile române. Texte, note, prezentare comparativă*, ediția a III-a, ed. Ioan Muraru, Gheorghe Iancu, București, 1995, p. 160 și 162.

⁵³ *PCR și intelectualii în primii ani ai regimului comunist, 1965–1972*, ed. Alina Pavelescu, Laura Dumitru, București, 2007, p. 304–305.

⁵⁴ Recent a fost publicat un volum extrem de util pe această temă: *Documente privind reglementările referitoare la admiterea în învățământul superior din România (1948–1968)*, coord. Bogdan Murgescu, Marius Cazan, București, 2013.

⁵⁵ Ioan Mihăilescu, Zoltán Rostás, *op. cit.*, p. 27.

Una dintre sugestii este limpede: dincolo de perioadele represive (mai ales anii 1950), care au însemnat excluderi pe motive politice din învățământ și instituții cultural-artistice, discriminări, demascări, eliminarea din UTM/UTC etc., copiii și tinerii din familiile de intelectuali au fost favorizați de mediul în care s-au format și au reușit mai lesne promovarea academică și socială; iar toate acestea s-au produs implicit în detrimentul copiilor de muncitori, deși formal propaganda regimului îi favoriza. Problema este că – dacă dăm crezare acestor afirmații – „aroganța”⁵⁶ a fost „corectată” de o intervenție deloc pașnică inițiată de N. Ceaușescu *et co.*, mai ales începând din 1971, care s-a vădit în special prin modificări în ceea ce privește sistemul de selecție a studenților îndeosebi în cazul facultăților din domeniile umaniste și de științe sociale (în deceniile opt și nouă). Pe scurt, puterea politică a imprimat o direcție antiintelectualistă și nu s-a mulțumit doar cu încurajarea – fără discriminări – a fiilor de muncitori sau a altor categorii sociale dezirabile politic.

Apogeul legislativ al acestor transformări a fost atins la finele lui 1978, prin legea educației și învățământului (legea nr. 28/21 decembrie 1978). Noul act normativ insista atât asupra procesului de „formare și educare a omului nou”, cât și a necesității politehnizării⁵⁷, o politehnizare pusă în principal în serviciul unei industrii grele, neperformante. În acord cu aceste modificări, în textul legii erau prevăzute mai multe obligații pentru personalul didactic în ceea ce privește „pregătirea politică”; în plus, în preambul era invocat „umanismul socialist”, înțeles însă ca „realism socialist” – instrument care îndeosebi în anii 1950 a contribuit la supunerea în fața ideologicului a artelor și a educației. În termenii lui Robert Conquest, noua legea întărea sistemul de îndoctrinare partinică⁵⁸. În fine, prin crearea Congresului Educației și Învățământului și a Consiliului Superior al Educației⁵⁹ – instituții menționate în lege – N. Ceaușescu încerca să identifice noi pârgii de control. Era și o metodă de a reaminti corpului didactic, elevilor și studenților de obligația respectării prevederilor privind educația cuprinse în programul partidului comunist. Noul cadru legislativ nu a contribuit nici la extinderea educației la nivel universitar: dimpotrivă, numărul studenților a stagnat pe parcursul anilor 1980⁶⁰.

⁵⁶ În general, s-a vorbit despre o anumită „superioritate” (o autopercepție de superioritate) pentru întreaga intelectualitate din Europa Centrală și de Est; pentru cazul polonez, vezi considerațiile lui Zygmunt Bauman, care, pe urmele lui Andrzej Kijowski, a susținut că vara anului 1980 (odată cu ascensiunea *Solidarității*) a fost un moment de cotitură, intelectualul polonez acceptând superioritatea poporului; Zygmunt Bauman, *Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change*, în „Eastern European Politics and Societies”, vol. 1, 1987, nr. 2, p. 184.

⁵⁷ Legea educației și învățământului, în „Buletinul oficial al Republicii Socialiste România”, partea I, anul XIV, 26 decembrie 1978, nr. 113, p. 1–2.

⁵⁸ Robert Conquest, *The Politics of Ideas in USSR*, New York, Washington, 1967.

⁵⁹ „Buletinul oficial al Republicii Socialiste România”, partea I, anul XIV, 26 decembrie 1978, nr. 113, p. 2–3.

⁶⁰ A.H. Halsey, *Admission*, în Walter Rüegg, *A History of the University in Europe*, vol. IV, *Universities since 1945*, Cambridge, 2011, p. 208–209.

THE EDUCATIONAL SYSTEM UNDER THE CEAUȘESCU REGIME:
BETWEEN REFORM AND THE RE-IDEOLOGIZATION ATTEMPT
(1965–1978)

Abstract

At the end of the Gh. Gheorghiu-Dej era one can notice the communist authorities' greater focus on both economic efficiency, and professional training. The educational system had to adapt to such goals by changing its profile. Accordingly, various governmental agencies resorted to imports of modern technologies preeminently from capitalist western countries. Therefore, Romania needed skilled and highly qualified workers. As a result, by the mid 1960s some officials of the ideological sections of the Romanian Workers' Party's Central Committee had to admit the option of shutting down the craftworks and handicrafts schools which produced ill-prepared graduates.

In this context, the idea of changing the 1948 law on education emerged for the first time through studies and analyses drafted mainly by the Ministry of Education. Both officials and various categories of experts in education sciences suggested the necessity of a new law on education. Once he assumed power in March 1965, Nicolae Ceaușescu turned to his advantage such signals conveying the faults of the 1948 law on education. He seized this opportunity in order to distance himself from the Gheorghiu-Dej regime (a period of both abuses, and dominance of the Russian language within schools).

But soon after the adoption of a new law (in May 1968), Ceaușescu noticed that such legislation did not allow an efficient Party control over the academic system. In fact, Ceaușescu's "July Theses" from 1971 foreshadowed the change of the 1968 law on education. In December 1978 almost by force Ceaușescu imposed another law – The Education and Enlightenment Law –, whose aim was to enforce the party indoctrination system.

Keywords: education; laws; communist regime; Gheorghe Gheorghiu-Dej; Nicolae Ceaușescu; Romania

SURSE ȘI IZVOARE

INFORMAȚII NOI DESPRE VOIEVODUL VLADISLAV AL III-LEA ÎNTR-UN DOCUMENT INEDIT (1523) DE LA HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV, VIENA

LIVIU CÎMPEANU*

Circumstanțele în care Radu de la Afumați și-a pierdut domnia în favoarea lui Vladislav al III-lea, candidatul sultanului, în aprilie 1523, au fost lămurite pe deplin de istoriografie: după ce Radu Vodă a (re)devenit domn în octombrie 1522, înlăturându-l definitiv pe Mehmed Beg de Nicopole de la domnia Țării Românești, a încercat o apropiere față de Înalta Poartă, fiind sfătuit în acest sens de către atotputernicii boieri Craiovești. Din cauza intervenției lui Mehmed Beg, tratativele au eșuat, iar sultanul l-a numit domn pe Vladislav al III-lea, un urmaș adevărat al vechilor voievozi ai Țării Românești¹. Până în prezent, se cunosc foarte puține lucruri despre acest candidat al sultanului: era nepotul voievodului Vladislav al II-lea (1447–1456) și fiul lui Vladislav *voievod* și al doamnei Neacșa, personaje cunoscute altminteri doar prin intermediul unui act de danie pentru mănăstirea Sf. Ștefan de la Meteore, datând din 1488². De asemenea, se știe că Vladislav a început să se manifeste ca pretendent în 1521, când se intitula voievod al Țării Românești³.

Există, totuși, câteva detalii interesante despre Vladislav al III-lea înainte de 1523 și despre circumstanțele în care acesta a ocupat domnia în luna aprilie a aceluiași an, într-un document inedit pe care l-am aflat în mai 2012 la Haus-, Hof- und Staatsarchiv din Viena, în fondul Turcica. Documentul este un raport anonim către o persoană necunoscută – care la rândul său avea sarcina să transmită veștile unui episcop nenumit, prin intermediul căruia scrisoarea le va fi parvenit cel mai probabil autorităților habsburgice⁴ –, conținând „*nouitates*” obținute de la un agent secret (despre care ni se spune doar că era un personaj important), aflat într-un loc

* Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie; liviucimpeanu@yahoo.com.

¹ Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324–1881*, vol. I, *secolele XIV–XVI*, București, 2001, p. 158–161; Nicolae Stoicescu, *Radu de la Afumați*, București, 1983, p. 47–51; Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 181–184; T. Palade, *Radu dela Afumați*, București, 1939, p. 24–25, 27. Concluziile mai vechi și mai noi au fost preluate în tratatele de istorie a românilor publicate de Academia Română: *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 650–651; *Istoria românilor*, vol. IV, ed. a II-a, București, 2012, p. 485–486.

² Stoica Nicolaescu, *Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav voievod și doamna Neacșa 1488*, București, 1935, *passim*, mai ales arborele genealogic de la p. 8.

³ C-tin Rezachevici, *op. cit.*, p. 160.

⁴ Din moment ce documentul se păstrează la Arhivele Aulice și de Stat din Viena, este clar că scrisoarea a fost destinată autorităților centrale ale Imperiului.

secret („*ex loco q[uo]dam secreto et a persona secreta magni nominis*”)⁵. În document nu există niciun indiciu care să permită identificarea episcopului, necum cea a agentului secret sau a locului din care acesta transmitea informațiile.

Acesta din urmă era, fără îndoială, un cleric din Ungaria sau din Transilvania, pentru că atunci când se referă la Țara Românească o numește de fiecare dată „*Transalpina*”⁶. Documentul cuprinde zvonuri greu de verificat despre mișcările Iranului Safavid („*Sophy*”) împotriva Imperiului Otoman și știri precise, confirmate de izvoarele istorice cunoscute, despre înlocuirea lui Radu de la Afumați cu Vladislav al III-lea. În stânga, sus, documentul poartă data „1523? (IV.27??)”, dar este o datare contemporană, scrisă cu creionul. Nu se poate stabili pe ce considerente a fost făcută această datare, dar ea pare să fie una reală, schimbările de domnie din Țara Românească având loc, într-adevăr, la începutul lunii aprilie a anului 1523⁷.

Raportul consemnează, la început, că safavizii au invadat din nou („*iterum*”) stăpânirea împăratului turcesc (Suleyman Magnificul) și că pașa trimis împotriva lor a murit. Astfel, împăratul turcesc a trimis împotriva lor un alt pașă, cu treizeci de mii de oameni. Această știre este falsă, deoarece în prima parte a anului 1523 nu au fost conflicte armate între otomani și safavizi⁸, ci, din contră, după întoarcerea sultanului Suleyman de la Rodos, în primele luni ale aceluiași an, a sosit la Istanbul o ambasadă a șahului safavid, care a încheiat un armistițiu între cele două puteri islamice⁹. Știrea ar putea fi, totuși, ecoul îndepărtat al unei vești despre numirea unui beglerbeg (în document: „*gubernator*”) în provinciile răsăritene ale Imperiului Otoman, în vecinătatea Iranului Safavid („*Sophy*”). Interesant pentru prezentul studiu este amănuntul că noul pașă, trimis de împăratul turcesc în Răsărit, era înrudit prin sânge („*sanguine junctus*”) cu „*Vlaslo vayuode Tra[n]salpine qui nouiter creatus est*”¹⁰, se înțelege, de către sultan. Să fi fost vreun membru renegat al familiei domnești din Țara Românească? Documentul nu ne oferă niciun indiciu despre acest pașă, însă continuă cu informații inedite despre Vladislav, noul voievod al Țării Românești: împăratul turcesc a trimis în ajutorul noului voievod un agă (în document: „*Iwga*”, *sic!*) cu 400 de ieniceri, „*ad subsistendum Vlad (sic!) in Vayuodam Transalpinum*”¹¹. Această știre este confirmată de marele ban Pârvu Craiovescu, care le scria sibienilor că „*ne vine domn Vladislav voevod, dar cu mulți turci cu dânsul ...*” și că boierii Țării Românești sunt pregătiți să se închine noului domn, dacă este într-adevăr recunoscut de Înalta Poartă și dacă va ține pacea cu Regatul Sfântului Ștefan¹².

⁵ Vezi anexa.

⁶ Vezi *infra*, anexa.

⁷ Vezi trimiterile de la nota 1.

⁸ Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978, p. 164–165.

⁹ *Istoria Imperiului Otoman*, coord. Robert Mantran, București, 2001, p. 130.

¹⁰ Vezi anexa.

¹¹ *Ibidem*.

¹² P.P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470–1653)*, București, 1938, p. 27–29, aici p. 29. Documentul este datat greșit în iulie 1523.

Documentul inedit consemnează că boierii și toți susținătorii români ai noului voievod afirmă („dicunt”) că Vladislav era un om de statură frumoasă, inteligent și poliglot, vorbind maghiară, săsește (germană), turcește și românește¹³. De asemenea, susținătorii săi știau că înainte de domnie el fusese negustor („fuitque mercator”) ¹⁴. Activitatea de negustor a lui Vladislav, altminteri necunoscută până acum, explică, în parte, de ce nu s-a manifestat ca pretendent domnesc până în 1523.

Autorul scrisorii transmitea, la data întocmirii raportului (sfârșitul lunii aprilie 1523), că „nullus Turchus est in regno Transalpine”, aga¹⁵ și cei 400 de ieniceri trimiși în ajutorul noului voievod al Țării Românești rămânând la Dunăre („istj paucj que Jancharones sunt penes Danubium”) ¹⁶. Aga ienicerilor a trimis un turc, iar boierii un alt turc la Înalta Poartă, pentru a-i comunica sultanului că în Țara Românească nu era niciun ungur („nullus Hungarus esset in regno Transalpine”), deși Mehmed Beg (în text: „Mehmeth”) îi spusese sultanului că Țara Românească era plină de unguri¹⁷, se înțelege, sprijinitori ai lui Radu de la Afumați.

Aceste informații întregesc imaginea evenimentelor din aprilie 1523: Vladislav al III-lea, numit voievod de către sultan, a înaintat către Dunăre cu 400 de ieniceri comandați de un aga. Ajuns la Dunăre, boierii Țării Românești l-au întâmpinat și, convingându-se de legitimitatea sa și de intențiile sale de pace, i s-au închinat și l-au recunoscut ca domn, așa cum îi anunțau pe sibieni că o vor face, prin intermediul banului Pârnu Craiovescu¹⁸. De o acțiune militară turcească fulgerătoare, care l-ar fi surprins pe Radu de la Afumați pe nepregătite¹⁹, nu poate fi vorba; pe de-o parte, documentul inedit arată clar și răspicat că aga turc și cei 400 de ieniceri au rămas la Dunăre și că în Țara Românească nu era niciun ungur care să le fi stat turcilor împotrivă, pe de altă parte în Țara Românească se știa dinainte că „ne vine domn Vladislav voevod, dar cu mulți turci cu dânsul ...”²⁰. În realitate, Radu de la Afumați a fost pur și simplu părăsit de boierii Țării Românești, care, așa cum ne arată letopisețul țării, s-au închinat noului voievod: „Deci împăratul [turcesc, n.n.] a dat domniia lui Vlădislav vodă. Și au venit Vlădislav vodă domn Țării Românești cu steag; și au venit toți boierii de s-au închinat lui Vlădislav vodă. Și când au fost apoi, au venit și Pârnu, banul de la Craiova, cu mulți voinici aleși și s-au închinat lui Vlădislav vodă.”²¹ Radu de la Afumați a trebuit să părăsească Țara Românească și s-a refugiat la Brașov cu câțiva susținători²².

¹³ „... esse hominem pulcre stature, prudentem, qui calet linguas Hungaram, Saxoniam, Turcham et Valacham ...”, vezi anexa.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ În text: „Iwga”, vezi anexa.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 29.

¹⁹ C-tin Rezachevici, *op. cit.*, p. 160; T. Palade, *op. cit.*, p. 25, unde susține că Vladislav ar fi fost sprijinit de Mehmed Beg, cu ajutorul căruia s-ar fi luptat împotriva lui Radu de la Afumați la București.

²⁰ Scrisoarea banului Pârnu Craiovescu adresată sibienilor, la P.P. Panaitescu, *loc. cit.*

²¹ *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, București, 1960, p. 45–46.

²² C-tin Rezachevici, *op. cit.*, p. 159.

În ceea ce privește știrile false pe care Mehmed Beg le trimitea la Înalta Poartă, despre mulțimea de unguri din Țara Românească, ele demonstrează că pașa de Nicopole dorea să întrețină în Țara Românească o atmosferă politică tensionată și confuză pentru a putea (re)ocupa el însuși tronul. Așadar, nu se poate susține o colaborare între Vladislav al III-lea și beii de Nicopole²³.

Autorul anonim al raportului arată că acum („*nunc*”), adică la data întocmirii raportului, boierii și marele ban se înțeleg cu noul voievod („*Boyerones et Banus nunc concordant cum Vlad nouo Vayuoda*”) și că acesta este pregătit să accepte orice înțelegere („*omnes condiciones*”) cu boierii Țării Românești. Așadar, noul voievod a avut la început atitudinea conciliantă la care se așteptau boierii, atitudine care a dus imediat la închinarea lor.

Documentul se termină cu un scurt pasaj cu știri despre acel „*gubernator*” otoman menționat la începutul documentului, trimis de sultan pentru a observa pregătirile militare ale safavizilor.

În concluzie, documentul inedit analizat mai sus aduce câteva informații noi despre activitatea de negustor a lui Vladislav al III-lea dinaintea domniei, despre însușirile sale fizice și intelectuale (un om de statură frumoasă, inteligent, poliglot) și despre circumstanțele în care a luat domnia, în aprilie 1523: corespunzând așteptărilor boierilor (era recunoscut de Înalta Poartă și avea o atitudine conciliantă față de ei și de Regatul Ungariei), aceștia i s-au închinat fără luptă, cei 400 de ieniceri pe care i-a adus de la Istanbul rămânând la Dunăre în expectativa unei eventuale intervenții maghiare. Din același document reiese că noul voievod a avut de înfruntat dușmănia lui Mehmed Beg de Nicopole, care încă spera să poată ocupa tronul Țării Românești.

ANEXĂ

27 aprilie 1523 (?)²⁴

Nouitates que domino ep[iscop]o, d[omi]no n[ost]ro gr[ati]o[sissi]mo dicere potestis habeo ex loco q[uo]dam secreto et a persona secreta magni nominis quod Sophy iterum inuasit regna Cesaris Turcharum et in illis regnis habuit quendam Bassa prefectum et gubernatorem qui mortuus est. Et loco suj alium misit, cum triginta milibus hominum. Et ille gubernator nunc missus est sanguine junctus Vlaslo vayuode Tra[n]salpine qui nouiter creatus est. Et Cesar misit unum Capitaneum Jancharonem nomine Iwga [= aga], qui penes Vayuodam nouum Tr[an]ssalpinensem, cum 400 Jancharonibus venit, ad subsistendum Vlad in Vayuodam Transalpinum. Et omnes Valachj et Boyerones omnesque populares adheserunt sibj, dicunt enim esse hominem pulcre stature, prudentem, qui calet linguas

²³ Colaborarea dintre Vladislav al III-lea și Mehmed Beg a fost susținută de T. Palade, *op. cit.*, p. 25 și combătută convingător de N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 50.

²⁴ Dată contemporană, scrisă cu creionul. Data este verosimilă, dat fiind că evenimentele din Țara Românească descrise în document au avut loc în aprilie 1523.

Hungaram, Saxoniam, Turcham et Valacham, fuitque mercator. Et nullus Turchus est in regno Transalpine sed istj paucj que Jancharones sunt penes Danubium et Jwgha, prefectus Jancharonum, misit unum Turchum et Boyarones alium ad Cesarem Turcharum, intimando sibj vt nullus Hungarus esset in regno Transalpine. Quia Mehmeth dixit Cesarj vt Transalpinum esset plenum Hungarorum. Boyerones et Banus nunc concordant cum Vlad nouo Vayuoda. Expectant etiam relationem a rege. Ipseque Vlad Vayuoda paratus est omnes condiciones cum Boyeronibus inire. Hec D[omi]no gr[ati]o[sissi]mo dicere debeatis et nemini alterj.

[Urmează un scurt pasaj despre acel „gubernator” turc menționat la începutul documentului, trimis de sultan pentru a supraveghea mișcările safavizilor.]

Sursa: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, fond Turcica, cartonul 1, Türkei I: 1521–1530, fasc. I (1521–1526), f. 12 (fragment).

Notă: Transcriere de Liviu Cîmpeanu după originalul de la Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Toate intervențiile noastre sunt puse în paranteze pătrate.

NEW INFORMATION ON VOIVODE VLADISLAV III IN AN UNPUBLISHED DOCUMENT (1523) FROM HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV, VIENNA

Abstract

An unpublished document which we found in May 2012 at the Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Vienna, reveals new data concerning the Wallachian Voivode Vladislav III. The document, dated by a modern hand 27 April 1523, offers information on the merchant activities of Vladislav before he was named as voivode by the Ottoman Sultan Suleyman, on his physical and intellectual characteristics (he was a man of handsome stature, smart and polyglot) and on the circumstances in which he became ruler of Wallachia, in April 1523: because he met the boyars' expectations (by being recognized by the Sublime Porte, and by having a conciliatory attitude towards them and towards the Kingdom of Hungary), they submitted themselves to him without battle. The 400 janissaries which he had brought from Istanbul remained at the Danube, expecting a possible Hungarian military intervention, to support the exiled Voivode Radu of Afumați. The same document reveals the fact that Vladislav III had to incur the enmity of Mehmed Beg of Nicopolis, who still aimed to seize the Wallachian throne. The document is published now, for the first time, as an appendix to this study.

Keywords: Vladislav III; Radu of Afumați; Mehmed Beg; boyars; Wallachia; Ottoman Empire

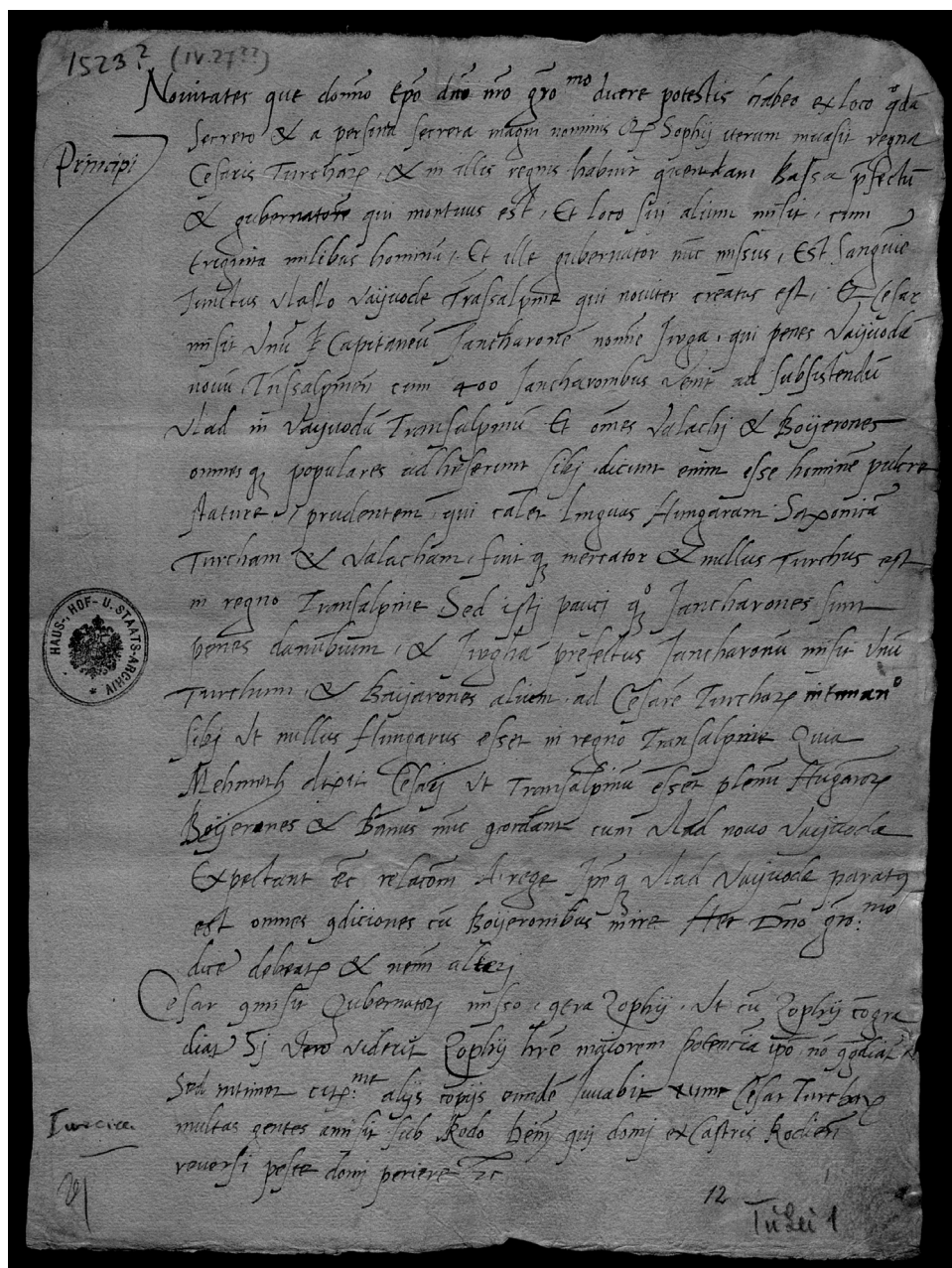

Figura 1. Documentul păstrat la Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, fond Turcica, cartonul 1, Türkei I: 1521–1530, fasc. I (1521–1526), f. 12

DOCUMENTE DIN ARHIVA MĂNĂSTIRII DOHIARIU DE LA MUNTELE ATHOS (1617–1653)*

PETRONEL ZAHARIUC**, FLORIN MARINESCU***

Din bogata arhivă românească a mănăstirii Dohiariu de la Muntele Athos¹, publicăm acum 52 de documente, dintre care 36 după original (două slavo-române) și 16 rezumate (două după documente slavo-române). Am ales să redăm doar acele acte care nu au fost incluse în colecțiile *Documenta Romaniae Historica* (DRH), seria B, *Țara Românească* și *Documente privind istoria României* (DIR), seria B, *Țara Românească*, chiar dacă în aceste colecții ele au fost transcrise după copiile și traducerea din manuscrisul nr. 314 (Condica mănăstirii Slobozia lui Enache), aflat la Arhivele Naționale București, precum și după documentele foi volante, originale și copii, păstrate în aceleași arhive². Manuscrisul nr. 314 cuprinde o mare parte din arhiva românească a mănăstirii Dohiariu (742 de documente, dinainte de 26 aprilie 1807) și a rămas în țară după secularizarea averilor mănăstirești, astfel că actele respective au putut fi editate și folosite în istoriografia românească³. Copiile documentelor în limba română și traducerea actelor în limba slavonă sunt de foarte bună calitate și conțin foarte puține greșeli⁴. De asemenea, nu am inclus în acest grupaj documentele din arhiva mănăstirii Dohiariu, care au fost publicate de Grigore Nandriș în perioada interbelică⁵.

* Acest studiu face parte dintre rezultatele proiectelor de cercetare CNCS-UEFISCDI, IDEI, nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0552.

** Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași, Facultatea de Istorie; zahariuc@uaic.ro.

*** Institutul de Studii Neoeleene, Atena; florinmar@ymail.com.

¹ Florin Marinescu, *Η Τερά Μονή Δοχειαρίου στη Ρουμανία. Τι λένε τα έγγραφα*, Αγίου Ορος, 2009.

² Arhivele Naționale București (în continuare: ANB), Manuscrise, nr. 314 (Condica mănăstirii Slobozia lui Enache); vezi și Vasile Gh. Ion, *Actele Secției Bunuri Publice – București. Mănăstirile Slobozia lui Enache și Apostolache, Snagov, Spirea din Deal, Sf. Spiridon Nou și Sf. Spiridon Vechi*, București, 1954, p. 17–73.

³ Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 203–208; Ioan Moldoveanu, *Contribuții la istoria relațiilor țărilor române cu Muntele Athos (1650–1863)*, București, 2007, p. 185–195.

⁴ Documentele au fost copiate și traduse de Chiriță Gheorghiu, dascăl slovenesc la Școala domnească de la Sf. Gheorghe Vechi din București.

⁵ Grigore Nandriș, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos (1372–1658)*, București, 1937, *passim*. După această ediție, documentele au fost rezumate de Teodor Bodogae (*Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, București, 1940, p. 229–232) și de Virgil Cândea (*Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate*, vol. I, <Albania-Grecia>, București, 1991, p. 456–457).

Aceste documente nu sunt referitoare la relațiile dintre Țara Românească și mănăstirea Dohiariu de la Muntele Athos, ci privesc averile adunate de mănăstirea Slobozia lui Enache și de schitul Apostolache, ambele metocuri ale mănăstirii athonite. Documentele pe care le publicăm acum nu conțin informații de mare importanță pentru istoria Țării Românești, ci doar date mărunte, care completează istoriile celor două așezăminte monahale românești⁶, sporind, totodată, numărul de documente păstrate din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Pentru transcrierea acestor documente am folosit regulile urmate pentru întocmirea volumelor din colecția DRH, seriile A și B (*Moldova și Țara Românească*); tot în aceste volume se găsesc și traduceri ale unor expresii slave și ale unor părți ale formularului diplomatic, pe care nu le-am mai tradus în note, pentru a nu încărca inutil aparatul critic.

Toate documentele cuprinse în acest grupaj au fost publicate, în rezumat, în catalogul în limba greacă. În acest catalog, 14 documente din prima jumătate a secolului al XVII-lea au fost publicate sub date greșite, pe care am socotit necesar să le corectăm acum: 19 (1623 iulie 10)⁷, 36 (1626 iulie), 37 (1626 iulie 23)⁸, 38 (1627 iunie 8)⁹, 52 (1635 decembrie 12)¹⁰, 91 (1644 iulie 1)¹¹, 92 (1643 septembrie 1 – 1644 august 31)¹², 102 (1645 noiembrie 24)¹³, 104 (1646 ianuarie 2)¹⁴, 106 (1646 mai 21)¹⁵, 114 (1647 aprilie 13)¹⁶, 118 (1647 iulie 8)¹⁷, 120 (1649 iulie 11)¹⁸, 126 (1650 februarie 4)¹⁹, 135 (1652 septembrie 1 – 1653 august 31)²⁰.

⁶ Pentru bibliografie, vezi Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I – Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, 2 vol., Craiova, 1970, vol. 1, p. 34–35 (schitul Apostolachi), vol. 2, p. 587–588 (mănăstirea Slobozia lui Ianache sau Vaideei). Pentru ctitorul mănăstirii din Slobozia, postelnicul Ianache Caragea, vezi, mai nou, Petronel Zahariuc, *Un sigiliu, o stemă, un ctitor și o ctitorie (mănăstirea Sfântul Sava din Iași)*, în *Putna, ctitorii ei și lumea lor*, București, 2011, p. 145–172.

⁷ Data de an este: 1626 (DRH, B, vol. XXI, ed. Damaschin Mioc, București, 1965, p. 211, nr. 110).

⁸ Ambele documente au data de lună: iunie (*ibidem*, p. 188, nr. 94, p. 190, nr. 96).

⁹ Data de an este: 1623 (DIR, B, veacul XVII, vol. 4, București, 1954, p. 287, nr. 303).

¹⁰ Documentul este o copie cu dată de zi greșită a documentului nr. 53 (1635 decembrie 20; Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 61, nr. 53); vezi și DRH, B, vol. XXV, ed. Damaschin Mioc, Maria Bălan, Ruxandra Cămărășescu, Coralia Fotino, București, 1985, p. 192–193, nr. 181.

¹¹ Data de zi corectă este: 11 (vezi documentul nr. 41 din acest grupaj).

¹² Documentul este o copie cu dată greșită a documentului nr. 119 (1648 august 25; Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 87; DRH, B, vol. XXXIII, ed. Gheorghe Lazăr, Constanța Vintilă-Ghițulescu, Andreea Iancu, București, 2006, p. 288–289, nr. 209).

¹³ Data de zi este: 20 (DRH, B, vol. XXX, ed. Violeta Barbu, Marieta Chipere, Gheorghe Lazăr, București, 1998, p. 267, nr. 337).

¹⁴ Data de zi este: 1 (*ibidem*, vol. XXXI, ed. Violeta Barbu, Constanța Ghițulescu, Andreea Iancu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, 2003, p. 1, nr. 1).

¹⁵ Data de zi este: 22 (*ibidem*, p. 187, nr. 158).

¹⁶ Data de an corectă este: 1637 (vezi doc. nr. 14 din acest grupaj).

¹⁷ Data de lună este: iunie (DRH, B, vol. XXXII, ed. Violeta Barbu, Gheorghe Lazăr, Oana Rizescu, București, 2001, p. 183, nr. 169).

¹⁸ Documentul are data de an: 1648 (*ibidem*, vol. XXXIII, p. 214, nr. 175).

¹⁹ Data de an corectă este: 1640 (vezi doc. nr. 20 din acest grupaj).

²⁰ Data corectă a acestui act este: 1643 aprilie 4 (vezi doc. nr. 32 din acest grupaj).

1

1617 (7125) ianuarie 13

† Scris-am eu, Radul **с(ы)нъ**¹ Colții, acesta al meu zăpis cestui om, anum(e) Stan robul de Păpéni, să se știe cum se-au cumpărat de la noi, dreptu o vacă și 600 de bani gata, și l-am ertat de a noastră bun(ă) voe, de nimea siliți, pântru că au fostu și rob.

Dreptu aceasta, să fie ertat el, și feciorii lui, și nepoții lui, și strenepoții lui și cin(e) se va trage de rodul lui.

Și am făcut și zăpis de la mâna noastră, cu blăstem, cine să va ispiti a-l învălui, preste zăpisul nostru, să fie proclat și blăstemat de trei sute și 18 Ot(e)ți și să fie cu[i] Iuda și cu Ariia.

Și cându l-am ertat fost-au și o(a)mini buni mărturie: ot Păpéni: pop(a) Zahariia, și fiu-său, Ionașco, și Co(a)d(ă), i Colțea, i Barbul², i Lupea, i Dima i Andrița; i ot Cânești: Mușat de la podgorie de Sărata, Toader i Dragomir; de Grădișteni: Vrusan; și de Nerilești: Neagoe Meiut **и с(ы)нъ ег(о)**³, Leca. Așa murturisim nui toț(i), cu sufletele no(a)stre, cât(i) sîntem mai sus scriși. Și l-am ertat din zilele Radului vod(ă), **с(ы)нъ**¹ Mihnii voivod.

Și după acéia au cumpărat și o ocin(ă) Stan robul de la Duminec(ă) de Grădișteni, 5 sijin(i), pre bani gata, 450, și de la Vlădan, iar 5 sijin(i), dreptu 480 de bani gata, cu voia fraților lui, Stanciului și Gramii. Și i-am dat di apă pân(ă) în frunte și pr(e)ste tot hotarul, ca să-i fie lui moșie, și feciorilor lui și cui se va trage di rîndul lui.

Și cându au cumpărat el au fostu mărturie: de Păpéni: pop(a) Zahariia i Coad(ă); și de Grădișteni: Dragomir, i Dobrot(ă) i Voiuco.

Пис м(ѣ)с(ѧ)ца ген(аріе) гѣ <13>, въ лѣт(ѣ) 3725 <7125/1617>, въ д(ѣ)ни ѿ Радѣлѣ воиводѣ.

Pop(a) Zahariia; Neagoe armaș; Coad(ă); Ioan.

Nr. 79. Orig., hârtie (30,8 x 21 cm), cerneală neagră, trei sigilii inelare, aplicate în aceeași cerneală: unul, al preotului Zaharia, are în câmp un personaj, înfățișat în picioare, iar celelalte două sunt neclare. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 42–43, nr. 12 (rez. după orig.).

¹ „fiul”.

² „i Colțea, i Barbul”, scris pe margine, de aceeași mână.

³ „și fiul lui”.

2

1618 (7126) iulie 11

† Noi, Capot(ă) județ și 12 pârgari și toți bătrânii de oraș de Floci, scris-am și mărturisim, cu ceast(ă) carte a noastră lu Vintilă logofătul, cum au venit înaintea noastră cu mulți oameni buni de-au mărturisit cum se-au fost tocmit cu Adam, feciorul lu Dumitru Plăstariul, pântru niște aspri, ce-au fost luat Adam de la Vintilă log(ofătul), cu armaș, cându au fost frate-său, Dumitru post(elnic), prinsu în zilele lui Simion vod(ă) de l-au băgat în catargă. Și au zis Adam că iaste Dumitru post(elnic) chezaș pre un om, anum(e) Bélcio. Și au făcut Adam zăpis de la mâna lui, că¹ nu va mérge Adam la zi, să întrebe pre Radul

vistiar(u)l, cine au luat pre Bélcea de la el în răzășii, cându au fost? Apoi au rămas² Adam platnic că n-au mers la zi, cum se-au prinsu.

Și am văzut și zăpăsul lui, cu mărturii, anume: Radul ce-au fost județ, i Gorun, i Stanciul lu Iacov, i Pan(ă) post(elnic), i Iano post(elnic) de Blagodești și Dragomir.

Dereptu acéia, am făcut cartea noastră, credință.

Пис м(ѣ)с(а)ца юл(іе) аѣ <11>, *зркс <7126/1618>.

† Mărturie, Moț călăraș.

Nr. 46. Orig., hârtie difolio, cerneală neagră, un sigiliu rotund, probabil al Târgului de Floci, aplicat în ceară, căzut. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 43–44, nr. 14 (rez.).

¹ Scris: „să”.

² Urmează din nou cuvintele: „au rămas”, tăiate cu două linii.

3

<1618 – 1619> octombrie 13

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їу Гаврил Могилл воевода и г(о)с(по)д(и)нѣ. Дават г(о)с(по)дств(а) <ми сїю повелѣніе>¹ господства ми acest sat, по им(ѣ) Beriléști, ca să fie volni<ci cu această carte a>¹ domnii mēl(e) și cu slug(a) domnii mēl(e) по им(ѣ) ...² pré Oprea și pré Crâstea, ca să șază toți ...¹, pântru că au spus naintea domnii mēl(e) cum s-au ...¹ megiiășii din Beriléști dă cătră Neagoe ...¹ și Crâstea au zis megiiășilor ca să picn<ască> ...¹, iar alalți megiiăși, ei au zis ca să picnască ...¹ și Crâstea ce-au vrut. Iar când iaste acmu, ei a...¹ năpustit alți megiiăși în hotarul, deacă ...³ că au cumpărat ...¹ Meiut câte 200 stânen(i) de ocină și ...¹ spus domnii mēl(e) într-altă chip.

Deci domni<a mea> ...¹ carte lor ca să șază unde vor vrea, iar de va fi ...¹ alalți megiiăș(i) să fie volnici, cu cartea dom<niei mele> ...¹ ca să șază toți într-un locu.

И инак(о) да нѣст.

<И исправник>¹ сам реч г(о)с(по)дств(а) ми.

Пис(а) м(ѣ)с(а)ца ух(томврїе), гѣ <13> ...¹.

† Їу Гаврил воевода, м(и)л<остїю Божїю, г(о)с(по)д(и)нѣ>.

<În partea de jos a actului, o însemnare neclară din secolul al XVII-lea, scrisă invers>.

Data de an, după anii de domnie ai lui Gavril Movilă.

Nr. 62. Orig., hârtie, cerneală neagră, rupt la îndoituri și lipsă o treime din dreapta documentului, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în ceară roșie, căzut. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 45, nr. 17 (rez. după orig., cu data: „<1618 iulie – 1620 octombrie 13>”).

¹ Rupt.

² Omis.

³ Rupt și șters.

4

1620 (7128) aprilie 26, Târgoviște

Gavril Movilă voievod, domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul lui Simeon voievod, întărește lui Nistor, fiul lui Dragomir, și fiilor lui, câți Dumnezeu îi va dăruia, ca de acum înainte să fie liberi de vecinie, și el și fiii lui, dinspre boierul Neanciul vornic și dinspre soția acestuia, Neacșa, și copiii lor, și tot neamul, să nu sufere bântuială din partea nimănui, deoarece mai sus scrisul Nistor a fost vecin de dedină jupaniței Neacșa din Mănești, soția lui Neanciul vornic din satul Gherghinești, județul Ialomița, după părinții ei, de demult. Acum însă, Neanciul vornic și Neacșa, soția lui, și-au făcut pomană și, dinaintea domnului, i-au iertat de vecinie pe Nistor și pe fiii lui, dar numai cu capul, fără ocină, ca să fie om liber, căci s-a răscumpărat cu un cal, prețuit la 2.400 aspri, și 6.600 aspri gata. Și a fost eliberat cu știrea tuturor megieșilor de jur împrejur, fiind de față boieri și oameni buni.

De asemenea, i se întărește lui Nistor ocina cumpărată în Ciulinița, 10 stâneni, cu 1.000 aspri, la Cuiuburi și la Dâlcești, 10 stâneni, din tot hotarul, din partea unchiului său, Dumitru, care l-a miluit pentru sufletul său. Iar la această pomană martori au fost: popa Cârstea din Bora, popa Barbul din Cuiuburi și Voicu din Ciulinița.

Sfatul domnesc: Enache mare ban de Craiova, Ivașco mare vornic, Papa mare logofăt, ...¹ mare vistier, Miho spătar, Mihalache stolnic, Buzinco comis, Vlad paharnic, ...¹ mare postelnic. Ispravnic Papa mare logofăt.

Lepădat a scris.

Nr. 889. Rez. dezvoltat după orig. slav, pergament (31,3 x 41,5 cm), cerneală neagră, sigiliu domnesc, aplicat în ceară roșie, căzut. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 44, nr. 15 (rez. dezvoltat după orig.).

¹ Loc liber; vezi și documentul din 25 aprilie 1620, unde, de asemenea, numele acestor dregători nu a fost scris [*Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului* (în continuare: CDȚR), vol. II, ed. Maria Soveja, Doina Duca-Tincușescu, Reghina Dragomir, București, 1974, p. 551–552, nr. 1104].

5

<1623 după 10 noiembrie – 1624 ianuarie 12>, Târgoviște

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Александръ воевода и г(о)с(по)д(и)нъ въсое Земле Оугровлахъ¹инское, сынъ прѣ¹добраго и милостиваго Їѡ Радѡ воевода. Дават г(о)с(по)дств(а) ми сїю пов¹елѣніе господства ми Шервов, и Неделко¹, и Стан, и Нѣгѡл и със с(и)н(о)ви с(и), елице же ем Б(о)гъ даровахъ, якож(е) да <мѡ ест учинъ, ѡт част¹ Бѣргѣнѣскъ, половин(а), ѡт пол, и ѡт вод, и ѡт седалищ(е) селов и ѡт п¹освѣди, बारे елико се х¹тит, понеж(е) ест покѣпил Шервѡ, и Неделко, и Стан и Нѣгѡл ...¹ <ѡт Стоика¹ Лолеш ѡт Бѣркѣнец(и), за мѡ за ж(о)лтї, ешеж(е) ѡт при д(ѡ)ни родїтелею г(о)с(по)дств(а) ми, <Радѡ воеводї¹.

И продадох Стоика Лолеш сїе учинѡ, еж(е) виш(е) реч(е)нѡ, за негоѡ добромъ в¹олѣ, със ѡзнанїе въсѣм мегїа¹шим ѡкрѣст(ѡ)ни мѣстов, ѡт гор из дол, и със св(ѣ)д(и)телїе: п...¹, и Дрѣган и Манѣ.

И видѣхомъ г(о)с(по)дств(а) ми и записъ Стоикѣвъ Лолешъ за <проданіе по Шербѣ, и Неделко>, и Стан и Нѣгуловъ.

Сеж(е) радї, дадохъ и г(о)с(по)дств(а) ми Шербѣ, и Нѣделко, и Ст<ан и Нѣгул>¹, еж(е) виш(е) реч(е)ну, за дѣдину въ ухавъ(ъ), нимъ, и с(ы)нови, и внѣкомъ, и прѣ<внѣкомъ и не ѡтъ кождо>¹ непоколѣвивъ мѣ, поризмо г(о)с(по)дств(а) ми.

Сеж(е) и свед(и)теліе пос<таваѣемъ господства ми: жупанъ Папа>² великій дворникъ, и жупанъ Асланъ великій лѡг(о)фетъ, и жупанъ Михалаки великій вистар>², и жупанъ Некѣла великій спат(ар), и жупанъ Бертоломею ве<ликій столникъ, и жупанъ Братѣл>² великій ком(ис), и жупанъ Герге великій пех(арник) и жупанъ Дѣм<имтраки великій постѣлник>². И исправникъ Асланъ вел лѡг(о)фетъ.

И исписахъ азъ, Станчѣл лѡг(о)фетъ, въ столъ градъ Т<ръговище>², ...¹.

† Іѡ Алезѣандръ воевод(а), м(и)л(о)стїю Б(о)жїю, г(о)с(по)д(и)нь.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul¹ preabunului și milostivului Io Radul voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Șerbu, și Nedelco¹, și Stan, și Neagul și cu fiii lor, câți Dumnezeu le va dăruia, ca să le fie ocină, din partea¹ Bărgănească, jumătate, din câmp, și din apă, și din seliștea satului și de pretutindeni, cât li se va¹ alege, pentru că au cumpărat Șerbu, și Nedelco, și Stan și Neagul ... de la Stoica¹ Loleș din Bărcănești, pentru 48 de galbeni, încă din zilele părintelui domniei mele, Radul voievod¹.

Și a vândut Stoica Loleș această ocină, care este mai sus scrisă, de bună voia sa, cu știrea tuturor¹ megieșilor din jurul locului, din sus și din jos, și cu martori: p...¹, și Drăgan și Manea.

Și am văzut domnia mea și zapisul lui Stoica Loleș de vânzare pentru Șerbu, și Nedelco¹, și Stan și Neagul.

Pentru aceea, am dat domnia mea lui Șerbu, și Nedelco, și Stan și Neagul, care sunt mai sus scriși, de dedină și de ohabă, lor, și fiilor, și nepoților și strănepoților și de nimeni¹ neclintit, după porunca domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Papa² mare vornic, și jupan Aslan mare logofăt, și jupan Mihalachi mare vistier², și jupan Necula mare spătar, și jupan Bertolomeiu mare stolnic, și jupan Bratul² mare comis, și jupan Gherghe mare paharnic și jupan Dumitrachi mare postelnic². Și ispravnic Aslan mare logofăt.

Și am scris eu, Stanciul logofăt, în scaunul cetății Târgoviște², ...¹.

† Io Alexandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Datat după domn și după componența Sfatului domnesc; vezi documentul din 10 noiembrie 1623 (DIR, veacul XVII, vol. 4, p. 345–346, nr. 352) și documentul din 12 ianuarie 1624 (*ibidem*, p. 371–372, nr. 380).

Nr. 41. Orig., hârtie difolio, cerneală neagră, rupt la îndoituri și lipsă o parte din dreapta documentului (aproximativ o cincime), sigiliu domnesc mijlociu, timbrat, căzut. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 47, nr. 23 (rez. după orig., cu data: „<1623 după august 14 – 1624 ianuarie 12”).

¹ Rupt.

² Rupt; completat după documentele din această vreme.

6

1623 (7132) decembrie 3

<† Милостію Божією, Їв>¹ Ялезандръ воевода и г(о)с(по)д(и)нъ, с(ы)нъ прѣдобраг(о) и милостиваг(о) Їв Радѹл воевода. <Дават господства ми сїю пове>¹ лѣнїе г(о)с(по)дств(а) ми acestor oameni, anum(e) Șerbŭ, i Nedel<co, ... Gh>¹erghe armașul de Bl(ă)dești, pentru că se-au je<luit>¹ ...pel(e), cum le iaste această cumpărătoare în ...¹ lui Mihnea voevod. Și am văzut domnia mea și ...¹ <cartea>¹ răposatului Mihnei voevod la mâna lor, iar ...¹ se răpaose de Gherghe armașul, ce va să le înpre<soare> ...¹.

Derept aceia, și tu Gherghe armaș, în vrême ce veri vedea <cartea domniei>¹ mēl(e) să te ferești(i) de acești oameni, în pace să le <lași, iar>¹ mai mult să nu-i mai învălești. Iar de-ți va părea strâmbŭ s<ă vi>¹i de față.

И инако да нѣст, по реч г(о)с(по)дств(а) ми.

И ис(правник) вел дворник.

Пис м(ѣ)с(а)ца дек(емвріе) г̃ <3> д(ь)ни, въ лѣт(о) *зрлѣ <7132/1623>.

† Їв Ялезандръ воевода, м(и)лостію Божію, г(о)с(по)д(и)нъ.

Nr. 602. Orig., hârtie (30,1 x 19,4 cm), cerneală neagră, rupt colțul din stânga sus și la îndoituri, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în ceară roșie, căzut. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 47, nr. 21 (rez. după orig.).

¹ Rupt.

7

1624 (7132) iulie 8

Sava, fiul lui Mihai Murgeanul, i-a vândut jupânului Nicula vistier 50 de stânjeni de ocină din satul Sărățeni, din câmp, din apă, din baltă, din tot hotarul, cu 4¹ de bani.

Martori: Papa vel vornic, Stoica vel logofăt, Ivașco vornic, Fiera vel vistier, Bratul vel comis, Mușat clucer, Mihalcea vornic, Ghinea, Proca cel Mic, Borcea logofăt din Petrești, Neagoi din Corbușori.

Brașov diac a scris.

Papa vel vornic <m.p.>; Stoica vel logofăt <m.p.>; Ivașco vornic <m.p.>; Fiera vistier <m.p.>; Mușat clucer <m.p.>; Ioanis Dimou <m.p.>²; Procos <m.p.>².

Nr. 764. Rez. dezv. după orig., hârtie difolio (30,3 x 20,8 cm), cerneală neagră, zece sigilii inelare aplicate în aceeași cerneală.

¹ Cifră greșită (probabil diacul a confundat cifrele).

² Semnătură în limba greacă.

8

1625 martie 12

Mușă, fiica lui Stanciul, vinde lui Bolea din Ivănești 10 stânjeni de ocină în Ivănești, cu 8 galbeni și jumătate, bani gata.

Martori: Tudor din Ivănești, Manciu, Vlădan, Neagul, Văsiu, Ion din Mătăsești, Murgeanu din orașul Floci.

Stanciul și fratele său, Bolea, cumpără de la unchiul lor, Toader, 5 stânjeni de ocină, cu 500 de aspri, bani gata.

Aldămășari: Vlădan portar, Mircea și fiul său, Manciu, Stoica portar, Stan, fratele lui Cârstea.

A scris popa Stan.

<În partea de jos a documentului o însemnare contemporană>: „Aceste zapise le-a iscălit Dragoș, fiul lui Ursu, care a vândut moșia”.

Nr. 669 A, B. Rez. după orig., hârtie (30 x 20,7 cm), cerneală neagră. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 49, nr. 27 (rez. după orig.).

9

<Înainte de 1630 <7138> aprilie 13>

Neanciul vornic, jupâneasa sa, Neacșa, și Barbul postelnic din Mănești au vândut tot satul Slăvica și cu toți rumânii lui Oancea logofăt, cu 100 de galbeni. Apoi, după 21 de ani, Oancea l-a vândut lui Ianache postelnic, iar lui Neanciul i-a părut rău, pentru că satul a fost vândut mai scump. De aceea, Neanciul a mers la Batiște și a dat mită, iar acesta a vorbit cu Alexandru voievod, fiul lui Iliș voievod. Atunci, Neanciul „a lepădat acea sută de galbeni și și-a luat satul înapoi”. Acum, în zilele lui Leon vodă, Oancea s-a pârât „de față” cu Neanciul, pe care „l-a rămas” și i-a dat 100 de galbeni. După aceea, satul Slăvica a fost luat de Enache postelnic, iar rumânii, de Oancea.

Datat după hrisovul de întărire din 13 aprilie 1630 (DRH, B, vol. XXIII, ed. Damaschin Mioc, București, 1969, p. 147–150, nr. 82; Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 58–59, nr. 47).

Nr. 735. Rez. după orig., hârtie (41,8 x 28,2 cm), lipsă jumătatea de jos a documentului. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 57–58, nr. 46.

10

1634 (7143) septembrie 5

Leca Meiută i-a vândut lui Apostolachi comis mai întâi 10 rumâni din satul Păpeni, apoi încă 2, anume Bădilă și fratele său, Stan, fiii lui Drume, cu 28 de ughi, bani gata.

Martori: jupânul Anghel din orașul Floci, Hranete postelnic, Hranete județ, Stan din Mătăsești.

Dumitru, fiul lui Aldimir, a scris.

Nr. 415. Rez. după orig., hârtie (27,7 x 21,6 cm), cerneală neagră. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 59, nr. 50 (rez. după orig.).

11

7144–1636 ianuarie 23, București

† Adecă eu, Dumitrașco post(elnic), feciorul Stanciului log(ofăt) den Cepari, împreună cu jupâneasa mia, Caplea, fata lui Cherezi, scriem și mărturisim cu cest zăpis al nostru, ca să hie de mare credință la mâna dumnealui jupânului Radul vtor(i) vistiiar, cum să se știe, când au fost acum în zilel(e) domnu nostru, Io Matei Basarab voevod, iar noi ne-am sculat de i-am vândut un sălaș de țigani, anum(e) Radul, feciorul lui Dumitru țiganul, și cu țiganca lui, anume Anca, fata Stancăi țigancii, și cu copiii lor, anum(e) Stana, și Nedelco i Slamna, drept galbeni 60. Și am luat toți banii gata în mânil(e) noastre, și-am vândut de a noastră bună voe, fără de nici o sil(ă), și cu știrea fraților miei și a tuturor rudelor noastre.

Iar cine va scorni cu vreo pâr(ă) pentru acești țigani, ce scriu mai sus, aceia să aib(ă) a se pâr(ă) cu noi, iar cu jupan Radul să n-aib(ă) nici o treab(ă), căci acești țigani sînt ai noștri de moșie și i-am vândut dumnealui ca să-i hie moșie și coconilor dumnealui, în vecie.

Și la aceast(ă) tocmeal(ă) a noastră întâmplatu-s-au de-au fost mulți boiari măturii, anum(e): frate-mieu, Ivașco cluc(er), și cumnatul lui, Neagul post(elnic) den Vaideei, și den Zărnești: Stoica; i ot Doicești: Danciul cluc(er), i Ianiu sluj(er), i Dumitru log(ofăt) i Șarban log(ofăt); i Lepădat log(ofăt) den Gherghești; i ot Târgșor: Radul iuzbaș, i Mihalcea post(elnic), s(ă)nă Ilie dvor(nic) i Drăghici log(ofăt), s(ă)nă Limber, și alți mulți boiari, ce nu sînt scriși aici.

Aceasta am scris și mărturisescu.

Și pentru mai adevărta credință, pusu-ne-am pecețil(e) și iscălitur(a) mai jos, ca să se știe și să se crează.

Исписах аз, Стойка лог(офет) Шърбанович(и), в Бѣк(ъ)речи(и), м(ѣ)с(ѣ)ца ген(аріе) кг <23> д(ѣ)ни, въ лѣт(ѣ) *зрмд <7144>, лѣт(ѣ) Г(ѣ)сп(ѣ)дѣ *ахлс <1636>.

† Dumitrașco Cepariul <m.p.>¹; † Ivașco clucerul ot Cepari <m.p.>¹; † Șarban logofăt <m.p.>¹; † Danciul clucer <m.p.>; † Eu, Neagul postelnic <m.p.>¹; † Dumitru <m.p.>¹; † Stoica păh(arnic).

Nr. 333. Orig., hârtie difolio (42 x 27,8 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri, cinci sigilii inelare, aplicate în aceeași cerneală: unul octogonal, al lui Șerban logofăt, având în câmp icoana Sfântului Dimitrie, reprezentat în picioare, unul oval, al lui Dumitru, având în câmp o gemă antică și trei (unul oval și două octogonale) neclare.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 1 (rez).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 61–62, nr. 54 (rez. după orig.); CDȚR, vol. IV, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincușcu, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1981, p. 303, nr. 657 (rez. după rez.).

¹ Sigiliu inelar.

12

<Aprox. 1636> mai 15

† Eu, Micșan, scris-am zăpisul mieu, cum să s(e) știe că am vândut Radulue călăraș 20 de stă(n)j(eni) de ocin(ă), 10 den Băjăști de la Oana, 10 de la Socol, dreptu 2.200 de ban(i) gata, den hotar pân(ă) în hotar, șe cu grădina de suptu co(a)stă. Și e-m vândut, de a me bună voie, șe cu a tuturor fraților.

Ș-au fost la tocme(a)la noastră: Danciul cliuc(er) de Doicești, Stan, Stănimir, Dobre, Bade, Stroe, Stanciul, Hadăr, Stan, feciorul Lupulue, Danciul Boboteză, popa Dumitru de Ciuliniță.

Și pântru credința mi-mu pus și pecere.

М(ѣ)с(а)ца мая кѧ <15>.

† Danciul cliucériu <m.p.>.

Datat după Danciul clucer din Doicești (vezi documentul anterior).

Nr. 606. Orig., hârtie (28,2 x 20,2 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri, două sigilii inelare rotunde, aplicate în aceeași cerneală: unul al lui Danciul clucer, având în câmp două păsări afrontate, susținând o plantă, și altul cu un decor geometric. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 341, nr. 865 (rez. după orig., cu data: „prima jumătate a sec. XVII”).

13

1637 (7145) ianuarie 10, București

Matei Basarab voievod și domn al Țării Ungrovlahiei scutește satul Vaideei, Slobozia lui Ianache, unde este mănăstirea făcută de domn, aflată sub ascultarea mănăstirii Dohiariu de la Sfântul Munte, de: dare, găleată de fân, boi, oaie seacă, cai, miere, cai de olac, oaia de sulgiu, podvoade, mortasipie și de toate mâncăturile mai mărunte, care sunt în țară; satul să nu fie cu nimic bântuit, ci să aibă a da un ughi pe an: jumătate la Sf. Dimitrie și jumătate la Sf. Gheorghe, iar altfel să fie în pace de toate cele de mai sus scrise, „ca să poată fi mănăstirii de hrană”. Cei care nu vor respecta porunca domnului vor avea de suferit și vor fi blestemați.

Sfatul domnesc: Hrizea mare ban al Craiovei, Ivașco mare vornic, Gligorie mare logofăt, Dumitru mare vistier, Mihai mare spătar, Vasile Paindur mare stolnic, Buzinca mare comis, Vucina mare paharnic, Costandin mare postelnic. Ispravnic Gligorie mare logofăt.

Stoica Șerbanovici a scris.

Nr. 898. Rez. după orig. slav, pergament (41 x 27,4 cm), cerneală neagră, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în ceară roșie, păstrat. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 64, nr. 58 (rez.).

14

1637 (7145) aprilie 13

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Матеи Басараб воєводї и г(о)с(по)д(и)нѣ. Дават г(о)с(по)дств(а) ми сїю повелѣнїе г(о)с(по)дств(а) ми с(в)лѣтѣи и б(о)ж(е)ствнїи

монастир de la Vaideei, храм Свѣтѣи Арх(ан)гел Михаил и Гаврил и ѡт(ъ)цѣ егѡмена поп Клима, ca să hie volnic cu această carte a domnii mѣl(e) de să aib(ă) a luaoré vam(ă) și a vânaré péște în balta vistiariului Neculei de la Sărățeni, pentru că o am dat domniia mea ca să fi pre sama mănăstirii ce scrie mai sus. Și de cătră niménilé opreală să n-aib(ă).

Iar cui va părea cu strâmbu, să vie de faț(ă).

И инак(о) да нѣст.

И ис(правник) сам реч г(о)с(по)д(ства) ми.

Пис(а) ап(рил)іе, гѣ <13> л(ъ)н(и), в(ъ) л(ѣто) *зрме <7145/1637>.

† Іѡ Матею боево(а) <m.p.>.

† Іѡ Матею боево(а), м(и)л(о)стїю Б(о)жїю, г(о)с(по)д(и)нь.

Nr. 293. Orig., hârtie (22 x 18,2 cm), cerneală neagră, sigiliu domnesc inelar, aplicat în ceară roșie, căzut.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 183 (copie).

EDITII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 85, nr. 114 (rez. după orig., cu data de an greșită: „1647 <7155>”); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 21, nr. 74 (menț. după copie); CDȚR, vol. IV, p. 436, nr. 953 (rez. după copie).

15

1637 aprilie 24

Stan și Mușa din Năeni vând egumenului ...¹ de la mănăstirea Sfântului Arhanghel Mihail casa lor din sat, cu 550 de aspri.

Martori: Danciul clucer din Doicești, unchiașul Ianiu din Năeni.

Nr. 833. Rez. după orig., hârtie difolio (22 x 16 cm), cerneală neagră. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 64, nr. 59 (rez.).

¹ Rupt.

16

1637 (7145) mai 21

† Să se știe cumu au cumpărat părintele de la mănăstire de la Slobozie lu Ianachi post(elnic) 1 pogon de țarină¹ de la Stroe și de la pop(a) Zaharie, dere<p>²tu aspri 480.

Și la ace tocme(a)lă a fostu mulți omeni bun(i), anume: ot Văl<ni>, părcălabul Dragoslav, Ștefan Dobrot(ă), Stan Lepădat.

Și am scris eu, Iane post(elnic).

Пис м(ѣ)сица мая кѣ <21>, *зрме <7145/1637>.

† Eu, pop(a) Zaharie, și Stroe.

Nr. 70. Orig., hârtie (10,4 x 21,7 cm), cerneală neagră, două sigilii aplicate în aceeași cerneală, neclare; pe verso, însemnare în limba greacă. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 64–65, nr. 60 (rez.).

¹ Scris deasupra cuvântului „vie”, care a fost tăiat cu două linii.

² Omis.

17

1638 ianuarie 8

Nedelco dorobanțul îi vinde egumenului Clima de la mănăstirea domnească din Slobozia lui Ianache postelnic un pogon de vie, fără 4 prăjini, cu 6 ughi și jumătate, pe care egumenul i-a dat deplin în casa lui Trandafir cupeț.

Martori: Lepădat roșul din Năeni, Voinea din Bădeni.

Nr. 828. Rez. după orig., hârtie difolio (29,5 x 20,4 cm), cerneală neagră. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 65, nr. 61 (rez. după orig.).

18

1638 (7146) iunie 8

† Noi, megiașii de Sărățeni, anume: Balot(ă) i Stanciul Voicăi, și feciorei Murgeanului, anume Sava i Necula, Văsiu Tetco, pop(a) Purcaru, i Adam, i Căzan, cu frate-său, Dobromir, i Ursu i Alămănoi Simpetru. Scriem și mărturisim cu acestu zapis cum ne-am vândut ocinil(e) no(a)stre, de a no(a)stră bună voe, câte am avut la Sărățeni, de le-am vândut mai denainte vrēm(e) Neculei vist(ier). Iar după petrécerea Neculei vist(ier), noi, acești megiași, ce-s mai sus scriș(i), am vrut să facem alte lucruri ca să ne ținem ocinel(e) la loc. Iar cându au fost în zilel(e) preabunului și m(i)l(o)stivului domnu nostru, Io Matei voevod, s-au sculat Dumitrașco post(elnic), feciorul răposatului Neculei vist(ier), de ș-au luat pre cei 12 boieri, ce-au fost mai denainte vrēm(e) hotarnici, ce-au fost și Neculei vist(ier), de-u venit de ș-au căutat ocina Sărățenii, iar acei 12 boiari au aflat toate lucrurile no(a)stre și am eșit toț(i) de minciună, de vremē ce-au văzut dumnealor, cei 12, aceste lucruri a no(a)stre. Iar ei au hotărât ocina Sărățeni ca și mai denainte vrēm(e). Și am făcut acesta zapis ca să fie la mâna celor 12 boiari de mare credință.

Iar cine se va mai scula de în noi, de într-acești megiași, ce-s mai sus scriș(i), cu pâra sau cu gâlceavă, pentru ocina Sărățeni, să fie proclēt și afurisit și blăstămat de тѣмъ Оутѣци иже въ Никей¹ și să fie într-un loc cu Iuda și Arie.

Și pentru mai mare credință pusu-ne-m mai jos și pecețile no(a)stre.

† Пис поп Барбул².

Пис м(ѣ)сица юн(іе) ѿ <8> д(ѣ)ни, в(ѣ) лѣт(ѣ) *зрмс <7146/1638>.

† Balot(ă); † Stanciul Voicăi; † Sava; † Necula; Văsiu.

Nr. 183. Orig., hârtie difolio (32 x 22,4 cm), cerneală cafenie, șase amprente digitale, aplicate în aceeași cerneală.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 183 (copie).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 65, nr. 62 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 21, nr. 77 (menț. după copie); CDȚR, vol. IV, p. 546, nr. 1230 (rez. după copie).

¹ „318 Părinți care au fost la Nicheia”.

² „A scris popa Barbul”.

19

1638 iunie 30, Floci

Radul, fiul lui Colțea, și cu fiii săi, Udrea și Stanciul din Păpeni, i-au vândut lui Stan și fiilor lui din satul Păpeni 30 de stânjeni de ocină din Păpeni, de peste tot hotarul, cu 3.300 de bani. Stan a fost rob, iar în zilele lui Radul vodă a avut pâra cu Radul, ca să fie rumân, iar vodă nu a vrut să-l dea să fie rumân, ci să fie slobod. Acum, pentru că i-a vândut lui Stan ocină în Păpeni, Radul a acceptat ca acesta să fie megieș, împreună cu fiii lui.

Martori și aldămășari: din orașul Floci: Enușcu, Chiriță și fratele său, Manole, Neagul Temere; din Berilești: Leca Meiută, Iacov și Florea; din Pisculești: Stan Carțafelescul; din Bădeni: Stoica; din Frățilești: Tatul și fratele său, Puiul.

A scris Ventilă logofăt din orașul Floci.

<În partea de jos a paginii>: Radul dăruiește finului său, Căzan, pe care l-a cununat, și i-a dăruit 2 stânjeni de ocină, din pădure și de peste tot hotarul.

Nr. 351. Rez. după orig., hârtie difolio (32,4 x 22 cm), cerneală neagră.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 239 (copie).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 65–66, nr. 63 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 21, nr. 78 (menț. după copie); CDȚR, vol. IV, p. 552, nr. 1250 (rez. după copie).

20

1640 (7148) februarie 4

† Adec(ă) eu, Leca Meiut ot Berlești, scriu și mărturisesc cu cesta al meu zăpis ca să fie de mare credință la mâna jupânului Anghel de oraș ot Floci cum să se știe că i-am vândut dumnului, jupânului Anghel, ocină la Sărățeni de în hotarul de sus, însă st(ân)jâni 50, stânjinul prețuit câte 80 de bani. Ș-am vândut dă a me bun(ă) voia, ca să fie dumnului moșie și coconilor dumnului, câți Dumnezeu i va dăru. Și cestî moșie i-om vândut cu apa Săr(ă)ței se di în pădure pân(ă) în matca lalumniții și peste tot hotarul.

Și cându am făcut acest zăpis, fost-au boiar(i) mărturie: ot varoș Floci: Pătru post(elnic), Aranite post(elnic), i Cherețu i brat ego, Manole, Ianușcul i Ventil(ă) log(o)fătul, i Hranite, nepotul lui Ventil(ă) log(ofătul), i Frangule ot tam.

Și pentru credința, pus-am pecete.

Пис м(ѣ)с(а)ца ф(е)в(р)варіе ѿ <4> л(ѣ)ни, *зрѣни <7148/1640>.

Leca Meiut; Aranite post(elnic); Chiriță.

Nr. 65. Orig., hârtie difolio (26,5 x 19,4 cm), cerneală neagră, trei sigilii inelare, aplicate în aceeași cerneală: unul octogonal, al lui Leca Meiut, având în câmp doi lei afrontați, sprijinind o cruce, unul oval, al lui Aranite postelnic, având în câmp o pasăre, și unul, având marginile în formă de floare, al lui Chiriță, neclar. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 90, nr. 16 (rez. după orig., cu data de an greșită: „1650 <7158>”).

21

1641 (7150) septembrie 17

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Матен Бъсърав воеводї и г(о)с(по)д(и)нѡ. Дават г(о)с(по)дств(а) ми сїе повелїнїе г(о)с(по)дств(а) ми с(ва)тѣи и в(о)ж(е)ствнїи монастир г(о)с(по)дств(а) ми ѡт на Бандееи и ѡт(ъ)цѡ егѡмена поп Клима, са сѧ fie volnicu cu această carte a domniei мѧле de сѧ aib(ѧ) a luarѧ dijmѧ de пѧine lu Anghel de oraș¹ de pre мошїа мѧнѧstїrїи de la Сѧрѧтѧни, den 10 clѧi, o clae, cum iaste лѧgea.

Așїjderea, și pentru пѧșunea oilor, їncѧ сѧ aib(ѧ) a-ș(i) plѧtirѧ ce i se va cѧdeа și cum vor da și алтїї prenr-altѧ parte.

Iar lui, de-i va пѧrea strѧmbu, сѧ vie de faț(ѧ) la Divan. Și de cѧtrѧ nimѧni oprealѧ сѧ n-aibѧ.

И инак(о) да нѣст.

И ис(правник) сам реч г(о)с(по)дств(а) ми.

Пис(а) септ(емврїе), зї <17> д(ь)н(и), в(ъ) л(ѣто) 3рн <7150/1641>.

† Їѡ Матею воевод(а) <m.p.>.

† Їѡ Матею воевод(а), м(и)л(о)стїю Б(о)жїю, г(о)с(по)д(и)нѡ.

Nr. 271. Orig., hȃrtie difolio (30 x 20,9 cm), cernealѧ neagrѧ, sigiliu domnesc inelar, aplicat їn cernealѧ roșie, neclar.

ANB, Condica мѧнѧstїrїи Slobozia lui Enache, f. 183v (copie).

EDITȃII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 68, nr. 69 (rez. dupѧ orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 22, nr. 91 (menț. dupѧ copie); CDȃR, vol. V, ed. Marcel-Dumitru Ciucѧ, Doina Duca-Tinculescu, Silvia Vȃtafu-Gȃitan, București, 1985, p. 232, nr. 500 (rez. dupѧ copie).

¹ Floci.

22

1642 (7150) ianuarie („cȃrindar”) 25

Popa Clima egumenul de la мѧнѧstїrea Vaideei a cumpȃrat un pogon și 3 cetverte de vie lucratѧ їn dealul Nȃenilor, din dealul Domnesc, de la Sin din dealul Gȃrbova, și i-a dat 2.800 de aspri gata. De asemenea, egumenul a mai cumpȃrat de la Sin un alt pogon de vie lucratѧ, din dealul Domnesc, cu 1.600 de aspri gata.

Martori: Stan al lui Andemir, Albaș, fiul lui Colțea din Cȃzȃnești, Dobromir din Sȃrata, Fiera din Gȃrbovi, Opriș de acolo, Fuga de acolo, Ventilѧ de acolo, popa Andrii.

Nr. 845. Rez. dupѧ orig., hȃrtie (28 x 19,2 cm), cernealѧ neagrѧ. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 68–69, nr. 70.

23

1642 (7150) martie 2

† Jupan <Pavel>¹ post(elnic) i Albul post(elnic), s(ѧ)nѧ Luchian ot Tȃtulești, scris-am al nostru zapis sѧ fie de mar(e) credїnѧ la jupan Apostulache com(is), cum i-au vȃndut ocina

de la Bărbulești, i Pavel post(elnic) i Petco. Și-am vândut ocină aleasă, 350 de stânjani, de-a no(a)stră bun(ă) voe, cu voe tuturor fraților, de în cin pân(ă) în cin, și de în câmpu, și de în apă, și de în pădure și de în tot ce să va afla pre ace parte de mo<și>¹ e a no(a)stră, pre 350 de stânjini. Și-o am vândut dreptu, ughi 35, să-i fie dumnelui moșie și coconilor dumnelui.

Și la tocme(a)la no(a)stră au fost: ot Togozeni: Paraschiva vornicul i Dragul armașul i Costandin, ot Bărbulești: Fera; ot Liperești: Micul i s(ă)nă, Drăghici; ot Ojogeni: popa Necula i Nistoru.

Пис(а) м(ѣ)с(а)р)ца март(іе) ѿ <2> л(ѣ)н(и), в(ѣ) лѣт(ѣ) *зрн <7150/1642>.

† Peîntu credință am pus și iscălitura, Pavel post(elnic) <m.p.>.

† Albul post(elnic) ot Tătulești <m.p.>.

Nr. 775. Orig., hârtie (31,1 x 21,1 cm), rupt la îndoituri. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 69, nr. 71 (rez. după orig.).

¹ Omis.

24

1642 (7150) aprilie 5

† Eu, Dumitru, i Stoian, de oraș de Floci, scris-am al nostru zăpis, cum să s(e) știe că am vândut o țigancă jupan(u)lui Postolache com(is), caré țigancă am adus de la Semil¹, ro(a)b(ă) la tătaré, pre ale no(a)stre drepte bocate, și-om vândut dumneloi această țigancă, fără nici o sel(ă), ce de-a no(a)stră bon(ă) voia, dreptu preț ban(i) gata, tal(eri) 40.

Și au fost la tocmel(a) molți o(a)meni(i) boni și neguțitori, anom(e): Ianoșcul i Frangul, Anghel, Groze, Hranete, Manciu sud(eț), Paraschiva i frate-său, Șirban.

Pentru credința, făcut-am zăpisul nostru la mâna jupan Apostolachi com(is) să-i fie domneloi ro(a)bă, neclătinat(ă).

Pentru credința, ne-m pus și pecețile.

Пис(а) Станчѣл Бнѣ сѣл(еу).

Пис(а) априліе² ѿ <5> л(ѣ)н(и), в(ѣ) лѣт(ѣ) *зрн <7150/1642>.

† Dumitru; St(o)iano.

Nr. 331. Orig., hârtie difolio (34 x 20,4 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri și înnegrit, două amprente digitale aplicate în aceeași cerneală.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 3 (rez.).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 69, nr. 772 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 22, nr. 93 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 284, nr. 638 (rez. după rez.).

¹ Ismail.

² Înainte de acest cuvânt, diacul a scris alt cuvânt (lună), pe care l-a tăiat cu mai multe linii.

25

1642 (7150) iunie 15, Târgoviște

Matei Basarab voievod și domn al Țării Ungrovlahiei întărește mănăstirii Vaideei de la Slobozia lui Enache postelnic, egumenului Clima și tuturor călugărilor trăitori acolo

stăpânirea peste un pogon de vie țelină în dealul Năenilor, cu cât loc se va alege, pe care l-a cumpărat părintele egumen de la Stroe și de la popa Zaharia din Viespești, cu 480 de aspri gata, la leat 7145 <1637>.

De asemenea, domnul întărește mănăstirii stăpânirea peste trei pogoane și jumătate de loc țelină, tot în dealul Năenilor, fără ocină în câmp, aflate lângă viile mănăstirii, cumpărate cu 1.600 de aspri gata, astfel: de la Stanca Brătoae o cetvertă; de la Dușca și Ghiorma jumătate de pogon și jumătate de cetvertă; de la Onița și Vlasie o cetvertă; de la Sava dascălul o cetvertă; de la Florea o cetvertă; de la Moisi și Vlad jumătate de pogon și jumătate de cetvertă; de la Ghiorma și Cârșina o cetvertă și jumătate; de la Oprea jumătate de pogon și jumătate de cetvertă; de la Bogdan o cetvertă; de la Stan o jumătate de cetvertă. Toți au vândut numai locul de țelină, iar ei să nu fie vecini.

Sfatul domnesc: Dragomir mare ban de Craiova, Dudescul mare vornic, Radul mare logofăt, Stroe mare vistier, Preda mare spătar, Socol mare clucer, Radul mare comis, Marcu mare paharnic, Costandin mare postelnic. Ispravnic Radul mare logofăt.

A scris Lepădat logofăt.

Matei Basarab voievod <m.p.>.

Nr. 862. Rez. după orig. slav, hârtie difolio (32 x 19,2 cm), cerneală neagră, sigiliu domnesc mijlociu timbrat, păstrat. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 69–70, nr. 73 (rez. după orig.).

26

1642 (7150) iunie 15

† Adecă eu, Stan, и брати его, Дрѹме, и сине его, Дрѹме¹, scris-am zăpisul nostru la mâna comisului Postolachi, cum să se știe că e-mu vândut on ȝigan, anume Udre, dreptu ughi 12 p(o)l. Și l-am vândut de a no(a)stră bune voe, ca să-i fie lui moșie, și lue, și făciilor lue.

Și mărturie: Voicilă de Înbuești, și Dragul de Tătărăi, Ne(a)gul ot tam, Stoenu ot tam, Dragne ot Ojogeni, Ne(a)goe ot Măst<ă>²năști.

Și <a>²m scris eu, Drume.

Voicil(ă); Dragul; Ne(a)gul; Stoen; Dragne.

Мес(а)це юниѣ, д(к)н(и) ѿѣ³ <15>, зрн <7150/1642>.

Nr. 329. Copie, cu opt amprente digitale. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 70, nr. 74 (rez. după copie).

¹ „și fratele lui, Drume, și fiul lui, Drume”.

² Rupt.

³ Greșit, în loc de: ѿѣ.

27

1642 (7151) octombrie 26

† Să se știe cum am vândut eu, Pătrașco, și [co] cu fraté-meu, Préd(a), comisului Postolachi, am vinădut unu sălaş dé ȝigan(i), anumé Stan țăganul cu țiganca, și Neacșa cu fata, și

Dumitra și altă fată și un făt, anume Ion. Și ne-am întrebat toți o(a)ménii noștri și l-am vânădut déréptu ughi 26, dé bună voe noastră, ca să-i fie moșie dumnealui și coconilor dumnealui.

Și la aceasta tocmeală au fost mulți boeri, anumé: Paraschiva vornicul de Togozen(i), comisul Costandén ot tam, și Dragul armașul ot tam, și jupânul Micul dé Lépărești și popa Necula dé Ojegéni.

Și pântru credința ne-am pus și păcétile.

Пис(а) мес(а)ца октоѡрѣ, д(к)н(и) кѣ <26>, вѣ лѣт(а) *зрѣна <7151/1642>.

† Costandén¹; † Micul¹; † Pătrașco¹; Préda.

Nr. 329. Orig., hârtie difolio (32,7 x 20 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri și înnegrit, trei sigilii inelare, două octogonale și unul oval, aplicate în cerneală neagră, neclare.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 5 (rez).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 71, nr. 76 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 99 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 366, nr. 849 (rez. după rez.).

¹ Sigiliu inelar.

28

1642 noiembrie 20

Jupâneasa Mușica îi vinde fratelui ei, Leca, 40 de stânjeni de ocină din Păpeni, de peste tot hotarul, care i-au fost de zestre, cu 14 galbeni, dar nu bani gata, ci prețul a 16 rămători.

Martori: Stan iuzbașă de Mătăsești, Pană portar de Pisculești, Iacob de Berilești, Costandin din orașul Floci, fiul lui Andonie, Sava.

Ianache al lui Lascar a scris.

Nr. 350. Rez. după orig., hârtie (31,7 x 19,7 cm), cerneală neagră, un sigiliu inelar, aplicat în aceeași cerneală.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 239v (copie).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 71–72, nr. 77 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 98 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 371–372, nr. 862 (rez. după rez.).

29

1643 (7151) februarie 15

† Scris-am eu, Boba, nepoata Onței ot Bărbuleștii, acest al mieu zăpis la mâna jupânului Apostolachi comis, ca să fie de mar(e) credință, cum să s(e) știe că i-am vânădut partea mea de ocină din Lindiceștii, cât să va alége, toată. Și i-am vânădut stânjinul, bani 25. Și i-am vânădut de bună voia mea și cu știrea tuturor fraților, carei sintu părtași pre ocină cu min(e). Și i-am vânădut încă stânjini 65¹, partea mea, câtă mi s-au ales, de ocină din Lindiceștii, anume jupânul Fiera ot Bărbuleștii, și jupânul Zota ot tam, și popa Văsiu ot tam, și unchiașul Stoica ot Lindicești și Crăciun ot Mihești.

Acea ocină amă vândut, cât să va alége partea mea toată din Lindicești, ca s(ă) fie a dumnealui moșii și ficiilor dumnealui, câți Dumnezău îi va da, și nepoților dumnealui și strănepoților dumnealui.

Și mărturii: Calcio ot Târșani, și Dumitru roșul, și Hrăbor, și unchiiașul Ghizdavă ot Crăceni, și Nedelco spătarul ot Lichirești, și Dumitru Scaunul ot tam și Grama Lungul ot tam.

Și pântru credința pusu-ne-am și degetelē.

М(к)с(а)ца ф(е)в(р)с(а)р(і)е, л(к)н(и) еї <15>, в(к) л(к)т(о) *зрнѧ <7151/1643>.

Calăciul; Dumitru; Ghezdavă; Nedelco; Dumitru; Grama.

Eu, Boba.

Nr. 9. Orig., hârtie (30,4 x 20,6 cm), cerneală neagră, șapte amprente digitale, aplicate în aceeași cerneală. Cu o copie, nr. 10.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 486v (copie).

EDITII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 72, nr. 78 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 99 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 402, nr. 937 (rez. după copie).

[†] Modificat din altă cifră.

30

1643 (7151) martie 5

† Adec(ă) eu, Nica, și Vintil(ă) și Iane, nepoții lu Iane post(elnic) ot Boleasca, scris-amu al nostru zapis ca să fie de mare credință la mâna jupânului Apostolache com(is), cum să se știe că i-am vândut a treia parte de ocină den Făcăiane, cu rumâne, cât(i) se vor alége den partea noastră, dereptu as(pri) gata 44.000. Și i-am vândut de a noastră bună voe, fără) nici o sil(ă). Însă, eu, Vintil(ă), am fost vândut partea mea întâiu Ghenii coj(ocar), iar vări-miei n-au fost vândut partea lor. Deci apoi se-au întâmplat de-au fost mai volnicu să cunpere Postolachi com(is), deci i-am vândut eu, Nica, și Iane partea noastră jupânului Apostolache com(is). Și au rămas și pre Ghinea coj(ocar) de i-au lăpădat banii, du pă partea văru-nustă, Ventil(ă). Și-au rămas toat(ă) partea noastră de ocină, cu rumâni, câți se vor alége toți, că noi n-am răscumpărat nici un rumânu, ce să-i fie dumnealui moșae ohabnică și coconilor dumnealui și nepoților și strănepoților, că o am vândut de-a no(a)stră bună voe, fără) nici o sil(ă).

Și la tocmeala noastră fost-au mulți boiari mărturie: jupan Radul vel log(ofăt), jupan Marco peh(arnic), jupan Ghiurma vel pit(ar), i Radul Dudescul, i Preda sluj(er), i Udrea cluc(er), i Stanciul iuz(baș) ot Măt(ășe)ști, i Hranita ot Oraș, i Hranici județul i Dumitru județ.

Și-amu scris eu, Nica log(ofăt), cu mâna mea.

Și pentru credința pusu-ne-am și pecețile și iscăliturile.

Пис(а) м(а)р(і)е, е <5> л(к)н(и), в(к) л(к)т(о) *зрнѧ <7151/1643>.

Eu, Nica logofăt <m.p.>; Eu, Vintil(ă) <m.p.>; Iane <m.p.>.

Nr. 619. Orig., hârtie difolio (30,8 x 21,8 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri, trei sigilii inelare octogonale, aplicate în aceeași cerneală, având în câmpuri două animale fantastice afrontate.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 196 (copie).

EDITII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 72, nr. 79 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 101 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 406–407, nr. 948 (rez. după copie).

31

1643 (7151) martie 24

† Adec(ă) eu, jupan Apostolache comisul, scris-am al meu zăpis la mâna cumnatului meu, Udrei cliucériul ot Stroeşti, ca să fie de mar(e) credinţă, cum să s(e) ştii, că i-am datŭ dumnealui 50 de stânjini de la Păpéni, care amŭ cumpăratŭ de la Leca Meiutŭ, pentru că m-am voit cu dumnealui de mii-au datŭ dumnealui iar 50 de stânjini de ocin(ă) de la Lipăreşti, care ocin(ă) au fostŭ cumpăratŭ de la Drăghiciu, s(ă)nă Lalei. Şi né-amŭ tocâmit, de bun(ă) voia no(a)stră, de-amŭ dat unul la altŭ, ocin(ă) pântru ocin(ă), pântru că né-amŭ voit de bun(ă) voi no(a)stră.

Iar cin(e) să va scorni dup(ă) moartea noastră să facă alte tocâmélia să fii proclét şi afurisitŭ de 300 şi 18 **СѢТЫЦІИ ИЖЕ ВЪ НЕКІИ**¹ şi dup(ă) moartea lui să n-aibă unde veni dup(ă) noi, pântru că né-amŭ voitŭ de bun(ă) voi a no(a)stră, cându amŭ făcut <aceas>² tă tocâmeal(ă).

Aceasta amŭ scris.

М(а)рт(іе), л(ъ)н(и) кѧ <24>, в(ъ) л(ѣ)т(ѡ) *зрѧа <7151/1643>.

Αποστολακης κομησος <m.p.>³.

Nr. 615. Orig., hârtie difolio (32,1 x 22,4 cm), cerneală neagră, rupt puţin la îndoituri, un sigiliu inelar rotund, al lui Apostolachi comis, care are în câmp o gemă antică. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 73, nr. 80 (rez. după orig.).

¹ „Părinţi care au fost la Nicheia”.

² Rupt.

³ „Apostolachi comis”.

32

1643 (7151) aprilie 4

Matei Basarab voievod şi domn al Țării Româneşti întăreşte mănăstirii Vaideei şi popii Clima, egumenul mănăstirii, stăpânirea peste toată partea de sat din Cetăţele, judeţul Ialomiţa, cu toţi rumânii şi cu tot venitul, cât se va alege partea lui Ianache postelnicul, pe care a cumpărat-o de la jupan Dumitraşco Filipescu mare stolnic, în zilele lui Radul voievod, din câmp, din pădure, din apă şi cu vatra satului.

Matei Basarab voievod <m.p.>.

Nr. 860. Rez. după orig., hârtie (31,6 x 19,5 cm), cerneală neagră, sigiliu domnesc mijlociu, timbrat, păstrat.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 159 (copie).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 73, nr. 81 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 102 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 412–413, nr. 964 (rez. după copie).

33

1643 (7151) aprilie 5

† М(и)л(о)стїєю Б(о)жїєю, Їѡ Матею Бѣсарав воевод и г(о)с(по)д(и)нѣ. Дават г(о)с(по)дств(а) ми сїе повелѣнїе г(о)с(по)дств(а) ми с(ва)т(о)мѣ и б(о)ж(е)стннѣи монастирѣ, зовемаго Бандееи, храм С(ва)тъиѣ Арханг(е)лѣ Михаил и Гаврил, и ѡт(ѣ)цѣ егѣмена попа Клима, ca să fie volnici călugării cu această carte a domniei mele de șă-și ție ai lor rumâni de-acolea, den în Vaideei, cari au fostu de moșie de-acolea, însă pre nume Bogdan Mățăblândă cu feciorii lui, și Dan cu feciorii lui, și Radul, feciorul Drăgoias(ei) de la Deșirați și pri alți, pre toți, să-i strângă acolea la moșiia lor, la Vaideei, la mănăstire, cum sint dați și miluiți de Ianachi post(elnic) în sfânta mănăstire, ce scrie mai sus, pentru poménire.

Derept acéia, am dat părintelui egumenului ca să fie volnic, cu cartea domniei mele, să-i strângă pre toți la sfânta mănăstire, și de nimé opreală să n-aibă.

Iar cui va părea strâmbu să vie de faț(ă).

И инак(о) да нѣст по реч г(о)с(по)дств(а) ми.

И ис(правник) сам реч г(о)с(по)дств(а) ми.

Пис(а) ап(р)илїе), ѣ <5> д(ѣ)н(и), л(ѣ)то *зрѣна <7151/1643>.

† Їѡ Матею воевод(а) <m.p.>.

† Їѡ Матею воевод(а), м(и)л(о)стїю Б(о)жїю, г(о)с(по)д(и)нѣ.

Nr. 78. Orig., hârtie difolio (32,1 x 19,7 cm), cerneală neagră, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în cerneală roșie, neclar. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 73, nr. 82 (rez. după orig.).

34

1643 (7151) iulie 23, Târgoviște

† Cu mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voevod și domn a toată Țara Rumânească. Dat-au domniia lui această poruncă a domniei lui boiarinului domniei lui, lui Apostolache comisul din Ojogéni, ot sudstvo Ialomița, și feciorilor lui, căți Dumnezeu îi va dărui, ca să aibă el moșie și rumâni în sat la Făcăiani, însă toată partea a jupânésii Păunii, câtă s-ar alége, din câmpu, și din pădure și din apă, și cu rumânii, câți s-ar afla, pentru că această moșie și cu rumânii, ce s-au scris mai sus, au fost de la moși ale jupânéseii Păunii din sat din Făcăiani.

După aceasta, când au fost în zilele domniei lui, iar jupâneasa Păuna, ea au fost vândut această moșie cu rumânii, câți au fost de zestre de la tată-său, Badea post(elnic) din Cocorăști, partea ei toată, câtă au avut la Făcăiani, lui Ianeo slugériul, socrul lui Postolache comisul, drept ughi 200, bani gata, și tot au stăpânit cu pace.

Iar după moartea lui Iane slugériul au rămas această moșie și cu rumânii, ce s-au zis mai sus, pe seama lui Postolache comis. Deci rumânii toți s-au sculat, anume Stavilă, și Tudoran, cu frate-său, Bratul, și Ivan, cu pâra, zicând cum că s-au răscumpărat ei de rumânie de la Radul vornicul, bărbatul jupânéseii <Păun>¹ii. Însă Stavilă zicea cum că s-au răscumpărat pentru o iapă, iar Tudoran, cu frate-său, pentru doi noateni ...¹ și pentru o dulamă și pentru un bou. Și Ivanciu, el încă zicea că au fost rob în Țara Turcească, ci l-au răscumpărat ...¹ neguțătoriu, anume Aslan.

Pentru acéia, Apostolache, deac-au văzut așa, au adus de față pe jupân<easa Păuna>¹ pentru acești rumâni. Și au venit înaintea domniei lui, cându au fost la Gherghiță, împreună cu rumâ<nii de s-au>¹ pârât de față, zicând cum că n-au vândut jupâneasa Păuna socrului lui, lui Ianeo slugér, rumânii ...¹. <Iar>¹ domnia lui au apucat și au judecat după lege și-au dat jupânesei Păunii lege ca să j<ure>¹ ... <pe>¹ Sfânta Evanghelie, cum că sînt ai ei de la moși și cum că nu s-au răscumpărat ei, nici au avut nici ...¹ umblă acești rumâni ca să scape de rumânie, nici iaste în știrea jupânesei Păunii ...¹ că rumânii aceștia cu Ciocoiniții au venit de-au jurat cu mâinele pre Evanghelie, z<icând>¹ ...¹ unul, nici ia, nici bărbatul ei, Radul vornicul, iar de i-au răscumpărat bărbatul ei, Radul, ...¹ nici atuncea cându au jurat jupâneasa Păuna, sluga do...¹ lui ...¹ portariu.

Apoi, au rămas acești mai sus ziși rumâni de lege și de judec<ată dinaintea>¹ domnii lui, în Divan, cum mai mult să nu mai rădice pără.

Pentru aceia, au dat domnia lui boia<ului>¹ domniei lui, lui Apostolache comis, ca să aibă această mai sus zisă moșie și rumâni, carii <să-i fie>¹ moșie stătătoare și ohabnică, el și feciorii lui, și nepoții lui și strănepoții lui, ș<i de ni>¹ meni să fii neclătit, după zisa domniei lui.

Și iată și mărturii au pus domnia lui pr<e ju>¹ pânul Dumitru vel vornic, i Radul vel logofăt, i Stroe vel vistier, i Preda vel spatâr, i Socol vel cliu<cer>¹, i Dumitrașco vel stolnic, i Radul vel comis, i Marco vel peharnic, i Costandin vel postelnic. Ispravnic Radul vel logofăt.

Și <au>¹ scris Pârul logofăt, în scaunul Târgoviștei, iulie 23 dâni, leat 7151 <1643>.

Nr. 624. Trad.

ANB, M-rile Slobozia lui Enache și Apostolache, II/12 (orig. slav).

EDIȚII: Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 103 (menț. după orig.); CDȚR, vol. V, p. 459, nr. 1085 (rez. după orig.); Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 74, nr. 83 (rez. după copie).

¹ Rupt.

35

1643 (7151) iulie 23

† Adecă eu, Stoia ♂т ♂р¹ Gârbovi, scris-am acesta zapis al mieu la mâna comisului Apostolache, cum să s(e) știe că i-am vândut dumnealui nește ocin(i) la Lindicești, însă stânjin(i) 20, den codrul Stoicăi de Lindicești. Și au cumpărat stânjinul câte 30 de bani. Și i-am vândutu, de bună voia mea, ca să fie dumnealui moșii și coconilor dumnealui, câți-i Dumnezeu va da, și nepoților dumnealui și strănepoților dumnealui.

Iar cine să va ispiti, dup(ă) moartea mea, a face alte lucruri sau a toarce² banii, să fie proclat și afurisit de тѣи От(ъ)ци иже въ Никѣю, pântru că am vândutu eu de bună voia mea.

Și pentru credința pus-am și pécetea.

Юл(іе), А(ъ)н(и) кг <23>, в(ъ) л(ѣто) *зрѣна <7151/1643>.

Și cându s-au scris acest zapis fost-au jupânul Micul de Lip(ă)rești și Paraschiva <de>³ de(a)l Gârbovi, mărturie.

† Stoia⁴; † Paraschiva⁴.

Nr. 4. Orig., hârtie (23 x 19,4 cm), cerneală neagră, două amprente digitale, aplicate în aceeași cerneală. Cu o copie, nr. 10.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 486v–487 (copie).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 74, nr. 84 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 104 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 460, nr. 1087 (rez. după copie).

¹ „din dealul”.

² „întoarce”.

³ Omis.

⁴ Amprentă digitală.

36

1643 (7152) septembrie 27

† Eu, Peia log(ofăt), scris-am zăpisul meu ca să fie de credință la mâna dumnealui comisului Apostolache, cum să s(e) știe că i-am vândut 100 de stânjăn(i) de ocină la Lindicești, drept bani gata 2.000, care ocină mi-au fost dat mie unchiu-mieu, Udrea clucer, care ocină au fost cumpărat dumnealui Udrea clucer de la Neagul Barbului ot Lindicești.

De aceia, eu am vândut dumnealui, cum scrie mai sus, să fie dumnealui moșie.

Aceasta am scris și i-am dat dumnealui și zăpisul Neagului Barbului, carel(e) au cumpărat Udrea clucerul.

ГЕНТ(ЕМБріе), КЗ <27> А(К)Н(И), А(КТО) *ЗРНС <7152/1643>.

Peia log(ofăt) <m.p.>.

Nr. 14. Orig., hârtie (31 x 21,3 cm), cerneală neagră, un sigiliu inelar, octogonal, aplicat în cerneală, neclar.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 487 (copie).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 75, nr. 86 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 105 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 477, nr. 1132 (rez. după copie).

37

1644 (7152) februarie 1

† Adec(ă) eu, jupâne(a)s(a) Ne(a)ga ot Tăt(u)leșt(i) și cu fiiu-miu, Iano, scris-am acesta al nostru zăpis la mâna jupan Postolache comisul, cum să se știe că i-am vândut o copilă de țigan, anume Stoică, fata lu Stan țiganul. Și o am vândut de noastră bun(ă) voia, dreptu ughi 23, ca s(ă) fie dumnului moșia și jupânesei dumnului. Și am vândut cu știre tut(u)rur fraților.

Și la cest(ă) tocme(ă) tâmplatu-s-eu: Paraschiv vornecul ot Tog(o)zeni, și armașul Dragul, frate-său, și Micul ot Liperește.

Și pentru mare credință pus(u)-ne-m și pecete și iscălitura.

Пис(а) мес(а)ца фев(р)аріе), А(К)Н(И) А <1>, АЕТ(О) *ЗРНС <7152/1644>.

† Iano <m.p.>; † Iorgachi vornic <m.p.>.

Nr. 328. Orig., hârtie (31,6 x 21,7 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri, un sigiliu inelar octogonal, al lui Iano, având în câmp numele: „Iano” și o pasăre.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 6 (rez.).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 75, nr. 87 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 109 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 522, nr. 1235 (rez. după rez.).

38

1644 (7152) februarie 12

† Eu, Necula post(elnic), scris-am zăpisul meu la mâna lu Apostolachie comis să se știe că i-am vândut nepotului Apostolachi comis un țigan, anume Vlaicul, fecior lu Nan țiganul, cu un fecior¹, drept ughi 60, iar alt fecior i l-am dăruit la nuntă. Iar de se vor afla mai mult de acești 2 copi(i), născuți mai înainte, de vânzare, să fie ai noștri.

Și pentru credința mi-am pus pecetea și iscălitura ca să s(e) crează.

Și mărturie Paraschiva vor(nic), и брат его², Dragul, ot Togozeni, i Papa ot Șchéi i Micul ot Liperești.

Пис(а) м(ѣ)с(а)ца фев(р)аріе, вѣ <12> л(ѣ)н(и), л(ѣ)т(ѣ) *ЗРНБ <7152/1644>.

† Eu, Necula post(elnic) <m.p.>; † Paraschiva vornic <m.p.>³; † Eu, Mihalcea, s(â)nă Neculei post(elnic), și cu știrea tuturor fraților.

Nr. 326. Orig., hârtie (32,6 x 19,8 cm), cerneală neagră, două sigilii inelare octogonale: al lui Necula postelnic, având în câmp numele: „Necula” și un balaur, și al lui Paraschiva vornic, care pare a avea în câmp două personaje, susținând o cruce.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 8 (rez.).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 75, nr. 88 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 111 (menț. după rez., cu data de zi: „22”); CDȚR, vol. V, p. 526, nr. 1249 (rez. după rez.).

¹ Urmează cuvintele: „iar alt feci(or)”, tăiate de aceeași mână.

² „și fratele lui”.

³ Sigiliu inelar.

39

1644 (7152) februarie 12

† Udrea log(ofăt) <scris-am>¹ acesta al meu zăpis să fii de mar(e) credință la mâna jupânului Apostolachi com(is) că i-am vândut, de a mea bun(ă) voi, 1 copil de țigan, anum(e) Vasilie, ca să-i fie dumnului moși(e) stăt(ă)to(a)r(e) în véci. Și l-am vândut diript bani gata, 2 ughi.

Și-am pus și mărturii: Dragul armașul și alți boiari cari-și vor pune mai jos escălituril(e). Iar di să va apuca cineva di e(l) să aibă al căutaré la min(e).

Și pentru credința pusu-me-am pecetea și escălitura, ca să se crează.

Пис(а) фев(р)аріе вѣ <12>, л(ѣ)т(ѣ) *ЗРНБ <7152/1644>.

† аз, Сдрѣ лог(ѣ)фет <m.p.>.

Nr. 327. Orig., hârtie (17,4 x 21,5 cm), cerneală neagră, un sigiliu inelar octogonal, aplicat în aceeași cerneală, având în câmp un scut heraldic, încărcat cu un decor neclar.

ANB, *Condica mănăstirii Slobozia lui Enache*, f. 402, nr. 7 (rez.).

EDITII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 76, nr. 89 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 23, nr. 110 (menț. după rez.); CDȚR, vol. V, p. 526, nr. 1248 (rez. după rez.).

¹ Omis.

40

1644 (7152) iunie 6, București

† М(и)л(о)стією Б(о)жією, Їу Матею Бъсарав воевод и г(о)с(по)д(и)нъ въс(и)и Земле Оугровлахійское. Дават г(о)с(по)дств(а) ми сіе повелѣніе г(о)с(по)дств(а) ми с(ва)т(о)мъ и в(о)ж(е)ствѣни монастырь, г(о)лемаго Бандеи, храм С(ва)тъихъ Арх(а)нг(е)ла Михаил, и вт(ь)цѣ егъмена Клима и въсѣм иноком, елици живѣщихъ въ вѣнѣли тоє, іакоеж(е) да ест с(ва)тѣи монастыр, виш(е) пис(а), вч(и)нъ и Їѣниш, сѣдство Іл(о)м(и)ца, али вт дѣл Станев, сеж(е)ни к, вт полю, и вт шѣм, и вт вод(а) и вт седалищ(е) селов, вт посвѣдї варе елика кѣтет избрат(и) вт по въс(и)и хотаром, по старе хотаре и велѣсе, понеж(е) тези к зѣ сеж(е)ни за вч(и)нъ, иже сѣт више писани, вни сѣт бил за дѣдїно Станев, дѣщеря Негриль в лог(о)фет, сестра Михаил в пѣх(ар)ник, дал ни прекю за вѣнѣ си, Негриль лог(о)фет, ешеж(е) втпреж(е) вѣрѣме.

И потом, кѣда ест бил и(и)нѣ въ д(ь)ніе г(о)с(по)дство ми, по сѣмрѣти Станев, а вратом си Михаил в пѣх(ар)ник, вни с(ѣ)прешел пред г(о)с(по)дствъ ми в великїи Диван и пред въсѣм волѣром г(о)с(по)дство ми тере сѣт дал и поклонил тези к за сеж(е)ни за вч(и)нъ, виш(е) реч(е)ни, с(ва)тѣи монастыр, храм Арх(а)нг(е)лъ Михаил, иж(е) ест виш(е) реч(е)на, радї д(ь)ша сестрам са, Станев, іакоеж(е) да ест еи въ вѣчное въспоминанїе.

И с(ва)томъ монастыр Бандеи да ест вч(и)нъ, и дѣдїно и въскрѣпленїе, и в(о)ж(е)ствѣним иноком въ пицѣ, и не вт когожде непотѣкновеном, поризмо г(о)с(по)дство.

Сеже оубо и свед(и)телїе поставих г(о)с(по)дство ми: жѣпан Барвѣл великїи бан Кралевскїи, и жѣпан Драгомир вел дворникѣ, и жѣпан Радѣл вел лог(о)фет, и жѣпан Строе вел вист(ар), и жѣпан Преда вел спат(ар), и жѣпан Радѣл вел комис, и жѣпан Сокол вел ключ(ар), и Дѣмитрашко вел стол(ник), и жѣпан Дрѣгѣшин великїи пѣх(ар)ник и жѣпан Костандин великїи пост(ал)ник. И исправник жѣпан Радѣл великїи лог(о)фет.

Из, Лепѣдат лог(о)фет, написах, въ град Бѣкѣреци(и), м(ѣ)с(а)ца юніе, с(ѣ) д(ь)ни, и вт Іадама, в(ѣ) л(ѣ)т(о) *зрѣв.

† Їу Матею воевод(а) <m.p.>.

† Їу Матею воевод(а), м(и)л(о)стію Б(о)жію, г(о)с(по)д(и)нъ.

† Din mila lui Dumnezeu, Io Matei Basarab voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei și dumnezeieștii

mănăstiri, numită Vaideei, hram Sfântul Arhanghel Mihail, și părintelui egumen Clima și tuturor călugărilor, care trăiesc în acest lăcaș, ca să-i fie acestei mănăstiri, mai sus scrise, ocină în Ivăniș, județul Ialomița, însă din partea Stanei, stânjeni 20, din câmp, și din pădure, și din apă și din seliștea satului, de pretutindeni cât i se va alege de peste tot hotarul, după vechile hotare și semne, pentru că acei 20 de stânjeni de ocină, care sunt mai sus scriși, au fost de dedină ai Stanei, fiica lui Negrilă pârcălab, sora lui Mihai paharnic, dați de zestre de tatăl său, Negrilă logofăt, încă mai dinainte vreme.

Iar după aceea, când a fost acum în zilele domniei mele, după moartea Stanei, fratele său, Mihai paharnic, s-a pârât înaintea domniei mele în marele Divan și înaintea tuturor boierilor și a dat și a închinat acei 20 de stânjeni de ocină, mai sus scriși, sfintei mănăstiri, hram Arhanghelul Mihail, care este mai sus scrisă, pentru sufletul surorii sale, Stana, pentru ca să-i fie veșnică pomenire.

Iar sfânta mănăstire Vaideei să-i fie ocină, și dedină și întăritură, și dumnezeieștilor călugări de hrană, și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele.

Iată și martori am pus domnia mea: jupan Barbul mare ban al Craiovei, și jupan Dragomir mare vornic, și jupan Radul mare logofăt, și jupan Stroe mare vistier, și jupan Preda mare spătar, și jupan Radul mare comis, și jupan Socol mare clucer, și Dumitrașco mare stolnic, și jupan Drăgușin mare paharnic și jupan Costandin mare postelnic. Și ispravnic jupan Radul mare logofăt.

Eu, Lepădat logofăt, am scris, în cetatea București, luna iunie, 6 zile, și de la Adam, în anul 7152 <1644>.

† Io Matei voievod <m.p.>.

† Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Nr. 223. Orig., hârtie difolio (30 x 21 cm), cerneală neagră, sigiliu domnesc mijlociu, timbrat, păstrat. ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 310 (copie).

EDITII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 76, nr. 90 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 24, nr. 113 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 566–567, nr. 1359 (rez. după copie).

41

1644 (7152) iulie 11

† Eu, Radul ban, sen Bratul comis, scres-am acesta al meu zăpis la mâna com(isului) Apostolachi, cum să s(e) știia că i-am vândut un copil de țegan, anume Trefu, pre ban(i) gata ughi 15. Și i-am vândut de-a me bun(ă) voia, ca să-i fiia moșia dumnealui, iar de va ave vre prăcene va <sta>¹ cu mene să s(e) pârască. Șe l-am vândut cu știre omenelor mei, a tuturor.

Șe pentru credența m-em pus șe pecete.

Пес(а) м(ѣ)с(а)ца юл(іе), аѣ <11> д(к)не, в(ѣ) лет(ѣ) *Зрѣвѣ <7152/1644>.

† Bratul comis <m.p.>.

Mărturie Șărbu păh(arnic) <m.p.>.

Nr. 325. Orig., hârtie (28,2 x 17,2 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri, un sigiliu inelar octogonal, al lui Barbul comis, având în câmp un scut heraldic, încărcat cu o pasăre.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 9 (rez.).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 76–77, nr. 91 (rez. după orig., cu data de zi: „1”); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 24, nr. 114 (menț. după rez.); CDȚR, vol. V, p. 586, nr. 1395 (rez. după rez.).

¹ Omis.

42

1644 septembrie 1 – 1645 august 31 <7153>

† Să se știe. Adec(ă) acesta zapis acesui omă, anume Bderă, cu frații lui, i Voicil(ă) i Stan, cu ce o cumpărat parte popei Neagului, de funia lu N(e)goș Băiculescul, totă peste tot, cât se va afla, și în câmp, și în pădure și în apă, der<ep>¹tă 400 de bani gat(a).

Și aldămășari: Radul, i Șoimar, Radul Fluerașul și mulți megiașe deprejurul lucului.

И пис(а) Преда вт там².

Пис(а) мес(а)цъ ...³ а(х)ни, въ лѣтъ *зрѣдъ <7153/1644 septembrie 1 – 1645 august 31>.

Nr. 118. Orig., hârtie (28,2 x 17,2 cm), cerneală neagră, rupt la îndoituri.

ANB, Condicta mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 374 (copie).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 81, nr. 103 (rez. după orig.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 24, nr. 125 (menț. după copie); CDȚR, vol. V, p. 116, nr. 258 (rez. după copie).

¹ Omis.

² „Și a scris Preda de acolo”.

³ Rupt.

43

1645 (7153) ianuarie 20

† Adec(ă) eu, Leca, feciorul lu Negoia Meiut ot Berlești, scris-am acesta al¹ meu zapis ca să fie de mare credință la mâna jupânului Anghel de oraș de Floci, cum să se știe c-am vândut eu, Leca Meiut, jupânului Anghel ocin(ă) în Cârten(i), stânj(i)ni 125, stânj(e)nul câte 80 de bani, fac bani gata, 50 de galben(i). Ș-am vândut, dă a me bun(ă) voe, ca să-i fie lui moșie, și coconilor, câți Dumnezeu i va dăru. Ș-am vândut de în câmpu, și de apa Sărății, și de pădure, pân(ă) apa Ialumniții², și de peste tot hotarul.

Și iar mie-au mai dat jupânul Anghel 50 de galben(i), pân(ă) la unul, la Crăciun, să aibu a<m>³-i da ban(ii), făr(ă) dă nici u<n>³ cuvântu.

Și la ace(a)sta tocme(a)l(ă) a no(a)stră fost-au mulți boiari mărturie, anume: postelnicul Petru Blagodescu, Aranite postelnicul, nepotu-său, Stan, sin Aldimir ot Măt(ă)sești, Fragule de oraș, Hranite ot tam, Chiriț(ă) и брат его⁴, Manole ot tam, Ianache cupariul și mulți o(a)meni bun(i), care nu s-eu scris.

Ace(a)sta am scris.

Și pentru credința eu, Leca Meiut, mi-(a)mă pus pecete.

Ș-am scris eu, Dumitru, sin Stan ot Măt(ă)sești.

Пис(а) м(ѣ)с(а)ца гин(аріе), а(х)н(и) к <20>, *зрѣдъ <7153/1645>.

Leca Meiut⁵; Stan, sin Aldimir⁵.

Nr. 69. Orig., hârtie difolio (30,2 x 21,4 cm), cerneală neagră, două sigilii inelare, octogonale, aplicate în aceeași cerneală: unul (al lui Stan, fiul lui Aldimir) are în câmp două păsări aflate, susținând un copac, iar celălalt (al lui Leca Meit) are în câmp un decor geometric. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 77, nr. 93 (rez. după orig.).

¹ Urmează cuvântul: „nostr(u)”, tăiat cu două linii.

² Așa în orig.

³ Omis.

⁴ „și fratele lui”.

⁵ Sigiliu inelar.

44

1645 (7153) august 3

† Adec(ă) eu, jupânul Gherghe vist(ier), scriu și mărturisesc cu acest zăpis al meu ca să fie de mare credință la mâna lu Apostolache, brat Pavlache banul, cum să se știe că i-am vândut un țigan, anum(e) Tudor țiganul, fiorariul, feciorul lui Dumitru zlatariul, care l-am fost cumpărat și eu mai denainte vrême de la banul Radul Buzescul și cu țigancă lui, anume Neaga, fata lui Stoican, sora lui Haidar, care țigancă o am luat și eu schimb de la domnu nostru Io Matei Băs(ă)rab voevoda. Și i-am vândut aceșt(i) țigan(i), ce sînt mai sus scriși, drept ughi 60, ca să-i fie dumnealui moșăe stătăto(a)r(e) în vécî.

Și la tocmeala noastră fost-au boiari mărturie, anum(e): Pavlache banul, i Bunea vist(ier), i Gheorghie cluc(er) i Ivașco cluc(er).

И исписахъ Мѣхалчѣ лог(о)фетъ, м(ѣ)с(а)ца авг(у)стъ, гъ <3> л(ѣ)н(и), в(ѣ) л(ѣ)т(ѣ) <3> <7153/1645>.

† Paraschiva vornicul mărturie <m.p.>¹; † Pavlachis ban <m.p.>²; Mihalcea log(ofăt) <m.p.>; Gherghe clucer <m.p.>.

Nr. 324. Orig., hârtie difolio (34,5 x 21,5 cm), cerneală cafenie, rupt puțin la îndoituri, două sigilii inelare aplicate în aceeași cerneală: al lui Paraschiva vornic, octogonal, având în câmp doi lei rampanți, susținând o cruce, și al lui Pavlache banul, oval, având în câmp un personaj.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 10 (rez.).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 79, nr. 97 (rez. după orig.); DRH, B, vol. XXX, p. 276, nr. 229 (rez.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 24, nr. 122 (menț. după copie); CDȚR, vol. VI, ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, București, 1993, p. 103, nr. 220 (rez. după rez.).

¹ Sigiliu inelar.

² Semnătură în limba greacă; sigiliu inelar.

45

1645 (7153) august 25

† Adec(ă) eu, jupânisa Ne(a)ga ot Tăt(u)lești, și c(u) fiiu-meu, Iani, scris-am acesta al nostru zăpis ca s(ă) fie de mare credă<nță>¹ la mâna lu Apostolache comisul, cum să s(e)

știe că i-(a)m vândut o ȝigancă, anume Mușă, și c(u) 1 fato, Irin(a)², drept bani, ughi 32. Și o am vândut noi de-a noastră bun(ă) voia, ca s(ă) fii dumnelui moșia.

Ș-au fost mulți boiari mărturii, anume: Paraschiva vornecul ot Tog(o)zené i Micul di Lipirești.

Și pintru credența pusu-ni-m și picite, ca să știe.

Пис(а) аѡг(ѡ)ст, кѣ <25> а(к)н(и), лит(о) ✠зрѡг <7153/1645>.

† Iani <m.p.>; † Eu, Drag armașul <m.p.>.

Nr. 323. Orig., hârtie (31,4 x 21,3 cm), cerneală neagră, rupt puțin la îndoituri, două sigilii inelare octogonale, aplicate în cerneală neagră, neclare.

ANB, Condicta mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 11 (rez.).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 79, nr. 98 (rez. după orig.); DRH, B, vol. XXX, p. 312, nr. 256 (rez.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 24, nr. 125 (menț. după copie); CDȚR, vol. VI, p. 113, nr. 247 (rez. după rez.).

¹ Omis.

² Nume scris între cuvinte, pe verticală (lectură nesigură).

46

1645 (7154) noiembrie 9

† Adec(ă) eu, Mihaiu, nepot Radului ot Burănești, și cu Voinea, nepoata Bulcei, scris-am zapisul nostru la <mâna>¹ jupânului Apostolachi com(i)sului și a jupânesei dumnealui, Voichițăi, ca să fie de mare credință, cum să s(e) știe că le-am vândut dumnealor 200 de stânjin(i) de ocin(ă) de la [ot] Hoștea, dreptu bani gata, ughi 20. Și o am vândut de a noastră bun(ă) voe, fără(ni) nici o sil(ă), și cu știrea tuturor fraților noștri, carii sîntu părtași cu noi dipreun(ă).

Și o am vândut dumnealor ca să le fie dumnealor moșie stătătoare în vecie. Iar să nu va fi stătătoare, noi să avem a-i cumpărare dumnealui moșie pă întru moșie. Și acea moșie merge di în cin pân(ă) în cin.

Și mărturie au fost: Paraschiva vornicul ot Tog(o)zénii, și Micul ot Lip(e)rești, i Drăghici c(ы)нъ егѡ², i Dragul armașul și popa Nicula ot Ojogéni.

Și păintru credința pusu-ne-am și pecețile.

Ноев(рѣ), а(к)н(и) ✠ <9>, ✠зрѡд <7154/1645>.

† Mihaiu; † Voinea³.

Nr. 267. Orig. hârtie difolio (32,5 x 20,4 cm), cerneală cafenie, rupt puțin la îndoituri, două amprente digitale aplicate în aceeași cerneală; cu o copie, nr. 266. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 80, nr. 100 (rez. după orig.).

¹ Omis.

² „fiul lui”.

³ Amprentă digitală.

1647 (7155) ianuarie 10

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Матен Басараб воеводї и г(о)с(по)д(и)нѣ. Дават г(о)с(по)дство ми сїю повелїнїе г(о)с(по)дств(а) ми с(в)л(а)т(о)мѣ и б(о)ж(е)ствнїи monastire de la Vaideei и ѡт(ѣ)цѣ егѣмена Партенїе¹ ca să hie volnici călugării cu această carte a domnii mēl(e) și cu slug(a) domnii mēl(e), на им(ѣ)² ...³, дă сă-ș(i) strângă pre toț(i) țiganii mănăstirii, carii pre unde și-i vor putea afla, anume Toader ciobotariul, cu țiganca lui, Marica, și cu un fecior al lui, anume B(e)jan, și alți țigani ai lu Ianachii post(elnic) de cumpărătoare, unde-i vor oblici, tot să fie volnici călugării să-i caute, să-i ia, să-i strângă la sfânta mănăstire, măcarū să i-ar afla în țig(a)nia domnească, au în țig(a)niia boerească au în călug(ă)rească, măcar în ce loc, tot să și-i ia.

Iar cine-i va pitula sau să-i oprească, preste acest(ă) carte a domnii mēl(e), de mare gloab(ă) va fi. Iar cui va <пărea>⁴ cu strâmbu, să vie de faț(ă).

И инак(о) да нѣст.

И ис(правник) <сам реч господства ми>⁴.

Пис(а) ген(арїе), ѿ <10> л(ѣ)н(и), <вѣ лѣ>⁴т(о) зрнѣ <7155/1647>.

† Їѡ Матею воевод(а) <m.p>.

† Їѡ Матею воевод(а), м(и)л(о)стїю Б(о)жїю, г(о)с(по)д(и)нѣ.

Nr. 45. Orig., hârtie difolio (31,6 x 19 cm), cerneală neagră, rupt la îndoituri, sigiliu domnesc mijlociu, timbrat, căzut. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 84, nr. 111 (rez. după orig.).

¹ „și părintelui egumen Partenie”.

² „anume”.

³ Loc liber.

⁴ Rupt.

1647 (7155) aprilie 29, Târgoviște

† М(и)л(о)стїю Б(о)жїю, Їѡ Матен Басараб воеводї и г(о)с(по)д(и)нѣ. Дават г(о)с(по)дство ми sfintii măn(ă)stir(i) Vaideei, храм С(в)л(а)ти безплътен Архистратега Михаил и Гавріил и ѡт(ѣ)цѣ иг(ѣ)мена Партенїе¹, ca să fie sfintii măn(ă)stiri o țigancă, по им(ѣ) Marica, fata lu Tudor țiganul ciobotar și a ...² țigancii, pentru că această țigancă au fostu a lu Ianachi post(elnic) de cumpărătoare, dată și miluit(ă) la Vaideei, cându au cumpărat moșia Vaideei, împreună cu alți țigani, iar dup(ă) acéia, când au fost acum în zilel(e) domnii mēl(e), iar Dobre vornicul, cu fiul său, Petrășcan, el au zis cum că au cumpărat această țigancă de la ...², nepotul lui Pârvana ot ...².

Deci deacă au prinsu părintele ig(u)menul de veste și călugării, ei au venit de faț(ă) înaintea domnii mēl(e) în Divan cu Dobre vornic și așa au spus igumenul, cum n-au avut nici o treabă acel nepot al lui Pârvan cu țiganii mănăstirii, să-i vânză lui Dobre vornicul, că aceș(i) țigani au fost dați de Ianache postelnic la sf(â)nta mănăstire, încă mai denainte vrēm(e). Și cum am văzut domniia mea și <сър>³țile cel(e) de moșie ale sfintii mănăstiri, iar Dobre vornicul au fost c<umpă>³rat rău, că acel nepot al lui Pârvana, el n-au avut nici o

treab(ă) cu această <moșie, du>³pă cum am văzut domniia mea și zapisul lui Dobre vornicul, ce-l are <pentru Marica>³ țigancă, și n-au fost bun.

Drept acéia, domniia mea am judecat împreună <cu toți cinsti>³ț<ii>³ deregători ai domnii mele și am dat domniia mea sfintii mănăstiri Vaide<ei să>³ ție țigancă cu bun(ă) pace, iar Dobre vornicul să-și ia banii de unde i-au dat <că>³ au cumpărat rău. Și au rămas Dobre vornicul de lege den Divan.

И <не>³ ут когожде да неест, през повеланиѣ г(о)с(по)дств(а) ми.

И ис(правник) сам реч г(о)с(по)дств(а) ми.

Пис(а) ѿ Тръговици(е), ап(риліе) ѿ <29> д(ь)н(и), л(ѣ)т(о) *зрне <7155/1647>.

† Іѡ Матею воевод(а) <m.p.>.

† Іѡ Матею воевод(а), м(и)л(о)стїю Б(о)жїю, г(о)с(по)д(и)нь.

Nr. 322. Orig., hârtie difolio (29,9 x 19,5 cm), cerneală neagră, rupt la îndoituri, sigiliu domnesc mijlociu, aplicat în ceară roșie, păstrat.

ANB, Condica mănăstirii Slobozia lui Enache, f. 402, nr. 12 (rez.).

EDIȚII: Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 85–86, nr. 115 (rez. după orig.); DRH, B, vol. XXXII, p. 129–130, nr. 120 (rez.); Vasile Gh. Ion, *op. cit.*, p. 26, nr. 151 (menț. după copie); CDȚR, vol. VI, p. 311, nr. 814 (rez. după rez.).

¹ „hramul Sfinților fără de trup Arhistrategii Mihail și Gavril și părintelui egumen Partenie”.

² Loc liber.

³ Rupt.

49

1650 (7158) iunie 13

Jupâneasa Mușa Meiuteasca și fiul ei, Sava, au vândut comisului Postolache 100 de stânjeni de „ocină stătătoare” în satul Păpeni, dar Leca Meiută din Berilești, fratele Mușei, „i-a lepădat” banii comisului ca să țină el moșia vândută. Apostolache nu a vrut să ia banii, ci a cerut ocină pentru ocină. De aceea, pentru acei bani, Mușa i-a dat o țigancă.

Martori: Pătru Blagodescu, Hranete postelnic, Anghel logofăt, Frangule, Enușcul, Paraschiva, fiul lui Lațco, și fratele lui Șerban, toți din orașul Floci.

A scris Tudor județul din orașul Floci.

Sava, fiul lui Iorga.

Nr. 341. Rez. după orig., hârtie (31 x 21 cm), cerneală neagră, o amprentă digitală aplicată în aceeași cerneală. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 91, nr. 129 (rez. după orig.).

50

1651 (7159) iulie 15

Mușat i-a vândut lui Necula o jumătate dintr-o vie lucrată, măsurând 3 prăjini, cu 3.000 de bani și 3 costande, adică 10 ughi.

Martori: Godean roșul din Năeni, Ion, Pătru, popa Barbul din Poeni, Ene Bulagiul, Stanciul din Poeni, Itul, Mihalcea, Ionașcu pârcălabul, Pârcu al lui Radu, Stan, popa Neagul, popa Manea.

Nr. 847. Rez. după orig., hârtie difolio (30,1 x 20,2 cm), cerneală neagră, scris defectuos și cu greșeli, împreună cu documentul următor. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 92, nr. 131 (rez. după orig.).

51

1651 (7159) iulie 15

Necula cumpără de la Todor din Năeni jumătate de vie, din dealul de sus, cu 5 ughi.

Martori: Radul roșul din Văleni, popa Pătru, Godean, Hența, Ion, Necșa portar, Itul, Mușat stegarul, Moșu, Drăgușin, popa Neagul, Mihalcea, Stan, popa Manea.

Nr. 847. Rez. după orig., hârtie difolio (30,1 x 20,2 cm), cerneală neagră, scris împreună cu documentul anterior. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 92, nr. 132 (rez. după orig.).

52

1653 septembrie 4

Godean roșul și cumnatul său, Vlad, părintelui Partenie de la mănăstire, un pogon de loc de și-au pus curtea, pentru 3 mănzați.

Martori: Bran ceauș, Necșa pârcălab, popa Neagul, Mușat stegar, Moiș roșul, Drăgușin. A scris popa Duminecă din Năeni.

Nr. 467. Rez. după orig., hârtie (20,5 x 18 cm), două amprente digitale aplicate în aceeași cerneală. Florin Marinescu, *op. cit.*, p. 94, nr. 136 (rez. după orig.).

DOCUMENTS FROM THE ARCHIVES OF THE DOCHEIARIOU MONASTERY OF MOUNT ATHOS (1617–1653)

Abstract

Fifty-two documents from the rich Romanian archives of the Docheiariou Monastery of Mount Athos are published, including 36 after the originals (two Slavic-Romanian documents) and 16 abstracts (two from Slavic-Romanian documents). The documents do not deal with the relations between Wallachia and the Docheiariou Monastery, but with the wealth amassed by the Slobozia of Enache and Apostolache Monasteries, both dedicated to the Docheiariou Monastery. They do not contain information of great importance for the history of Wallachia, but give instead small details on the history of the two aforementioned

Romanian monasteries and add to the number of seventeenth-century documents preserved until now. In the introduction, the authors correct the dating of 14 documents of the same period, published under wrong dates in the Greek catalogue of the Romanian archives of Docheiariou.

Keywords: Docheiariou Monastery of Mount Athos; Slobozia of Enache Monastery; Apostolache Monastery; seventeenth century; Wallachia

UN DOCUMENT PRIVITOR LA HOTARUL MOȘIILOR ARICEȘTI ȘI CĂRBUNEȘTI (JUD. SAAC) DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

ALEXANDRU-IONUȚ CRUCERU*

Ariceștii-Zeletin și Cărbunești se numără printre ultimele comune prahovene de la granița cu județul Buzău, prima fiind așezată pe cursul gârlei Sărata, iar cealaltă pe râul Lopatna (Fig. 1). Ca sate libere vecine cu trecut bogat, reflectat de tradiția orală și de izvoarele scrise, cele două așezări au solicitat în secolul al XVIII-lea delimitarea moșiilor lor pentru a fi evitate situațiile de întindere abuzivă cu stăpânirea pământului. Astfel, la 6 noiembrie 1740, 12 boieri întocmesc prima carte de hotărnicie a moșiilor Aricești și Cărbunești. Zapisul a servit moșnenilor până la 27 noiembrie 1819, când s-au executat noi măsurători, în ciuda cărora episoadele conflictuale nu au putut fi oprite ulterior. O dovadă pentru această realitate socială și funciară o constituie documentul prezentat mai jos, care ne-a fost încredințat de doamna profesoară Florica Radu din Ariceștii-Zeletin în vara anului 2012 împreună cu alte zapise de vânzare pentru câteva moșii.

Documentul nesemnat și nedatat, pe care îl plasăm după conținut în jurul anului 1830, prezintă interes datorită informațiilor referitoare la cele două sate și la vechile proprietăți din județul Saac ale mănăstirii Căldărușani. În această încercare a moșnenilor Cărbunești de a demonstra la fața locului că Ariceștii nu respectă delimitările convenite în 1819, sunt descrise locuri și specificate toponime precum: Vârful Heleului, Vârful Gâliceilor, Vârful Pietrei, Vârful Călugărului, Valea Călugăriții, apa Pinencii. Actul amintește un „*pârjol*” de la începutul aceluși veac și dă numele câtorva locuitori din Târlești, Gogeașca și Cărbunești chemați pentru rezolvarea „*pricinii*” în calitate de martori: Moise sin Ion Zârmă, Mihalcea Obrocea, Stan Bereu, Mihalcea Târlescu, Ilie Covrig, Avraam Roncea și alții. Cu privire la numele de familie Covrig și Roncea trebuie menționat că au stat la baza formării a două părți distincte de sat la Ariceștii-Zeletin, numite Covrigari și Roncești. Documentul constituie, în cele din urmă, o atestare nouă pentru satul Gogeașca despre care se cunosc puține date istorice.

Descriere: Scris cu cerneală neagră pe trei foi de hârtie. Redactat în limba română cu alfabet chirilic. Prima pagină lipsă. Nesemnat. Documentul este scris de hotarnicul moșnenilor Cărbunești. Dată: cca 1830 (Fig. 2). Silabele și literele care lipsesc în original au fost puse între paranteze unghiulare (<>).

* Universitatea din București, Facultatea de Geografie; ionutcruceru88@gmail.com.

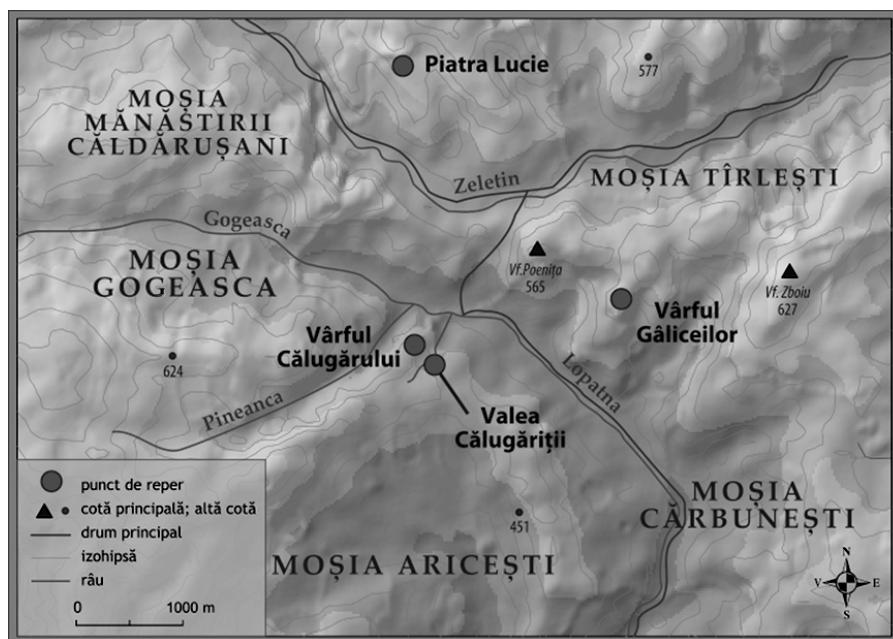

Figura 1. Zona de hotar a moșiilor Aricești și Cărbunești cu toponimele cuprinse în document (autori: Alexandru-Ionuț Cruceru, Cezar Buterez)

Rezumat: Locuitorii din Cărbunești cer să se facă dreptate în pricina unei pietre de hotar, acuzându-i pe moșnenii Aricești că s-au întins cu stăpânirea încălcând vechea hotărnicie din 1740 și pe cea nouă din 1819. Au mers împreună la „codrul de loc cel de prigonire” și au arătat moșnenii Aricești „un vârf în marginea moșiei a sfintei mănăstiri Căldărușani și a Gogescului care ei îl vor a se numi Vârful Pietrei”, aducându-i ca martori din Târlești pe Moise sin Ion Zărmă, Mihalcea Obrocea, Stan Bereu și Mihalcea Târlescu. Au adus și moșnenii Cărbunești, din partea lor, alți șapte martori din Târlești, Cărbunești și Gogeasca, „toți oameni ai diaforii, bătrâni, cari în frica lui Dumnezeu făcură arătare că Vârful Pietrii, în capul moșiei Cărbuneasca a mănăstirii și a Gogescului este la Piatra Lucie, precum au auzit de la părinții lor (...) Iar vârful ce-l vor Ariceștii a să numi Vârful Pietrii ei îl știe precum și alții du prin prejur că să numește din veacuri Vârful Găliceilor.” Moșnenii Cărbunești propun a se măsura moșia Ariceștilor și oricât va lipsi din stânenii care arată hotărnicia să le-o împlinească din moșia Cărbunești. Dar oricâți stâneni se vor găsi în plus să rămână pe seama lor și nici astfel nu au fost de acord moșnenii din Aricești.

Transcriere: <Foaie lipsă> ... la Vârful Heleului. Și nu le mai rămâne cuvânt destoinec de împotrivire la îndeplinirea de stâneni 1800 ai trăsirii. Mai vârtos că nici în coprinderea hotărniciei cei vechi a moșiei Aricești nu pomenește că s-au pus sfoara din Vârful Heleului ci zice curat că s-au pus din hot<arul> Cărbuneștile, care dă înțelegere că acei hotarnici n-au avut chinonie cu Vârful Heleului ca un lucru ce au fo<s>t în trupul moșiei Cărbuneștile. Că d<omnul> Podeanu hotarnicul lor desface precum au zis în două-trei rânduri trăs<ri> șovăite sau eșind din duhul hotărniciei și lăsând siliștea la o parte să meargă cu măsurătoarea pieziș pă cu<pr>i<n>sul moșiei nu numai va scoate suma trăsirii deplin ci încă și alt prisos mai mult.

Am mers și la codrul de loc cel de prigonire și ne-au arătat moșnenii Aricești un vârful în marginea moșiei a sfintei mănăstiri Căldărușani și a Gogescului, care ei îl vor a se numi Vârful Pietrei, ce este cu depărtare de la capul moșiei până la vale, spre trăsura mijlocului, stânjani 575. Aducând și patru mărturii și anume: Moise sin Ion Zărmă din satul Târlești, om ca de ani 45, Mihalcea Obrocea ot tam, om ca de ani 65, Stan Bereu ot tam, asemenea la vârstă, Mihalcea Târlescu, om ca de ani 40.

Cari arătară că Vârful Pietrii este acela, iar capul moșiei Cărbuneasca al sfintei mănăstiri Căldărușani și al Radului Gogescul este despre trupul moșiei Gogeașca, la Peatra Lucie, unde se hotăraște cu un trușor de moșie al d<omnului> Bănică Cărbunescu, ce o are de zestre de la urmașii unui Dobrin Lipincu. Care o adevărează hotărnicia a 12 boeri de la anul 7249 <1740> ce zice că au hotărât-o, au înpetrit-o cu patru pietre: „Din care doao ce despart trușorul de moșie al d<omnului> Bănică și în capul moșiei Cărbuneasca.”

Aduseră și moșnenii Cărbunești alte șapte mărturii și anume: Baicu Rotaru ot Târlești, Ion Zburea ot tam, Ilie Covrig ot tam, Ioan Aldea ot tam, Radu Costea locuitor clăcaș al Gogeaștilor, Avraam Roncea clăcaș până la moșia Cărbuneștile, Balint din satul Gogeașca.

Toți oamenii ai diaforii, bătrâni, cari în frica lui Dumnezeu făcură arătare că Vârful Pietrii, în capul moșiei Cărbuneasca a mănăstirii și a Gogescului este la Piatra Lucie, precum au auzit de la părinții lor, unde s-au păzit din vechea stăpânire nestrămutat și fără de nicio prigonire. Iar vârful ce-l vor Ariceștii a să numi Vârful Pietrii ei îl știe precum și alții du prin prejura că să numește din veacuri Vârful Găliceilor. Despre apus pe matca Lopătnii și mai sus din dreptul Vârfului Găliceilor ne-au arătat și alt vârful ce să numește Vârful Călugăruului, care deodată a început din apă și merge tot spre apus până din sus cu un izvor cu curgere de apă ce să numește Pineanca și până din jos cu alt vâlc, numit Valea Călugăriții și mergând înjugat până la un loc Valea Călugăriții și să sfârșească lângă hotarul Ariceștilor. Iar Vârful Călugăruului <d>enpreună cu Pineanca tot până înainte și până cursul apei Pinencii, în care vârful ziseră moșnenii Aricești au și piatră despărțitoare între moșia lor Ariceștii și între moșia Cărbuneștilor. Care ducându-ne ne-au arătat nu în vârful, ci în botul vârfului, în coborâș spre apa Lopătnii și nu piatră, ci o gropiță cu multe gunoae și cărbuni și de cari era mult și pe afară din lemnele ce arseseră din vrem<i> da un pârjol într-acele crâng zicând că acolo fiind piatră, sânt noao ani trecuți de când unui din moșnenii Cărbunești, dar cari nu să știe, au scos piatră din locu ei și zvârlindu-o de vale deabea au găsit-o. Și până acum au ținut-o tot ascunsă, când aducându-o și înfățișându-o s-au văzut închipuiri de slove fără de nicio înțelegere. Pe<n>t<ru> care piatră s-a și lăsat cu zapis neisălit că s-au aflat acolo din Aricești, adevărit și de d<omnul> Podeanu hotarnicul lor că de nu va fi acea piatră despărțitoare între moșia Cărbuneștii și Ariceștii, unde să și împlinesc stânjani 750 ce-i scrie în hotărnicia Cărbuneștilor, cu care ei cer dreptate la urmă, nu numai să nu le mai rămâie cuvânt a mai face alte cereri ci și la orice judecată să vor arăta curenta carte să nu fie ascultați ci încă să-i și supue a plăti o sumă de galbeni la casa Mil<ostiv>irii.

După care iar însuși d<omnul> ho<tar>nic Podeanu măsurând cu lanțul după a lor cerere, privind și noi a nu să face greșală, din Vârful Găliceilor ce-l vor de Vârful Pietrii, până în gropița în care au arătat că au fost piatră, cu toate că trăsura s-au făcut pieziș dar abea s-au împlinit stânjani 705, iar nu 750 precum hotărnicia arată și silindu-se a trece semnul spre împlinirea sumei nu au îngăduit singur zapisul lor. La prisosul de împotririile lor le-am cerut ca să facă dovadă cu vreun sinet că acea este piatră despărțitoare precum ei zic și niciun cuvânt destoinic de adevăr n-au putut răspunde. Am cetit copia de hotărnicie a mănăstirii Căldărușani ce este la mâna lor, cum și hotărnicia moșnenilor Cărbunești și hotărnicia cea veche din anul 7249 Noemb<brie> 6, a moșnenilor Aricești, precum și până la cea noao pentru

partea lor: 1819 Noembrie 27 făcut<ă> de Minea Portărelu și Grigore Pă<ta>rlăgeanu și Andronie Podeanu care și acum este din parte-le hotarnic. Și pentru că la niciuna n-am găsit arătând că s-au pus acea piatră despărțitoare, au rămas arătările lor toate deșertăciuni.

Am măsurat și la capul moșiei Cărbuneasca din Vârful Pietrii Lucii și din hotarul Târleștilor îndreptând linia la Vârful Călugărului drept la vechea stăpânire și au eșit stâneni 750, potrivit cu glăsuirea hotărniciei.

Pe același zăpis: Arătăm și noi că după dovezile ce să fac prin cărțile de hotărnicie i după cuprinderea zăpisului ce să dă de moșnenii Aricești în pricina pietrii și după arătarea mărturiilor, dar mai vârtos după singură hotărnicia cea noao a moșnenilor Aricești unde arată că au făcut linie și zice: „*Arătăm lungul și linia moșiei Ariceștilor despre moșia Cărbuneștile: din capul moșiei, din dreptul a doao izvoară pă apă în jos până la Gogeașca la Peri, și de acoloa în jos drept la Vârful Călugărului.*” Unde aicea să și împlinește stâneni 750 de trăsura a tre<i>a la capul moșiei Cărbuneasca și ieșind din linia ce să face de la Peri și până la Vârful Călugărului, face întindere cu stăpânirea.

Făcură și moșnenii Cărbunești cerere să să măsoare și moșia Ariceștilor și oricât lipsă vor avea din stânenii ce hotărnicia lor arată în coprinsul ce-l stăpânesc ei, să le-o împlinească din moșia lor Cărbunești, dar iarăși oricâți stâneni să vor găsi spor să rămâe pă seama lor și nici aceea nu s-au primit de moșnenii Aricești. Am umblat să-i împăcăm dar mijloc n-au stătut cu niciun chip. Drept care nu lipsim a supune în cunoștința cinstitei Prezenții V<oastre> urmarea cercetării ce-am făcut toți deodată dându-mi și părerea până să va urma cererea moșnenilor Cărbunești, cu a să măsoare trupul care să află supt stăpânirea moșnenilor Aricești. Ca să să cunoască ce lipsă au mijloc de liniștire între moșnenii Aricești nu stă.

Care la aceasta rămâne și după cum Duhul Sfânt va lumina pe cinstita Prezenție.

A DOCUMENT ON THE BOUNDARY DELIMITATION OF THE CĂRBUNEȘTI AND ARICEȘTI ESTATES (SAAC COUNTY) FROM THE BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY

Abstract

Ariceștii-Zeletin and Cărbunești are two of the easternmost communes located in Prahova County. Situated in adjacent valleys, the first one on the Sărata brook and the second one on the Lopatna river, they share a similar past reflected by oral tradition and written sources. Like any other Wallachian free villages whose estates abut from ancient times, they needed to establish the natural boundaries and artificial landmarks which divided them. Therefore, in 1740, the locals obtained a boundary delimitation document (“*carte de hotărnicie*”) issued by 12 boyars. Although 79 years later, in November 1819, a similar document was drawn up, the conflicts over the delimitation of the boundaries never ended. The study includes the transcription of a previously unpublished document on this subject, dating from the 1830s, found in Ariceștii-Zeletin.

Keywords: documentary sources; estates; nineteenth century; Aricești; Cărbunești; Saac County

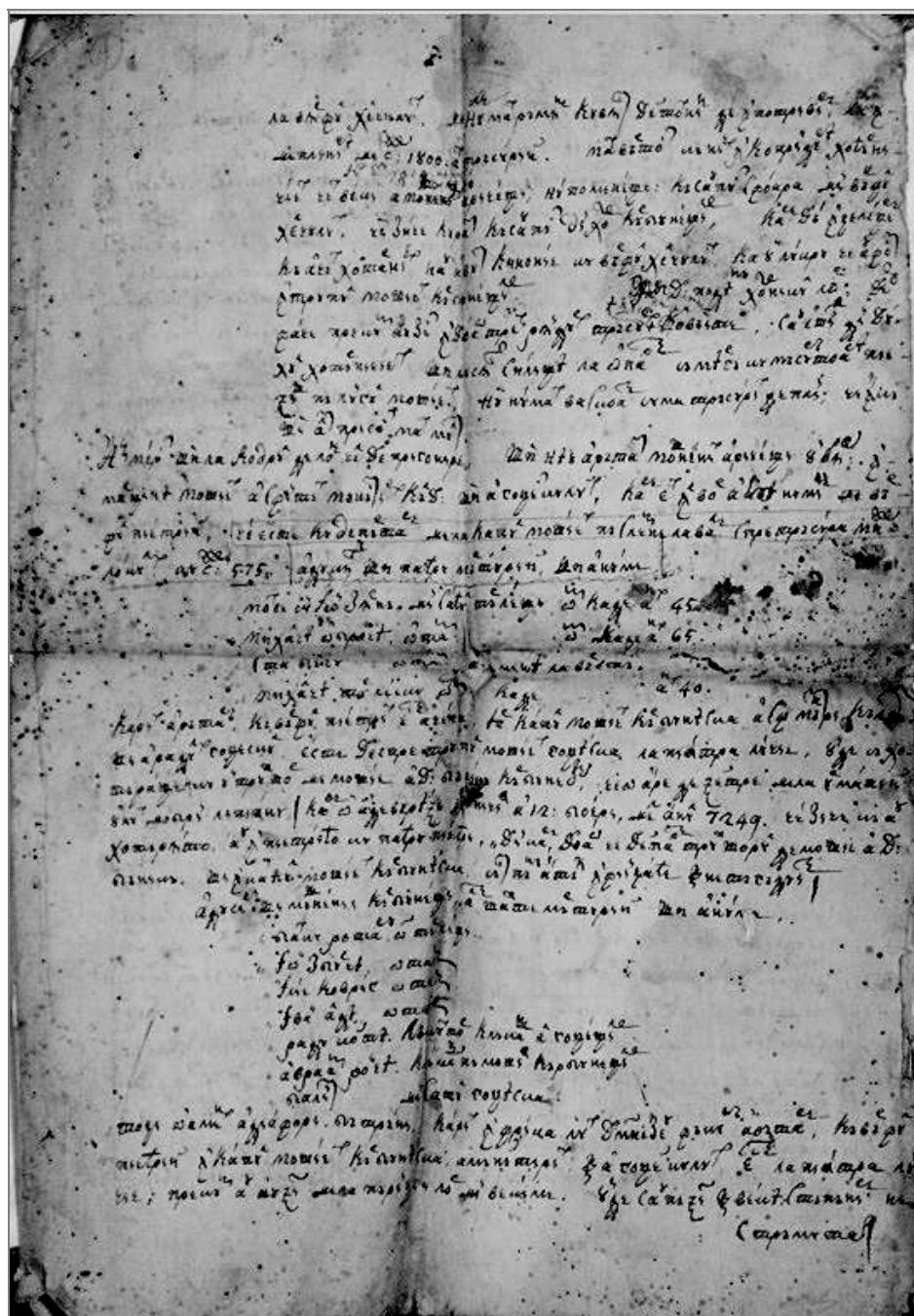

Figura 2. Pagina de început a documentului privitor la piatra de hotar dintre moșile Aricești și Cărbunești (jud. Saac)

NOTE ȘI RECENZII

GAVIN BOWD, *Fascist Scotland. Caledonia and the Far Right*, Birlinn, Edinburgh, 2013, 306 p.

Gavin Bowd, de la Universitatea St Andrews, este un autor cunoscut în peisajul cultural românesc. Preocupat, printre altele, și de istoria țării noastre, el a publicat de-a lungul anilor numeroase lucrări de valoare. Ultima sa carte reprezintă încă o dovadă a capacității sale de a aborda cu măiestrie teme istorice complexe. Ea explorează un aspect mai puțin cunoscut al trecutului Scoției, arătând impactul pe care ideile fasciste l-au avut acolo în perioada interbelică. Fascismul a găsit un puternic sprijin în societatea scoțiană, care a furnizat propria sa cohortă de idealști și fanatici, susținători ai unor politici rasiste, naționaliste și autoritare.

Lucrarea pornește de la un eveniment bine cunoscut, foarte controversat, care a ridicat și încă ridică numeroase semne de întrebare. Pe 10 mai 1941, Rudolf Hess, adjunctul lui Adolf Hitler (*Stellvertreter des Führers*), a pătruns în spațiul aerian scoțian într-o tentativă de a discuta condițiile pentru încheierea unei păci între al Treilea Reich și Marea Britanie. Acesta și-a început drumul din Augsburg, Bavaria, navigând către nord înainte de a o lua către vest. Pe două hărți reprezentând sudul Scoției și nordul Angliei, Hess marcase căile ferate și reperele proeminente. Cu o săgeată roșie el își indicase destinația: Dungavel House, nu departe de Glasgow, reședință a ducelui de Hamilton. Albert Speer avea să declare mai târziu că Hitler fusese extrem de afectat de acțiunea lui Hess, considerând-o o trădare personală. Îngrijorat că aliații Germaniei ar fi putut percepe fapta lui Hess ca o tentativă a sa de a începe, în secret, negocierile de pace cu britanicii, Hitler a ordonat ca transmisiunile radio să îl prezinte pe adjunctul său ca pe un nebun, căzut pradă unor teribile halucinații, care a acționat fără vreo înputernicire și fără știința sa. Personaje influente precum Göring sau Goebbels au considerat că această decizie a lui Hitler nu făcea decât să înrăutățească lucrurile, întrucât dacă Hess era într-adevăr bolnav, el nu ar fi trebuit să dețină o funcție atât de importantă. Hitler a abolit funcția lui Hess și a dat ordin ca el să fie împușcat dacă ar fi revenit în Germania.

Dar cât de departe zburase Hess de realitate? Această întrebare îl frământă pe autor, întrucât el arată că deși fascismul în Marea Britanie este în mod normal asociat cu Anglia, în special cu East End-ul Londrei – și chiar și atunci tratat sumar ca un fenomen politic marginal –, el a găsit sprijin și în societatea scoțiană. Nobili scoțieni distinși precum ducii de Hamilton și Buccleuch și conții de Erroll și Glasgow, împreună cu un segment semnificativ din clasa conducătoare britanică, nu fuseseră potrivnici unor „aranjamente pașnice” cu Hitler înainte de 1939 – austriei și cehoslovaciei puteau prea bine să confirme acest lucru. În octombrie 1939, ducele de Hamilton scrisese la „The Times”: „În momentul în care amenințarea agresiunii și reaua-credință au fost înlăturate, războiul împotriva Germaniei devine incorect și fără sens (...) Noi nu ne împotrivim Lebensraum-ului Germaniei, cu condiția ca acest Lebensraum să nu fie transformat în mormântul altor națiuni. Ar trebui să fim pregătiți să căutăm și să găsim un aranjament colonial just” (p. 8). Organizații precum Anglo-German Fellowship și The Link priveau favorabil energia național-socialistă care reînvia Germania și căutau să evite repetarea măcelului din 1914–1918 și să susțină un bastion împotriva bolșevismului. Editorul publicației „The Aeroplane”, C.G. Grey, a scris în 1936 că Germania era acum condusă de

„Revista istorică”, tom XXIV, 2013, nr. 5–6, p. 595–604

„oameni înțelepți din clasa de mijloc de o reală inteligență” care „eliberaseră Germania de comunism și dezbinare de către capete pătrate orientale”.

Sondajele de opinie de la sfârșitul anilor 1930 au demonstrat popularitatea semnificativă de care se bucura Germania. Aceasta ocupa locul trei, în urma Statelor Unite ale Americii și Franței, în topul țărilor preferate. Germanofilia nu se întâlnea numai în rândurile aristocrației. În martie 1939, un anume Samuel Strachan din Pollokshaws, Glasgow, scriind către „Anglo-German Review”, spunea că ignoranții, cei aflați în solda politicului și cei rău voitori formează majoritatea criticilor Germaniei. „Vizitând majoritatea marilor orașe din Germania, pot spune sincer că am văzut mai multă sărăcie și mizerie într-un district aici în Glasgow decât am văzut oriunde în Reich” (p. 9).

Lucrarea dispune și de o bibliografie extrem de utilă. Deși la prima vedere pare de dimensiuni reduse, nu trebuie uitat că pe această temă s-a scris puțin, iar ea compensează strălucit prin nenumăratele fonduri arhivistice din Marea Britanie, Spania și Germania care au fost consultate. Prin multiplele sale calități, cartea lui Gavin Bowd se va impune cu siguranță rapid, devenind, alături de lucrările lui Pierre Milza, lectură obligatorie pentru oricine este interesat de istoria fascismului.

Raul Denize

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București

raul.denize@gmail.com

GIOVANNI GIACOMO CAROLDO, *Istории venețiene*, ed. ȘERBAN V. MARIN, vol. I–V, Arhivele Naționale ale României, București, 2008, 296 p. + 288 p. + 288 p. + 256 p. + 248 p.

Transcrierea în cinci volume a cronicii atribuite lui Giovanni Giacomo Caroldo, prin folosirea celor două manuscrise microfilmate care se află în Arhivele Naționale, reprezintă rodul muncii întreprinse și desăvârșite de către Șerban V. Marin.

Cele două texte, unul din secolul al XVI-lea, iar celălalt din secolul al XVII-lea, nu sunt decât copii mai târzii ale textului original compus de secretarul cancelariei venețiene, care a trăit în intervalul 1480–(1538/1539?).

Provenind din *Bibliothèque nationale* din Paris, aceste două manuscrise au fost probabil aduse în România de către un arhivist român care, ajuns în capitala Franței pentru a căuta izvoare primare referitoare la istoria românilor, a rămas surprins de primele rânduri ale cronicii unde se vorbește explicit despre Transilvania într-o descriere a teritoriilor care se găseau sub stăpânirea lui Atila.

Acest aspect întâmplător evidențiază o realitate incontestabilă: marea răspândire și importanță, atât la nivelul cantitativ, cât și la cel calitativ, a cronicicii venețiene. Lucrul acesta ar putea fi demonstrat chiar și numai grație impresionantului număr de texte care îi sunt atribuite lui Caroldo. Munca lui Șerban V. Marin scoate în evidență încă o dată această situație, atât prin relevanța informațiilor de istorie regională și universală medievală pe care le oferă, cât și prin faptul că, limitându-ne doar la acest exemplu, cronicistica venețiană o surclasează de departe pe cea produsă de către principala putere concurentă în Marea Mediterană din Evul Mediu târziu, Genova.

Împărțită în cinci volume care cuprind douăsprezece cărți în italiana de tranziție, limbă situată între dialectul venețian și italiana modernă, bazată pe dialectul florentin

renascentist, opera de față narează cronologic evenimentele care au avut loc în perioada istorică delimitată de data tradițională care este atribuită fondării cetății, 25 martie 421 d. Hr., și moartea dogelui Andrea Contarini, 1382. În ultimul volum, autorul ediției aduce o completare provenită din Biblioteca Nazionale Marciana de la Veneția, care extinde expunerea până în anul 1403.

Istoriile venețiene sunt din ce în ce mai detaliate pe măsură ce evenimentele expuse se apropie de momentul istoric în care trăiește autorul sau cel puțin părinții lui, veniți la Veneția și deveniți cetățeni în timpul dogelui mort în anul 1382, fiind astfel o sursă de primă mână mai ales pentru secolul al XIV-lea. Acest lucru este confirmat chiar de către Caroldo, care ne mărturisește că în compunerea sa a folosit, pentru evenimentele anterioare anului 1280, o cronică atribuită lui Henrico Dandolo, iar pentru evenimentele ulterioare o documentare mai temeinică, prin alcătuirea unei cercetări bazate pe studiul documentelor de cancelarie venețiene.

Cronica, acoperind un spațiu temporal de aproape un mileniu, odată ce depășește expunerea originii cetății și a primelor dinastii de „dogi” realizată după modelul lui Titus Livius, se concentrează mai ales pe politica externă a *Serenissimei*, atât de interes regional, cât și, odată cu trecerea veacurilor, de un interes din ce în ce mai mult intercontinental.

Fără să ne lipsească de detalii de politică internă de natură administrativă și economică, *Istoriile venețiene* ale lui Giovanni Giacomo Caroldo ne oferă posibilitatea de a cunoaște evenimentele, temele, precum și mentalitățile comune ale Evului Mediu. Cruciada, Marea Ciumă, lupta dintre guelfi și ghibelini și invazia tătarilor reprezintă numai o mică parte din marile realități ale lumii medievale care pot fi găsite în aceste manuscrise.

Textul ediției de față oferă și elemente care pot fi de folos cercetătorului de istorie medievală românească. Este adevărat că referințele directe sunt destul de sumare și ele se rezumă la singurele aserțiuni cu caracter geografic privind Transilvania secolului al V-lea și Valahia secolului al XIII-lea, la împăratul vlaho-bulgar și la rara întâlnire cu voievozii Transilvaniei. În schimb, putem afirma fără teamă că aceste cinci volume creionează cadrul geopolitic complet în momentul cristalizării statelor medievale românești și că în ele se trasează liniile directoare ale relațiilor internaționale, care, în mare parte, vor rămâne valabile și pentru secolul al XV-lea. Dar, mai ales, materia tratată atinge în mod direct o realitate medievală universală și, în același timp, românească: „il Mar Pontico, volgamente detto Mar Maggiore”, Marea Neagră.

În acest sens, Caroldo se raportează în primul rând la conflictul venețiano-ungar, care își trage originile încă din secolul al XI-lea, în jurul disputei pentru teritoriile Dalmației, și rămâne o constantă a istoriei Republicii până în ultimele pagini ale sale. Acest dușman nu avea cum să nu atragă atenția autorului, fapt care uneori îl face să arunce o privire asupra istoriei statului ungar, trecând peste interesul direct al *Serenissimei*.

În al doilea rând, este vorba de politica orientală a Veneției prezentă încă din primele pagini ale *Istoriilor venețiene*. Astfel, în calitate de cititori, suntem martori la relațiile politico-economice variabile dintre Republica de la Marea Adriatică și împăratul de la Constantinopol, care evoluează, într-un prim moment, de la un raport de supunere la unul de independență, ca să ajungă, în timpul cruciadelor, la conflict.

O mărturie directă, care surprinde foarte bine deopotrivă esența economică a statului venețian și cea a relațiilor Republicii cu Imperiul Bizantin, este reprezentată de răspunsul dogelui dat unei solii a papalității de la Roma.

Urban al IV-lea era indignat din cauza reluării, după mai mult de jumătate de secol, a relațiilor comerciale ale *Serenissimei* cu Constantinopolul, după numai câteva luni de la

restaurarea Imperiului de către Mihail al VIII-lea Paleologul, în 1262. Dogele venețian se justifică astfel: „fusesse obligat să facă pace cu împăratul grecilor și să semneze armistițiu pentru activitatea comercială pe care o avea națiunea venețiană în România, fără de care conservarea Veneției putea fi comparată cu susținerea unui corp uman fără nutriție; ea (nutriția) nu putea să vină din altă parte decât din traficul comercial.”

Dacă în cadrul politicii orientale a Republicii Sfântului Marcu ostilitatea veneto-bizantină se atenuează fără să dispară, este pentru că în secolul al XIII-lea, ca urmare firească a evenimentelor petrecute în cadrul relațiilor cu Constantinopolul și al cruciadelor, apare un inamic mult mai periculos, Genova. Importanța acestui nou conflict pentru autorul cronicii poate fi cântărită prin numărul de pagini pe care le dedică celor patru războaie veneto-genoveze: aproape două volume. Ultimele două (1350–1355 și 1377–1381), cele în cursul căreia Veneția, de la cea mai mare putere în Marea Mediterană, ajunge să se apere în propriile sale ape, la Chioggia, sunt narate în modul cel mai amănunțit și sunt cele mai voluminoase. Ambele (și mai ales primul din cele două) au drept motiv disputele de natură comercială în bazinul Mării Negre, respectiv lupta între teritoriile pontice genoveze având în frunte cetatea Caffa și cele venețiene având în frunte orașul Tana. Importanța Mării Negre pentru Veneția și pentru autor, deși reiese cel mai limpede în cadrul unor raporturi de natură conflictuală, nu se rezumă numai la această situație, ci se extinde la detalii de natură economică și administrativă.

În sfârșit, dar nu în ultimul rând, opera lui Giovanni Giacomo Caroldo oferă și subtilități de natură lexicală capabile să îl surprindă pe cercetătorul și cititorul cunoscător de limbă italiană și de istorie românească: în războiul purtat de venețieni împotriva maghiarilor, în anul 1345, regele Ungariei intervine cu „un gran numero di drobanti”, autorul specificând că este vorba de o categorie de pedestrași.

Istoriile venețiene ale lui Giovanni Giacomo Caroldo și transcrierea lui Șerban Marin pun la dispoziția cercetătorului de istorie un alt fragment al interesantei cronistici venețiene cu elemente esențiale atât pentru istoria medie universală, cât și, cel puțin indirect, pentru istoria medie românească, reușind să îndeplinească aceste două domenii intelectuale prin importanța atribuită de către autor Mării Negre.

Alessandro Flavio Dumitrașcu
Universitatea din București, Facultatea de Istorie
alessandro.dumitrascu@yahoo.com

HADRIAN GORUN, *Relații politico-diplomatice și militare ale României cu Franța în Primul Război Mondial*, Edit. Argonaut, Cluj-Napoca, 2009, 376 p.

Există subiecte în istoriografia română și universală (cu deosebire europeană și americană) care, deși abordate din perspective metodologice și cu surse diferite, nu își epuizează nici până în prezent însemnătatea. Efortul constant al istoricilor de a cerceta astfel de secvențe temporale indică, negreșit, ampla semnificație politică, efectele geo-strategice, dar și economice, culturale și sociale pe care le încorporează. Primul Război Mondial este unul dintre evenimentele cu anvergură europeană și chiar mondială care nu și-au epuizat valențele pentru lumea savantă și relevanța pentru codul de civilizație în care trăim și astăzi. Căci, în baza unor școli de analiză istoriografică și politologică încă semnificative și în contemporaneitate, Primul Război Mondial este debutul „secolului scurt” (secolul XX),

conflict politico-militar, dar și de civilizație care anticipează rezolvarea, în liniile esențiale, a ciocnirilor marilor naționalisme europene: unul de factură democratică, civic-republicană (Franța) și celălalt cu un profil conservator-militarist, hipertehnologizat (la nivelul epocii), al celui de-al doilea Imperiu (Germania). Primul Război Mondial a fost, în esență, un conflict care a opus două coduri de civilizație, cu efecte asupra profilurilor tuturor statelor din zonă. Dacă această relativă inflație cognitivă este atât de vizibilă, inclusiv la nivelul istoriografiei românești, care este sensul reanalizei întreprinse de tânărul universitar gorjean asupra unui eveniment fondator al României Mari, ca stat ce reproduce, în elementele sale structurale, configurația marelui său aliat tradițional-occidental, Franța?

Chiar dacă fundamentul cercetărilor europene și românești, inclusiv în perioada regimului comunist, a părut a fi definitiv, se impuneau o serie de relecturări de arhivă, de surse editate sau mai puțin intrate în circuitul epistemic. Primul Război Mondial (și, pentru cazul românesc, intrarea țării în război de partea Antantei) a reprezentat o constantă nu numai a cercetărilor erudite, dar și a interesului publicului și al grupurilor formatoare ale opiniei publice vizibile a României, indiferent de regimul său politic. Marea conflagrație mondială din perioada 1914–1918 a semnat situația de criză europeană în care putea fi rezolvată problema esențială a statalității moderne românești: încheierea acțiunii de integrare în nucleul statal a provinciilor cu majoritate demografică românească sau a unor secțiuni teritoriale ale provinciilor care, din motive strategice, se aprecia că trebuiau să facă parte din România Mare.

Hadrian Gorun, în baza unei solide documentații, cu deosebire de factură arhivistică franceză, esențiale pentru decriptarea mecanismelor politice ale strategiei marii republici în Europa Orientală, indică întregul context al eforturilor, presiunilor și limbajelor diplomatice. Lectura intensivă a surselor de arhivă, dar și a celor memorialistice, precum și cunoașterea literaturii de specialitate îi permit autorului să contureze principalele alinamente ale politicii franceze, ruse, românești, bulgare, dar și ale intereselor conexe ale unor puteri mari și mici, precum Anglia, Germania, Italia și Serbia: Franța era de acord, în principiu, cu rezolvarea intereselor naționale ale României, chiar dacă acestea includeau și zone de control care depășeau principiul superiorității demografice; Franța era conștientă că extensiunea solicitărilor românești, în anumite zone, precum Banatul, afecta interesele de securitate și proiectele naționale ale altui aliat (primul stat agresat de Puterile Centrale, recte Austro-Ungaria), anume Serbia. În acest caz, diplomația franceză a făcut apel la moderație din partea grupului conducător al statului român, în primul rând din partea prim-ministrului, Ion I.C. Brătianu; pentru atragerea în alianță, până în 1915, a Bulgariei, aliat informal al Imperiului Rus, Franța a solicitat României unele cesiuni teritoriale din câștigurile strategice ale Păcii de la București din 1913. Linia fundamentală a Franței – și acest fapt este bine documentat de autor – era respectarea solicitărilor vestice ale României (cu restricții în regiunea Banatului), precum și a celor nordice (Bucovina, Maramureș).

Hadrian Gorun documentează intensiv și atitudinea Imperiului Rus, care, prin guvernul și diplomația sa, păstra o poziție mai curând potrivnică față de România. Petrogradul privea cu ostilitate abia mascată intențiile României de a-și extinde influența (prin integrarea Bucovinei) spre nord, orașul Cernăuți fiind văzut ca un centru urban cu populație majoritar neromânească (ceea ce corespundea realității) și ca unul de prestigiu pentru influența rusească în mijlocul unei populații rusofone sau germanofone. Eșecurile drastice ale armatelor rusești din perioada 1914–1915 au mai temperat din anvergura orgoliului imperial rusesc, autorul observând, pe baza surselor franceze, în primul rând, reculul aprehensiunilor rusești față de România. A fost un recul pur formal, căci, după cum o certifică informații din cele mai

diverse surse, Rusia a evaluat permanent pozitiv Bulgaria inamică și a menținut mai curând o stare de nonbeligeranță față de aceasta din urmă. Izbucnirea revoluției în februarie 1917 și radicalizarea acesteia, în octombrie–noiembrie 1917, au exclus factorul militar rus din categoria aliaților strategici activi ai României, trecând imperiul în dezmembrare în categoria factorilor anarhici de risc maxim pentru stabilitatea statală românească.

Hadrian Gorun cercetează – fapt care certifică aspectele novatoare metodologice și documentare – și atitudinea pe care sistemul marilor puteri (Franța, în primul rând) o avea față de naționalismul bulgar. Poziția Bulgariei, permanent ostilă Păcii de la București din 1913, a fost mai puțin documentată în istoriografia română. Este meritul tânărului universitar gorjean de a surprinde reacția atentă a diplomației românești și franceze față de naționalismul organic al micului stat sud-dunărean, măcinat de orgoliul obținerii unui statut supradimensionat în Balcani (pe seama Serbiei, României, Greciei și chiar Turciei). Hadrian Gorun nu supralicitează această direcție de studiu, menținându-se permanent în grila evoluției reale a evenimentelor istorice și a ponderii adecvate a acestora.

Franța, pentru Hadrian Gorun, era statul cel mai implicat în susținerea intereselor naționale românești. Autorul nu ezită să specifice și supraevaluarea acestora de către linia dură a naționalismului românesc: a cere și teritorii neromânești (pe seama Ungariei, Austriei și Serbiei) pentru a primi mai puțin. Autorul documentează și rolul de factor logistic esențial al Franței în reconstrucția aparatului românesc, care a făcut posibile victoriile (cu efecte destul de limitate ca extindere spațială) din vara anului 1917. Hadrian Gorun indică și linia realistă a Franței de a nu supradimensiona natura păcii de la București, din aprilie/mai 1918; fără a marginaliza inconsecvența românească față de propriile obligații (stabilite în august 1916), Franța a înțeles rațiunea păcii separate, dar a impus acordarea drepturilor minorității evreiești, tocmai pentru ca principiul naționalismului civic să precumpănească asupra celui strict teritorial (aspect care nu constituie obiectul analizei autorului).

Hadrian Gorun nu ezită să supună unui exercițiu critic util excrescențele ideologice ale istoriografiei românești, mai cu seamă cele de factură pur stalinistă. Documentația acestuia acoperă toate sectoarele investigației specifice istoricului profesionist, de la arhive până la cele mai noi studii de specialitate. Am fi recomandat, în cazul studiilor și articolelor de specialitate, și indicarea paginilor acestora din publicațiile academice utilizate.

În rezumat, Hadrian Gorun propune o analiză masivă a unui subiect încă actual, care, astăzi, la 100 de ani de la declanșare, dispune încă de vaste posibilități de cercetare erudită și reflecție civică.

Florin Müller

Universitatea din București, Facultatea de Istorie
mullerflorin_ro@yahoo.com

VICTOR RIZESCU, *Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism*, Edit. Corint, București, 2012, 464 p.

Istoriografia română, în îndelungata sa tradiție, măcar de la activitățile școlii critice de la sfârșitul secolului al XIX-lea până astăzi, nu s-a manifestat consistent prin reflecții de natură teoretică. Eforturile meritorii ale lui A.D. Xenopol, studiile de mai mică întindere ale lui Gheorghe Brătianu, notațiile destul de fugare și risipite în vastitatea operei ale lui Nicolae Iorga au fost mai curând periferice față de vastul domeniu al restituțiilor documentare din

toate sectoarele istoriei, de la cea antică până la cea contemporană. Grupul masiv al istoricilor profesioniști a privit cu un aer complezent, dacă nu chiar iritat, reflecția de natură teoretică, angajamentul cognitiv, anvergura abstracțiunilor, ambiția constructivă a sistemelor filozofice. Nu au lipsit, în toate perioadele dezvoltării istoriografiei moderne românești, contribuții, uneori excelent acoperite documentar, în zona istoriografiei, domeniu cu un contur ambiguu, din punct de vedere epistemic. A prezenta dinamica specialității nu înseamnă, în sine, o reflecție solidă, sistematică și, lucru mai important, capabilă să conducă la modificarea paradigmei cognitive. Analiza expansiunii tematice, repertorierea presiunilor politice sau societale asupra domeniului științei istorice se încadrează într-un proiect intelectual onorabil, dar insuficient pentru a dovedi capacitatea istoricului român de a se desprinde de teroarea depozitării adevărului în fluxul infinit al documentației editate ori inedite. Mai curând filozofi, sociologi, chiar literați au încercat forțarea definirii obiectivității faptului istoric prin supunerea sa dilemei postmoderne a subiectivității, a reflecției din afara respectării servile a documentului ca sursă obligatorie, unică, totalitară, altfel spus, a adevărului istoric. Căci invocarea adevărului absolut reprezintă astăzi, în primul rând, expresia subconștientă a eșecului unui proiect intelectual individual în fața canonului literalității documentului, cu deosebire a celui scris, prioritar a celui de arhivă. Pentru marea majoritate a istoricilor profesioniști translatarea informației în text academic și nararea cursivă a sursei inedite dețin poziție de monopol în definirea unicității adevărului, reflex subordonat față de paradigma totalitară din care cred că totuși am ieșit.

Toată această digresiune are rostul de a semnaliza cartea lui Victor Rizescu, încă tânăr conferențiar al Facultății de Științe Politice a Universității din București. Victor Rizescu propune cititorului o serie de reflecții pe marginea unui corpus amplu de concepte, teme, maniere de scriitură și strategii de atragere a interesului public în sfera mai amplă a istoriei intelectuale moderne românești. Istoricul ideilor, prezent încă de peste 15 ani în sfera publicațiilor culturale și academice, se îndepărtează fericit de constrângerile scriiturii clasice, pentru a se plasa în analiza unor concepte, a unor tipuri-ideale ale modernității europene, recognoscibile și în spațiul românesc, ca zonă geografică și de civilizație a bătrânului continent. Victor Rizescu lecturează un număr amplu de studii și volume consistente din literatura academică occidentală, dar și est-europeană, pentru a găsi răspunsuri, marcate și ele de anvergură teoretică, la problematici comune, cum ar fi modernitatea, periferia, translația/asimilarea modelelor occidentale în spațiul est-european și, prin incluziune, românesc, natura statului-națiune, forme hibride ale clasei politice, precum oligarhia, suprapunerea soluțiilor activiste, capitalist-liberale, de model britanic, peste realități sociale marcate de remanența periferiei, a naționalismului, a înapoierii. Nu sunt omise în analiza epistemică nici variantele revoluționare comuniste sau reformator socialiste, persistența limbajelor grupurilor ideologice de identitate (radical) diferită cum ar fi criticismul junimist, alături de agrarianismul marxizant, socialismul de cabinet, revoluționarismul fascist sau canonul marxist-stalinist.

Victor Rizescu oferă o vastă panoramă a unei literaturi foarte vag cunoscute de publicul intelectual românesc sau mai puțin utilizate de istoricii profesioniști. Studii monografice ale unor autori americani, englezi sau proveniți din spațiul est-european sunt supuse sistematic unui exercițiu critic pentru definirea marginalității, a periferiei, a căilor depășirii înapoierii, plecând de la amplele cercetări occidentale asupra decalajelor dezvoltării, încă valide și azi în sugestii și puncte de dialog. Vastitatea referințelor bibliografice, notația scrupuloasă a ideilor exprimate de autorii occidentali sau est-europeni care publică în limba engleză împiedică sau fac inutilă citarea și repetarea acestora în

recenzia de față. Cititorul va găsi în cartea lui Victor Rizescu un amplu set de trimiteri savante la toate aceste problematice.

Prin natura preocupărilor m-am apropiat mai mult de trimiterile și discuțiile generate de literatura sociologică semnificativă produsă de piața de idei din România interbelică. În ce măsură este relevantă, fecundă intelectual relecturarea, critică, a unor cărți celebre despre burghezie și liberalism, precum cele ale lui Ștefan Zeletin, despre sociologia culturii (în sensul transmiterii/asimilării codurilor ideologice occidentale), cum este cea a lui Eugen Lovinescu despre civilizația română modernă, a studiilor, marcate ideologic, dar prin aceasta cu nimic mai puțin formative din punct de vedere intelectual, cum sunt cele ale lui Constantin Dobrogeanu Gherea, Lucrețiu Pătrășcanu, Șerban Voinea sau Lotar Rădăceanu? Sunt convins de utilitatea reanalizării acestora azi, tocmai pentru a stabili validitatea istorică a teoriilor intelectuale produse în anii '20-'40 ai secolului trecut. Consider că lectura oferită de Victor Rizescu obligă la reinterpretări necesare în ansamblul studiilor cu tematică socială și ideologică din spațiul istoriografiei recente. Personal, susțin necesitatea validării teoriilor expuse de autori ca cei citați mai sus prin raportarea la natura reală a procesului istoric din România interbelică. Analizând natura neliberală a liberalismului lui Ștefan Zeletin, autorul cărții introduce în discuție un „liberalism autentic” (al lui Ștefan Antim), tocmai pentru a proceda la depășirea variantei naționaliste, autoritare și etatist-oligarhice susținute, după opinia mea mai mult implicit, de către Ștefan Zeletin. Părerea mea este foarte fermă în acest sens: nicăieri în lume, inclusiv în lumea anglo-saxonă, nu a existat o formă pură de liberalism, cu deosebire în sectorul economic. Hegemonia engleză, lucru verificat, nu este rezultatul unui liberalism autentic, după cum toate mutațiile profunde din societatea franceză și cu atât mai mult din cea germană (angajată pe drumul ei special – *Sonderweg*) nu sunt rezultante ale liberalismului în forma autentică a acestuia: o economie liberă, o poziționare permanentă a individului în raport de superioritate față de constructul (regresiv, ca valoare moral-politică) al națiunii-stat. Raportul de centru-monopol *versus* periferie a existat permanent, fără ca prin aceasta valoarea real-istorică a unor componente ale liberalismului să-și fi epuizat sensul. Zeletin oferă, lucru certificat și de Victor Rizescu, ca și de literatura amplă invocată, norma reală de interpretare a epocii sale, varianta sustenabilă istoric a oligarhiei, care reprezintă nucleul dur al burgheziei active și formulă sui-generis a clasei funcționariale, care „ia în antrepriză statul” (expresia mea). Din critic al acestei oligarhii (fapt documentat de Victor Rizescu într-unul din studiile sale), Ștefan Zeletin se transformă în codificator intelectual al neoliberalismului anilor '20, căci despre acesta scrie teoreticianul cu o scurtă secvență universitară la Iași. Zeletin, el însuși neoliberal, nu justifică liberalismul în general, nu îl raportează la un model abstract, ci observă copierea secvențelor mari ale constituirii burgheziei, prin distrugerea vechii economii agrare și respingerea războiului civil cultural-ideologic cu „reacțiunea” (în care intră toate formele critice, de la cele junimiste la cele socialiste). Problema esențială a liberalismului românesc al anilor '20, cu alte cuvinte, a formulei autoritar-centraliste și etatiste a decadelor brătieniste, este posibilitatea/probabilitatea altui liberalism. Analizând, în ultimul timp, starea reală a României dominate în anii 1922–1928 de liberalii brătieniști, pot spune că alt tip de liberalism (care nu a existat în Occident decât sub forma scrierilor lui Benjamin Constant, John Locke sau Montesquieu) nu era posibil. Peste tot – și cu atât mai mult într-o economie periferică precum era cea a României Vechi – nu a existat decât un liberalism economic protejat de stat (inclusiv în Anglia, prin protecționismul monarhic), până când forțele sociale burgheze s-au putut exprima și autonom. În România Veche ceea ce a contat a fost crearea unei economii burgheze, industriale, chiar parazitare, pentru a pregăti obișnuința comportamentului capitalist. Ceea ce a blocat economia

capitalismului de stat, cu deosebire în România, a fost scurtcircuitarea dezvoltării acesteia prin etatismul stalinist, prin recompunerea binomului metropolă-periferie. În afara economiei capitalismului de stat, criticată excesiv de întregul aparat ideologic al „reacționarismului” venit din zona marxismului agrarian (țăranist) sau din sfera socialismului burghez, dar și a corporatismului cripto-fascist, au existat vaste sectoare economice, mai ales în mica industrie și în sfera circulației restrânse a capitalului, care produceau masiv burghezie, care îi asigurau un standard de existență tot mai apropiat de canoanele occidentale. Departe de a fi oligarhie, chiar în termenii justificați de Zeletin, această burghezie mică, „de muncă”, este departe de teoriile „funcționarismului”, justificate (ca existență istorică) de Zeletin sau condamnate expres de întreaga cultură critică de la junimism la socialism. Cercetări ulterioare asupra naturii istorice a burgheziei românești ca burghezie, și nu ca oligarhie parazitară, vor putea depăși coerciția ideologică, indiferent cât de prestigios s-ar prezenta aceasta.

Nu m-am referit la un alt aspect foarte interesant al cărții lui Victor Răzescu, și anume acela al fascismului ca pivot important al modernității, ca formă radical-revoluționară în depășirea decadenței și a impacturilor negative psihologice sau cultural-sociale ale acesteia.

Personal, sunt câștigat de teoria modernistă, de grila în care citește Roger Griffin fascismul, cu obligația ca propensiunea regenerativă a fascismului să fie înțeleasă mai mult ca o secvență periferică a fascismului german (italian, oricum, căci cercetările lui Emilio Gentile sunt definitorii) și nicidecum ca o matrice de adâncime¹.

Cred că reflecții și trimiteri persistente la literatura occidentală, precum cele întreprinse de Victor Răzescu, în cartea sa, sunt profitabile într-o istoriografie încă puțin obișnuită cu analiza teoretică de anvergură.

Florin Müller

Universitatea din București, Facultatea de Istorie
mullerflorin_ro@yahoo.com

MIHAELA CRISTINA VERZEA, *Partidul-stat: structuri politice (1948–1965)*, Edit. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2013, 478 p.

Prin intermediul lucrării sale, Mihaela Cristina Verzea își propune să descifreze raportul dintre stat și partid, mai precis să prezinte modul în care se realizează dominația partidului, prin crearea de structuri care subordonau statul. Autoarea pornește de la afirmația lui Gheorghe Gheorghiu-Dej din cadrul plenarei largite a CC al PMR din 23–25 martie 1956: „Orice organ și orice lucrător al organului de stat, indiferent de postul pe care îl ocupă, trebuie să se afle sub controlul organelor și organizațiilor de partid” (p. 1). Spusele liderului comunist exprimau clar necesitatea unui control vigilent al structurilor de partid asupra vieții de stat din România.

¹ În privința fascismului italian, modernitatea este mai clar exprimată decât în cazul nazismului, căci teoria politică a cazului italian este conectată mai mult cu proiectele de viitor, de ruptură, decât cu cele realist-eroice, populiste și clasicizante ale național-socialismului. Pot invoca un exemplu evident în acest sens: nu au existat și nici nu au fost gândite, în piețele publice ale orașelor italiene, incendieri de cărți, ca în Germania nazistă, în primele sale luni de existență. Mai mult, experimentalismul artistic (ca și în Rusia sovietică, în prima parte a anilor '20), a fost cuvântul de ordine). „Arta fascistă ca artă de stat” nu s-a blocat nici ea în monumentalismul nazist și stalinist.

Demersul Mihaelei Cristina Verzea este fundamentat pe documentele Arhivelor Naționale referitoare la Partidul Comunist. Baza documentară lărgită coroborată cu lecturarea memoriilor și a periodicelor din acea vreme a oferit publicului un studiu obiectiv și riguros al structurilor de partid și de stat. Lucrările generale, dar și cele care tratează anumite aspecte (sociale, economice, culturale etc.) ale regimului comunist au fost folosite de asemenea în cadrul cercetării pentru a completa informațiile de arhivă.

Lucrarea este structurată pe trei capitole, care își propun să clarifice raportul dintre stat și partid, în sensul subordonării organelor de stat partidului. Primele două capitole tratează structura fiecărui centru de putere: partidul și statul; ultimul capitol analizează modul de funcționare a sistemului în plan economic. Fiecare capitol este conceput astfel încât să cuprindă o abordare istoriografică a problemei tratate, o prezentare a cadrului politic general și apoi desfășurarea problemei centrale.

Una dintre direcțiile de analiză este urmărirea modului în care a fost realizat „importul” sistemului sovietic în România, dar și a metodelor de a îl adapta la realitățile românești. Armata sovietică este cea care joacă rolul principal în exportul sistemului comunist și în implementarea acestuia în România. Cu toate acestea, așa cum observă și autoarea, de-a lungul timpului, până în anul 1965, se petrec mai multe schimbări ca urmare a evoluției relației dintre URSS și comuniștii români. Virajul către național-comunism, menit să atragă societatea românească de partea regimului, nu schimbă din temelii regimul comunist.

Pentru a face inteligibil mecanismul regimului comunist din România, autoarea începe prin a analiza partidul-stat sovietic, apelând la lucrări de specialitate atât din România, cât și din străinătate. Ulterior, Mihaela Cristina Verzea continuă cu o prezentare comparativă a partidului-stat din celelalte țări aparținând blocului sovietic. Așa cum observă autoarea, structura de partid avea o ierarhie piramidală, compusă din secretarul general, Congresul, Comitetul Central, Biroul Politic, Secretariatul, Comisia Controlului de Partid, direcții/secții (corespondente ale birourilor guvernamentale) și comitete locale de partid.

Lucrarea analizează toate treptele ierarhiei structurilor politice, mergând mai departe pentru a cerceta și la nivel local structurile de partid. Și la acest nivel era copiată organizarea centrală: rolul secretarului general este preluat de prim-secretarul comitetului județean/regional de partid, iar organele locale de partid aveau scopul de a controla instituțiile statului.

Informațiile detaliate privind mecanismul de funcționare a partidului-stat sunt completate de tabele și grafice care ilustrează mai clar structura administrativă a organelor de partid.

În concluzie, în cadrul lucrării sale, Mihaela Cristina Verzea reușește să demonstreze faptul că așa-zisa colaborare a puterilor în stat, promovată de către regimul comunist, era numai o iluzie. Regimul a încercat să ofere o imagine a sa cât mai democratică prin organizarea periodică de alegeri, chiar dacă alegătorii nu aveau decât rolul de a aproba candidații susținuți de Partidul Comunist. Aparențele erau însă înșelătoare, căci, în realitate, întreaga viață de stat era subordonată partidului. Odată cu deschiderea accesului la mai multe fonduri de arhivă, cercetarea autoarei va putea fi întregită cu noi informații.

Mihaela Stroe
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
mihaela_stroe90@yahoo.com

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției: B-dul Aviatorilor, nr. 1, sector 1, 011851 – București, tel. 4021-212 88 90, e-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com.

ISSN 1018–0443